DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14038

Székesfehérvár Memorial Book

Zakhor

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Zakhor : sefer zikaron li-kehilot Sekeshfehervar veha-sevivah / ne'erakh 'a. y. Eli'ezer Even, Binyamin Ravid.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : E. Even, B. Ravid, 1997.
DESCRIPT	247, 131 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Hungary -- Székesfehérvár. Székesfehérvár (Hungary) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Hungary -- Székesfehérvár.
ADD'L NAME	Even, Eliezer. Ravid, Benjamin.
ADD'L TITLE	Emlékezz : Székesfehérvár és kornyéke Zsidósága = Remember : the Jews of Székesfehérvár and its environs

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

זכור

ספר זכרון לקהילות סקשפהרוור והסביבה

נערך ע״י

ד״ר אליעזר אבן (Köves)
בנימין רביד (Lánczos)

ירושלים תשנ״ח - 1997

יעוץ גרפי: פרוספר בן הרוש

הפקה: ״שם״ ת״ד 16378, ירושלים
טל׳ 02־6415431

תוכן העניינים

מבוא

קבוצת חברים - מניצולי קהילת Székesfehérvár - שקיבלה על עצמה ב־1944 את עריכת ספר זכרון זה, עשתה הכל כדי להשיג חומר מקורי על תולדות יהודי העיר והקהילות מסביבה, אך נמצאו רק פירורי חומר כזה. לדאבון הלב נראה, כי מסמכי הקהילה הנאולוגית של Székesfehérvár לשנים 1950 - 1830 הלכו לאיבוד לאחר מלחמת העולם ה־II ומהקהילה האותודוקסית מצאנו רק את ספר הפרוטוקולים של החברה קדישא.

רשימת יהודי הקהילות ב־1944 שהיו אמורים להמצא בארכיב העירוני של Székesfehérvár, סולקו משם, כפי הנראה כדי לטשטש את עקבות מעשי הזוועה.

עריכת ספר הזכרון נעשתה במגבלות קשות אלו, אך אנו מקוים שקיימנו בכך את חובתנו ההיסטורית ותרמנו את תרומתנו הצנועה לכך, שעברם המפואר של הקהילות היהודיות בחבל ארץ זה של הונגריה, יילמד על ידי הדורות הבאים וימי השואה האיומים לא יישכחו.

תודתנו נתונה לכל אלה בארץ ובחוץ לארץ, שעזרו לנו בהשגת חומר מהמקורות או שהקדישו מזמנם וכספם כדי לאפשר את הוצאת ספר הזכרון הזה.

העורכים

היסטוריה

מההתחלה ועד LOVASBERÉNY

Székesfehérvár היא אחת הערים העתיקות בהונגריה. עקב מצבה הטופוגרפי המעולה, בחרו כבר הרומאים להניח במקום את יסודותיה של העיר וקראו לה Alba Regia. היהודים הראשונים הגיעו לאזור בתקופה הרומית. על פי לוח זכרון הנמצא במוזיאון הלאומי ההונגרי, היתה קהילה יהודית כבר במאה ה־3 לפני הספירה ב־Intercisa (כיום: Dunaujváros). הלוח הוקם על ידי Cosmus מפלשתינה לכבוד האל.

השבטים ההונגריים הגיעו לאזור הקרפטים במאה ה־9 לספירה, יסדו את הונגריה* ותוך זמן קצר קיבלו עליהם את הנצרות. הגל האחרון של נדידת העמים הביא מהמזרח את הטטארים, שבהסתערותם הרסו את הארץ החדשה. המלך Béla IV (1235-1270) החליט על הקמת ערי חומה "מודרניות", אשר תוכלנה לעמוד מנגד, אם יחזרו התקפות דומות בעתיד. תעודות שונות מימי הביניים מראות, כי בחסות חומות אלו גרו כבר באותה תקופה משפחות יהודיות בתוך העיר. הקהילה היהודית של Székesfehérvár נחשבה במאה ה־14 לקהילה המכובדת ביותר בהונגריה וראשיה שימשו כנציגות לכל יהודי הונגריה[1].

בימי הביניים אסרו חוקי הונגירה על היהודים לרכוש אדמות ואלה הוכרחו למצוא את פרנסתם במסחר ובעסקי כספים בעיקר. השתלבותם בענפי המלאכה נמנעה על ידי הגילדות הקנאיות ובמקומות רבים נשארו להם רק אותן אפשרויות פרנסה, שהיו אסורות על הנוצרים ובעיקר הלוואות בעלות סיכון גבוה וגביית ריבית. כך קרה גם ב־

* האגדה שהתהלכה בקרב יהודי הונגריה במאה הזאת אמרה: ששבטי הקאברים שהצטרפו לשבטים ההונגריים בממלכת הכוזרים, היו למעשה יהודים, כך שהונגריה נוסדה על ידי ההונגרים והיהודים גם יחד. העובדות כפי שידועות כיום אומרות, ששבט הקאברים הצטרף במאה ה־8 לשבטים ההונגריים - בדרכם לאזור הקרפטים - ושימשו ככוחות מסייעים בכיבוש הארץ, אך חיש מהר נטמעו בקרב המתיישבים ההונגרים החקלאיים.

Székesfehérvár. שני מסמכים מהשנים 1487-1488 דנים בעיסקה כספית בין "אברהם היהודי מ־Székesfehérvár" לבין משפחת Batthyány מבעלי האדמות העשירים[2]. במסמך מאוחר יותר מ־1518 פונה פקיד הרשות לקהילה היהודית בעיר ומבקש ממנה להחזיר סחורות שנגנבו. מתוך כך אנו למדים, כי יהודי העיר נחשבו כבר באותה תקופה כקהילה מגובשת[3].

במחצית המאה ה־16 התפרקה הממלכה ההונגרית ל־3 חלקים: לנסיכות טרנסילבניה, לחלק הצפוני שנשלט בידי מלכי הבסבורג ולחלק המרכזי שהתורכים שלטו בו. Székesfehérvár היתה באזור הכיבוש התורכי.

הפקידות התורכית רוששה את הונגריה שבשליטתה. המשרות לא עברו בירושה, וכל פקיד ובעל סמכות רצה להתבסס בתקופות הקצרות שהחזיק במשרתו. במצב מעורער זה, ברח חלק ניכר של האוכלוסיה, הכפרים התרוקנו ויחסי הקניין של החקלאים והאחוזות השתבשו.

הקהילות היהודיות שהיו בעלות זכיונות מסחריים, המשיכו דווקא לפרוח מבחינה כלכלית. בעיני התורכים משלמי המס היהודים לא נפלו במאומה מהאוכלוסיה הנוצרית. השלטון התורכי פגע בעיקר בחקלאות, שפרחה כאשר יחסי הקניין והעבודה היו מוסדרים, והתדרדרה כעת. לעומת זאת, היהודים שעסקו במסחר ובעניינים פיננסיים, השכילו במצב החדש לתרגם לטובתם את אוירת הסיכונים המוגברת, שנוצרה תחת השלטון התורכי, והמשיכו להתבסס כלכלית.

ב־1686, בהגיע צבאות הצלבנים, התייחסו אלה ליהודים ולתורכים כאחד, כעובדי אלילים, הרגו בהם וגרשו אותם.* Székesfehérvár נכבשה על ידי הצלבנים בשנת 1688 ושמה התורכי Stolni Beograd, הוסב לשם הגרמני Stuhlweissenburg.

* ראה הכרוניקה של יצחק שולהוף המתאר את שיחרור Buda. את הכופר הנדרש תמורת שיחרור היהודים שנשבו, אספו לרוב קהילות יהודיות מחוץ לארץ.

עם מיגור השלטון התורכי והשתלטותה המחודשת של משפחת ההבסבורגים במאה ה־18, נקטה זו במדיניות התיישבות חדשה, לשם הגברה דמוגרפית והפרחה כלכלית של האזור. היא עודדה הגירה של וסאלים ויהודים מגרמניה ומורביה לתוך הונגריה והעניקה להם תנאי מיסוי מועדפים. בתקופה זו התחילה התיישבותם המאסיבית של היהודים בהונגריה. ישיבת היהודים בערי המחוז היתה עדיין אסורה, מאחר וההחלטה על כך היתה בסמכות המועצות העירוניות, אשר פחדו מתחרות היהודים ואסרו את כניסתם לערים. בדרך כלל היו אלה בעלי האחוזות שהושיבו אותם על אדמותיהם, בתקווה לקבל מהם מיסים רבים ומיוחדים. בנוסף למיסים ששילמו היהודים לבעלי האחוזות, הטילה עליהם המלכה מריה תרזה גם "מס סובלנות" שהיה עליהם לשלם לאוצר בוינה. מס מרכזי זה לא היה נעדר קונפליקטים, מאחר וגם השלטונות המחוזיים רצו להנות ממקור כספי זה ובאחד המסמכים של המחוז מ־1743 אנו קוראים, שתושביו הנוצרים מחו נגד המס הממלכתי המוטל על היהודים[4].

את משקלם הכלכלי היחסי של היהודים במחוז (Fejér Megye) בהשוואה ליתר קהילות הונגריה, אפשר ללמוד מתוך הרישומים של "מס הסובלנות" משנת 1660[5]. מתוך השומה הארצית של 30,000 פורינט, שילם מחוז זה 695 פורינט כאשר מחוז Árva שילם 100 פורינט ומחוז Nyitra - בעל המשקל הגדול ביותר - 4770 פורינט.

מתוך מסמכי "מס הסובלנות" אנו מקבלים תמונה מדויקת על גודל הקהילות ומצבן החומרי. במסמך הראשון של המחוז מ־1736[6], כלולות 34 משפחות יהודיות. מהן 23 באו ממורביה, 2 מסלובניה, 1 מפולניה ועל היתר אין פרטים. במקצועותיהם הם סוחרים, בעלי מלאכה ועובדי ציבור. 20 משפחות מתוך ה־34 גרות ב־Lovasberény.

הרישום הבא הוא מ־1746. במסמך זה כלולות 62 משפחות, מתוכן 31 ב־Lovasberény. מרשימה זו קשה ללמוד על מוצאן והתפתחותן של המשפחות, בהעדר שמות משפחה (מריה תרזה טרם אישרה את החוק

המחייב שמות משפחה), אך לפי התפתחות השמות הפרטיים - כמנהג היהודים - וכן לאור מספרם הרב של הילדים, נראה שהמקור החשוב ביותר לגידול מספר היהודים, היה הריבוי הטבעי. לקהילת Lovasberény היו באותה עת מורה, רופא, רוקח ושוחט. משרת השוחט היתה מאוישת גם ביתר הקהילות במחוז. על רוח הקהילות מלמדים גם הסדרי האימוץ של היתומים, על ידי הקהילות בעלות היכולת (Acsa, Velence) . הרישום מ־1752, מציין המצאותן של 52 משפחות יהודיות במחוז.

ב־ 1848 החליטה ממשלת Szemere על רישום היהודים לפי המחוזות. חומר מעניין ומגוון זה, היה מונח בארכיוני המחוז - קרוב למאה שנים - עד שפורסם לבסוף בשנת 1940. רשימות אלה נותנות תמונה מדוייקת על יהודי המחוז מאמצע המאה ה־19 וכוללות כל משפחה וכל נפש, מלבד בקהילת Velence - שם נרשמו ראשי המשפחה בלבד - ו־Csákvár שם כולל הרישום רק את הגברים[7].

ב־1848 הסתכמה אוכלוסיתה היהודית של המחוז ב־3857 נפש. מספר הילדים היה גדול מאוד ומשפחות בנות 6-7 ילדים לא היו תופעה נדירה. המסחר היה עיסוקם העיקרי, אבל היו גם בעלי מלאכה, יצרני סבון, שיכר וכל מקצוע אחר, שלא נשלט על ידי הגילדות של אותה תקופה. אופייני היה המספר הרב של עובדי ציבור כגון מורים, שוחטים, מטפלות, מיילדות ונותני שירותים נוספים. מבנה עיסוקם היה שונה לגמרי מהאוכלוסיה הנוצרית החקלאית. בתקופה זו, איפיינה את האוכלוסיה היהודית ניידות גבוהה ומעבר ממקום למקום היה תופעה שכיחה.

מאחר ורובם עסקו במסחר, השתדלו עד כמה שניתן, לגור בקירבה יתרה לאוכלוסיה העירונית. עיקר המסחר התנהל בימים אלה בשווקים העירוניים, שהתקיימו מדי שבוע במחוז Fejér. השוק השבועי של Székesfehérvár היה האירוע המסחרי המרכזי ואם כי חל איסור לגור בתוך העיר, השתלם לעקוף את החוק שאסר אפילו שהות לילה בתוכה. לאור מצב זה התרכזו הקהילות היהודיות העיקריות בישובים הסובבים את Székesfehérvár. בראשית המאה ה־19 פעלו רבנויות ב־,Sárbogárd

Ercsi, Lovasberény, Mór וכו׳, כשעדיין קהילת Lovasberény היתה הגדולה ובעלת המשקל הרב ביותר.

קהילת LOVASBERÉNY

כל עוד שנאסר על היהודים להתישב ב־Székesfehérvár היתה קהילת יהודי Lovasberény הקהילה הגדולה ביותר במחוז. מקומם המרכזי והראשוני בין יהודי מחוז Fejér, מחייבים אותנו להקדיש פרק מיוחד לקהילה זו.

אוכלוסייתה היהודית של העיירה התפתחה כדלהלן:

השנה	1736	1746	1768	1781	1798	1817	1819	1830	1848	1863
מספר הנפשות	94	145	123	214	272	789	542	1270	608	667

האגדה מספרת, שהיישוב היהודי ב־Lovasberény נוצר מיום אחד למשנהו, כשקהילה שלמה של עיירה קטנה ממורביה - בשם Lundenburg - עברה לכאן בשלמותה בהנהגת רב הקהילה[8]. מסמכי רישום האוכלוסיה אינם מאמתים את האגדה ולפיהם, מוצאם של יהודי המקום הוא מעיירות שונות במורביה.

בעל האחוזה הראשון של העיירה - לאחר השלטון התורכי - היה Franz Ansel Fleischmann. הוא התחיל ביישוב היהודים, הואסלים הגרמנים ובעלי מלאכה והסוחרים באחוזתו. עבור היהודים בנה 2 בתים (שנקראו ״פבריקה יודאיקה״) והחכיר להם. בנוסף לשכר דירה עבור בנייני המגורים והמגרשים לצורכי ציבור, היה על היהודים להגיש לבעל האחוזה מתנות מיוחדות ומוגדרות בחגים[9]. מסמך אחר מציין, כי כבר ב־1720 היקצה בעל האחוזה מגרש להקמת בית כנסת יהודי.

החוזה הראשון שהגדיר את מעמדם המשפטי ואת חובות המס של היהודים הוא מ־1775. החוזה הבטיח להם חופש פולחן, שחיטה כשרה, יין כשר ומגרש לצרכי בית כנסת, בית עלמין ומקווה. הם הורשו לעסוק בסחר מלח, טבק, נרות, סבון וברזל. על רשיון קבורה הוטל מס של 1 פורינט. בהתחלף בעל האחוזה, חודש החוזה עם הגרף Cziráky ב־1798 וזכויות היהודים הורחבו עוד. מתוך מסמך קודם משנת 1746 אנו למדים, כי הקהילה שילמה "מס סובלנות" לאוצר המדינה בסך 224 פורינט.

בחלוף השנים עברו חלק מבעלי המלאכה שבקרב היהודים לענפי מסחר רווחיים יותר, וסוחרי הכותנה ובעלי בתי המרזח שביניהם, היו משלמי המיסים הגבוהים ביותר בעיירה. מתוך מסמכים שמקורם מ־1756 מתברר, כי יהודי העיירה לא חששו לעמוד על זכויותיהם ואת תלונותיהם כלפי העיר Székesfehérvár, בדקה ועדת בדיקה עירונית[10]

מצבם הכלכלי של יהודי העיירה הלך והשתפר וב־1775 שילמו כבר 900 פורינט "מס סובלנות" ועוד 700 פורינט דמי שכירות לבעלי האחוזה. ב־1808 חודשו החוזים שבינם לבין בעל האחוזה, זכויותיהם אושרו מחדש אך מסיהם הועלו. ב־1834 צומצמו זכויותיהם ונאסר עליהם המסחר במלח ובטבק. הקהילה פנתה בעניין זה לפרלמנט בברטיסלבה, אך ללא הועיל.

Bel Mátyás חלוץ הגאוגרפים ההונגרים, כתב במיוחד על הרחוב היהודי ב־Lovasberény[11]. לפי תאוריו, הקהילה מאורגנת היטב, בראשה הרב מרקוס, שמו של השוחט הירשל לאל (Leel) ושם המורה ישראל יצחק. החברה קדישא וחברת ביקור חולים עסקו בקשת רחבה של פעילויות קהילתיות. בית הכנסת שנבנה בסביבות 1720 נזקק לשיפוץ ב־1780, וביוזמת השופט המקומי היהודי ישראל באומגרטן שופץ לבסוף ב־1825. בעל האחוזה הגראף Cziráky Antal Mózes תמך בשיפוץ הן בלבנים והן בהלוואות כספיות. התוכניות הוכנו על ידי האדריכל Hild József ולבנין נוספה כניסה קלאסית מרשימה[12]. כאות הוקרה על יחסו של בעל האחוזה, כללה הקהילה בתפילותיה בשבתות ובחגים -בנוסף לתפילה

לשלום המלך - גם תפילה לשלום משפחתו של בעל האחוזה, וקבעה את סמל משפחתו על קיר בית הכנסת.

הקהילה היהודית ב־Lovasberény החליטה ב־1818 לא לקבל יותר מהגרים "זרים" לתוכה, מתוך חשש לתחרות שתפגע במצבה הכלכלי המשופר.

תקופת השיא של הקהילה היתה בשליש הראשון של המאה ה־19. בשנות ה־30 של המאה הגיע מספרם ל־1270 נפש, שהיווה שליש מכלל אוכלוסיית העיירה. החל מ־1822 ועד 1868 שימש Deutsch Henrik כמורה בית הספר. לאחר 46 שנות כהונה במישרה זו, מונה כמנהל הסמינר היהודי הארצי למורים, וב־1877 כמורה בסמינר הרבנים בבודפשט.

תפנית משמעותית חלה בחיי הקהילה לאחר 1840 כאשר אושר חוק המאפשר את התישבותם של היהודים בערי המחוז.* בזה התחיל התהליך של מעבר היהודים ל־Székesfehérvár ול־Pest. האפשרויות הכלכליות, התרבותיות והחינוכיות של העיירה, נראו כעת מוגבלות והצעירים והמוכשרים עברו בהמוניהם לערים הגדולות. ב־1863 מנתה הקהילה 667 נפש בלבד. מכאן מוצאה של משפחת Weiss Simon, שיסדו יקב ובית מסחר לתבואה ב־Székesfehérvár. גם משפחות Baumgarten ו־Goldberger באו מעיירה זו.

לאחר מלחמת 1848 ועזיבת רוב חבריה המבוססים של הקהילה, הכבידו עליה קשיים כלכליים וכספיים וקיום בית ספר יהודי במקום נעשה קשה מיום ליום.

ההתפייסות ב־1867 בין בית הבסבורג לבין חוגי השלטון ההונגריים הביאה גם ב־Lovasberény לתקופת פריחה, הן מבחינה חומרית והן

* החוק 1840/29 מאפשר ליהודים להתגורר בכל שטחי הונגריה - אם אין להם עבירה מוסרית מוכחת. רק ערי המכרות נשארו עדיין סגורות בפני היהודים לפי חוק IK. 39.1791

מבחינה תרבותית. ב־1869 נוסד חוג הקריאה ובהצגה שהועלתה ב־1876 היתה רשימת המשתתפים כלהלן:

Herzog Dávid, Schisszel János, Fuschel Hugó, Gonda László, Nagy Julia, Schisszel Karolina, Winkler Lina, Schwarcz Lipót, Baumgarten Katalin ו־Herzog Ida[13]. ריבוי השמות היהודיים מדבר בעד עצמו, ומראה שהיהודים היו דמויות מרכזיות בחיי התרבות והחינוך של העיירה. בין ילידי המקום נמנה הפסל Róna József (1861-?) שעבודותיו קישטו את כל רחבי המונרכיה האוסטרו־הונגרית ושכיהן כנשיא האגודה לאומנויות הפלסטיות. Róna זכה במדליית זהב באנטוורפן ובפריז וב־Grand Prixt בלונדון.

מאורע חשוב ביותר מבחינת עתיד העיירה היה שילובה ברשת הרכבות ההונגרית. ב־1898 נחנך קו הרכבת ב־Székesfehérvár - Bicske. בניית קו זה נעשתה ביוזמת היהודים, בוצעה על ידי משפחת Schwarcz Ármin לפי תכניות המהנדס היהודי Környei Izidor.

למרות כל התהליכים החיוביים האלה, נמשכה הצטמקותה של הקהילה היהודית בעיירה. כוח המשיכה של הערים הגדולות היה רב ושאב אליהן את צעירי המקום. ב־1878 נשרף בניין ה'חברה־קדישא' על תכולתו וציודו, לרבות כל מסמכי הקהילה. ב־1882 נסגרו שערי בית הספר של הקהילה ובמקומו הוקם בית ספר פרטי כשהקהילה, נשאה בהוצאותיהם של הילדים הנזקקים בלבד, בסכום שנתי של 150 פורינט. משפחות שמוצאן מ־Lovasberény כ־Baumgarten ו־Brachfeld - שגרו כעת בבודפשט - המשיכו לתמוך בקהילה המקומית, אך בסופו של דבר, במיפקד האוכלוסין של 1930 נספרו בעיירה 38 משפחות יהודיות בלבד.

SZÉKESFEHÉRVÁR

לאחר גירוש התורכים מהונגריה, קיבלה העיר Székesfehérvár מעמד של "עיר מלכותית חופשית". היא יכלה עכשיו לקבוע לעצמה את מי לקבל לתוכה.

ב־1703 אסרה מועצת העיר את הגירת כל הזרים לתוכה. ב־1775 קבעה מועצת העיר איסור מיוחד להתיישבות יהודים, מאחר וראתה בהם גורם מתחרה המסכן את האינטרסים של תושביה.

לפי הידוע, מאז עזיבת התורכים, ועד 1840 הורשתה רק משפחה יהודית אחת - המסעדן חיים שטרן - לגור בעיר וזאת על סמך אישורו המיוחד של הקיסר József II[14].

בראשית המאה ה־19 היתה אוכלוסיית העיר מורכבת מ־3 קבוצות אתניות עיקריות: מגרמנים שהתיישבו לאחר יציאת התורכים, מסרבים שנשבעו אמונים לבית הבסבורג ומאוכלוסייה הונגרית שעברה במשך הזמן לעיר מהעיירות הסמוכות. הפחד ממתחים בין הקבוצות האתניות השונות, גרם למועצת העיר לאסור על כניסת זרים נוספים במשך תקופה ארוכה.

בשנות ה־30 של המאה ה־19 התחילו ראשי העיר לחשוב על התרת כניסתם של היהודים לעיר[15]. בתקופה זו שרר בעיר שפל כלכלי וסוחרי העיר, שסחרו בעיקר בתוצרת חקלאית, הגיעו עד משבר. ב־1836 קבע הרוב של מועצת העיר, כי היהודים עשויים להוות גורם מדרבן לשגשוג כלכלי מחודש, ותמכו בהסרת האיסור לכניסתם אליה. החל משא ומתן עם משפחות יהודיות מ־Lovasberény. בקשות של 10 משפחות היו מונחות כבר שנים בארכיב העירוני.* עכשיו נקבעו התנאים לכניסתן לעיר. נושא התיישבות היהודים ב־Székesfehérvár גרם לפילוג מעמיק בין

* ביניהם 3 אנשי משפחת Baumgarten שבצוואתם יסדו את המילגה החשובה ביותר של הספרות ההונגרית בשנות ה־20 של המאה ה־19.

ראשי העיר והצריך את התערבות השלטון האיזורי להחזרת שלום בית. אחרי שוך הויכוחים הרבים, התהפכו היוצרות והחלטת מועצת העיר היתה לדוגמה לכל ערי הונגריה. ערים רבות שביקשו ללמוד מהדוגמה של Székesfehérvár, פנו בשאלותיהן לראשי העיר והעניין השתקף גם בעיתונות של אותה תקופה. התיישבות היהודים בעיר לא היתה חלקה מראשיתה ולאחר פתיחת החנויות הראשונות, תבעה גילדה מקומית 'Kalmár Társaság' את סגירתן[16].

החוק 1840/29 שהתקבל בפרלמנט ההונגרי פתר את נושא המחלוקת באופן כללי, אך למרות שהותרה התישבות יהודים בכל רחבי הונגריה, נשארו בתוקף מספר הגבלות על יהודי העיר. יהודי Székesfehérvár לא קיבלו גם עכשיו זכויות אזרחיות מלאות, למשל, אסור היה להם לעסוק בסחר משקאות חריפים. ב־1842 הורשו 12 משפחות יהודיות נוספות להתישב בעיר. עם בואן של משפחות אלה, התחיל אירגונה הפנימי של הקהילה המקומית. נבחרו ראשי הקהילה, הוזמן שוחט מ־Lovasberény והרב Pillitz Dániel התחיל לשמש כרב הקהילה. העיריה תרמה שטח להקמת בית העלמין היהודי. האדון Hahn Salamon נבחר כראש הקהילה ועד מהרה הוקם בית ספר לבנים, שבו זכו המקצועות העבריים למעמד בכורה.

בית הספר תפקד בהתחלה כבית ספר פרטי ובמסגרתו העסיקו המשפחות המבוססות, מורה לחינוך ילדיהם. עד מהרה הפך לבית ספר קהילתי בו הועסקו חמישה מורים. ב־1843 עזב הרב Pillitz את העיר, והרב Zipser Mayer נבחר כרבה החדש של הקהילה. הרב Zipser הכין לקהילה תקנון ברוח הזרמים היהודיים המתקדמים בערי גרמניה[17].

בתקופה זו לא הקימה הקהילה עדיין בנין בית כנסת משלה, והתפילות נערכו בביתו של האדון Stern Gáspár. הוחל במו״מ לקנית בית לשם הפיכתו לבית תפילה, אך ב־1848 גירשו אזרחי העיר הקנאים את יהודי העיר והנושא ירד מהפרק. לאחר חזרתם של היהודים לעיר, נשכר הבית של Kapi József ושימש כבית כנסת.

בשנות ה־50 של המאה ה־19 התחיל בכל הקהילות בהונגריה מאבק בין הזרמים הקונסרבטיביים ובין הזרמים המתקדמים. ב־Székesfehérvár נבחר כראש הקהילה Fischer Gottlieb בעל ההשקפות הקונסרבטיביות, בעוד הרב Zipser דחף להנהגת רפורמות ברוח הקהילות המתקדמות. שנות ה־50 של המאה אופיינו במאבק מתמיד בין שני האישים המרכזיים האלה.*

ב־1859 עזב הרב Zipser שבע הוויכוחים - ובמקומו התחיל לכהן הרב Gugenheimer József בעל הדעות הקונסרבטיביות. כתוצאה מיחסו חסר הסבלנות כלפי המגמות המחדשות, החריף הוויכוח בין הצדדים עוד יותר. המחלוקת קיבלה גם גוון פוליטי, ואנשי המגמות החדשניות כונו כ"אוהדי ההונגרים" והמאמינים הקונסרבטיביים כ"יהודים גרמנים". ב־1861 חל קרע מוחלט ובעיר התחילו לפעול דה־פקטו שתי קהילות יהודיות - האורתודוכסית והנאולוגית. הקמתה הרשמית של הקהילה האורתודוכסית התאפשרה רק ב־1863, כאשר התקבל אישור מלכותי לכך. 90 הנפשות שהשתייכו לקהילה האורתודוכסית נתמכו על ידי משפחות Schlesinger, Dávid ו־Lázár, שאיפשרו בתרומה של 5,000 פורינט ו־100 דוקטים את הפעלת מוסדות הקהילה. בתקופה זו שימש Natonek József, בעל הדעות הציוניות, כרב הקהילה הנאולוגית. Natonek היה אחד מראשוני יהודי הונגריה שהצטרף ל'חובבי ציון', ונכון יהיה לציין, כי הוא האיש אשר הכין את תאודור הרצל הצעיר לטקס הבר־מצוה שלו. מאוחר יותר, ב־1866 עלתה מחדש המחשבה לבחור ברב משותף לשתי הקהילות, וזאת בגלל מצוקתן הכספית, אבל האורתודוכסים שאלו לדעתו של הרב הירש מפרנקפורט, שדחה את הרעיון מכל וכל.

בניין בית הכנסת המפואר של הקהילה הנאולוגית הושלם לקראת הימים הנוראים של 1864 ונחנך על ידי הרבנים Lőw Lipot ו־Zipser Mayer,

* ראה תולדות הוויכוח ופרטיו בעבודתו של הרב Dr. Steinherz Jakab "תולדות יהודי Székesfehérvár מראשית התיישבותם ועד 1890".

שנחשבו באותה התקופה כשני הרבנים המלומדים והמשכילים ביותר בקהילות הנאולוגיות של הונגריה.

בית הכנסת המרשים הוקם במרכז העיר ותוכנן על ידי המהנדס האיטלקי Cometter Benjamin[18]. שני צריחי בית הכנסת ולוחות הברית בחזיתו, ביטאו את גאוותם ותודעתם של יהודי הונגריה.

קירותיו הצדדיים קושטו ב־5 חלונות ויטראז' מכל צד, פנימיותו עוצבה בצורה נאה ועזרת הנשים סובבה את הקומה השניה מ־3 צדדיה. גולת הכותרת היתה ארון הקודש המפואר והעוגב. מבחינה היסטורית סימל בית הכנסת את גורל הקהילה כולה. בשלבי מלחמת העולם ה־II נפגע בהפצצה אוירית, והריסותיו פונו סופית לאחר המלחמה.

לכבוד ההסכם ההתפייסות בין בית הבסבורג והשלטון ההונגרי ב־1867 נערכה תפילת הודיה בבית הכנסת החדש, בה נשא הרב הראשי של הונגריה Kohn Sámuel דרשה בשפה ההונגרית, שהרשימה גם את חוגי האוכלוסיה הלא יהודית בעיר. בהתאם להמלצתו נבחר לכהונת רב הקהילה הנאולוגית Kohut Sándor, שזה עתה סיים את לימודיו הרבניים.

מתקופה זו ועד מלחמת העולם הראשונה התפתחו יחסים שלא היו כמותם בין השלטון ההונגרי לבין יהדות הונגריה, שמנתה כבר כמיליון נפש והזדהתה ברובה כחלק מהאוכלוסיה ההונגרית. עובדה זאת היתה נוחה לממשל ההונגרי ששלט במדינה רבת לאומים, ובתמורה הוענקו ליהדות הונגריה כל הזכויות האזרחיות והפוליטיות וסמכויות של שלטון עצמי בחיי הקהילות.*

היהודים הנאולוגים אשר הזדהותם עם המדינה והאוכלוסיה ההונגרית העמיקה מאוד, זכו לרוב לתמיכת השלטונות במחלוקותיהם עם הקהילות

* חוק 1867.17 הכריז על יהודי הונגריה כשווי זכויות אזרחיות ופוליטיות עם האוכלוסיה הנוצרית. חוק 1895.42 הכיר בדת היהודית כדת רשמית במדינה.

האורתודוכסיות. בזמן כהונתו של שר החינוך והתרבות ההונגרי הנאור Eötvös József מונה הרב Dr.Kohut Sándor הנ"ל כמנהל כל בתי הספר היהודיים במחוז. הקהילה האורתודוכסית שבחרה ב־1868 כרבה את Dr. Lipshitz Hermann, מחתה נגד פיקוח נאולוגי על בתי הספר האורתודוכסים, אך ללא הועיל.

התארגונתן הנפרדת של שתי הקהילות ובניית בתי כנסת ובנייני מוסדות נפרדים, חרגו מיכולתן הכספית ולכן נמשכו המאמצים להתגבר על המחלוקות גם בשנים הבאות. תקווה חדשה התעוררה עם כינוס הקונגרס הארצי של הקהילות היהודיות ב־1869. השלטון ההונגרי המרכזי המריץ את הקונגרס לעבד תקנון אחיד של היהדות ההונגרית, שישמש כיסוד לפעילות כל הקהילות ואומנם הוכן תקנון כזה, אך בסופו של דבר לא התקבל על דעת נציגי האורתודוכסיה, שעזבו את הקונגרס.

למעשה המונחים 'נאולוגים' ו'אורתודוכסיים' נוצרו בעקבות קונגרס זה, כאשר הזרם הנאולוגי קיבל על עצמו את התקנות שהוחלט עליהן בקונגרס, בעוד הזרם האורתודוכסי דחה אותן. בתווך נוצר זרם שלישי שקיבל את הכינוי "Status Quo" ולא הצטרף לאף אחד משני הזרמים הנ"ל.

הוויכוחים אשר אפיינו את הקונגרס, התחילו בקהילת Székesfehérvár כבר שנים רבות לפני כן. כעת הקימו שתי הקהילות ועדות, שהוטל עליהן לפשר במחלוקותיהן ולאחדן מחדש, אך גם מאמצים אלה לא נשאו פרי והאורתודוכסים סירבו לקבל עליהם את החלטות הקונגרס. לאחר שדרישתם להזמין רב אורתודוכסי משותף לשתי הקהילות נדחתה, הקימו ב־1870 בית כנסת משלהם, בסיגנון מורי מודרני. הבניין היפה דמה לבית הכנסת Tempelgasse בוינה ולבית הכנסת הספרדי בפראג. גם בית כנסת זה נפגע בקרבות מלחמת העולם ה־2 ולאחר המלחמה פינתה העיריה את חורבותיו[19]. מ־1871 ניהלה הקהילה האורתודוכסית רישום לידות ופטירות נפרד, וב־1875 הקימה גם חברה קדישא נפרדת, שהיווה צעד אחרון בהפרדה מוחלטת בין הקהילה האורתודוכסית והנאולוגית בעיר.

המוסדות העיקריים של הקהילה הנאולוגית, החל מ־1870 היו כדלהלן: 'חברה קדישא', חוג הנשים (מאוחר יותר ויצ"ו), חוג לנישואין וחתונות, חוג הסטודנטים והצעירים, 'ביקור חולים' וחוג לתמיכה בנזקקים. חברה קדישא שנוסדה ב־1853 עסקה עד שנות ה־90 של המאה, בנוסף לענייני הקבורה, גם בעזרה לנזקקים ולחולים. חוג הנשים נוסד ב־1852 למטרות חברתיות רחבות ובתוכן עזרה לנזקקים ומספר חברותיו מנה בסוף המאה 220 נפש. החוג לתמיכה בנזקקים הוקם על ידי קבוצת נשים פעילות ב־1871 וראה כתפקידו הראשוני לדאוג ללבושם של הילדים הנזקקים. מספר חברותיו מנה כבר בשנה זו 131 נשים. חוג עזרה רפואית לחולים נוסד ב־1910 וכלל מיד עם היווסדו 176 חברים. מול הצרכים הרבים בקהילה היתה פעילות ערה ורצון עז לבוא לעזרת הנזקקים. חוגים אלה היו החוליות המרכזיות במירקם התוסס של חיי הקהילה במשך עשרות בשנים.

הנפגעים העיקריים של הפילוג שדירדר את שתי הקהילות למצב כספי קשה, היו בית הספר של הקהילה והרבנות. ב־1874 נוסדה בהונגריה מערכת בתי הספר הממלכתיים שעד אז השתייכו למוסדות כנסיתיים שונים, ובית הספר היהודי שפעל מאז 1842 נסגר. גם הרב Kohut עזב לעיר אחרת ולא התמנה רב אחר במקומו. החל מ־1885 חייבו השלטונות למנות מנהלי רישום לידות ופטירות, תפקיד שהוטל על רבני הקהילות. ב־Székesfehérvár הוחל בחיפוש אחר רב חדש. לבסוף ב־1889 התמנה הרב Steinherz Jakab, ששימש קודם כרב ב־Nagyatád.

כניסתו לתפקיד הביאה להקמת בית ספר יהודי חדש והבניין היפה שלו נחנך ב־1892 ולימד בו צוות של 4 מורים. הוצאות תפעולו כוסו משכר הלימוד של בעלי היכולת, בעוד שהתלמידים הנזקקים היו פטורים מכל תשלום. לשנת הלימודים הראשונה נרשמו 175 תלמידים בעוד ש־140 המשיכו ללמוד בבתי ספר העירוניים הכלליים. בראשית המאה ה־20 יזם ראש הקהילה הנאולוגית Perl Miksa, הקמת אולם התעמלות מורחב ומגרש ספורט ומשחקים ליד בית הספר. Grünfeld Jakab - ראש הקהילה

הבא, יזם רכישת בית בן שתי קומות והקים בו את בית היתומים של הקהילה.

SZÉKESFEHÉRVÁR בפרוש המאה ה־20

במונרכיה האוסטרו־הונגרית וכמובן גם ב־Székesfehérvár התפתח מאז 1867 (הסכם בית הבסבורג והשלטונות ההונגריים) תהליך מזורז של הפיכת הונגריה למדינה קפיטליסטית מודרנית ואומנם ב־50 השנים עד מלחמת העולם ה־1 הושגה המטרה הזו במלואה. היהודים יחד עם יתר המשכילים ההונגרים היו החלוצים בהנחת היסודות למסגרות המודרניות. לאחר השלב הראשוני של צבירת הון, אירגנו ויסדו את המערכת הבנקאית המודרנית שהציעה לחקלאים את המימון הדרוש . כך הפכו אחדים מהיהודים לגורמים הכלכליים המרכזיים בעיר. הבנקים למשכנתאות וחברות הביטוח החדשות איפשרו להפוך את האחוזות הפאודליות הקפואות לחקלאות קפיטליסטית מתקדמת. המוסדות הכספיים שהוקמו ב־Székesfehérvár, ביניהם חברת הביטוח Adria ונציגות חברת הביטוח הכלכלית Trieszt, נוסדו על ידי בעלי הון יהודיים והיו לגופים הפיננסיים העיקריים בעיר. יש לציין כי גם בהשקעות לתיעוש העיר, היה לסוחרים היהודיים חלק רב.

להבנת התהליכים הכלכליים והחברתיים האלה עלינו להכיר מספר דמויות יהודיות של העיר בתקופה זו. ניתן להגיד שהדמות המרכזית של תקופת הדואליזם ב־Székesfehérvár היה האדון Wertheim Salamon Lipót שנולד ב־1835 Kajászószentpéter ולמד ב־Székesfehérvár ו־Budapest. משפחתו עברה את הדרך הקלאסית של צבירת הון, קודם על ידי קניית היבולים וסחר בהם, ולאחר מכן על ידי השתלבותה במערכת הפיננסית. הוא הצטרף לעסק המשפחתי בגיל 20 ובגיל 28 יסד את לשכת המסחר של Székesfehérvár ושימש כיו״ר שלה עד יום מותו.

ב־1867 יזם את הקמת הקרן לעזרה הדדית ונבחר למנהלה. קרן זו שימשה את בעלי המלאכה והמסחר הזעירים ואת החקלאים הקטנים ואיפשרה את התפתחותם המהירה. מספר חברי הקרן הגיע ל־4900 נפש. בהמשך הקים אגודה נוספת שהעניקה הלוואות לפתרון בעיות הדיור ואיפשרה לרבים מתושבי העיר לבנות את בתיהם או לרכוש דירות פרטיות. שכונות חדשות הוקמו בתנופת הבנייה שנוצרה בעזרת האגודה. ב־1869 יסד יחד עם גראף Zichy Nándor את בנק המסחר וב־1872 את קופת החיסכון המחוזית. הוא יזם ואירגן את הקמת מערכת אספקת הגז המרכזית בעיר וגייס למטרה זו קבוצת בעלי הון אוסטריים שמימנה את המפעל. כן השתתף במודרניזציה של מערכת החשמל העירונית וכחבר מועצת העיר אירגן את תאורת כל המוסדות העירוניים. מצבו האיתן של בנק המסחר הביא לכך שהבנק האוסטרו־הונגרי ימנה אותו כנציגו המקומי.

לא היתה פעילות בעיר שבה לא לקח חלק. נוסף לפעילותו הכלכלית והפיננסית הענפה, כיהן במשך 24 שנים כיו״ר הקהילה היהודית הנאולוגית בעיר. בתקופת כהונתו ביסס את מצבה הכספי של הקהילה, חיסל את חובותיה הקודמים ובהנהגתו הוקמו כל אגודות העזרה, התרבות והחברה, שהיו ללב לבה של פעילות הקהילה היהודית הזו. ביום מותו הונפו דגלים שחורים על המוסדות העירוניים, ובטקס קבורתו, ב־4 לספטמבר 1890, השתתפו ראשי העיר ומוסדותיה. הדור השני של משפחתו ובעיקר בנו Pál, המשיכו לפתח את הפעילות הכלכלית הענפה של המשפחה, וב־1905 יסדו יחד עם בעלי הון יהודיים הונגריים אחרים את הבנק Közgazdasági Bank és Takarékpénztár RT.

גם משפחת Weiss התחילה את דרכה בסחר תבואות, ובהמשך הפנתה את הכספים שצברו לייצור תעשייתי ויסדה בית חרושת לעורות. משפחת Heller היתה אחת המשפחות החשובות במסחר החקלאי, בעוד שמשפחת Engel השקיעו את הונם בצד היצרני של החקלאות, חכרו אחוזות גדולות והתאימו אותם לשיטה הקפיטליסטית. בתחום הייצור התעשייתי יש

לציין את Felmayer István ובניו שיסדו ב־1861 את בית החרושת לאשפרת בדים שב־1900 הפעיל 200 מכונות ייצור, העסיק 300 עובדים וייצא את תוצרתו לכל רחבי אירופה. מפעלים ידועים היו גם בית החרושת לסוכריות ולסבונים של משפחת Felmayer ובית חרושת למשקאות וחומץ של משפחת Karl. בית החרושת לעורות של Weiss és Tull הנזכר מקודם, שיווק כעת לכל המונרכיה ומפעל נוסף שנוסד ב־1889 על ידי Wiener Ignác לחלקים עליונים של נעליים, העסיק 20 עובדים קבועים. לעיבוד תוצרת חקלאית הוקמה על ידי Eppinger Ignác טחנת קמח רבת תפוקה.

בענף הבנייה התוסס של אותם זמנים נחשבו בשנת 1833 -Bernstein Káldor כחברת הבנייה הגדולה ובין היתר הקימו את בניין בית המשפט העירוני. האחים Deutsch עסקו באספקת עצים והעסיקו בשנת 1910 - 380 עובדים. גם Kohn Adolf עסק בענף זה. האחים Schaldinger וכן משפחת Flitz Pál ו־Krehn Ignác היו החשובים בענף הברזל. Grosz József ו־Schnetzer Ignác שלטו בענף הזכוכית. Pollák Gusztáv היה בעל זכיונות לאספקת פחם ועצים להסקה למוסדות ממלכתיים ועירוניים רבים. Berveiler János היה ספק המדים לצבא, למשטרה, לז'נדרמריה ולסגל הדואר.

בתקופה זו ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 היו יהודי Székesfehérvár משולבים בחיי היומיום של העיר והרגישו עצמם כאזרחים מכובדים ושווי זכויות שעתידם הכלכלי והחברתי מובטח.

מלחמת העולם הראשונה והשפעותיה

במלחמת העולם ה־I לחמו 162 מיהודי העיר בצבא המונרכיה האוסטרו־הונגרית[21], ובתוכם 11 בעלי תואר דוקטור ששימשו בסגל הקצונה[21]. 43 מהקהילה הנאולוגית ו־9 מהאורתודוכסית לא חזרו מהחזית[22]. בבית העלמין היהודי של העיר בולטת עד היום מצבת זיכרון מרשימה עם שמות הנופלים. בלחץ הנסיבות וההתרוששות הכלכלית במהלך מלחמת העולם ה־I, התגברו הקהילה הנאולוגית והאורתודוכסית על המחלוקות שביניהן והפעילו מטבח משוף לנזקקים. היהודים ב־Székesfehérvár הרגישו בסוף המלחמה, שהשתתפותם הפעילה בצבא והמספר הרב של מתיהם, הבטיחו אחת ולתמיד את זכויותיהם ומעמדם בהונגריה. נכונותם להקריב עבור האומה הבטיחה לפי הרגשתם את נפילת המחיצות האחרונות בינם לבין החברה הנוצרית. לצערנו ההיסטוריה הועידה להם גורל שונה ואכזר.

השנים 1918-1919 בהונגריה התאפיינו באי יציבות. המונרכיה האוסטרו־הונגרית התפרקה ובנובמבר 1918 הוקמה ממשלת Károlyi האזרחית הדמוקרטית. ב־21 למרץ 1919 השתלטו הקומוניסטים של Kuhn Béla, וכאשר ב־1 ביוני התחילה שביתת הרכבות של המהפכנים הנגדיים, עלו על פני השטח המתחים הפנימיים ב־Székesfehérvár[23]. בסתיו 1919 ניצח 'הטרור הלבן' את 'האדומים' ומוטט את הדיקטטורה הפרולטרית בת 131 הימים ב־Székesfehérvár. בחיי היהודים ובמעמדם הלאומי חל שינוי משמעותי. הגישה הפוליטית הליברלית שאיפיינה את ימי המונרכיה, התחלפה כעת בגישות פוליטיות, שלא מנעו את גילויי האנטישמיות ולפעמים הפכו אותם לרישמיים.

להתגברות האנטישמיות בין שתי מלחמות העולם היו סיבות שונות. הונגריה - בגבולותיה החדשים - לאחר ששיטחה הצטמק לכשליש - הפכה למדינה חד לאומית וכל תושביה דיברו הונגרית. השטחים שהיו מאוכלסים קודם בלאומים שונים נלקחו ממנה. נוצר מצב שדווקא היהודים שהיוו כ־5% מהאוכלוסייה הכללית ונחשבו קודם כמשתייכים ללאום ההונגרי, נהפכו כעת למיעוט הזר היחידי. התפקיד המרכזי

שמילאו בשלטון הקומוניסטי קצר הימים, הפך אותם ל׳אשמים׳ במצב הרעוע של השנים לאחר מלחמת העולם ה־I. המנהיג החדש של הונגריה Horthy Miklós שנכנס ב־19 לנובמבר 1919, רכוב על סוסו הלבן בראש צבאו לבודפשט, הכריז על עיר הבירה כ״עיר האשמים״. ב־1920 היוו היהודים 23.2% מאוכלוסיתה של עיר הבירה[24]. המושגים ׳גורמים חתרניים׳, ׳קומוניסטים׳ ו׳יהודים׳ שימשו מילים נרדפות בפי דוברי המשטר.

׳הטרור הלבן׳ האשים את הממשלה הקומוניסטית של 1919 ביצירת גבולותיה החדשים והמצומקים של הונגריה. לטענתם, קרעו המעצמות המנצחות את חלקיה הגדולים של הונגריה, על מנת לבודד את הממשל ההונגרי הקומוניסטי של אז. לאור תפקידם הרב של היהודים המשטר הקומוניסטי, הואשמה היהדות כולה.* יחידות שונות של הצבא ההונגריה פרעו בקהילות יהודיות אחדות בזמן חילופי השלטון (Siófok, Orgovány, Kecskemét). שוב התחיל גל התנצרויות רב היקף בקרב היהודים.

כישלון מלחמת העולם ה־I, המהפכות שלאחריה ותנאי השלום המעליבים, גרמו בהונגריה לקיפאון ולאכזבה ובעקבותיהן להיווצרות אידאולוגיות חדשות. צירוף המילים ׳נוצרי׳, ׳לאומי׳, שימשו יסוד לכל האידאולוגיות השולטות בין 2 מלחמות העולם, כשכולן שזורות באנטישמיות פוליטית, נוצרית, מודרנית.

את הביטוי לאנטישמיות הפוליטית, במישור המפלגתי, נתנה ׳מפלגת העם הקתולית׳ ובממסד הכנסייתי הנהיג אותה Prohászka Ottokár, בישוף של Székesfehérvár. מפלגת העם הקתולית נוסדה ב־17 לנובמבר 1894 ולא במקרה התקיימה אסיפת היסוד ב־Székesfehérvár[25]. גם בתקופת

* המחקרים ההסטוריים מאז, סתרו את התאוריה הזו וקבעו כי גבולות Trianon נקבעו בהשפעה צרפתית שדגלה ב׳תאוריית הוואקום׳ שלפיה תחולק אירופה המרכזית למספר מדינות קטנות ומסוכסכות ביניהן, על מנת להשאיר את התפקיד המפשר בידי צרפת. ראה: Ormos Mária: Padovától Trianonig, 1984.

המונרכיה האוסטרו־הונגרית שהיתה תקופת פריחה כלכלית וחברתית, לא נחלשו שורשי האנטישמיות בהונגריה. מספיק אם נזכיר את גירוש יהודי Székesfehérvár מהעיר ב־1848 ואת עלילת הדם המפורסמת של Tiszaeszlár ב־1882, שהסעירה את כל יהדות אירופה.

למפלגת העם הקתולית לא היה תפקיד משמעותי בפרלמנט של המונרכיה, כך שפעילותה היתה בעיקר חוץ פרלמנטרית וכלכלית באותה העת. ב־1904 היו למפלגה זו 200 סניפים מקומיים, שלחמו נגד הסוחרים 'השודדים'. בערי השדה הסתתרה אחרי הפעילות הזו אידיאולוגיה חדשה. כשאמרו 'סוחרי' התכוונו ל'יהודי'. כשפעלו נגד 'העבדות לרבית' נלחמו למעשה ביהודים. בקרב ההמונים שנהרו לכנסיות, הטיפו והסיתו נגד השיטה, והקונה ב'זול' את תוצרתם של האיכרים ומוכרת 'יקר' לצרכנים.

בהונגריה שלאחר מלחמת העולם הראשונה היה הבישוף Prohászka Ottokár האידיאולוג האנטישמי המרכזי. בהרצאותיו ודרשותיו השתמש במילה 'נוצרי' כסמל לכל אשר הוא לא יהודי. כל מה שהוא בעל ערך ואיכותי הוא נוצרי וכל אשר ראוי לדחיה ולגינוי הוא לא נוצרי - דהיינו יהודי. באווירה של ביטויים אלה ניתן היה לטפח את החשיבה האנטישמית, בצירוף המילים של 'נוצרי' ו'הונגרי' מבלי להשתמש במילה 'יהודי'.

Prohászka, באחד ממאמריו המודפסים מ־1919 האשים את היהודים בגלוי, "שהם מלכלכים ואוכלים אותנו", קרי, אותנו, את ה'נוצרים' וה'הונגרים'. על יסוד אידיאולוגי הקיצוני תיאר את כל היהודים כפצע מוגלתי וכתולעים מזיקים. לפי הצהרותיו "השיטה הכלכלית הליברלית המודרנית היהודית" שודדת את האומה ההונגרית. הליברליזם הכלכלי המהולל של המונרכיה האוסטרו־הונגרית, נהפך פתאום לשיטה שיש להילחם בה. בעוד שאצל הוגי הדעות הפסימיים של המאה ה־19 היוו הסלבים והגרמנים את אויבי הקיום הלאומי ההונגרי, הפכו כעת היהודים לסיכון הגדול ביותר[26]. הקתוליות הפוליטית התחילה להשתרש בכל רבדי

החברה והנצרות הפכה בכל מדינות אירופה המרכזית והמזרחית המפגרות, למרכיב הדומיננטי של הזהות הלאומית[27].

בהונגריה המצומקת* נוצר תוכן חדש למושג 'הונגרי'. הונגריה העצמאית נפרדה מהליברליזם והמשטר החוקתי של המונרכיה ונקטה במדיניות נגד מיעוטים. למעשה לא היו כעת מיעוטים מלבד היהודים ואלה הפכו בתודעה הלאומית לילאום עויין'[28]. החקיקה הראשונה של המדיניות האנטישמית הרשמית היה החוק של 'Numerus Clausus' שנתקבל ב־1920.** באמצעות חקיקה זו רצתה הממשלה ההונגרית לאפשר לפקידיה שהועסקו לפני המלחמה בשטחים שנלקחו ממנה - וחזרו כעת לתוך המדינה הקטנה - לתפוס חלק גדל והולך ברבדי החברה המשכילה. כמו כן רצתה הממשלה למנוע את התדרדרותן של שכבות נוצריות 'מהימנות' וליצור מתוכן אליתא חדשה. ב־1928 הוכנסו שינויים בחוק, שביטלו את הגוון הגזעני והלאומי של המגבלות שהוחלפו בהגבלות סטרוקטוראליות, שתחת כותרת חדשה זו צימצמו את אפשרויותיהם של היהודים באותה מידה.

תחת הנהגתו של האדמירל Horthy התחזקו המגמות האירדנטיות. הממשלה לא השלימה עם אובדן שטחי מדינה רבים לפי חוזה Trianon ומדיניות החוץ שלה חתרה להשגת רביזיה בגבולות המדינה. ערב מלחמת העולם ה־II נפרד Horthy ממדיניותו הנאוטרלית וקשר את גורלה של הונגריה עם הציר היטלר־מוסוליני. במגמות האירדנטיות האלה תמכו גם נציגי היהדות ההונגרית שראו את עצמם כהונגרים בעלי דת משה. ככלל, ראו יהודי הונגריה את שלטונו של Horthy כרע במיעוטו בנסיבות הקיימות. בעיתון היהודי ההונגרי Egyenlőség מתואר תרגיל ההתעמלות

* שטח הונגריה הצטמק לאחר המלחמה מ־283,000 קמ"ר ל־93,000 קמ"ר והאוכלוסייה קטנה מ־18.2 מליון ל־7.6 מליון נפש.

** החוק XXV:1920 קובע את מספר המתקבלים למוסדות האקדמאיים ולאוניברסיטאות בהתאם לשיעורם של 'הגזעים והלאומים' באוכלוסייה הארצית, כשהמטרה המרכזית היתה הגבלת כניסתם המספרית של היהודים לגופים אלה.

לסיום שנת הלימודים בבית הספר היהודי של Székesfehérvár כ״תרגיל אירדנטי מרומם נפש״.

המגמות האירדנטיות הפכו למרכיב המרכזי של זקיפות הקומה הלאומית ההונגרית. כאשר על סמך בוררות איטלקית־גרמנית הוחזרו להונגריה שטחים שהועברו ממנה בתום מלחמת העולם ה־I לצ׳כוסלובקיה, קיימו כל הקהילות היהודיות תפילות הודיה לציון המאורע[29]. למרבה האירוניה אירע הדבר זמן קצר לאחר הפעלת החוק הראשון נגד היהודים.

יהדות הונגריה התחילה להצטמק מאז מלחמת העולם ה־I. מספר האבדות במלחמה, גל ההתנצרויות והרגלים דמוגרפיים חדשים היו המרכיבים העיקריים של תהליך זה[30]. בקרב המשפחות היהודיות המתאזרחות הלך וקטן מספר הלידות ובדרך כלל היו במשפחות 1-2 ילדים. בעקבות המצב הפחות יציב והמשבר הכלכלי של 1929 והחוקים נגד היהודים, עזבו את המודל של משפחה רבת ילדים. שינוי זה, שנתבקש בנסיבות אלה, איפשר להם גם לשמור על רמת חיים גבוהה בחברה הצרכנית המתפתחת. בנוסף להקטנת הריבוי הטבעי השפיעו השפעה שלילית גם נישואי התערובת, וגל התנצרויות שנזכרו כבר[32]. נתוני 3 מפקדי אוכלוסין מראים את התמונה הבאה:

השנה	1920	1930	1941
שיעור היהודים באוכלוסיה הכללית	5.9%	5.1%	4.3%
שיעור בני 0-14 באוכלוסיה היהודית	23.7%	17.6%	15.2%

יהודי SZÉKESFEHÉRVÁR בין מלחמת העולם הראשונה והשניה

תקופה זו מתאפיינת בצימצום מספר יהודי העיר והמחוז גם יחד. נוסף לסיבות המאפיינות את הקטנת האוכלוסיה היהודית בהונגריה, השפיע בעיר ובמחוז, מעבר צעירים רבים ל־Budapest בעלת האפשרויות ׳הבלתי

מוגבלות׳. מיפקדי האוכלוסין מראים את הנתונים הבאים:

השנה / מספר היהודים	1910	1920	1930	1941
מחוז Fejér ללא עיר המחוז	4538 2.0%	3243 1.5%	2775 1.2%	2358 1.0%
Székesfehérvár	3024 8.3%	2867 7.3%	2450 6.0%	2075 4.3%
סה״כ	7562	6110	5225	4433

כפי שניתן לראות מהטבלה הנ״ל, גם בתוך המחוז עצמו התרכזו היהודים יותר ויותר בעיר המחוז Székesfehérvár אך למרות הצימצום המספרי שלהם, המשיכה לבלוט נוכחותם ב׳לב העיר׳ (centrum) בה היוו ב־1941 24.2% מהאוכלוסיה הכללית. לפני הנהגת החוקים נגד היהודים בהונגריה, היוו יהודי Székesfehérvár בענפי המסחר והכספים 42.5% ובקרב הפקידות הלא ממשלתית 44%. מתוך 42 עורכי הדין היו 17 יהודים (39.1%) ובקרב הרופאים היה אחוז היהודים 29%. ענפים אלה, בהם בלטו היהודים חייבו נגישות נוחה אל משרדיהם, חנויותיהם ומירפאותיהם, כך שטבעי הדבר שכה רבים מהם גרו בלב העיר. חלקם בפקידות הממשלתית והעירונית היה מועט כתוצאה ממדיניות האפליה שהיתה נהוגה במוסדות אלה כבר שנים רבות[33].

אחרי זעזועי 1919-1920 התייצבו החיים גם ב־Székesfehérvár. ב־1924 בוטל קיצוב המזון וב־1927 הוחלף המטבע ההונגרי השחוק, ה־Korona, במטבע חדש ויציב, ה־Pengő. ב־1925 נוצרו תנאי קליטה טובים לרדיו, יותר ויותר משפחות היו מחוברות לרשת הטלפונים, בחנויות הופיעו הפטפונים והמצלמות. נדמה היה כי חיי החברה והכלכלה התייצבו מחדש והמלחמה ומשטרי הטרור שלאחריה, נראו כחלום רע שחלף.

בשנים הראשונות שלאחר המלחמה חלה התרוששות כלכלית בקהילות הנאולוגית והאורתודוכסית כאחת. שנות ה־20 המאוחרות היו למפנה גם במצבן הכלכלי, שהתחיל להתייצב. החל מ־1922 שימש הרב Hevesi Ferenc כרבה הראשי של הקהילה הנאולוגית ב־Székesfehérvár הוא

נולד ב־1898 ב־Lugos ונכנס לתפקידו זה מיד עם הסמכתו כרב. פירסם מאמרים רבים בנושאים דתיים בעיתונות התאולוגית. ב־9 שנות כהונתו חזרה הקהילה לפעילות תקינה ותוכניות בנייה התחילו לקרום עור וגידים. חיי הקהילה זכו לתנופה בתקופה זו.

בית האבות איכלס 40 מזקני הקהילה שקיבלו ארוחת צהריים חינם. התחיל לפעול גן הילדים עם 54 ילדים. 2 מוסדות אלו מומנו מפירות העיזבון של משפחת Rosenzweig[34]. בקהילה הנאולוגית של Székesfehérvár פעלו 60 גופים וקרנות. הקהילה מנתה כ־2000 נפש ובתוכה 600 ראשי משפחה משלמי מס למוסדותיה.

האורתודוכסים הוסיפו ב־1927 קומה נוספת לבניין הקהילה שנבנה ב־1893. ב׳תלמוד תורה׳ שלהם הוחל בהוראה גם בשפה ההונגרית. גם כעת היתה משפחת Weiss - בעלת בית החרושת לעורות - התורמת העיקרית. הקהילה מנתה כ־230 נפש ו־134 בתוכם משלמי מס[35].

הלחץ הגובר של שנות ה־30

המשבר העולמי של 1929 זיעזע גם את הונגריה. האבטלה הרקיעה שחקים וחלקים ניכרים של האוכלוסיה התרוששו. המגמות הרדיקאליות התחזקו בפוליטיקה והשפעת הקבוצות של הימין הקיצוני על מערכות השלטון ההונגרי הלכה וגברה. מדיניות האדמירל Horthy השתדלה להיות מאוזנת ולפעול נגד הימין והשמאל הקיצוניים גם יחד. הוטלו הגבלות על זכויות הסוציאל־דמוקרטים והשמאל ומאידך ניסו להרחיק את הימין ממערכות השלטון. כחלק ממאמציהם ״להוציא את הרוח ממפרשי״ הימין הקיצוני התחילו השלטונות המרכזיים בעצמם להגביר את הלחץ על יהדות הונגריה ומוסדותיה.

מגמות אלה של השלטונות ההונגריים השפיעו על היהודים בשני כיוונים מנוגדים. מצד אחד התחיל גל חדש של התנצרויות ומאידך תהליך של חיזוק התודעה העצמית היהודית ושיבה אל השורשים ואל המסורת.

חיים יהודיים תוססים איפיינו את כל המסגרות היהודיות והמשכילים יצקו לתוכן ערכים יהודיים הומניים נעלים. השאלות החדשות של התקופה, כשוויון זכויות של האישה היהודיה, בעקבות יציאת הנשים לעבודה, העסיקו את כל היהדות ההונגרית. הרב Mermelstein Mór מ־Székesfehérvár התייחס לנושא בהרצאתו "מעמד האשה בחוקי התלמוד". כחלק מחיזוק הזהות היהודית, קיבלו נושאי החינוך והנוער קדימות בסולם העדיפות של הקהילות[36].

אתגרי שנות ה־30 מצאו ב־Székesfehérvár מנהיגות בעלת רמה ותודעה יהודית עמוקה. כיו"ר הקהילה הנאולוגית מאז 1916 שימש Dr. Lőwy Károly, שהיה באותן השנים גם יו"ר לשכת עו"ד בעיר. סגנו בקהילה היה Dr. Szegő Miklós, אחד מעשירי העיר, איש מעשה שהטביע את חותמו על מרבית פעולות הקהילה. ב־29.11.1931 הוכתר כרבה הראשי של הקהילה הנאולוגית בעיר Dr. Hirschler Pál בטקס רב רושם[37]. הרב Hirschler נחשב כמזרחן ידוע, כנואם מעולה החודר לליבות ההמונים. אישיותו הטביעה את חותמה על כל התקופה הזו.

כאות הערכה לאישיותו של הרב Hirschler, הוחלט לקיים ב־Székesfehérvár את כנס ראשי קהילות מערב הונגריה שנפתח ב־25.5.1933 . כינוס זה היה בעל חשיבות מרכזית בחיי היהדות ההונגרית ומטרתו היתה למצוא פיתרון לכל הבעיות שנערמו בחיי הקהילות מאז החלטות הקונגרס ב־1869. בתפילת הפתיחה של הכנס נוכחו נציגי העירייה והכנסיות הנוצריות. לאחר פתיחת הכנס על ידי Dr. Lőwy Károly ניהל יו"ר הקהילה הנאולוגית של בודפשט Stern Samu את הכנס. הרב Dr. Hirschler Pál הגיש את ההצעות הראשונות לשינוי שיטת ההוראה ולתרגום מחדש של התנ"ך להונגרית, שיהיה נטול השפעה נוצרית ויתבסס על הלשון העברית המודרנית במקום שיטת התרגום המיושנת שהיתה נהוגה עד אז. כתבה עתונאית על הכנס ראה בנספחים.

הצעתו התקבלה ופתחה פרק חדש בלימוד השורשים בכל הונגריה. הכנס נמשך מספר ימים ודן בכל הנושאים שהיו על סדר יומו. הרב Hirschler

ר־Szegő Miklós הנ״ל וכן אגודת צעירי הקהילה בהנהגת Klein Géza נשאו על כתפיהם את פעולות הארגון הדרושות. הכנס רב החשיבות הסתיים בנאומו של יו״ר הקהילה הנאולוגית בבודפשט Stern Samu אשר הבטיח ליהדות גרמניה - עם עליית היטלר לשלטון - את הזדהותה ועזרתה של יהדות הונגריה.

בשנות ה־30 היה לחוג הסטודנטים והצעירים תפקיד מפתח בחיי הקהילה. החוג נוסד ב־1933 וחבריו קיימו מדי שבוע 4 פגישות וערבי חברה. אחת לשבועיים לפחות היתה הרצאה של מרצה אורח. הפעילות של החוג נתנה מענה להרחקתם ההדרגתית של היהודים מהמערכות הכלליות של העיר והגבירה מודעותם היהודית העצמית. החוג היה חתום על העתונות היהודית של הונגריה וגם על 7 ירחונים מחוץ לארץ. הספריה על שם Lánczos György הכילה 800 ספרים. הופעלו חוגים לשח, לקצרנות, לעברית ולשפה הגרמנית וגם מקהלה פעלה במסגרתה. ערבי התרבות שלהם נחשבו כארועי תרבות בעלי רמה החורגים מהמסגרת היהודית ולא מעט מאנשי העיר הלא יהודים השתתפו בהם. Dr. Patai Rafael מורה בבית ספר תיכון ירושלמי, נשא הרצאה על ירושלים, Dr. Kecskeméti György העורך האחראי של העתון בעל היוקרה 'Pester Loyd' הרצה על 'הבעיות האקטואליות של היהדות', Sós Endre העורך הראשי של Magyar Hirlap הרצה על המאבק נגד האנטישמיות ו־Nyilas Kolb Jenő על האמנות היהודית. אלו הן דוגמאות אחדות מתוך עשרות רבות של הרצאות שעסקו בבעיות היהדות כמיעוט דתי ולאומי, פתרון הבעיות הפנימיות של הקהילה, התרבות היהודית בכללותה, וההתעוררות הדתית המתחדשת.

בתחילת שנות השלושים נבחרה בהונגריה ממשלה בעלת גוון ימני מובהק. ראש הממשלה החדש Gömbös Gyula ביקר ב־14.1.1933 ב־Székesfehérvár ובהציגו את ״תכנית העבודה הלאומית״ בעיר, הוסיף לה סעיף חדש (סעיף 96: סובלנות). הדגשת המושג סובלנות היתה נחוצה לאור השפעות הדמגוגיה החברתית, שהיתה חלק ממדיניות הממשלה

הלאומנית הימנית ונקלטה "יתר על המידה" על ידי ההמונים. Gömbös Gyula היה ראש הממשלה הראשון בעולם שנפגש עוד במהלך 1933 עם אדולף היטלר.

החל מספטמבר 1936 הוציאה הקהילה לאור עתון יהודי פנימי של האזור בשם Községkerületi Értesitő שהופץ אחת לחדשיים - חינם - בקרב כל יהודי האזור ושימש ככלי יעיל ובעל תוכן לגיבוש החיים היהודיים והקהילתיים. רבני Székesfehérvár היו עורכי העיתון ששיקף את כל המתרחש בחיי היהודים באזור ומוסדותיהם וכלל גם פובליציסטיקה יהודית בעלת רמה בנושאים הכלליים. באמצעות העיתון קבלו יהודי האזור מידע על החיים היהודים בקהילות, פעילויותיהן, בעיותיהן ותקציביהן. מן החומר הכתוב אנו מקבלים תמונה על בתי הספר ועל ועדות החינוך ומתברר לנו גם, שכל משרות הרבנים היו מאויישות בשנים אלה ובכל הקהילות פעלו חוגי נוער וצעירים.

בהשפעת המתרחש בגרמניה והתגברות האנטישמיות בהונגריה כבר בשנים הראשונות של שלטון היטלר, נוצרה בקרב יהודי העיר והאזור מודעות לכך, שתפקידם העיקרי הוא לשמור על הערכים היהודיים, ללמדם, להצילם ולהעבירם לדורות הבאים. מודעות פנימית זו היתה גם המענה למגמות ההתבוללות והאמנציפציה באותה תקופה. 'קהילות האם' השתדלו להתמודד גם עם בעיות 'הפזורה' בכפרים ובעיירות הקטנות, בהם גרו יהודים מעטים והיה הכרח להביא גם אליהם את החינוך היהודי. מצבם הכספי של יהודי הכפרים היה קשה יותר מהעירוניים והפתרונות הותאמו לכל מקום ומקום. בשתי קהילות של Enying ו־Devecser הוקמו בתי ספר פרטיים במימון המשפחות המבוססות ביותר[38].

דור ההורים של התקופה, צמח בעצמו ממשפחות מתבוללות. החינוך היהודי המתחדש יצר ניגוד ערכים בקרב הנוער בין הבית המתבולל והחינוך היהודי המוקנה לו בבית הספר. הנוער והצעירים, שבהם התעוררה התודעה היהודית והתחדשה החזרה למסורת, התחילו להשפיע

על חיי הבית. פירסומים בעיתונות ובכתבי עת קראו לניהול משק בית כשר. לדוגמה, אחד הפירסומים: "הבשר הכשר אינו יקר מן הטרף, והאוכל הכשר אינו פחות טעים מן האסור"[39].

אנו מצטטים מאחד הפירסומים האופייניים של התקופה:

"כל אחד מאיתנו שלא איבד את שיקול דעתו יכול כבר להיווכח לאן מובילים מנהגי הבית הלא כשר. עזיבת הדרך המסורתית מובילה אותנו לתהום והשפעותיה ההרסניות אינן נופלות מאלה שבאות עלינו משונאינו מבחוץ. מעשי השלטון של היטלר רוצים לשלול מאיתנו את זכויותינו המשפטיות והכלכליות ואנו צריכים להילחם מנגד ולהרגיש את השגחת הקדוש ברוך הוא, שהגן עלינו במשך אלפי שנים ולא תעזוב אותנו גם בתקופה זו. צריך לראות את הבית הלא כשר, כתולעת המתקיפה את עץ החיים היהודי ומכרסמת בו עד מותו"[40].

במסגרת המגמה להעמקת התודעה היהודית הועלתה ב־1937 המחשבה להקים בעיר מוזיאון יהודי, אך החרפת האווירה האנטישמית לא איפשרו את המשך התכנון[41]. לעומת זאת, חודשו ב־1938 פני בית הכנסת ומוסדות הקהילה. העבודות מומנו ממס קהילתי מיוחד. גם העיריה לא יכלה להימנע מאישור הקצבה למטרה זו, עקב חגיגות סטפן הקדוש Szent István שהתקיימו בשנה זו, אך יש להדגיש כי זאת היתה גם השנה שבה נרקמו לראשונה המגמות להנמכת חזיתו וצריחיו של בית הכנסת.

את סוף שנות ה־30 איפיינה הרעת המצב הכלכלי בקרב היהודים. אחד הדוחות מציין ש"מספר בעלי היכולת המסוגלים ונכונים לתרום הולך וקטן, בעוד מספר הנזקקים גדל באופן משמעותי ומאיים"[42].

הקהילה התארגנה למאמץ מיוחד וב־1939 נאספו 4,000 Pengő לעזרת הנזקקים לעומת 1,200 Pengő שעמדו לרשותה ב־1938. ניקבעו הגדרות ברורות לתיפקודם של מוסדות הקהילה המטפלים בנושאי הנזקקים ונקבע כי חוג הצעירות יטפל במזון, חוג הנשים בענייני שכר דירה, והחוג לצרכי הנזקקים, בצורכי ביגוד.

בעקבות החקיקה נגד היהודים

מצב יהודי Székesfehérvár הוחמר עם קבלת החוק הראשון נגד היהודים ביום 29 במאי 1938.* שוב התחיל גל התנצרויות שנמשך עד קבלת החוק ה־2 נגד היהודים, אשר הטיל את ההגבלות על יהודי הונגריה על פי השתייכותם הגזעית ולא השתייכותם הדתית בלבד. בעוד סעיפי החוק ה־I לא חלו על אלה שהתנצרו, חל החוק ה־II אשר התקבל ב־5 במאי 1939** על כל אלה, שאחד מהוריהם או שניים מהורי הוריהם היו ממוצא יהודי. במפקד האוכלוסין של 1941 נספרו ב־Székesfehérvár 249 יהודים שהתנצרו.

בעלי החנויות היהודיים התגוננו נגד ההגבלות החדשות באמצעות אנשי קש וניסו להפעיל את חנויותיהם תחת שמותיהם של הנוצרים, שהסכימו לכך תמורת תשלום כמובן. אנו מוצאים במסמכי התקופה תלונות רבות של תושבי העיר נגד אנשי קש אלה[43].

הדו ירחון היהודי המחוזי Községkerületi Értesitő כותב בגיליונו ממאי 1939: *"את היהדות ההונגרית שראתה את עצמה כחלק אינטגרלי של הונגריה והכריזה על לאומיותה ההונגרית, סילקו כעת מגוף האומה, הפלו אותה לרעה בכל התחומים ומתכוונים לרושש אותה מבחינה כלכלית"*[44].

* החוק ה־I: "חוק להבטחת האיזון בחיי החברה והכלכלה". שיעור היהודים בקרב הלשכות המשפטיות, ההנדסיות והרפואיות הוגבל ל־10% לכל היותר ובקרב ההנהלות והפקידות של החברות המסחריות הגדולות ל־20% ונקבעו גם אחוזים שונים למערכות התקשורת והאומנויות.

** שם החוק ה־II: "הגבלות על השתתפותם של היהודים בחיי הכלכלה, החברה ומוסדות הציבור". נאסר על אזרחים שאחד מהוריהם או שנים מהורי הוריהם היו ממוצא יהודי, להיות מועסקים במוסדות ציבור או לשמש כעורכים ומו"לים של עיתונים. שיעורם בלשכות משפטיות, הנדסיות, רפואיות וכו' נקבע ל־6% בלבד. בהתאם לחוק, נמנע מהם לקבל זכיונות ממלכתיים וצומצמו אפשרויותיהם להספקת טובין לגורמים ציבוריים.

לאור ההחמרה במצבם של יהודי העיר, התגברה הפעילות הציונית בחוגים מסויימים. הציונות לא נחשבה עוד כרעיון זר בקהילה. ב־1939 הוצג בחוג הסטודנטים והצעירים סרט של קרן היסוד בשם "כך נבנה את הארץ". באביב אותה שנה אורגנו קורסים ללימוד השפה האנגלית והעברית. בקורס לאנגלית השתתפו כ־100 איש, בעוד רק 15-20 איש למדו עברית[45].

במאי 1939 פורסם בדו ירחון הנ"ל מאמר - מפרי עטו של Weiss Farkas, מזכיר ההסתדרות הציונית של יהודי הונגריה - על אפשרויות ההגירה לפלשתינה. במסגרת המאמר הומלץ גם ללמוד מקצועות מעשיים בענפי הייצור. המלצה זו באה גם כמענה למצב החדש שהגביל את שיעור התלמידים היהודיים בגימנסיות ובאוניברסיטאות ל־6% בלבד וגם היתה מכוונת להקל על קליטתם בפלשתינה של אלה שיבחרו לעלות ארצה. ב־1937 אירגנה תנועת 'הנוער הציוני' הכשרה חקלאית בת שנה וחצי בכפר Bodajk. השתתפו בה 25-30 צעירים שהתארגנו במתכונת שיתופית של הקיבוצים בארץ ולמדו להיות חקלאים. (ראה מאמר בפרק הבא).

אחרי ה־Anschluss של אוסטריה ב־1939, הצורך לעזור לפליטים שהגיעו להונגירה הפך לנושא המרכזי גם ב־Székesfehérvár. באותם ימים חולקו בעיר 200 ארוחות חינם מידי יום במטבח הקהילה ולעוד 30 ילדים סופקו ארוחות צהריים חינם לבתיהם. בראשית 1939 הוקם הסניף המקומי של ארגון העזרה היהודי הארצי Országos Pártfogó Iroda בראשות Dr. Takács Sándor.

צו חמור ביותר פורסם על ידי מנהל המחוז ביום 13.9.1940 ש"אסר את השתתפותם של יהודי העיר והמחוז או אלה שבאים בתחומם בכל השווקים העונתיים, השבועיים והיומיים"[46]. 14 אנשים ערערו נגד ביצוע הצו, וכולם נידחו.

ב־1940 התחיל רישום האחוזות החקלאיות היהודיות. חוק tc. IV. 1939 חייב אותם להשכירן לנוצרים בפרוטות. במהרה אושר החוק XV.tc. 1942 שחייב את מסירתן המלאה של האחוזות לידי נוצרים ללא תמורה.

במסגרת חוק זה נמסרו בכל הונגריה כ־3,000 יחידות חקלאיות לידיים נוצריות וחולקו בין היסודות הלאומנים ההונגריים[47].

הוסבר, כי העברת נכסים אלה מהיהודים לנוצרים ללא תמורה, נעשתה מ"נימוקים ציבוריים לתכנון חקלאי". כל מסמכי ההעברה נמצאים בארכיונים המקומיים. ביצוע החוק השני נגד היהודים הטיל עבודה רבה על המוסדות העירוניים. כל 'עוסקי' חייב היה להודיע על מוצאו. נתון זה שימש לקביעת שיעור היהודים בכל ענף ורשיונות העיסוק חודשו רק עפ"י הגבלות החוק החדש. עד ה־15 בדצמבר 1939 הגישו ב־Székesfehérvár 2,505 'עוסקים' את דו"חותיהם לעירייה. 1,923 מהם היו נוצרים. 39 יהודים זכו לפטור מהגבלות החוק (בעלי עיטורים צבאיים גבוהים ממלחמת העולם ה־I). מבין מגישי הדו"ח 543 יהודים היו בעלי רישיון עיסוק, שהיוו 21.7% מכלל העוסקים (מתוכם 41% עסקו בייצור ומלאכה ו־42% במסחר)[48].

החוקים נגד היהודים הורו גם על בדיקה של זכות ההצבעה של היהודים בבחירות הארציות והמקומיות. יהודים היו רשאים להצביע רק בתנאי שנולדו בהונגריה או אבותיהם גרו בה מאז 31.12.1867. ב־Székesfehérvár נבחנה מחדש זכות ההצבעה של 1,400 יהודים.

ממועצת העיר סולקו הדמויות היהודיות המרכזיות - שהיו גם משלמי המיסים הגדולים ביותר בעיר - ובתוכם Deutsch Aladár מנכ"ל אחת החברות הגדולות, עו"ד Krausz Zsigmond, שהיה חבר המועצה מאז 1905, עו"ד Neuhauser Imre שמשרדו נוסד בעיר ב־1910 ושימש כעת כיו"ר לשכת המסחר, Weiss Miksa בעליו של בית החרושת לעורות 'Weiss és Tull' (היו"ר הקודם של לשכת המסחר ועתה מנכ"ל של אירגון יצרני העורות בעיר), Wiener Ármin, סוחר אמיד ומנהל עמית של אירגון יצרני העורות הארצי. סולקו גם Freud Manó המנהל הכללי של בנק קופת החיסכון העירונית, Korai Artur ו־Pollák János, בעלי בתי מסחר ידועים. החוק ה־3 נגד היהודים (1941.XIX.tc) צימצם לחלוטין את רשימת אלה שהיו פטורים מתחולת החוק עקב זכויותיהם המלחמת

העולם ה־I והמעטים שלא נפלו קורבן לגל הטיהורים הקודם סולקו כעת מחברותם במועצת העיר.

במועצת העיר של Székesfehérvár כיהנו היהודים בתפקידים מרכזיים מאז 1872 ועד 1941 ברציפות. ראש העיר בשנת 1941 Csitáry G. Emil - שבתוקף תפקידו היה אחראי לביצוע החוקים נגד היהודים, אך לא פעל בהתלהבות להוצאתם לפועל, נפרד מחבריה היהודיים של מועצת העיר, בהוקרה ובכבוד, בישיבת המועצה ב־26 בספטמבר 1939. ראש העיר היה גם האדם שבישיבת מועצת העיר, שדנה בביצוע החוק ה־2 נגד היהודים, יזם אזכרה לזכר רופאו הראשי היהודי של בית החולים העירוני Dr. Pataki Ármin שנפטר באותם ימים, ובדברים חמים פירט את זכויותיו ופועליו. Dr. Pataki חי ב־Székesfehérvár מאז 1890, היה מייסדה של האגודה למלחמה בשחפת והוכתר כד״ר כבוד של אוניברסיטת וינה. ביום מותו, ב־25 באפריל 1939, הונף דגל שחור על בניין העירייה. כמאורע יוצא דופן על רקע התגברות האנטישמיות בעיר, יש לציין את טקס קבורתו של יו״ר הקהילה הנאולוגית (1916-1938) Székesfehérvár בינואר 1939. אחרי ארונו הלכו נכבדי העיר, נציגי העירייה ונציגי הכנסיות השונות. דמות ציבורית מכובדת זו, שימשה גם כנשיא לשכת עורכי הדין העירונית מאז 1915 ועד מותו.

העִתונות הלאומנית הקיצונית של אנשי ׳צלב החץ׳ בבודפשט תקפה את Csitáry G. Emil, ראש עיריית Székesfehérvár, ובזכרונותיו שהתפרסמו בראשית שנות ה־90 של המאה העשרים הוא כותב על כך: ״היו לי שני חטאים. הראשון, שהגנתי על מנהל המפעלים העירוניים היהודי Gelb Adolf כל עוד יכולתי והשני, שאיפשרתי לחייט היהודי Ney Jenő להמשיך לשכור את חנותו בבית משפחתי ברחוב הראשי של העיר״[49].

למרות זאת אין להגדיר את האווירה ב־Székesfehérvár והמחוז כימני קיצוני. בבחירות שהתקיימו ב־1939 ניצחה מפלגת המרכז ׳Magyar Élet Pártja׳. לא היה במחוז נציג של המפלגה הנציונל־סוציאליסטית והמפלגה

הימנית הקיצונית 'צלב החץ' היתה מחוץ לחוק. לעומת זאת, רוב רובה של הפקידות העירונית והמחוזית ביצע את הוראות חוקי היהודים בדייקנות ובנאמנות יתרה. ניתן לצטט מאחד המסמכים המאפיינים של התקופה, דו"ח עירוני מ־1939 לשר האספקה ההונגרי האומר: "הריני להודיע בהוקרה שבטיפולי בחלוקת הזכיונות לשיווק המוצרים שבפיקוח לא התחשבתי כלפי היהודים בזכויות המגיעות לנכים, יתומים ואלמנות המלחמה ולכן לא הענקתי אף רישיון כזה ליהודים עד כה"[50].

אופייני לאוירה של אותם זמנים הוא עניין בית הכנסת הנאולוגי, שהיה אחד הבניינים היפים והמרכזיים בעיר. בשנות ה־30 של המאה, התחיל הבניין היפה להיות לצנינים בעיני הפקידות המקומית והתקבלה החלטה להנמכת שני צריחיו. שתי החלטות עירוניות, ב־1941 בדרג ראשון ושני, חייבו את הקהילה הנאולוגית להוריד את שני צריחי בית הכנסת ולשנות את חזיתו. בעקבות ערעור הקהילה נמשך הטיפול בנושא במשך 3 השנים הבאות והחלטה פסקנית ממשלתית בחתימת השר Endre László (שהיה האחראי בממשלה לגירוש יהדות הונגריה) נשלחה לעירייה רק ב־20 באפריל 1944.[51] בסופו של דבר, נפגע בית הכנסת בהפצצת בעלות הברית בסוף 1944 והריסותיו פונו ב־1948 לאחר המלחמה.

במסגרת החוקים נגד היהודים, לא גוייסו היהודים לצבא ההונגרי והוקמו עבורם 'פלוגות עבודה'. החל מ־1 ביולי 1939 הועסקו פלוגות אלה בעבודות כפייה ליד יחידות הצבא ההונגרי בחזית המזרחית ועשרות אלפים מהם מצאו את מותם בעבודות הקשות, בהשפלות, מכות ורעב. מפקדת 'פלוגות העבודה' הוקמה גם ב Székesfehérvár[52]. לפי הסכם משנת 1943 בין הגרמנים וההונגרים הועמדו פלוגות עבודה אלה גם לרשות התעשייה הגרמנית שסבלה מחוסר ידיים עובדות.

פלוגות עבודה מספר 103/4 נשלחו ביולי 1943 לעבודת כפייה מ־Székesfehérvár למכרות הנחושת של Bór אשר ביוגוסלביה[53].

למרות כל האפליות והרדיפות הקשות אפשר להגדיר את מצבם של יהודי הונגריה בהשוואה לארצות אירופה האחרות - תחת הכיבוש הגרמני - כנסבל בהחלט. הכיבוש הגרמני של הונגריה ב־19.3.1944 שינה מצב זה מיסודו.

הכיבוש הגרמני ותוצאותיו

Csitáry G. Emil, ראש עיריית Székesfehérvár מתאר את התרחשויות ה־19 במרץ 1944 כלהלן: "ניתן היה לצפות לארועים מיוחדים ביום זה. חיל האויר הגרמני שהתמקם בשדה התעופה החדש של Börgönd, הטיס את מטוסיו בטיסה נמוכה מעל העיר, בעוד שמטוסינו לא נראו כלל... בשעה 17:00 התחילו להופיע היחידות הגרמניות שכבשו את הצמתים והקסרקטינים של העיר... המפקדה הגרמנית, ביודעה את מיעוט יחידותיה, סובבה את שיריוניותיה ומכוניותיה מספר פעמים בתוך העיר, כדי ליצור רושם של הגעתן של יחידות חדשות"[54].

עם הכיבוש הגרמני הונחתו מדי יום ביומו גזירות חדשות על יהודי הונגריה. יחידת אייכמן הגיעה והחלה לפעול. תוך 3 ימים הונהג הטלאי הצהוב ומדי יום פורסמו תקנות חדשות בעיתונות[55].

'הפיתרון הסופי' התחיל להתבצע לאור הנסיון שרכשו הגרמנים בארצות האחרות. קצב הארועים היה מזורז ביותר. הגרמנים ומשתפי פעולה הונגרים הרגישו, כי עומד לרשותם זמן קצר בלבד לפיתרון הסופי של 'בעיית היהודים'.

לקהילות הנאולוגית והאורתודוכסית מונתה 'מועצת יהודים' משותפת, שבראשה הועמד Dr. Neuhauser Imre ששימש עד אז כיו"ר הקהילה הנאולוגית. כסגנו שימש Rosenberg Pál וכחבריה מונו: עו"ד Dr. Krausz Zigmond, עו"ד Dr. Stein József, עו"ד Dr. Lánczos Andor, עו"ד Dr. Erdélyi Gyula, התעשיין Stern Imre. יש להדגיש, כי

אנשי 'מועצת היהודים' נבחרו מראשי הקהילה המוכרים ואנשי הקהילה ראו בהם את נציגיהם הנאמנים.

מאחר ולגבי קהילות יהודיות אשר בפולניה, קיימת קונוטציה שלילית למושג 'Judenrat' יש להדגיש כי מועצות היהודים ב־Székesfehérvár בהונגריה מילאה את תפקידה על הצד הטוב ביותר האפשרי בימים ההם.

המועצה השתדלה למען הבטחת עצם קיומה של הקהילה, למלא את כל הדרישות שהופנו אליה. אחד ממכתבי המועצה מתאר את מסירתן של 21 דירות לצרכי איכסון קציני צבא ש"בוצע על סמך הסכמה הדדית, כך שנמנע הצורך בהתערבות השלטונות בכלל"[56].

חברי מועצת היהודים של Székesfehérvár - בדומה לרוב הקהילות בערי הונגריה - היו בדעה שעל ידי שיתוף פעולה עם השלטונות ההונגרים והגרמנים כאחד, ומילוי דרישותיהם השונות והמשונות, יצליחו להבטיח את קיום קהילתם עד סוף המלחמה, שנראה כבר קרוב יחסית, או עד שיגיע הצבא הסוביטי - שעמד כבר על גבול הונגריה והיה בתנופת התקדמות. המאורעות התרחשו אחרת. ב־3.4.1944 ריכזו השלטונות ההונגרים 50 מעשירי הקהילה היהודית בבית שברחוב Kégl György. כל אותו יום עונו והוכו האנשים, כשברקע הוגברו עד למקסימום קולות הרדיו והפטפון, על מנת לטשטש את צעקות הנחקרים. הוצאו מפיהם פרטים על רכושם, זהב ותכשיטים מוסתרים. פעולה זו שימשה גם להחרמת הרכוש היהודי וגם להפחדת הקהילה בכללותה.

במגמה לשרת את הכיוון הימני לאומני, תחת הכיבוש הגרמני, פיטרה מועצת העיר בישיבתה ב־26.4.1944 את מושל המחוז בעוד ראש העיר Csitáry G. Emil ביקש את הוצאתו המוקדמת לגמלאות. למושל החדש של המחוז מונה קצין הז'נדרמריה Dr. Toldy Árpád שהכריז בטקס המינוי: "אנו אסירי תודה לעמה הגדול של אירופה ולמנהיגו Hitler Adolf - שליח האל - שבמאבקו ללא חת יציל את מולדתנו ואת אירופה הנוצרית מהאבדון ויצעיד את כולנו לנצחון בשם האמונה הנוצרית

האצילה, שכה הושפלה והחתמה על ידי היהדות העולמית". בישיבת המועצה השתתף גם מנהל משרד הפנים ההונגרי Baky László, שהיה אחד מראשי הצוות שעסק בגרוש יהודי הונגריה. הוא הדגיש בדבריו ש"הפתרון הסופי של בעיית היהודים יבטיח לנו את אחדות החזית הפנימית ואת נצחוננו הסופי"[57]. כראש העיר החדש מונה Dr. Kerekes Lajos שכל מסמכי התקופה הנוגעים להקמת הגטו ולגירוש היהודים נושאים את חתימתו.

בקבוצת סקר וסיור בראשות אייכמן במחוז הצפון מזרחי של הונגריה, שמגמתה היתה לתרגם לשפת המעשה את הנסיון שנרכש באיזורים אלה ברמה הארצית, השתתף גם Rozsnyai Béla - מפקח סוציאלי מ־Székesfehérvár. האיש שימש קודם לכן נוטריון איזורי והשתייך לצוות האישי המצומצם של Endre László, האחראי הראשי מטעם ההונגרים לביצוע גירוש היהודים[58]. כן השתתף בקבוצת הסקר פקיד בכיר של המחוז בשם Takács Albert.

תקנות חדשות חייבו את היהודים לסגור את חנויותיהם ורכושם הוקפא. מקלטי רדיו, אופניים, מכונות כתיבה וחישוב, הוחרמו. מתוך מסמכי העירייה מתברר כי בהתפשט הידיעות על החרמות אלה, הופנו בקשות רבות של התושבים הנוצרים לקבלת פריטים אלה. הבקשות נומקו בהנמקות שונות ומשונות, שבכולן בולטות 'זכויותיהם' הלאומניות הקיצוניות של המבקשים.

ב־12 באפריל 1944 הורה ראש העיר למפקד המשטרה המקומית לפקח על החנויות הסגורות של היהודים. הוראה זו באה כדי למנוע את ביזת החנויות מצד אחד, ומניעה של הוצאת סחורות אפשרית על ידי בעלי החנויות היהודים מתוכן, מאידך[59].

במברק מיום 4 במאי 1944 דרש המיניסטריון לאספקה מראש העיר להודיע לו את מספר היהודים בעיר. בתשובתו מציין ראש העיר, כי ב־Székesfehérvár חיים "2064 אנשים המוגדרים כיהודים"[60]. מספר זה

היה מבוסס על הרשימות שנדרשה מועצת היהודים להגיש לעיריה ב־4 עותקים. הרשימות הוגשו ב־8 במאי 1944 וקיבלו בעיריה את המספר הסידורי 4508/1944. בארכיב העירוני לא ניתן למצוא את הרשימה, שכפי הנראה סולקה משם וכנראה הושמדה במגמה לטשטש מעשיהם של המעורבים בדבר. רישום היהודים היה נחוץ בתקופה זו של קיצוב מצרכים יסודיים, כדי להפלותם לרעה וגם להכנת הצעדים לריכוזם בגיטו ולאחר מכן בבית החרושת ללבנים ולגירושם.

הקמת הגיטו היתה מטלה מסובכת למוסדות העירוניים, אך גם בלחץ התפקידים הרבים והדוחקים של ימי המלחמה, קיבלה עדיפות ראשונה. באחד המכתבים של ראש העיר ל־Endre László - האחראי ההונגרי לגירוש היהודים כתוב: "כפי שדיווחתי כבר בעל פה לכבודו, גרים יהודי Székesfehérvár מפוזרים בעיר וריכוזם באיזור מוגדר, כרוך בצעדים מכאיבים לאוכלוסייה הנוצרית באיזור המיועד לגיטו. ריכוז היהודים בגושים אחדים היא הדרך האפשרית בנסיבות אלה והוראות מתאימות מתגבשות כעת"[61].

בראשית מאי הציגו הגרמנים לראשי הקהילה דרישה לכופר מיידי בסך 120,000 Pengő, כלי בית, ביגוד וכו' וסימנו 12 ממנהיגי הקהילה כבני ערובה למילוי דרישתם תוך 48 שעות. הכסף והפריטים השונים נאספו ונמסרו במועד.

מתוך מסמכי העירייה שנחקרו לאחר המלחמה מתבררת תמונה, לפיה טיפלו השלטונות העירוניים בשאלות הגורליות ליהודים, כעניין אדמיניסטרטיבי רגיל. דאגתם העיקרית היתה חלוקת רכושם המוחרם של היהודים החל מדירותיהם, חנויותיהם ועד כלביהם. אחת הפניות המוקדמות היא בקשתו של האזרח Akóts Gyula מה־29.3.1944 (10 ימים לאחר הכיבוש הגרמני) הכותב לראש העירייה: "נודע לי מהעיתונות המקומית, כי הסחורות שהוחרמו אצל היהודים נועדו לחלוקה בקרב הפקידות והעובדים במפעלים המייצרים לצרכי המלחמה. מאחר שטחנת הקמח שלי מגודרת כמפעל יצרני קטן לצרכי המלחמה ואין ביכולתי

לשלם עבור הסחורות, אני פונה לכבודך בבקשה לקחת בחשבון את המפעל שלי ואת עובדיו ולהקצות לנו את הפריטים הדרושים. כמפעל נוצרי אני מבקש את אהדת כבודך למען סגל העובדים הנוצרי שלנו. על החתום ׳בכבוד לאומני׳: Akóts Gyula, בעל טחנת הקיטור הראשונה בעיר״[63]. זרם גובר והולך של בקשות דומות הגיע לראש העיריה עוד לפני גרוש היהודים מהעיר[64].

בין הפונים גם הסניף המקומי של המפלגה הנציונל סוציאליסטית ההונגרית. מרכז המפלגה, העו״ד Dr. Sulyok László וחבריו פנו לראש העיר להקצאת רהיטים לסניף המפלגה. לפי המסמכים הקציב להם ראש העיר עוד ב־12 ביוני 1944 את רהיטיה של האלמנה, הגברת Váradi בכתובת: Várkapu 2.[65]

מוסדות העיר שפעלו בימים כתיקונם כגופים בירוקרטיים כבדים, עבדו כעת במהירות, ולא חסכו מאמץ בחלוקת כל הרכוש היהודי. לפי דין וחשבון של המשטרה מיום 13 ביוני 1944: ״כל האופניים שהוחרמו על ידי המשטרה כבר חולקו״[66].

גורל היהודים קבע גם את גורל חיות המחמד שלהם, שנמסרו לשלטונות. לפי מסמך מה־27 למאי 1944 פנתה יחידת הז׳נדרמריה המקומית לעירייה וביקשה: ״לקבל מתוך הכלבים שהיו שייכים ליהודים כלב אחד, אם אפשר מגזע זאב או דוברמן, לצרכי היחידה״[67].

לאחר השלמת הריסתם מהבחינה הכלכלית, עברו השלטונות להתחלת חיסולם הפיזי של יהודי העיר. בשלב הראשון הוקם הגיטו. ריכוז היהודים ב־Székesfehérvár שהתחיל ב־23 במאי 1944 והסתיים ב־1 ביוני 1944, בוצע על ידי 300 אנשי הז׳נדרמריה. הגיטו הוקם סביב רחוב Kigyó. המשפחות היהודיות הורשו לקחת עימן חפצים מועטים בלבד ואת הנותר העבירו לאכסנה בבית הכנסת הנאולוגי והאורתודוכסי ובתחנת הקמח Eppinger או השאירו בדירותיהם שנעזבו. מספר היהודים שהועברו לתחומי הגטו היה 2,148 נפש, בעוד 228 משפחות

הונגריות הועברו זמנית מתחום הגטו המיועד לדירות חלופיות. המסמכים העירוניים שנתגלו לאחר המלחמה מוכיחים, כי גם ריכוז היהודים בגיטו ולאחר מכן בבית החרושת ללבנים, נתפסה בעיני הפקידות העירונית כענין מינהלי, כשעיקר תפקידם הוא לדאוג לאספקת אוכל וכלים לז'נדרמריה ולכוחות העזר שסייעו בידם. באחד המסמכים כתוב: "בקשר לפעולת ריכוז היהודים בגיטו, יש להקצות ליחידת הז'נדרמריה דמי אספקה ל־3 ארוחות יומיות למשך 12 ימים בסך 165 Pengő" (1.7.1944)[68].

בעוד בערי השדה נמשכו הקמת הגטאות וגירוש היהודים בקצב מהיר, נעשו בבודפשט נסיונות להצלת קבוצות שונות (גם אם קטנות) מהגטאות, שתכלולנה דמויות מרכזיות של הקהילה. הנסיון שהוכתר בהצלחה בסופו של דבר, נקשר לשמו של Kasztner Rudolf שהשיג את הסכמתו של אייכמן לריכוזן של קבוצות אלה בבודפשט ולהעברתן ברכבת לשוויץ, ב־30 ביוני 1944. לפי הנתונים הידועים כיום ניצלו קרוב ל־1,700 יהודים בדרך זו[69].

במסגרת זו נקראו 30 מיהודי Székesfehérvár - שהיו מרוכזים בבית החרושת ללבנים - בבוקרו של יום הגרוש, ה־14 ביוני 1944, לעלות על משאית והועברו לבודפשט שעות אחדות לפני העלאת היהודים לרכבת הגירוש. רשימת ניצולים אלה הוכנה מראש בתיאום עם ראשי הקהילה והיתה אמורה לכלול את אישי הקהילה ומספר בני נוער, אך בטעות הוחלפה על ידי גנרל ה־SS Wisliczeny ברשימה אחרת שכללה בעיקר אנשים מבוגרים ובלתי ידועים. טעות זו מנעה גם את הצלתו של רב הקהילה הידוע Dr. Hirschler Pál[70].

5 משפחות יהודיות בלבד היו משוחררות מן הגרוש: Somogyi Frigyes, Singer Pál, Takács Pal ו־Bernstein László הודות לאותות ההצטיינות הגבוהות שלהן ממלחמת העולם ה־I ומשפחת Vámos László עקב פעילותה במהפכה האנטי קומוניסטית של 1919[71].

ריכוז היהודים בגטאות היה השלב הראשון של 'הפיתרון הסופי'. ב־25 במאי 1944 התכנסו בבודפשט בראשותו של Baky László נציגי כל הגופים שהוטל עליהם לטפל בנושא. השתתפו מושלי המחוזות החדשים, ראשי הז'נדרמריה והמשטרה (בתוכם ראש הז'נדרמריה של Székesfehérvár, Hanthy Károly) נציגי השירות החשאי הגרמני, מפקד ה־SD ומפקדי ה־Sonderkomando ובראשם אדולף אייכמן.

בישיבה זו הוחלט, שגרוש היהודים מאזורי הז'נדרמריה של המחוזות .I, .III., VIII יתבצע בין ה־16 - 11 ביוני 1944. מחוזות אלה היוו את האזור הצפוני של הונגריה שהערים המרכזיות בהן Székesfehérvár ו־Miskolc.

ב־3 ביוני 1944 כונסה ישיבה נוספת בראשות Ferenczy László, שעסקה בנוהלי ביצוע של החלטות הנ"ל. בישיבה שהתקיימה במחלקת החקירות של הז'נדרמריה בבודפשט, השתתפו בין היתר ראשי הערים הנוגעים בדבר, 2 קציני משטרה גבוהים ו־3 פקידים גבוהים של הרכבת ההונגרית. הוחלט, שבניגוד לנהוג עד אז, ירוכזו היהודים במקומות אלה קרוב לפסי הרכבת, ימים אחדים בלבד לפני הגירוש[72]. בהתאם לכך הועברו היהודים מהגטו לבית החרושת ללבנים בפאתי העיר ולקסרקטין של חיל הפרשים ההונגרי ב־6 ביוני 1944.

באותו בוקר השתלטה הז'נדרמריה על בתי הגטו, קראה ליהודים לצאת לרחוב, העמידה אותם בשורות של ארבעה והצעידה אותם לכיוון בית החרושת ללבנים. האוכלוסיה ההונגרית הנוצרית של העיר עמדה וראתה את המסע הכואב והמשפיל של כ־2,000 יהודי העיר על זקניהם וטפם. חלקם ליוו את הצועדים בקללות ובצעקות משפילות בעוד שאחרים שמרו על שתיקה. אולי היו ביניהם גם בודדים, שהתביישו.

בבית החרושת ללבנים היו תנאי החיים בלתי נסבלים. כולם ישנו על פרורי קש שהיו מפוזרים על האדמה תחת כיפת השמים. יחס השומרים היה משפיל ואכזרי. הם המשיכו לחפש דברי ערך. באחד מפסקי הדין

שניתנו בבית משפט לאחר המלחמה, נידון חוקר הז'נדרמריה Ország József בגלל אכזריותו ומכותיו במקל הגומי שהרביץ ביהודי העיר[73].

פעולות אלה הוגדרו במסמכי התקופה "מיקומם של היהודים בשיטת מחנות". דאגת השלטונות העירוניים היתה שוב ובעיקר לאספקת האוכל ליחידות המבצעות. וכך הוקצו 2 Pengő לכל אחד מ־14 שוטרי העזר[74]. לסגל השומרים הוקצו בין היתר 400 ק"ג בשר מעושן, שהיה מצרך נדיר באותם ימים[75].

כל האוכלוסיה המקומית ידעה על המתרחש. לא יכול היה להיות אזרח, שלא הגיעו אליו השמועות על הצעדים המחפירים שננקטו נגד היהודים. מעטים זועזעו מהארועים האכזריים. רק בשלב מאוחר זה - ממש לפני הגירוש לאושוויץ פנה Shvoy Lajos, הבישוף של Székesfehérvár ומחה בפני Toldy Árpád נגד הקמת הגטאות והגירוש ובעיקר של 'היהודים המתנצרים', אך ללא הועיל. כעבור מספר חודשים, כשמפלגת 'צלב החץ' עלתה לשלטון, נעצר החשמן בעקבות מעשהו זה[76].

העלאת יהודי Székesfehérvár לרכבת המובילה לאושוויץ נעשתה ב־14 ביוני 1944. בנוסף ל־1,950 איש מ־Székesfehérvár כללה הרכבת 210 מ־Sergélyes, 200 מ־Kápolnásnyék, 170 מ־Ercsi, 200 מ־Érd, 480 מ־Bicske, 165 מ־Dunapentele ו־250 מ־Mór. הדו"ח המסכם של Ferenczy László מהז'נדרמריה מתאר את ההתרחשויות כך: "במחנה האיסוף של Székesfehérvár היו 2,743 יהודים... בזמן העברת היהודים מהגטו למחנה האיסוף, התאבד יהודי אחד ויהודי אחר מת מוות טבעי במחנה עצמו".[77]

דו"ח זה מציין את מספר המגורשים כ־2,743 בעוד סיכום הנתונים המפורטים לעיל הוא 3,625. ראש העירייה דיווח בחודש מאי על 2,064 יהודים בעיר בעוד שבזמן הגירוש מדובר על 1,950. אין אנו מסוגלים כיום לקבוע איזה מן הנתונים הוא הנכון.

רכבת הגירוש יצאה מרציף מספר 3 של תחנת הרכבת בשעות אחר הצהריים של ה־14 ביוני 1944 והגיעה לאושוויץ ב־17 ביוני 1944.[78]

Csitáry G. Emil, ראש עיריית Székesfehérvár שצוטט כבר קודם, מתאר לאחר המלחמה את המצב הכללי ואת התרחשויות ה־6 ביוני 1944 כך: "העיסוק היומיומי בפיתרון בעיית היהודים שיתקו את השלטונות בכל יתר התחומים. רק כעת נוכחנו לדעת עד כמה יהודי העיר משולבים בחייה ובאוכלוסיה הנוצרית, ומה רב מספר המשפחות שהוגדרו כיהודים... אף פעם בחיי לא אשכח את התמונה הנוראה של הובלת יהודי העיר - מסודרים בטורים ברביעיות - מהגטו לבית החרושת ללבנים, מאחורי תחנת הרכבת, שמשם נשלחו לאושוויץ... לבי בכה בראותי בתוכם את הנוטריון Dr. Kepes János ורעיתו, שהיו ידידים קרובים שלנו ואת Dr. Schőnheim Lajos, הרופא הראשי של בית החולים העירוני, שהיה רופא המשפחה שלנו ומעולם לא פגשנו רופא מעולה ומסור כמוהו שראה במקצועו ייעוד ולאו דווקא מקור פרנסה"[79].

אולם לא כולם זועזעו מן הארועים המחרידים. ראש העיר החדש, Kerekes Lajos המשיך לעסוק בענין בית הכנסת הנאולוגי והורדת צריחיו ובמכתבו מ־5 ביוני 1944 למועצת היהודים, שנמסר להם בהיותם מרוכזים כבר בבית החרושת ללבנים, הוא כותב: "אני קורא למועצת היהודים - כגוף המוסמך לכך - להרוס את צריחי בית הכנסת הנאולוגי... יש להתחיל בעבודה מייד ואני דורש שתוך 48 שעות אקבל את הודעתכם על התחלת העבודות, אחרת אטיל את ביצוען על מוסדות העירייה שיבצעו אותן על חשבונכם ובאחריותכם"[62]. מסירת מכתב זה לידי הקהילה כשהיא מרוכזת בבית החרושת ללבנים מוקפת על ידי הז'נדרמריה והמשטרה, 8 ימים לפני הגרוש לאושוויץ, מאפיין יותר מכל את עיסוקם הכפייתי של השלטונות ההונגריים ב'בעיית היהודים'.

גם לאחר גירוש היהודים מהעיר המשיך ראש העיר לטפל בנושא, ובמכתבו לשר הפנים מיום 15 ביולי 1944 הוא כותב: "הורדת 2 צריחי בית הכנסת תהיה רק פיתרון ביניים, מאחר שאינה פותרת את הפגיעה

בחזות העיר. ברצוני להרוס גם את בית הכנסת האורתודוכסי הממוקם באחת הנקודות הסואנות ביותר של העיר - השוק - שיחד עם המקווה שלידו נמצאים במצב בטיחותי ותברואתי מוזנח ואין לסבול אותם יותר... אוכל לספק מבניינים אלה את מחצית חומרי הבניין הדרושים להקמת הדירות המתוכננות לקציני הצבא"[80].

באותו זמן נמשכו גם המינויים בקרב הפקידות לתפקידים הקשורים בחלוקת רכוש היהודים המוגדרים במסמכים כ"יהודים המצויים במקומות בלתי ידועים", או, לחילופין, "היהודים השוהים רחוק". לשכת ראש העיר דאגה להפעלתם של מוסכים, מסעדות, בתי מסחר לחלקי חילוף, שהוחרמו מבעליהן היהודיים. במסגרת פעולות העירייה נמכרו המלאים של 90 חנויות יהודיות[82]. מתוכן המסמכים של קיץ 1944 נראה בבירור, כי לא ציפו לחזרתם בקרוב של ה"יהודים השוהים רחוק"[81].

ב־9 באוקטובר 1944 הוגש הדו"ח הסופי לסיכום חלוקת הרכוש היהודי אשר נשא את הכותרת 'דו"ח על הבתים והחנויות שבבעלות יהודים ב־Székesfehérvár'[83].

הצהרתו של מנהיג הונגריה, Horthy, ב־15 באוקטובר 1944 על רצונו בשלום נפרד עם בעלות הברית ותפיסת השלטון באותו יום, על ידי Szálasi, ראש מפלגת 'צלב־החץ', לא השפיעו כבר על גורל יהודי Székesfehérvár, שרובם ניספו בכיבשני אושוויץ עוד קודם לכן ומיעוטם היו כלואים במחנות הריכוז הגרמניים, אבל 216 יהודי פלוגת העבודה שחנתה צפונית לעיר ב־Pusztavám, נטבחו בידי אנשי 'צלב החץ'. עובדי כפייה אלה פרצו בקריאות שמחה בשומעם על רצונו של Horthy בחתימת שלום נפרד ותפיסת השלטון על ידי הקיצוניים באותו יום, הביאה עליהם את סופם המר[84].

במשטר Szálasi מונה Toldy Árpád - לשעבר מושל המחוז הפאשיסטי ב־Székesfehérvár - כאחראי לכל הרכוש היהודי הנטוש בהונגריה[85].

מסמך מה־3 בנובמבר 1944 מגדיר את המדיניות החדשה "לשימוש ברכוש היהודי הנטוש לצרכי רווחה של כלל הציבור". משרד האוצר מצא לנכון להתעסק אפילו בימים שהצבא האדום לחם כבר בתוך הונגריה, בחלוקת בגדיהם, מצעיהם ונעליהם של היהודים[86].

ברחבי המחוז (Fejér megye) היו פזורות קבוצות קטנות של פלוגות עבודה יהודיות, שהיו מסופחות ליחידות הצבא ההונגרי הנסוג. מתוך מסמכי המשפטים שנערכו לאחר המלחמה, אנו רואים, כי נמשכו פעולות הרצח והעינויים נגדם. מתוך מסמכים אלה מתברר, שב־3 בנובמבר 1944 עינה הנאשם Schubert József יהודים מפלוגות העבודה בבית מפלגת 'צלב החץ' העירוני. באותה תקופה נורה יהודי ב־Pápa, 4 נרצחו ב־Nagytévél ו־13 ב־Tévél[87].

לאחר המלחמה נתגלו ב־Székesfehérvár עוד 3 קברי אחים ובהם 15 גוויות של יהודים מפלוגות העבודה. ב־15 באוקטובר 1944, עם תפיסת השלטון על ידי Szálasi, נהפך בניין השלטון המחוזי למטה הגסטפו והעירייה למטה 'צלב החץ'[88]. היהודים נמסרו קודם לידי הגסטפו והועברו לאחר מכן לידי אנשי 'צלב החץ' ההונגרים אשר רצחו אותם[89].

בעוד ש־Székesfehérvár היתה כבר 'מטוהרת מיהודיה' התרחשו הארועים המחרידים במחנות הריכוז הגרמניים. אלה שלא הושמדו מיד בהגיעם לאושוויץ־בירקנאו, פירפרו בין החיים למוות. אחד הניצולים, Németh Dezső, מתאר לאחר המלחמה את ההתרחשויות כך: "עברנו לפני קצין נאצי מצוחצח - ד"ר מנגלה - אשר בתנועות אצבע לשמאל ולימין, גזר את גורלנו לחיים או למוות. מתוך המיעוט שנשאר בחיים לאחר הסלקציה הזו, נשלחו כ־120 יוצאי Székesfehérvár והסביבה, למחנה הריכוז Alah ליד דכאו, שם עבדנו בבניין בונקרים בעיקר. נחשבנו כעבדים, כשסגל ה־SS מתאכזר אלינו גופנית ונפשית ומספק מנות אוכל, שקצבו את תוחלת חיינו לחודשים אחדים בלבד. נשארנו בחיים רק 25 איש מתוך קבוצה זו". Dr. Láng Rezső, ניצול אחר, מתאר: ניצלתי בסלקציה הראשונה בגלל היותי רופא. הוצבתי ל'מכון הטיהור' ליד

כיבשני בירקנאו, יחד עם בני הצעיר Dr. Láng. בשעות הערב של ה־29 בספטמבר 1944 ערך מנגלה מסדר בדיקה בבלוק מס׳ 5 שלנו. הורדנו את החולצות, הוא בדק אותנו והפריד מתוכנו את שני החלשים ביותר, שאחד מהם היה בני. כרעתי ברך לפניו, חיבקתי את מגפיו, והתחננתי על חייו, אך ללא הועיל. תגובתו היתה קללה ובעיטת רגל... לאחר זמן הועברתי לבלוק מס׳ 26 שטיפל בשריפת גופותיהם של המומתים בגאז. תפקידי היה להוציא את שיני הזהב מפיהם, על מנת לטשטש את העקבות, הומתו גם הרופאים העוסקים בעבודה זו. המקרה שהציל את חיי התרחש ביום השביעי לעבודתי זו, כאשר ה־SS חבט בי בקת רובהו ונפצעתי כה קשה, עד שלמחרת לא הייתי צריך לחזור לעבודה ובהמשך נשכחתי על ידם״[90].

בהונגריה עצמה ניתן לציין את ה־23 במרץ 1945, כתאריך הסיום לרדיפת היהודים ב־Székesfehérvár והאזור. היה זה היום בו השתלט הצבא הסובייטי על העיר והאזור[91].

לאחר מלחמת העולם ה־2

רק עם בודדים מהמנגנון האדיר שפעל ל׳פתרון הסופי׳ של יהודי הונגריה, מוצה הדין על מעשיהם המחרידים. אחד מאלה, Siegfried Seidl, מקומנדו אייכמן, שפעל ב־Székesfehérvár, לאחר שהיה מפקד טרזיאנשטאדט, הוצא להורג ב־3 באוקטובר, 1946 בווינה[92].

נערך משפט נגד השומרים האכזריים של פלוגת העבודה היהודית ב־Mór[93]. במשפטים נוספים הוטלו עונשי מאסר על Pintér Sózsef ו־Benyi József שהיו מפקדי היחידות המזויינות של מפלגת ׳צלב החץ׳ בעיר. Schubert József שהיה משרתו של Pintér József נידון למוות. את מעשיהם של אנשי המנגנון הממלכתי והעירוני גינו במילים בלבד. לא היתה בקשת סליחה וחרטה רשמית של השלטונות ובעיני חלק מהאוכלוסיה הנוצרית היתה שארית הפליטה של היהודים החוזרים לצנינים. החזרת זכויותיהם ורכושם הפכה שוב לנושא בירוקרטי.

ב־29 במאי 1945 נוסד ב־Székesfehérvár "המשרד לרכוש נטוש"[94]. נערכו רשימות חדשות, אך רוב הרכוש היהודי שנשדד על ידי השלטונות ההונגריים הקודמים, והיה קיים עדיין, הולאם כעת[95]. ממשלת הונגריה החדשה חקקה 16 חוקים נגד אפליה גזענית ודתית, אך בשטח נאבקו ניצולי השואה החוזרים, באיתור שרידי רכושם. עברה שנה של ציפייה ותקווה קלושה ונואשת לחזרתם של בני משפחה נוספים, שרק במקרים בודדים התמלאו.

לפי מסמכי 'התאחדות המגורשים היהודיים' סניף Székesfehérvár ניצלו ממחנות הריכוז 131 איש ומפלוגות העבודה 119. כ־40 מיהודי העיר והסביבה הצליחו לעבור את התקופה בהסתתרם במקומות שונים ובעיקר בבודפשט. בערך 90% מיהודי Székesfehérvár והסביבה ניספו[96].

הקהילה היהודית הקטנה של שארית הפליטה ציינה את יום השנה הראשון לגירוש יהודי העיר בשבתון ובצום. בין הריסות בית הכנסת הנאולוגי נערכה תפילת אזכרה שבה נשא דרשה הרב Dr. Katona József מבודפשט[97].

ב־26 באוגוסט 1945 התקיימה אסיפה כללית משותפת של שרידי הקהילה הנאולוגית והאורתודוכסית, ונוסדה 'הקהילה היהודית ב־Székesfehérvár' ששמה קץ ל־80 שנות מחלוקת בין שתי הקהילות. הגורל האכזר מחק את המחלוקות שניראו כעת חסרות משמעות. הקהילה החדשה הגדירה את עצמה כ'נאולוגית' ובחרה את הנהגתה. עם הקמת הגוף החדש הפסיקה את פעולתה היועדה לענייני יהודים' שפעלה מאז תום המלחמה[98].

ב־4 בפברואר 1946 ביקשה הקהילה מראש העיר תמיכה כספית להקמת בית כנסת מאחר והריסות שני בתי הכנסת לא ניתנו לשיפוץ[99]. נשארה בידינו רשימה של 'התאחדות מגורשי העיר' מאותם הימים, הכוללת 230 שמות של ניצולים שחזרו ונרשמו כחברי ההתאחדות, אך רובם כבר לא גרו בעיר ועברו לבודפשט ולערים אחרות[100].

'בעיית' 2 בתי הכנסת היהודיים - הנאולוגי והאורתודוכסי - מצאה את סיומה הכואב על ידי סילוק הריסות בית הכנסת האורתודוכסי לפי רשיון העירייה מ־10 ביוני 1947[101] ופיצוץ הריסותיו של בית הכנסת הנאולוגי ב־2 ביולי 1948 בשעה 12 בצהריים.[102] לאחר פניות רבות של הקהילה לראש העיר הקציבה העירייה ב־1948 תמיכה בסך 10,000 פורינט לשיפוץ בית הלוויות ובית הקברות היהודי[103].

עד לעריכת ספר זה קיימת קהילה יהודית קטנה ב־Székesfehérvár. ברשימת הקהילה כלולים כ־50 איש, אך רק בימים הנוראים מתכנס מניין לתפילה המנוהלת בדרך כלל על ידי אחד מתלמידי סמינר הרבנים של בודפשט. חלק ניכר מניצולי השואה, עלו לארץ ישראל וחלקים אחרים היגרו לאוסטרליה, קנדה וארצות הברית. על צאצאיהם של הנותרים בעיר מרחפת סכנת התבוללות כללית.

Nagy Zsuzsanna, 1996

ביבליוגרפיה:

1. Magyar Zsidó Lexikon. Bp. 1927 Dunapentele címszó
2. Magyar Zsidó Oklevéltár V./I, 76. old.
3. Magyar Zsidó Oklevéltár V./I, 132.old.
4. Magyar Zsidó Oklevéltár XIII 123.old
5. Magyar Zsidó Oklevéltár XVII 271.old
6. Magyar Zsidó Oklevéltár XVII 207. old
7. Fejér vármegye 1848 évi zsidóösszeírása. Dr Pfeiffer Károly. Székesfehérvár, 1940. (Gergely Anna közlése szerint Dr. Pfeiffer Károly neve mögött Dr. Fisch Henrik kápolnásnyéki főrabbi húzódik meg, aki a zsidótörvények idején a zsidók igazolásának szándékával adta ki a fönti hivatkozott művet. Mivel Thaisz Andor alispán nem engedte saján neve alatt megjelentetni, a Pfeiffer írói álnevet választotta magának.)
8. Neumann Sándor: A lovasberényi hitközség története 1708 - tól. Bp. 1912. 9-10.o.
9. Megyei Történelmi évkönyv 23. Erdős Ferenc: Lovasberény. Székesfehérvár, 1994.
10. Magyar Zsidó Oklevéltár XV 113.old
11. Magyarországi zsinagógák. Szerk. Gerő László Bp. 1989. A megyére vonatkozó részek szerzője Gazda Anikó, 136-137. old.
12. Magyarországi zsinagógák. Szerk. Gerő László Bp. 1989. A megyére vonatkozó részek szerzője Gazda Anikó, 136-137. old.
13. Megyei Történeti Évkönyv, 23. Erdős F. Lovasberény. Székesfehérvár, 1994.
14. Dr Steinherz Jakab: A székesfehérvári zsidók története a betelepüléstől 1890 - ig.
15. Farkas Gábor: Zsidók letelepedése Székesfehérváron - kézirat
16. Farkas Gábor: Zsidók letelepedése Székesfehérváron - kézirat

17. Dr. Steinherz Jakab: A székesfehérvári zsidók története a beteleüléstől 1890 - ig.

18. Magyarországi zsinagógák. Szerk. Gerő László Bp. 1989. A megyére vonatkozó részek szerzője Gazda Anikó, 136-137. old.

19. Magyarországi zsinagógák. Szerk. Gerő László Bp. 1989. A megyére vonatkozó részek szerzője Gazda Anikó, 136-137. old.

20. Farkas Gábor: Vállalkozó polgárok Székesfehérváron a dualizmus korában - kézirat

21. Magyar Hadviseletek Aranyalbuma, 1941. Budapest, 357-358.old

22. Magyar Zsidó Lexikon, 834. old. Székesfehérvár címszó.

23. Magyarország Történeti Kronológiája, Akadémiai Kiadó Bp. 1982

24. A zsidó népesség száma településenként (1840-1941) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1993.

25. Magyarország Történeti Kronológiája, Akadémiai Kiadó Bp. 1982

26. ד״ר הרצל: הנצרות ושואת יהודי הונגריה.

27. Berend T. Iván: Válságos Évtizedek, 3. Bővített és átdolgozott kiadás, Bp. 1987, 102. old.

28. Parancsra tették? Közigazgatás, őrségváltás, törvénytisztelő állampolgárok 1944 - ben. Ságvári Ágnes, Bp. 1994. Ápr. (Kézirat)

29. Községkerületi Értesítő, 1938 december.

30. A zsidó népesség száma településenként (1840-1941) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1993.

31. Községkerületi Értesítő, 1937 júl

32. Zsidó szemle, 1933. május 30. 15. old.

33. Csurgai Horváth József,:A zsidótörvények hatása Székesfehérváron, az 1994. június 16 - án elhangzott előadás anyaga (kézirat)

34. Egyenlőség, 1931. jan. 24. 17. old.

35. Magyar Zsidó Lexikon, 834. old. Székesfehérvár címszó

36. Községkerületi Értesítő, 1937 febr.
37. Egyenlőség, 1931, nov. 28, 13 old.
38. Községkerületi Értesítő, 1936. december
39. Községkerületi Értesítő, 1936. december
40. Községkerületi Értesítő, 1937, július 8. old.
41. Községkerületi Értesítő, 1937, július
42. Községkerületi Értesítő, 1937, július 14. old.
43. Csurgai Horváth József,:A zsidótörvények hatása Székesfehérváron, az 1994. június 16 - án elhangzott előadás anyaga (kézirat)
44. Községkerületi Értesítő, 1939. május
45. Községkerületi Értesítő, 1939. márc.
46. 17870/1940 - es irat, F.M.L. Fejér vármegye főispánjának általános iratai
47. Ságvári Ágnes: Parancsra tették? Közigazgatás, őrségváltás, törvénytisztelő állampolgárok 1944 - ben. Bp. 1994. Ápr. (Kézirat)
48. Csurgai Horváth József,:A zsidótörvények hatása Székesfehérváron, az 1994. június 16 - án elhangzott előadás anyaga (kézirat)
49. Csitáry G. Emil: Emlékiratok (33) Fejér megyei Hírlap 1995 május 6.
50. 7649/1943 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem
51. 65.660/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3734,/ Yad Vashem
52. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. 244. old.
53. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. 271. old.
54. Csitáry G. Emil: Emlékiratok (33) Fejér megyei Hírlap 1995 május 6.

55. Csurgai Horváth József,:A zsidótörvények hatása Székesfehérváron, az 1994. június 16 - án elhangzott előadás anyaga (kézirat)

56. 5369/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje JM/3813,/ Jad Vashem

57. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. II/26. old.

58. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. 449. old.

59. 7199/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

60. 8338/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

61. 3418/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

62. 10595/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3734,/ Yad Vashem

63. 235/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3813,/ Yad Vashem

64. 8558/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

65. 11.312/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3724,/ Yad Vasem

66. 1115/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vasem

67. 10436/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

68. 11965/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3724,/ Yad Vashem

69. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int.,345.old.

70. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., II/34-35.old.

71. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., II/35.old.

72. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., II/31.old.

73. Fehérvári Népszava, 1947 febr.9. 1.old.

74. 217/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

75. 11376/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3724,/ Yad Vashem

76. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., II/34-35.old.

77. Gergely Anna: Sárga csillagosok, Székesfehérvár, 1944, in. Fejér megyei Hírlap, 1994. júl 2.

78. Gergely Anna: Milyen mélyről tör fel a siratóének? in. Fejér megyei Hírlap, 1995. jún 17.

79. Csitáry G. Emil: Emlékiratok (33) Fejér Megyei Hírlap 1995 május 6

80. 31.456/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3724,/ Yad Vashem

81. 14.917/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3732,/ Yad Vashem

82. 11.377/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3724,/ Yad Vashem

83. F.M.L. Székesfehérvári Adóhivatal Iratai

84. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. 202. old.

85. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. 407. old.

86. 4379/1944 - es irat, polgármesteri iratok mikrofilmje, JM 3724,/ Yad Vashem

87. Fehérvári Népszava, 1946. márc 28 1. old

88. Fehérvári Népszava, 1946. jún. 11. 1. old.

89. Fehérvári Népszava, 1946. okt. 29. 1. old.

90. Fehérvári Népszava, 1947. jan. 23. 3. old.

91. Magyarország Történeti Kronológiája, Akadémiai Kiadó Bp. 1982

92. Randolph L. Braham: A magyar holocaust, Bp. 1988, Gondolat-Backburn Int., Inc. II/475. old.

93. Fehérvári Népszava, 1946. május 16. 1. old.

94. F.M.L. Székesfehérvári Pénzügyigazgatóság iratai. 791/1945

95. Ságvári Ágnes: Parancsra tették? Közigazgatás, őrségváltás, törvénytisztelő állampolgárok 1944 - ben. Bp. 1994. ápr. (kézirat)

96. Fehérvári Népszava, 1946. febr. 23. 4. old.

97. Fehérvári Népszava, 1946. június 20, 3.old.

98 4507/1945 Székesfehérvár Város Levéltára Polgármesteri iratok, az irz. hitk. - re vonatkozó gyűjtemény

99. Székesfehérvár Város Levéltára Polgármesteri iratok, az izr. hitk. re vonatkozó gyűjtemény

100. A névsor eredete: Székesfehérvár, Szent István király Múzeum

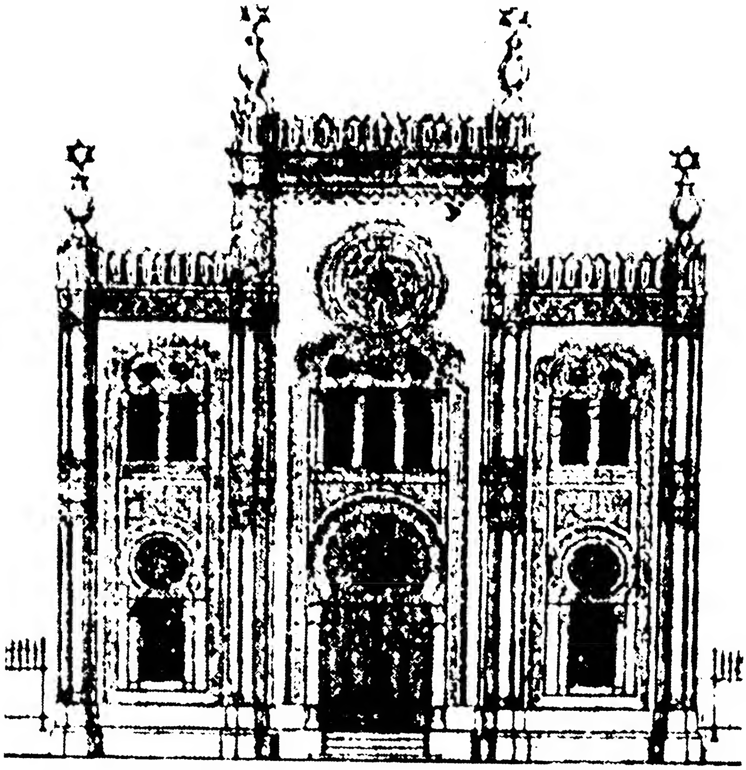
101. 10671/1947 Székesfehérvár Város Levéltára Polgármesteri iratok, az izr. hitk. re vonatkozó gyűjtemény

102. 14903/48 Székesfehérvár Város Levéltára Polgármesteri iratok, az izr. hitk. re vonatkozó gyűjtemény

103. 215/1948 Székesfehérvár Város Levéltára Polgármesteri iratok, az izr. hitk. re vonatkozó gyűjtemény

בית הכנסת הנאולוגי בסקשפהרוור

241. *Székesfehérvár.* Old synagogue. *Régi templom.* — סקשפהרואר, בית כנסת ישן

בית הכנסת האורתודוקסי בסקשפהרוור

Döntő sorsfordulatokat élünk át, veszedelmes ellenségek megdöbbentő közelségét érezzük. De mi, zsidók, nem játszunk a sorssal. Jövendőnket nem érezzük bizonytalannak, vak véletlennek. Ezért nem is kisérletezünk vakon, bizonytalan megoldásokkal. Hogy mi a teendőnk, azt Isten szava világosan megmondja nekünk: jót kell cselekednünk, becsületesen és vallásosságban élnünk. Ha igy cselekszünk, sorsunk nem emberek kezében van, nem is a véletlen hatalmában, hanem Istenében. Ha emberek dobják is fel a sorsvetés kockáit, Isten akarata dönti el, hogyan essenek. Őreá bizzuk magunkat és megnyugszunk az Ő akaratában.

A XI. Izr. Községkerület hivatalos közleményei.

Üdvözlések. Üdvözölte községkerületünk Stern Samu orsz. irodai és pesti hitközség elnökét erdélyi testvéreink üldözése ellen való nagyhatású tiltakozása — Vészi József felsőházi tagot a pesti hitközség elnökhelyettesévé való választása — és Eppler Sándor, pesti hitközségi főtitkárt szolgálati jubileuma alkalmából.

Köszönet-nyilvánitás. A községkerületi elöljáróság köszönetét nyilvánította Rosenberg Pál urnak (Székesfehérvár) a Községkerületi Értesitő hirdetési akciójának sikeres megszervezéséért.

Elöljárósági ülés. A községkerületi elöljáróság január 26-án Dr. Löwy Károly elnökletével ülést tartott, amelyen jelen voltak az elöljáróság fehérvári, veszprémi, siófoki és móri tagjai. Dr. Szegő Miklós elnökhelyettes fontos intézkedések egész sorát ismertette, amelyeket az elöljáróság jóváhagyott. Dr. Hirschler Pál elöljáró többek között az Értesitő ügyeit, Dr. Lánczos Andor ügyész jogi vonatkozású ügyeket, Freud Manó községkerületi pénztáros a pénzügyeket ismertette. Fontos határozatokat hozott az elöljáróság a fürdőhelyek vallási gondozása, a felekezeti sajtó szinvonalának emelése és a fokozott hitvédelem tárgyában. A községkerületi közgyülés májusban, Veszprémbe tűzetett ki.

Rabbisági kerületek átszervezése. A kápolnásnyéki és lovasberényi rabbisági kerületek egyesitése elnyerte a miniszteri jóváhagyást. — Az enyingi és szilasbalhási kerületek egyesitése iránti kérelmet Veszprém vármegye alispánja pártolólag terjesztette fel a minisztériumhoz. A szilasbalhási hitközség az egyesités után is meg fogja őrizni orthodox jellegét, annak a kebelébe tartozó fiókhitközség is megtartotta a kongresszusi szervezethez való tartozását. — Községkerületünk részéről kezdeményezés történt a szombathelyi községkerülethez tartozó celldömolki és a devecseri rabbisági kerületek egyesitésére.

Dr. Deutsch Gábor könyve. A devecseri főrabbi könyvalakban adta ki működése első esztendejében hétről-hétre tartott beszédeinek rövid tartalmát. A könyv a Tóra minden hetiszakaszához szép és mély gondolatokat fűz és nem csak a szerző kartársainak válik hasznára, hanem minden hivő gyönyörüséggel és haszonnal forgathatja.

A hetvenedik év küszöbén. A községkerület intézménye és igy kerületünk is a jövő esztendőben lesz hetven éves. A kerület főrabbija és jegyzője megkezdték már az előkészületeket arra, hogy történetét ez alkalomra megirják. A XI. községkerület igen sokat tett a benne egyesült hitközségek javára, elnökei (1869 óta dr. Liget József, dr. Neumann Bernát, Wertheim Ármin, dr. Spitzer Mór, dr. Löwy Károly) minden időben jelentős vezető férfiai voltak az egész magyar zsidóságnak is.

היסטוריה

Beszélgetés közben:

„A művelt ember nem beszél, mig a nálánál tekintélyesebb nem beszélt, nem vág a másiknak szavába, nem siet a válasszal, a társalgásba illő dolgot érint és illően válaszol a hozzá intézett kérdésre: előbb az előbb felvetettre, utóbb az utóbb felvetettre; amiről nem tud, arra azt mondja: erről nem hallottam és mindig igazat szól." (Abóth V. 10.)

„Ne beszélj homályosan abban a föltevésben, hogy majd megértenek." (U. o. II. 5.)

„Ne mondj ellen, ha nálad tekintélyesebb valamit megállapit." (Chulin 6 a.)

Asztalnál:

„Meghivott vendég ne hozzon magával más vendéget." (Baba bathra 98 b.)

„Ne hivjon meg az ember olyat, akiről tudja, hogy a meghivást nem fogadja el." (Derech erec 8 c.)

„A vendég a vendéglátó akaratához igazodjon." (Peszachim 112 és Derech erec VI.)

„A vendéglátó engedélye nélkül ne adj sem gyermekednek, sem szolgádnak." (Derech erec 9.)

„Mindaddig, amig a családfő, illetve aki a kenyeret felszegi és áldást mond rá, nem evett — ne egyenek az asztal körül ülők vagy állók sem." (Berachoth 47 a.)

„Ne dobáld a kenyeret, ne tégy nyers hust kenyérre, telt poharat ne tarts fölötte." (Berachoth 50 b.)

„Lapos tányéron levő eledelből ne hagyj maradékot, de mély tányéron levőkből igen." (Erubin 53 b.)

„Egy huzamban kiüriteni a pohár tartalmát — tobzódás, háromszorra — kényeskedés, kétszerre — ez a helyes eljárás." (Peszachim 68 b.)

„A vendég, kinek telt poharat nyujtanak, kis ideig várjon, aztán üritse azt ki." (Derech erec 8.)

„Evés közben ne beszéljen az ember." (Taanith 5 b.)

„Az emberek ne váljanak el egymástól nevetgélve, tréfálkozva, fecsegve, hanem csak tanulságos beszélgetés közben." (Berachoth 31.)

„Ne váljon el senki felebarátjától anélkül, hogy erre tőle engedélyt ne kérne." (Derech erec IV. c.)

IFJUSÁGI ÉLET

A veszprémi izr. ifjusági egylet közgyülése.

Szépszámu résztvevő jelenlétében tartotta a veszprémi izr. ifjusági egyesület október hó 19-én rendes évi közgyülését. A titkár beszámolójában elmondotta, hogy az ifjuság az 1936/37 évi idényben hetenként két alkalommal tartotta összejöveteleit, melyeknek komoly részét zsidó történelmi szeminárium, hirlapi revue és könyvismertetés képezte. Az egyesület látogatóinak a belföldi zsidó lapokon kivül 7 külföldi képes folyóirat és a 750 kötetnyi könyvtár állott rendelkezésére. A havonta tartott kulturestek műsorán a következő számok szerepeltek: Dr. Kun Lajos: Zunz Lipót irodalmi működése; Sós Endre: Európa utja; Dr. Rosenthal Sándor: Veszprém régi kereskedelme; Kun Éva: Babits Mihály; Kán Lea: Babits versek; Braun Ferenc és Dobó Andor: Beethoven szonáta; Kalmár Andor: Bánóczi József. A púrimi műsoros táncestén kivül több táncdélutánt is rendezett az egyesület. Az elmult évad anyagi bevétele 770 pengő, kiadása 618 pengő volt. A beszámolók elhangzása után tisztujitásra került a sor, melynek eredményeképen a tisztikar a következőkből alakult meg: elnök: Braun Ferenc; alelnök: Steiner Jenő; titkár: Neuländer Zoltán (új): pénztáros: Kalmár Elza; ellenőr: Schenk Livia; könyvtárosok: Kun Éva (új) és Vollmond Sándor; háznagyok: Spitzer Ferenc (új) és Szántó Imre (új); segédháznagy: Kolin Károly. A választás lezajlása után Dr. Kun Lajos főrabbi, az egyesület igazgatója üdvözölte a megválasztott tisztikart és választmányt. Utalva a zsidóság jelenlegi nehéz helyzetére, fokozottabb összetartást és intenzivebb tevékenykedést ajánl az ifjuságnak és Isten áldását kéri az új vezetőség munkájára. Braun Ferenc elnök megköszöni a tagok bizalmát és reméli, hogy az egyesület továbbra is feladatának magaslatán fog állani. A közgyülésen még felszólaltak Dr. Steiner Andor és Róna Sándor egyesületi tagok, majd az elnök zárószavai után a közgyülés véget ért.

Neuländer Zoltán
titkár.

A Székesfehérvári Izraelita Ifjusági Egyesület 1937. okt. 17-én tartotta meg rendes évi közgyülését.

Klein Géza elnök megnyitó szavai után Friedmann Imre titkár ismertette az Egyesület elmult évi működését, (10 kultur est, sakkversenyek, púrim bál, táncdélutánok, egy kimagasló nagy templomi hangverseny stb.) majd az ezévi programot ismertette vázlatosan. A jelentés után dr. Boros István rabbi, társelnök testvéri összetartásra, megértésre kérte a közgyülésen megjelenteket. A pénztári jelentés és zárszámadás következett ezután, melyben Klein Sándor pénztáros az egyesület vagyoni helyzetét ismertette.

A tisztikar lemondása, valamint több választmányi és vigalmi tagság megüresedése folytán részleges választást kellett tartanunk, melynek eredménye a következő: Elnök: Klein Géza, alelnökök: Arnstein János és Schwarz János, titkár: Friedmann Imre, jegyző: Fekete István, pénztáros: Neubauer Miklós, ellenőrök: Gellér László és Izsák Elek, könyvtárosok: Weisz Lajos és Singer Gyula, háznagyok: Grünhut Ferenc és Ländler Andor, zenei rendező: Grosz Lajos, vigalmi biz. elnök: Stelczer György, számvizsgáló bizottsági tagok: dr. Deutschländer Dezső, Takács Pál és Weinberger Imre. Választmányi rendes tagok: dr. Békés Károly, dr. Lőwy Endre, Lukács Imre, Gráf Károly, póttagok: Freud Endre, Weinberger János, Schwarz Pál, Adler Miklós, Friedmann István, Wohl László, vigalmi bizottsági tagok: Danczig István, Korai István, Neubart Endre.

Reméljük, hogy ebben az évben még a mult évinél is nagyobb és szebb teljesitményt fogunk felmutatni.

Friedmann Imre
titkár.

מתוך מאזן קהילת סקשפהרוור לשנת 1937

1938. március hó. KÖZSÉGKERÜLETI ÉRTESITŐ. 15. oldal.

PÉNZTÁR-FORGALOM

BEVÉTEL

Pénztárkészlet 1937. január 1-én	5520	—
Rabbiság, hitoktatás, templom, istentiszt.	223	—
Adósok	37350	08
Ingatlan fenntartás, házbérek	650	—
Iskola fenntartás	242	05
Óvoda fenntartás	537	12
Szeretetházi hozzájárulások	3098	—
Egyházi és hatósági segély	1196	—
Rosenzweig hagyaték kamatai	4832	56
Imaszékbérlet	5477	20
Pászkajövedelem	1200	—
Eskétési illeték	450	—
Alkalmazottak előleg megtérítése	1253	—
Állami adók és illetékek	526	50
Templomtatarozás	10	—
Vegyesek	22	—
Kamat számla	19	06
Szeretetház fenntartás	255	—
	62861	57

KIADÁS

Rabbiság, hitoktatás, templom, istentiszt.	19754	73
Jótékonyügyek	2116	18
Iskola fenntartás	10461	19
Óvoda "	3467	05
Iroda "	3804	22
Szeretetház "	5534	81
Ingatlan "	1982	71
Állami adók és illetékek	2079	80
Kulturális ügy	209	14
Özv. Rosenzweig Lászlóné	500	—
Esketési illeték	56	50
Vegyesek	1357	79
Alkalmazottak előlege	1256	—
Pászkajövedelem	208	40
Imaszékbérlet	1374	75
Adósok	20	—
Chevra	517	—
Talmud-Tóra	131	—
Nőegylet	315	—
Krajcáregylet	309	—
Leányegylet	70	—
Dr. Lőwy Károly alap	35	—
Egyetemi hallgatók	90	—
Népkonyha	481	—
Templomtatarozás	50	—
Betegsegélyző	164	—
Kamat	13	30
Pénztármaradvány 1937. december 31-én	6503	—
	62861	57

Székesfehérvár, 1937. december hó 31-én.

Dr. Boros István s. k.	Grünfeld Géza s. k.	Dr. Neuhauser Imre s. k.	Freud Manó s. k.	Dr. Lőwy Károly s. k.
titkár.	pénzügyi előljáró.	pénzügyi ellenőr.	hitk. alelnök.	hitk. elnök.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Berndorfer György s. k. Rosenberg Pál s. k. Goms Andor s. k. Melczer Gusztáv s. k. Mérő Gyula s. k.

MÉRLEG SZÁMLA

1	Pénztárkészlet a M. Ált. Takp.-nál			6503	—
2	Értékpapirok: 3 drb. Szfvári és Fejérmegyei Takp. részvény és K. 400.— n. é. 4 % kor. jár.			102	50
3	Adósok			8588	40
4	Alkalmazottak fiz. előlege			266	—
5	Ingatlanok: isk. épület, templom	15000	—		
	Várköruti kert	2200	—		
	Kempelen téri ház I.	11900	-		
	„ „ „ II.	7900	—	37000	—
6	Templom és egyéb berendezés			15059	14
7	Alapitványok kezelése, mint átmeneti tétel			1974	44
				69493	48

1	Adománykövetelések: Chevra	67	—		
	Talmud-Tóra	8	—		
	Izr. Betegsegélyző	1	—		
	Izr. Nőegylet	12	—		
	Izr. Krajcáregylet	10	—		
	Népkonyha	28	—		
	Külföldi egyetemi hallg.	5	—		
	Templomtatarozás	70	—	201	—
2	Székesfehérvár. szab. kir. város utburkolási követelése			15509	97
3	Özv. Rosenzweig L.-né követelése			3500	—
4	Tőke számla			49706	47
5	Átmeneti tételek			576	04
				69493	48

ZÁRSZÁMADÁS

	Előirányozva		Felhasználva	
Rabbiság, hitoktatás, Templom, Istentisztelet	19950	—	19819	73
Iskola fenntartás	11137	80	10485	19
Szeretetház fenntartás	5410	—	5279	81
Iroda fenntartás	3290	—	3516	22
Ingatlan fenntartás	1400	—	1982	71
Alapitványi óvoda fenntartás	3731	—	4109	55
Jótékonyügyek	2670	—	2116	18
Kulturális ügy	500	—	209	14
Vegyesek	2000	—	4084	68
Kétes adókövetelések			576	04
Állami adók és illetékek	1200	—	1553	30
	51288	80	53732	55

	Előirányozva		Bevételezve	
Kultuszadó	33698	80	33650	40
Egyházi és hatósági segély	2200	—	1196	—
Imaszékbérlet, pászkajövedelem, esketési illeték	5350	—	5631	55
Iskolai hozzájárulások	1590	—	1602	05
Óvodai hozzájárulások	800	—	840	62
Rosenzweig L. hagyaték kamatai	4200	—	4832	56
Házbérek	650	—	1250	—
Templomi adományok	300	—	516	—
Szeretetházi hozzájárulások	2500	—	4131	—
Egyéb alapitványok kamatai			82	37
	51288	80	53732	55

Székesfehérvár, 1937. december hó 31-én.

Dr. Boros István s. k. titkár. — Grünfeld Géza s. k. pénzügyi elöljáró. — Dr. Neuhauser Imre s. k. pénzügyi ellenőr. — Freud Manó s. k. hitk. alelnök. — Dr. Lőwy Károly s. k. hitk. elnök.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Berndorfer György s. k. — Rosenberg Pál s. k. — Gams Andor s. k. — Melczer Gusztáv s. k. — Mérő Gyula s. k.

ALAPITVÁNYOK

		Pengő	
Készpénz betétkönyveken		4326	85
Ingatlanok: föld	40168·66		
bérház	136188·27		
aggintézeti ház	16000·—	192656	93
Értékpapirok:			
K. 1683500·— n. é. hadikölcsön	134·68		
K. 649500 — n. é. 4 % kor. jár.	51·96		
25 db. Szfvári és Fejérm. Takp. részv.	625·—	811	64
Imaszék 7 darab		125	—
		197920	42

	Pengő	
Grünfeld József és neje	1600	—
Schönfeld János	100	—
Dr. Plaaer Béla	87	80
Kiházasitási alap	398	06
Ullmann Imre kulturház	129	53
Dr. Lówy Károly	1883	80
Deák Dávid aggokháza	178	68
Rosenzweig L. és neje árva alap	15000	—
„ „ „ szegény „	15000	—
Rosenzweig László hagyaték alap	114156	93
Grünfeld Jakab és neje aggint.	16000	—
Grünfeld József és neje	1	60
Eckstein Józsefné sz. Plau Laura	25	—
Neuburt Ignácné sz. Gráf Janka	87	50
Grünfeld Jakab és neje	174	20
Basch Adolf és neje	70	66
Elértéktelenedett alapitványok	2	68
Reichard Mór és neje	75	—
Berndorfer Miksa iskola alapitv.	50	—
Bérház értékének tartozással terhelt része	33000	—
	197920	42

Eppinger Ignác s. k.
alapitványi elöljáró

Dr. Lówy Károly s. k.
hitközségi elnök.

Szerkesztésért felel: Dr. Hirschler Pál. — Kiadásért felel a XI. ker. Községkerület elöljárósága nevében: Dr. Szegő Miklós.
Nyomatott: Friedmann Adolf könyvnyomdájában, Székesfehérvárott. — Nyomdáért felel: Friedmann Adolf.

מתוך עיתון יהודי הונגריה על כנס קהילות בסקשפהרוור (1933)

14 ZSIDÓ SZEMLE

A dunántuli zsidó hitközségek együttes gyülése Székesfehérvárott

Az Országos Iroda vezetősége a vidéken

(A Zs. Sz. tudósítójától.) Május 26-én Székesfehérvárott a dunántúli hitközségek kiküldöttei nagyszabású együttes gyűlést tartottak, amelyen a magyar zsidóság szervezeti és fontosabb felekezeti, iskolai és hitközségi kérdéseivel foglalkoztak. Évtizedek óta ez volt az első alkalom, amikor az ország hitközségeinek egy nagy csoportja egy vidéki központban közös tanácskozásra ült össze, amely tanácskozáson a fővárosi hitközségek és az Országos Iroda vezetői is megjelentek, hogy együttes tanácskozáson tárgyalják meg a zsidóság országos érdekű problémáit. Bár ez alkalommal kizárólag szervezeti és felekezeti kérdések szerepeltek a napirenden, mégis nagyjelentőségűnek tartjuk ezt a tanácskozást, mert a zsidó közszellem megerősödése a különböző felfogások találkozása, a vélemények kicserélése által meg fog törni az a közöny és fásultság, amely nálunk a zsidó kérdések és a zsidóságot érdeklő ügyek szempontjából eddig oly sajnálatos módon mutatkozott. Joggal mondhatta az értekezlet egyik előadója, hogy történelmi jelentőségűnek tekinti a székesfehérvári gyűlést, amelyet információink szerint a közeljövőben az ország más vidékein is hasonló gyűlések és megbeszélések fognak követni.

Az értekezlet tagjai sorában igen nagy számban volt képviselve a fiatalabb zsidó generáció, amely — és ezt örömmel állapítjuk meg — többségében az új zsidó szellem neveltje. A leglelkesebb és a kérdésekkel legkomolyabban foglalkozók ezek sorából kerültek ki. Az új rabbigeneráció örömmel töltött el bennünket. A rabbik nagy része tudatára ébredt a cionista gondolat hatalmas, konzerváló erejének, amely az ifjúságot visszavezeti a zsidósághoz és az ifjúságon keresztül az idősebb generációt is.

Az elfogadott határozati javaslatok közül mint legértékesebbet emeljük ki a rabbikar egyhangú javaslatát, amely

a hitoktatás terén a héber nyelvet direkt módszer szerint, tehát mint modern élő nyelvet, tartja szükségesnek tanitani az iskolákban,

mert az eddigi ima- és bibliafordítási módszer egyhangú megállapítás szerint teljesen csődöt mondott.

A nagygyűlés lefolyásáról a következő tudósításunk számol be:

Május 26-én folyt le a XI. és XII. községkerület rendes közgyűlése Székesfehérvárott, amellyel kapcsolatban tartották meg a Dunántúl hitközségei a magyar zsidóság fontos ügyeivel foglalkozó nagygyűlésüket. Rabbik és világi vezetők nagy számban vettek részt a nagygyűlésen. A fővárosból résztvettek a gyűlésen az Országos Izraelita Iroda képviseletében Stern Samu, a Pesti Izraelita Hitközség és az Országos Iroda elnöke, Szántó Jenő alelnök, dr. Hevesi Simon vezető főrabbi, dr. Endrey S. Henrik, a VI. ker. alelnöke, dr. Munkácsi Ernő, a Pesti Izraelita Hitközség ügyésze, dr. Bakonyi László, az Országos Iroda főtitkára, a nagygyűlés elnökségének meghívására megjelentek a zsidó lapok szerkesztői. A kiküldöttek sorában ott voltak: dr. Kallós Henrik kormányfőtanácsos, a XII. községkerület és a győri hitközség elnke, dr. Lőwy Károly kormányfőtanácsos, a székesfehérvári hitközség elnöke, dr. Szegő Miklós alelnök, dr. Krón Ferenc ügyvéd, a X. községkerület elnöke, dr. Weisz Tivadar, a nagykanizsai hitközség és a IX. községkerület elnöke, dr. Bauer Jenő, a szombathelyi községkerület elnöke, Goldschmied József cukorgyári igazgató a sárvári hitközség, Székely Jenő építész a tatabányai, dr. Kauders Ferenc a körmendi hitközség részéről. A rabbik közül dr. Büchler Sándor keszthelyi, dr. Flesch Ármin mohácsi, dr. Schwartz Mór győri, dr. Wallenstein Zoltán pécsi, dr. Winkler Ernő nagykanizsai, dr. Horovitz József szombathelyi, dr. Hirschler Pál székesfehérvári, dr. Rubinstein Mátyás szekszárdi, dr. Fränkel Ernő bicskei, dr. Goldberger Izidor tatai, dr. Kun Lajos veszprémi, dr. Weisz Lajos móri, dr. Halpert Salamon tapolcai, Grósz Farkas siófoki, dr. Linksz Izsák kőszegi, dr. Hirtenstein Adolf zalaszentgróti rabbik stb. A kiküldöttek nagy része már 24-én érkezett Székesfehérvárra, akik különféle előkészítő értekezleteken tárgyalták meg a másnapi nagygyűlés tárgysorozatát. Különösen élénk vita tárgya volt a rabbik szerepe a képviselőtestület és elöljáróság a hitközségi és az országos szervezetekben.

A 26-i nagygyűlés ünnepies istentisztelettel kezdődött a székesfehérvári templomban, amelyen dr. Hevesi Simon vezető-főrabbi magas szárnyalású beszédben mutatott rá a zsidóság örök életét biztosító eszmékre, a Menóra, a világosság, a fény, Cion és a Tóra hatalmas erejére, amelyek minden üldöztetés dacára fenn fogják tartani a zsidóságot. Majd megkapó imában kérte Isten áldását a nagygyűlés működésére. Az istentiszteleten a székesfehérvári felekezetek és hatóságok képviselői is megjelentek.

Ezután külön-külön tartották meg a Kereskedelmi Csarnok termeiben közgyűlésüket a győri és székesfehérvári községkerületek Lőwy Károly, illetve Kallós Henrik elnöklete alatt, amelyeken dr. Szegő Miklós nagyvonalú jelentésében ismertette a kerületek működését.

A községkerületek közgyűlése után ült össze az együttes nagygyűlés, amelyet dr. Lőwy Károly kormányfőtanácsos, a székesfehérvári hitközség elnöke nyitott meg. Lelkes szavakban üdvözölte a nagygyűlés résztvevőit, ezek között elsősorban Stern Samu orszgos irodai elnököt, Szántó Jenő alelnököt és az Iroda tisztviselőkarát, akiknek az országos szervezet és a szabályok kiépítése körüli hervadhatatlan érdemeik az egész magyar zsidóság háláját érdemlik ki. A nagygyűlés vezetésére ezután felkéri Stern Samut, mint az Országos Iroda elnökét, aki lelkes éljenzés és szűnni nem akaró ünneplés közben foglalja el az elnöki széket.

Stern Samu meghatva mond köszönetet a megtiszteltetésért, amellyel a nagy fontosságú gyűlés vezetésével kitüntették, majd nagyszabású beszédben ismertette a gyűlés feladatát és vázolta annak nagyjelentőségű fontosságát. Rámutatott a magyar zsidóság szervezeti kérdéseinek fontos problémáira, a kongresszus óta eltelt 70 esztendőre, amely idő alatt a magyar zsidóság életével nem tartott lépést a magyar zsidóság szervezetének kialakulása és életképessége. Ezért vált szükségessé a statutumok és az egész országos szervezet és képviselet átdolgozása és kiépítése, amely jelenleg a magyar zsidóság legkiválóbb férfiainak részvételével folyik és reméli, hogy rövidesen tető alá kerül az egész mű, amely végre egyetemes és hivatott képviselethez fogja juttatni a magyar zsidóságot.

A nagy tetszéssel fogadott elnöki megnyitó után dr. Schwartz Mór győri főrabbi a hitoktatás egységes megszervezésének és eredményesebbé tételének a kérdését ismertette mint előadó. A hitoktatás reformjáról terjesztett elő irányelveket, nagyjában dr. Bernstein Béla nyíregyházi főrabbi tantervezete alapján, amelynek lényege a hitoktatás és a héber nyelv intenzívebbé tétele addig is, amíg az egységes tanterv el nem készül.

Az előadói javaslathoz dr. Kun Lajos veszprémi főrabbi terjesztette be kiegészítő határozati javaslatott, mint a megjelent rabbi-delegátusok egyhangú javaslatát, amelyben szükségesnek mondják a héber nyelv direkt módszer szerint való tanítását, mert csak ettől várják a héber nyelv elsajátítását és követelik, hogy a dunántúli iskolákban már a legközelebbi tanévben ezen módszer szerint tanítsák a héber nyelvet. A javaslat felkéri az Országos Irodát, hasson oda, hogy az Országos Izraelita Tanítóképzőben is az élő héber nyelv elsajátítására fektessék a súlyt, hogy az onnan kikerülő tanítók ezen módszer szerint taníthassák az ifjúságot.

Egyhangú lelkesedéssel tette magáévá az értekezlet ezt a határozati javaslatot.

A következő felszólaló dr. Krón Ferenc községkerületi elnök, a hitoktatás mellett más zsidó iskolák, főleg Talmud-Tórák létesítését sürgeti, hogy a hitoktatás mulasztásait ezekben az iskolákban lehessen pótolni.

Dr. Wallenstein Zoltán pécsi főrabbi általános figyelem mellett kéri a magyar zsidóság történetének intenzívebb tanítását, különösen az emancipációtól napjainkig terjedő korszak történetét. Indítványozza, hogy kérje fel a közgyűlés dr. Büchler Sándor keszthelyi főrabbit, a kiváló történettudóst, hogy ő írja meg ennek a korszaknak a történetét.

A napirend következő pontja az egységes és olcsó bibliafordítás előkészítéséről szólt. Dr. Hirschler Pál székesfehér-

főrabbi rendkívül tudományos és szakszerűen megindokolt elaborátumot dolgozott ki e tárgyban, amelyet a főrabbi gyöngélkedése miatt dr. Fränkel Ernő bicskei főrabbi ismertetett. A javaslat ismerteti az eddig megjelent különféle magyar nyelvű bibliafordításokat. Ezek között a legrégibb az Imité, amely azonban részben elavult, részben alig kapható és igen drága. A bibliafordítás terén igen szép eredményeket produkáltak a magyar zsidó tudomány kiválóságai, ezekből bizottságot kell alakítani, amelynek tagjai a biblia egyes könyveit fordítanák le és az egész mű egységes voltát egy szerkesztő bizottság biztosítaná és feleslegessé tenné a keresztény szellemű bibliafordításokat. Dr. Hirschler Pál főrabbi nagytudású és nagy érdeklődéssel fogadott előterjesztését az értekezlet egyhangú lelkesedéssel fogadta.

Dr. Lőwy Károly rövid felszólalása után dr. Szegő Miklós, a székesfehérvári hitközség ideális lelkületű alelnöke ajánlotta elfogadásra a javaslatot. Lelkes meggyőződéssel szállt síkra az új bibliafordításért, amely a magyar nemzeti irodalmat is gazdagítani fogja. szerinte 30.000 pengő kellene ennek az olcsó bibliafordításnak a kiadására és forgalombahozatalára és kéri az Országos Iroda elnökét, hogy karolja fel az ügyet. Ő a maga részéről a legmesszebbmenő áldozatkészségről biztosítja és meg van róla győződve, hogy az egész magyar zsidóság segíteni fog ezt a becsületbeli zsidó ügyet megvalósítani.

Stern Samu elnök köszönettel veszi tudomásul a lelkes kezdeményezést és megígéri, hogy az Országos Iroda a javaslat értelmében fog eljárni.

Ezután dr. Winkler Ernő nagykanizsai főrabbi a nagygyűlés egyik legfontosabb és legérdemesebb kérdését tárgyaló jelentését terjesztette elő: a kis hitközségek és a szórványokban élő zsidók lelki gondozásának a kérdését. Nagyszabású és rendkívül érdekes statisztikai adatokkal felépített előadásában ismertette a magyar zsidóság súlyos és megdöbbentő visszafejlődését az utolsó évtizedekben. Különösen tapasztalható ez a visszaesés a vidéken, ahol a gazdasági helyzet romlása, a vallási élet hanyatlása, a családi élet válsága, a statisztika tükrében szinte kétségbeejtő képet mutat. A természetes szaporodás csökkenése, a halálozások túlsúlya, a vegyes házasságok emelkedése, az egyházi házasságok elmaradása, a kikeresztelkedések egyenesen a magyar zsidóság pusztulásának a képét vetítik elénk. Különféle javaslatokat terjeszt be a gyors segítés céljából. A kormánynál sürgetni kell a kisebb hitközségek számára lelkészi állások létesítését és betöltését, a zsidó iskolák támogatását, a rádió műsorának zsidó kultúrális előadások céljaira való átengedését, a fogházi lelkészek kinevezését, stb. A kisebb hitközségekben lelkész-tanítói és rabbi-titkári állásokat kell szervezni, hogy kisebb kiadásokkal is biztosítva legyen a vallásos élet és a hitoktatás gondozása.

„A magyar zsidóságot és minden egyes zsidó embert — így fejezte be előadását dr. Winkler — be kell kapcsolni a zsidóságot mozgató, hatalmas eszmeáramlatokba, a nagy zsidó eszmék, amelyek ma az egyetemes zsidóságot foglalkoztatják, kell, hogy áthassák a magyar zsidóságot és az egyes zsidót és ezekből merítsünk erőt és lelkesedést a jövő munkájára."

Hatalmas tapsvihar jutalmazta a kitűnő és rendkívül nagy figyelemmel és érdeklődéssel hallgatott előadást, amely a magyar zsidóság legfontosabb problémáit érintette.

Ezután dr. Kallós Henrik, a győri községkerület elnöke ismertette a tárgyalás alatt álló kongresszusi statutum főbb irányelveit. Történeti visszapillantást vetett a kongresszusra, a magyar zsidóság körében bekövetkezett szakadás következményeire, az elmúlt évtizedekre és annak a reményének ad kifejezést, hogy az új statutum mindenkit a legteljesebb mértékben ki fog elégíteni. „Meglesz végre a magyar zsidóságnak az az eddig fájdalmasan nélkülözött országos képviselete, amely hivatva lesz síkra szállni a magyar zsidóság jogaiért, amely ki fogja nyilatkoztatni ünnepélyesen, hogy az emancipáció által biztosított állampolgári jogaink megnyirbálását sérelmezzük és hangot fog adni a követeléseknek, amely hangot az önérzetes magyar zsidóság fájdalommal nélkülözött a múltban.

Dr. Kallós higgadt, előkelő hangú, de mégis zsidó erőtől és önérzettől duzzadó politikai jelentései mély benyomást tettek.

Stern Samu válaszolt az elhangzott felszólalásokra. Köszönetet mondott a székesfehérvári hitközségnek, elsősorban dr. Lőwy Károly elnöknek és dr. Szegő Miklós alelnöknek, akik az együttes gyűlés megteremtése körül, dr. Hirschler Pál főrabbi lelkes közreműködésével annyit fáradoztak. Köszönetet mondott az előadóknak, akiknek magas nívójú előterjesztései azt a megnyugtató érzést keltették benne, hogy a nehéz viszonyok dacára is sikerülni fog neki megoldani a magyar zsidóság súlyos problémáit. Olyan értékeseknek tartja a mai előadásokat, hogy indítványozza azoknak kinyomatását és a zsidó tömegek között való terjesztését. A maga részéről megígéri, hogy minden erejével igyekezni fog a ma elhangzott kívánságoknak eleget tenni. Súlyos szavakban mond ítéletet azokról a hitközségekről, amelyek nem tartják kötelességüknek a rabbi-állás betöltését. A készülő statutum gondoskodni fog ennek az anomáliának a megszüntetéséről. Az orthodox szervezethez való viszonyunk — mondotta — a legbarátságosabb. A leghelyesebb politika külön-külön egymás mellett dolgozni, de zsidó érzéssel és zsidó megértéssel működni együtt, ahol a zsidóság boldogulásáról van szó. A magyar zsidóság boldogabb jövőjébe vetett reményének a kifejezésével zárta be lelkes éljenzés közben a nagyjelentőségű gyűlést.

Délután 2 órakor a *Kereskedelmi* Csarnok dísztermében díszebédet rendezett a székesfehérvári hitközség a vendégek tiszteletére, amelyen Szegő Miklós köszöntötte Stern Samu országos irodai elnököt, aki hosszabb beszédben válaszolt. Foglalkozott a németországi zsidóság helyzetével, akiknek fájdalmában testvéri érzéssel osztozunk és biztosította őket a magyar zsidóság testvéri szolidaritásáról. Dr. Erdélyi Ernő Győr városának tűzoltófőparancsnoka, a győri hitközség helyettes elnöke a zsidó hősökről emlékezett meg, majd dr. Wallenstein Zoltán pécsi főrabbi lángoló beszédben szállt síkra az egyetemes zsidó gondolatért és hatalmas szónoki erővel, viharos lelkesedést keltve, beszélt a zsidó szolidaritásról, a zsidó gondolatok átcsoportosításának kötelességéről. Viharos tapssal fogadott beszéde után dr. Goldberger Izidor tatai és dr. Flesch Ármin mohácsi főrabbik mondottak lelkes felköszöntőket.

Előző este ugyancsak ünnepi vacsorán látta vendégül a megjelenteket a székesfehérvári hitközség, amelyen dr. Szegő Miklós székesfehérvári hitközségi alelnök, dr. Kallós Henrik kormányfőtanácsos, a győri hitközség elnöke, Wallenstein Zoltán pécsi főrabbi, Grosz Farkas siófoki főrabbi, Gyenes Károly pécsváradi hitközségi elnök, dr. Büchler Sándor keszthelyi főrabbi, dr. Flesch Ármin mohácsi főrabbik tartottak szellemes és lelkes beszédeket. Grosz Farkas siófoki főrabbi rendkívül meleg szavakban üdvözölte dr. Schönfeld Józsefet, a Zsidó Szemle szerkesztőjét palesztínai útja alkalmából, aki válaszában megköszönve az üdvözlést, nagy tetszés mellett beszélt a magyar zsidóság problémáiról, a zsidó sajtó feladatairól és Palesztína-útjáról.

A nagygyűlés előkészítő munkálataiban dr. Szegő Miklós hitközségi alelnök és dr. Hirschler Pál főrabbi hetek óta fáradhatatlan buzgalommal munkálkodtak. Mellettük a lelkes székesfehérvári zsidó ifjúsági legényegylet állott lelkesedéssel az ügy szolgálatában, Klein Géza, a népszerű ifjúsági vezér fáradhatatlan vezetése alatt.

HIREK

Olvasóinkhoz! Ha elolvasta lapunkat, adja tovább olvasás végett ismerőseinek. Szerezze meg új előfizetőknek őket. Az elmúlt hetekben igen szépszámú új előfizetőt sikerült így szerezni néhány lelkes barátunknak. Kövessük e példát. Közölje velünk ismerősei címét, akiknek önre való hivatkozással lapunkat, mint mutatványszámot megküldhetjük. Ha elolvasta lapunkat, gondoljon az előfizetési díj beküldésére. Közölje velünk kifogásait és óhajait a lap tartalmát illetőleg. Szimchasz Jomtov kívánsággal — vagy miként Palesztínában mondják: — „Moadim leszimcha": — A Zsidó Szemle szerkesztősége.

A budapesti Wizo 22.-i hétfői tagösszejövetelén Jennitz Sándor beszélt a héber és jiddis zene egymáshoz és a nép lelkéhez és sajátságaihoz való viszonyáról. A magas színvonalú előadást Fürth Margit köszönte meg, külön üdvözölve Jennitz Sándort abból az alkalomból, hogy a németországi szonátaverseny első díját megnyerte.

Nyilvános, kedvezményes héber tanfolyamok nyilnak meg junius elejétől a Brith Trumpeldor uj helységében (A Magyar Cionista Szövetség volt helyisége Király-utca 36., I.) Tudakozódni lehet a helységben kedden és szombaton Ivor Andornál, aki a tanfolyamokat uj, speciális módszerével vezetni fogja.

Házasság. *Schwarcz* Lillyt, Schwarcz Adolf és neje leányát június hó 4-én d. e. 11 órakor vezeti oltárhoz *Brust* Elek a dohányutcai templomban.

פרוטוקול ישיבת ה״חברה קדישא״
של הקהילה האורתודוקסית בסקשפהרוור ב־30 במרץ 1931

Jegyzőkönyv,

felvétetett a székesfehérvári aut. orth. izr. „Chevra-Kadischa" Szentegylet elöljáróságának 1931. március 30-án este 6 órakor tartott évzáró üléséről, amelyen megjelentek:

Kálmán Sándor elnök, Deutsch Ignác, Krausz Samu, Ney Géza, Krausz József, Keller Sándor, Schwarz Mór, Stark Samu, Stern Miksa, Singer Jakab és Winternitz Mór elöljárók.

1. Elnök üdvözli a megjelenteket és elrendeli a múlt ülés jegyzőkönyvének felolvasását, amelynek hitelesítése után jelen jegyzőkönyv hitelesítésére: Ney Géza és Krausz Samu elöljárókat kéri fel. Tudomásul vévé:
2. Reich Dezső titkár felolvassa az 1930/31 évi számadás összes tételeit.

Bevétel:	Egyenleg készpénz	124.46
	Tagsági díjakból	148.—
	Tagfelvételi díjak	40.—
	Sírhelyekért	300.—
	Perselybevétel címen	96.35
	Sírkőállítás	77.—
	Adomány hitk-tól	400.—
	Átmeneti bevétel	230.—
	Összes bevétel	1415.81

Rendes kiadások Hegyes fizetése	180.—
Ádler fizetéshozz.	152.—
Incassó jutalék	7.20
Szeg. Gond. Egylet	160.—
Izr. Betegsegélyző	16.64
Apró segélyek	119.—
Ádler [illegible]	18.—
Ingyen temetés.	31.10
Rituálégondozás ([illegible])	715.34
Simches Thora kia.	14.05
Egyenleg készpénz	2.48
Összesen	1.415.81

Beterjeszti továbbá az 1931. február 28-án lefektetett mérleg-számlát:

Vagyontételek: Készpénz	2.48
Tagdíjhátralék	402.52
[illegible]	1.60
Hadikölcsön	—12
Követelés a hitk-től	1.069.20
Alapítvány	640.—
össz.	2.115.92
Tehertételek. Alapítvány	640.—
Tiszta vagyon	1.475.92
Összesen	2.115.92

Krausz Jenő számvizsgáló beterjeszti a számvizsgálók jelentését, amely szerint a pénztárkönyvet valamint a zárszámadást és mérleget átvizsgálva azokat teljesen rendben találták.

Az elöljáróságnak 1930/31 évi számadásait és mérlegét tudomásul veszi és egyhangulag pártolólag terjeszti a közgyülés elé.

3. Oláhnai Sándor elnök beterjeszti az 1931/32 évi költségvetést:

1. Egyenleg készpénz	2.48
Tagsági díjak	308.—
Tagfelvétel	50.—
Sírhelyekért	200.—
Sírkőállítás	50.—
Perselygyüjtemény	100.—
[illegible] adomány.	300.—
Haskóra	20.—
Hitk. egyenleg.	1.069.20
Tagdíjhátralék	482.52
Összesen	2.502.20

Kiadás Ádler fizetés és lakbére	152.—
Óncanó jutalék	30.—
Temetőőr fizetésre	180.—
Segélyegylet	192.—
Különféle segély.	150.—
Betegsegély. gyógyszer	70.—
Sírkert	30.—
Ingyen temetés	160.—
Szimchas Tóra	20.—
Halottasház renov.	1500.—
Egyenleg	18.20
Összesen	2.502.20

Az elöljáróság a költségvetést tudomásul veszi.—

4.) Kranz Jenő a kandidáló bizottság elnöke beterjeszti az 1931/32 — 1932-33 — 1933-34 évekre válasz-tandó elöljáróság névsorát, amely a következő:
Elnök Kálmán Sándor I. a. Deutsch Ignác II. a. Ney Géza, pénzt. Kranz Sámu. ellenőr: Kranz József
Elöljárók: Frankl Pál, Kranz Jenő, Keller Sándor, Stark Samu, Stern Miksa, Singer Jakab, Wintermitz Mór, Wohl József. Számvizsgálók: Fried Géza és Fleischmann Géza

Az elöljáróság a candidáló bizottság listáját egyhangu-lag elfogadja és pártolólag terjeszti az április 5-i közgyülés elé.

Más tárgy nem lévén elnök az ülést bezárja.

A jegyzőkönyvet hitelesítjük:

Kálmán Sándor
elnök

[illegible]
jegyző

[illegible]
elöljáró

elöljáró
Ney Géza

רשימת חברי הנהלת ה"חברה קדישא" של הקהילה האורתודוקסית בסקשפהרוור

Székesfehérvári Aut. Orth. Izr. Chewra Kadisa Szentegylet.

Vezetőségeinek tagjainak névsora

Sz.	Tisztség	Név	foglalk.	lakcím	Szül. hely és idő	vallás	atyja neve / anyja neve
1	Elnök	Kálmán Sándor	nyug. bezér titkár	Jókai utca 16	Székesfehérvár 1871	izr	Kohn Jakab / Schwarz Emília
2	ügyész alelnök	Gerőfi Ármin	kereskedő	Szénatér 6	Hőgyész 1894 X/11	izr	Gerőfi Lipót / Weisz Janka
3	alelnök	Deutsch Zsigmond	magánzó	Kígyó utca 15	Sárbogárd 1868 I/15	izr	Deutsch Adolf / Frank Fáni
4	Ellenőr	Gál Simon	kereskedő	Nagy Sándor utca 4	Jász Liszka 1885	izr	Grosshändler József / Ecker Sári
5	Pénztárnok	Schmelzer Adolf	kereskedő	Nagy Sándor utca 11	Jánoshalma 1909	izr	Schmelzer Hermann / Hulus Julia
6	Elöljáró	Frankl Pál	magánzó	Jókai utca 16	Szombathely 1871	izr	Frankl Samu / Hirschler Róza
7	"	Keller Viktor	férfi szabó	Szögyény Mariska utca 7	Székesfehérvár 1886	izr	Keller Vilmos / Krausz Róza
8	"	Krausz Jenő	kereskedő	Zobak utca 1	Székesfehérvár 1865	izr	Krausz Adolf / Reich Mari
9	"	Kürschner Gyula	kereskedő	Palotai utca 19	Kisbér Somogy 1888	izr	Kürschner Mór / Singer Róza
10	"	Ney Géza	férfi szabó	Boldogasszony tér 27	Polgárdi 1866	izr	Ney Lipót / Heimer Fáni
11	"	Beil Dezső	kereskedő	Simor utca 2	Székesfehérvár 1892	izr	Reich Adolf / Donáth Katalin
12	"	Spitzer Lajos	kereskedő	Királykút utca 21	Várpalota ~~Veszprém~~ Veszprém 1897	izr	Spitzer Oszkár / Fleischer Juliánna
13	"	Takács Mór	nyugdíj.	Álmos vezér út 28	Vesor puszta Veszpr. m. 1874	izr	Kerpel Lipót / Koch Mária

A székesfehérvári Orth. Izr. Chewra Kadischa Szentegylet Intéző bizottsága

Székesfehérvár 1941 máj 1

Gerőfi Ármin elnök

פרוטוקול ישיבתה האחרונה של החברה קדישא האורטודוקסית
(12 ימים לפני כניסת הגרמנים להונגריה)

Jegyzőkönyv

Felvétetett a székesfehérvári auth. orth. Chevra Kadisa Szentegylet 1944 márc. 7-én megtartott elöljárósági ülésén.

Az ülésen megjelentek Gerőfi Armin elnök, Gál Simon, Keller Viktor, Gerőfi Sándor, Strausz Miksa, Ripp József, Hirsch Z. Mendel, Engel Géza, Reich Dezső elöljárók, Spitzer Lajos, Schwarz Arnold számvizsgálók.

1) Elnök üdvözli a megjelenteket, elrendeli a múlt ülés jegyzőkönyvének felolvasását, melynek hitelesítése után jelen jegyzőkönyv hitelesítésére Ripp József és Reich Dezső elöljárókat kéri fel. A jegyzőkönyv vezetésére felkéri Schwarz Arnold számvizsgálót.

Tudomásul véve.

2.) Elnök megemlíti, hogy a Chevra pénzkezelésében megállapított hiány [illegible] és a vétkesek felelősségrevonására a hitközség elöljárósága egy három tagú bizottságot jelölt ki, melynek elnöke Kovács Dezső azonban dacára annak, hogy a kijelölést elfogadta, megtagadta az azonnali [illegible].

Az elöljáróság hosszas vita után azon indítványt fogadja el, hogy az alapszabály szerint márc. végén tartandó rendes évi közgyűlésen előterjesztést tesz a közgyűlésnek, hogy hozzon határozatot ezen ügy végleges tisztázására.

3.) Wiesner Jenő munkaszolgálatos, ki Gárdonyban halt meg és Székesfehérváron lett eltemetve, mint a hősi halottat örökös ingyenes [illegible] jegyeztessék be.

Egyhangúlag elfogadva.

4) Elnök indítványozza, hogy Schwarz Arnold részére, ki a Chevra zárszámadását úgy a múlt évben, mint az idén készíté, tiszteletdíjat szavazzon meg.

Az elöljáróság egyhangúlag [illegible] pengőt szavaz meg.

5.) Strausz Miksa, elöljáró kifejezi azon aggodalmát, hogy a vezetőség le kíván mondani holott a mandátuma még 2 évig tart. Most, nem az anyagi dolgokat kívánja megvilágitani, holott az is rendkivül fontos. Mi tudjuk, milyen pénzügyi szabálytalanságok fordultak elő a Chevránál ezelőtt. Sohasem volt pénze, holott jótékonyságot nem gyakorolt. A mostani vezetőség évente tekintélyes összeget fizetett a munkaszolgálatosoknak és segélyre szoruló hozzátartozóiknak és mégis jelenleg több mint 2500 p. van a pénztárban.

De ő még ennél is fontosabbnak tartja azt, hogy a régi vezetőség alatt a temetés oly hanyagul folyt, hogy megbotránykoztatta az igazi orthodox hiveket. Az alapszabályokban a temetésre és a halottal való elbánásra előirt módokat nem tartották be, de soha nem is ismerték. Igazi áhitatos orth. ritus szerinti temetés csak azóta Sz.fehérváron, amióta Gerőfi Ármin vezeti a Chevra ügyeit. Nem szabad nekünk a Chevrát átadni, olyan egyéneknek akik, már bebizonyitották, hogy sem az anyagi ügyeket, sem pedig a vallási előirásokat nem tudják, de nem is akarják [illegible] intézni. A Chevra mostani vezetőségéhez soha a legcsekélyebb gyanú árnyéka sem fért, és a tagok [illegible] teljes bizalmát élvezi. Inditványozza, hogy érdeklődjünk Győrött, Szombathelyen, Ujpesten, hol vallásos orth. hitközségek vannak, és mégis a neologokkal együttes Chevrájuk van. Mitőlünk ne féltse senki a vallásos orthodox vezetést, mert közöttünk vannak szombattartók, és mind rituális háztartással vallásos életet élő egyének.

Az elöljáróság 7 szavazattal 2 ellenében elfogadja azon inditványt, hogy érdeklődni fog a győri

Szombathelyi és Ujpesti
orth. hitközségektől, hogy
milyen formában van
az együttes Chevra az
ottani neologokkal.
Amennyiben kedvező
értesítést kapunk, úgy
szigorúan az alapsza-
bályok szerint feltesszük
a kérdést a közgyűlés-
nek, hogy kíván-e foglal-
kozni a 2 Chevra egye-
sítésének ügyével.
Természetesen, ez csak
az esetben fog megtörtén-
ni, ha az alapszabályok
erre vonatkozó előírt teljes
többség meglesz.

Más tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

A jegyzőkönyvet hitelesítik.

K. m. f.

elnök

t. b. titkar

elöljáró

elöljáró

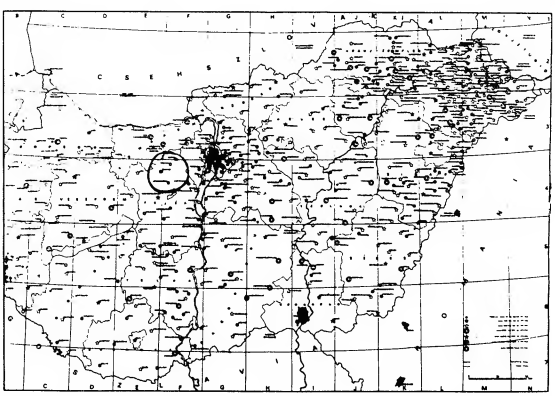
מחוז פֶּאיֶר

Fejér megye

The county of Fejér

מפות

Csabdi
Bicske
Szár
Felcsút
Etyek
Vértesbogiár
Alcsút
Csákvár
Vértesacsa
Tabajd
Sóskút
Mór
479
Gyúró
Nagyveleg
Csóka-h.
Csákberény
Vál
Tordas
Tárnok
Bodajk
Lovasberény
Százhalombatta
Zámoly
Kajászó
Martonvásár
Fehérvárcsurgó
Pátka
Pázmánd
Baracska
Ráckere
Isztimér
Sárkeresztes
Velence
Ercsi
Moha
Pákozd
Kápolnásnyék
Gárdony
Csór
SZÉKESFEHÉRVÁR
Iváncsa
Sárszent-
mihály
Pusztaszabolcs
Szabadbattyán
Seregélyes
Adony
Szolgaegyháza
Polgárdi
Tác
14
Füle
Csősz
Aba
Sárosd
Perkáta
Soponya
Sárkeresztúr
Rácalmás
Nagylók
Dunapentele
Káloz
Sárszentágota
Hercegfalva
Sárbogárd
Baracs
Sárszentmiklós
Alap
Alsószentiván
Igar
Cece
Vajta

הקהילות הפזורות במחוז FEJÉR MEGYE

במחוז Fejér התקיימו עוד כ־14 קהילות יהודיות ועוד משפחות יהודיות שהיו מפוזרות בעשרות כפרים נוספים. בנוסף ליהודי Székesfehérvár היו בקהילות האחרות של המחוז כ־1,750 יהודים. באמצע שנות ה־30 אורגנה מחדש עבודת הארגון המחוזי (Községkerület) שבראשו עמד Dr. Szegő Miklós אשר השקיע רבות, יחד עם הרב Dr. Hirschler Pál בבניית הקשר עם קהילות אלה והפזורה במחוז עם המוסדות היהודיים השונים. פרט ל־2 קהילות של Sárbogárd ו Aba שהיו אורתודוכסיות, השתייכו כל הקהילות לזרם הנאולוגי. היה שתוף פעולה מלא בין כל הזרמים.

הבעיות שקהילות קטנות אלה התלבטו בהן היו בעיקרן:

1. שאלת החינוך היהודי - קיום בתי ספר ושיעורי יהדות.
2. קיום חיים תרבותיים יהודיים.
3. יצירת מסגרות חברתיות לצעירים היהודיים ושאלות תעסוקה שלהם.
4. קיום ארגונים סוציאליים לעזרת הנזקקים.

מחצית השניה של שנות ה־30 התאפיינה בפעילות עניפה ואינטנסיבית של הנהלת המחוז, שתוצאותיה היו מרשימות. באווירה של התגברות האנטישמיות מצד אחד ומגמות התבוללות מצד שני, היה צורך בפעולה מאומצת ומתמידה להקנות לקהילות אלה ולמשפחות המפוזרות את הערכים היהודיים הבסיסיים, ללכדן במסגרות קהילות, ולטעת בהן את התודעה והגאוה היהודיות ולמנוע את כניעתן לדיכאון שהיה עלול להתפשט בתוכן לאור הרעת מצבן החברתי והכלכלי מדי יום ביומו.

אפשר לציין כי עבודת המחוז היתה לסמל ולתפארת בין המחוזות בהונגריה. מן הראוי להדגיש כי מחוז זה כלל בשלב ראשון גם את העיר Győr והאיזור, בהנהגתו של הרב Dr. Róth Emil שהיה מנהיג נאור ובולט בין רבני יהדות הונגריה.

לצערנו, עלו כל המאמצעים המפוארים האלה בלהבות השואה בשנת 1944 ולמעלה מ־90% מיהודי המחוז הושמדו.

טבלה

<u>הקהילות הנאולוגיות במחוז FEJER</u>

הישוב	נתוני מפקד האוכלוסין ב- 1941				דווחי הקהילות ב- 1944
	מספר היהודים	אחוז באוכלוסיה	מתנצרים שהוגדרו בחוק כיהודים	אחוז באוכלוסיה	מספר היהודים
Adony	34	0.9	2	0.1	28
Alap	22	0.7	3	1.1	16
Baracska	45	2.2	1		95
Bicske	201	2.4	11	0.1	196
Csákvár	50	1.0	9	0.2	38
Cece	50	1.2	3	0.1	42
Dunapentele	68	1.7	8	0.2	72
Ercsi	111	1.5	6	0.1	102
Érd	178	1.4	35	0.3	118
Felcsut	50	2.6	3	0.2	47
Kápolnásnyék	95	3.6	7	0.3	112
Martonvásár	58				42
Mór	50	1.5	5		207
Sárkeresztúr	52	1.8	5	0.2	
Seregélyes	82	1.7	3	0.1	83
Székesfehérvár		4.3			1500

<u>הקהילות האורתודוכסיות במחוז FEJER</u>

Sárbogárd	304	4.3	12	0.2	245
Székesfehérvár					230
Rácalmás	52	1.3	19	0.5	40

מקור: MZSH:I כרכים A-B

ABA

הכפר Aba נוסד במאה ה־12, נחרב במאה ה־14 ונבנה מחדש במאה ה־18. במאה זו איפשרו בעלי הקרקעות ליהודים להתישב בכפר. המשפחות הראשונות היו: Präger, Hauser ו־Braun.

ב־1848 חיו בכפר 112 יהודים ולמעשה כל תושב עשירי היה יהודי. הם עסקו, במגוון עיסוקים. 13 מהם היו סוחרים, 3 חייטים, 1 אופה, 2 חוכרי קרקעות, 7 סוחרי ציוד כללי, 3 מתווכים, 1 אוסף סמרטוטים ו־1 קבצן. לפי הידוע, מספר הילדים היה קטן ול־7 משפחות לא היו ילדים כלל. ב־1900 נספרו בכפר 84 יהודים בלבד.

בסוף המאה ה־19 נבנה בית כנסת ברחוב Kálvin ונוסד בית ספר יסודי שפעל עד 1920. המורה האחרון אשר לימד עברית וגרמנית היה Reichmond Rezső. בימי הטרור הלבן בתחילת שנות ה־20 של המאה הזאת, נרצח החייט היהודי Bruszt. בשנים אלה נספרו בכפר 25 משפחות יהודיות, מבוססות כולן. 6 מהן חוכרי קרקעות והבולט שבהן Deutsch Andor, בעל מכולת, סוחר עצים, בעל טחנת קמח, סוחר בהמות, חייט, והרופא, Dr. Spitzer הקהילה נשארה אורתודוכסית.

קשרים חברתיים טובים מאוד שררו בדרך כלל בין היהודים ותושבי הכפר. חוקר אמריקאי שמוצאו מן הכפר מציין שלא היתה אנטישמיות רצינית בכפר והיהודים שיחקו, רקדו, השתוללו ולמדו יחד עם התושבים הנוצרים. על אף היחסים האלה לא היתה בכפר כל התנגדות לגרוש היהודים למחנות ההשמדה. רק 2 אנשים חזרו מהגהינום.

BICSKE

קהילה יהודית בגודל בינוני. בשנת 1944, לפני הגרוש למחנות ההשמדה, דיווחה הקהילה על 196 יהודים בעיירה. קהילת Bicske הצטיינה בקיום חינוך יהודי במהלך עשרות השנים של סוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20. מסמכים מציינים שב־1937 היה מספר הצעירים קטן

מאוד. 10 תלמידי תיכון ו־9 תלמידי בתי ספר יסודיים. בשנה זו העסיקה הקהילה מורה אחד בלבד.

בראש הקהילה עמד Dr. Frănkel Ernő שהצליח להפיח בקהילתו רוח יהודית שורשית ודאג לחיי תרבות יהודיים תוססים. גם הגופים לעזרה סוציאלית לנזקקים פעלו בהצלחה. הצעירים היהודיים קיימו קשרים הדוקים עם יהודי Székesfehérvár והקימו אף קבוצה ציונית במקום. רוב חברי קבוצה זו שרדו בימי השואה.

ERCSI-ÉRD

שני הכפרים היו סמוכים זה לזה והתקיימו בהם 2 קהילות יהודיות נפרדות בהנהגתו המשותפת של הרב Dr. Grűn Albert. בשנת 1944 מנתה הקהילה ב־Érd 118 נפשות וב־Ercsi 102 בלבד.

המשפחות היהודיות היו ברובן משכבות האינטלקטואלים והסוחרים המבוססים, בהן הרבה רופאים, עורכי דין ולא מעט סוחרים ובעיקר סוחרי תבואה. קהילת Ercsi היתה הפעלתנית יותר וטיפלה גם בקהילת Érd. בהנהגת הרב Dr. Grűn פיתחו הקהילות ארגון סוציאלי מפואר. המשפחות תמכו בקביעות בילדים נזקקים ו־11 מילדי הכפרים שבסביבה, אומצו על ידם.

הרב Dr. Grűn Albert הצליח להפיח רוח חיים יהודיים תוססים בקהילתו ולקיים פעילות תרבותית ענפה, ובמסגרתה הובאו מ־Budapest מרצים רבים וגם נציגי התנועה הציונית. נערכו קורסים להסבה מקצועית והתקיימו לימודי עברית מדוברת ואנגלית. הפעילות התקיימה במסגרת קבוצות קטנות ולפעמים משפחתיות. בית הכנסת היפה התמלא רק בימים הנוראים וביתר ימי השנה לא תמיד נמצא מנין לתפילה.

רק מעטים חזרו חיים מהשואה.

DUNAPENTELE

קהילה קטנה שמנתה 72 נפשות בשנת 1944. היתה ידועה כקהילה מלוכדת ושומרת מסורת. בימי חג פורים נהגה הקהילה להתכנס לאסיפה כללית, בה נקבעו והוסדרו הפעילויות למשך כל השנה.

בשואה נחרבה הקהילה כליל.

ALAP

הקהילה מנתה 35 משפחות בסוף שנות ה־30. לא היה לה מנגנון קהילתי מוגדר. הרב Dr. Grűn Albert מ־Ercsi ביקר במקום באופן קבוע. הקהילה היתה נוהגת להפגש לאסיפה כללית ב־ז׳ באדר (יום הולדת של משה רבנו). בהזדמנות זו נאספו הכספים הדרושים להוצאות המשוערות של כל השנה על מנת לקיים את השחיטה הכשרה, לימודי יהדות ובית הקברות. רוב הילדים היהודיים למדו ב־Székesfehérvár כ־׳תלמידים נוסעים׳, על מנת לשמור על קשר עם היהדות.

גם קהילה זו נחרבה בימי השואה.

KÁPOLNÁSNYÉK

קהילה זו נוסדה בעשור השני של המאה ה־19 בין השנים 1815-1820. מיד עם היווסדה הוקם בית ספר יסודי יהודי. בית הכנסת נבנה בשנת 1825 ובאותה שנה הוקמה גם חברה קדישא מורחבת, שטיפלה בכל צרכי הקהילה. בשנת 1938 צורפה קהילת Lovasberény לקהילת Kápolnásnyék ולפי דיווח הקהילה משנת 1944, לפני הגרוש לאושוויץ, היו בה 112 נפשות.

הקהילה פעלה בהנהגתו של הרב Dr. Fisch Henrik. בין הבעיות הרבות של קהילתו התמסר בראש וראשונה לבעיות צעירי הקהילה, שלא יכלו להשתלב במסגרות החברתיות בסביבה ונאלצו להסתפק בקשרים רופפים

עם הגופים של Székesfehérvár ו־Budapest. גם בעיות תעסוקה הטרידו את צעירי הקהילה. בשנת 1939 הוקם בעיירה סניף של אגודת הצעירים של Székesfehérvár. בעיירה היה מספר ניכר של נישואי תערובת.

ב־3 השנים האחרונות שקדמו לשואה, היתה התעוררות גדולה של התודעה היהודית בקהילה ובעיקר בקרב הצעירים. הרב Dr. Fisch היה בין המעטים שחזרו לאחר השואה ולאחר המלחמה שימש כרבה הראשי של בית הכנסת הגדול ב־Budapest.

MÓR

קהילת Mór נוסדה ב־1688 וגדלה בהתמדה ברבות השנים. ב־1791 בעת כהונתו של רבה הראשון של הקהילה הרב Munk Israel הוקמה החברה קדישא, שפעלה על סמך התקנון המתקדם אשר הוכן על ידי הרב Munk. בשנת כהונתו האחרונה של הרב Munk נחנך בית הכנסת של הקהילה אשר חודש בשנת 1861 ופעל עד ימי השואה ב־1944. בכפר זה נולד ב־1789 שמואל לוינסון אשר נעשה משורר בשפה העברית. בשנת 1872 נוסדה אגודת הנשים לעזרה סוציאלית ואגודת הרווקים הצעירים. אחד המאפיינים של הפעילות הקהילתית היה התקציב המיוחד עבור העוברים ושבים והקבצנים היהודיים שבסביבה. מסוף המאה ה־19 ועד 1921 פעל בית ספר יסודי יהודי במקום.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה פחת מספר היהודים ב־Mór. משפחת Rosentahl שעסקה בסחר צמר, הפכה בראשית המאה ה־20 למשפחה המובילה בקהילה. שני בניה סיימו את לימודיהם בברלין ותרמו רבות מהשכלתם לטובת הציבור. קהילה זו התקיימה בסביבה של אוכלוסיה ממוצא גרמני ובד בבד עם התגברות האנטישמיות בשנות ה־30 של המאה הזאת, גברה התודעה היהודית הפנימית של הקהילה. רב הקהילה, Dr. Weisz Lajos היה איש בעל ידיעות רחבות ביהדות, פעלתן ואהוד מאוד על כולם. הקהילה היתה נאולוגית. בתקופה זו פרסה

הקהילה את חסותה על המשפחות היהודיות המפוזרות ב־11 כפרים ובשתי חוות חקלאיות בסביבה. כולל משפחות אלה מנתה הקהילה כ־320 איש.

התקיימו פעולות תרבות וחברה נרחבות, ערבי הרצאות בנושאים יהודיים והתלמידים למדו 4 פעמים בשבוע תנ״ך, עברית מדוברת והסטוריה יהודית. השתתפות חברי הקהילה והתלמידים בפעילות היתה אינטנסיבית. בשנות ה־30 המאוחרות חלה הצטמקות בקהילה ולפי הנתונים מ־1937 היו בה 2 לידות, 2 נישואין, 2 פטירות ובר מצוה אחד. בשנה זאת הוקם גם בית תרבות בקהילה.

בשנת 1944, לקראת הגרוש למחנות ההשמדה, דיווחה הקהילה על 207 נפשות בקירבה. מתי מעט שרדו בשואה מתוכם.

SÁRBOGÁRD

ההסטוריה של יהודי הכפר מתחילה ב־1781. יהודים מגליציה וממורביה מצאו מקלט בחוות הברון Eszterházi. משפחת Bischitcz ובעיקר בניהם, דוד ושלמה, היו הדמויות המרכזיות בראשית חיי הקהילה. הם היו חוכרי קרקעות ועסקו גם בסחר תבואות וצמר. פעילותם המקצועית והמסורה הפכה את האדמה הצחיחה של האזור לשטחים פוריים. מספר עדרי הכבשים, החזירים, הסוסים ובריכות הדגים, הלך וגדל. כהוקרה על פעולתם, זכתה המשפחה בתואר אצולה ושמה הוחלף ל־Hevesy. בשנת 1867 עברה המשפחה ל־Budapest, אך המשיכה לסייע לקהילה היהודית במקום. אחד מנכדי המשפחה Dr. Hevesy György זכה ב־1944 בפרס נובל בכימיה והנכד השני István התמנה כנציג דיפלומטי של הונגריה באומות המאוחדות.

קהילת Sárbogárd נשארה אורתודוכסית, אבל שמרה על קשרים הדוקים עם הארגונים המחוזיים של הקהילות הנאולוגיות. חבריה היו יהודים כפריים שומרי מסורת מובהקים, אך ראו את עצמם גם כחלק מהעם

ההונגרי. התאמצו להכות שורשים בחיי הכפר ונמנעו מלהפנים את סירוב התושבים לקבלם.

לאגודת הנשים של הקהילה היה תפקיד מרכזי בכל שטחי החיים והיא דאגה למשאבים הדרושים כדי לאפשר את לימודי התלמידים הנזקקים ועזרה בהוצאות קיומם. פעילויותיה היו כה מוצלחות, שהנשים הנוצריות של הכפר החליטו להקים גופים מקבילים משלהן. ב־1911 הוקמה חברת קדישא, ששמה לה למטרה את העזרה לנזקקים, הבטחת טיפול רפואי וקבורה והקמת מצבה חינם ואף דאגה למשפחות לאחר מות יקיריהן.

בשנת 1927 מנתה הקהילה 428 נפשות ובשנת 1944 - 245 בלבד.

לאחר הכיבוש הגרמני ב־19 במרץ 1944 הונחתו על יהודי המקום הגבלות מדי יום ביומו. הגבלות של שיחות טלפון, איסור העסקת עוזרות בית, איסור האזנה לרדיו, איסור פעילות עורכי דין והאיסור לשהות במקומות ציבוריים, באו זה אחר זה וההוראה מספר 1944.106.500 אף הגבילה ל־300 גרם בחודש לנפש את השימוש בשמן ׳שזם׳ שהיה השמן היחידי שחברי הקהילה האורתודוכסית השתמשו בו. שמן זה יכלו להשיג רק ב־Székesfehérvár והגבלות התנועה שהוטלו על היהודים, מנעו את אספקת השמן הזה בכלל.

אנשי הז׳נדרמריה התעללו ביהודי הכפר, עינו אותם במכות חשמל ובאלות, וההשפלות היו מחפירות. ב־27 ביוני 1944 רוכזו היהודים בבית הכנסת וב־30 ביוני נשלחו לאושוויץ. זוהי הקהילה היחידה במחוז שלא רוכזה ב־Székesfehérvár וצורפה בדרכה למחנות ההשמדה לקהילת Kaposvár.

רכוש היהודים ובתוכם בעלי החיים הרבים, ניגזלו על ידי תושבי המקום. ניתן לתאר ארועים אלה כשוד רשמי מאורגן.

ד״ר א. אבן

:מקורות

Adattár B. 1944 Magyarországi Zsidó Hitközségek (1

1936-1940 Községkerületi Értesitő (2

Dr. Gergely Anna: Holocaust Székesfehérvár doctorát (3

Székesfehérvér és Fejér megye
Zsidóságának megsemmisitése 1938-
1945 Kézirat

חינוך וציונות

Nevelés és Cionizmus

Education and Zionism

בית הספר היסודי היהודי ע"ש GOLDZIHER IGNAC ב־SZÉKESFEHÉRVÁR

הקהילות היהודיות בגולה ראו בחינוך היהודי את אחד התפקידים המרכזיים שלהן. הזהות היהודית והעברתה מדור לדור, היו הנושאים המרכזיים בחיי הקהילות. גם ב־Székesfehérvár ראתה הקהילה היהודית בנושא החינוך את מרכז פעילותה. מיד עם היווצרות הקהילה היהודית בעיר, עלה על סדר היום ארגון בית ספר יהודי במקום.

כבר בסתיו 1842 נפתח בית הספר היהודי הראשון בראשותו של הרב Pilitz. המוסד פעל כבית ספר פרטי ומומן על ידי המשפחות המבוססות. בראשית דרכו יועד לנערים בלבד והיתה קיימת רק כיתה מאוחדת אחת, בה למדו כל שכבות הגיל, בהדרכתו של הרב.

בתקופת כהונתו של הרב Zipser Mayer (1843-1858), הפך בית הספר לציבורי ומומן על ידי הקהילה. בסתיו 1844 נרשמו 52 נערים ופעלו כבר 2 כיתות עם 2 מורים, Neustadt Izák ו־Neumann Salamon.

ב־1845 קיבלה הקהילה את תקנון החינוך שהוכן על ידי הרב Zipser ברוח מתקדמת. נקבעה אחריותה של הקהילה לקיום בית הספר והוקמה ועדת חינוך שהיתה אחראית להפעלתו הסדירה. כעת הועסקו כבר 3 מורים עיוניים ועוד מורה ללימוד מלאכות וגם מורה עוזר.

המשאבים הדרושים להפעלתו של בית הספר במתכונת המורחבת יותר באו ממיסים דיפרנציאליים בהתאם למצבן הכלכלי של הורי התלמידים, ממס חינוך בסיסי שהוטל על כל חברי הקהילה, מתרומות שנתרמו בבית הכנסת ועל ידי נדבנים אחרים.

הונהג חינוך חובה של 8 שנים בין הגילאים 5-13. עד מהרה פעלו כבר 4 כיתות לימוד והתלמידים למדו בכל כיתה תקופה של שנתיים. שעות הלימוד היו 8 שעות בחורף ו־7 שעות בקיץ. לא התקיימו לימודים בשבת וביום רביעי אחר הצהרים.

שפת הלימוד היתה עדיין גרמנית והושם דגש על קריאה עברית, על דיקדוק ועל תרגום פרקים מהתנ"ך. במסגרת השכלה כללית נלמדו כתיבה וקריאה, חשבון, טבע, גיאוגרפיה, הסטוריה כללית והשפה ההונגרית. בבית הספר שררה משמעת חמורה ובין העונשים האפשריים נכלל גם "עונש גופני על ידי העוזר". לאור ריבוי התלמידים, קיבלה הקהילה ב־1848 את אישור מועצת העיר לקניית בנין בית ספר משלה.

הויכוח בין הקונסרבטיביים והמתקדמים, שחצה את הקהילה בשנות ה־50 של המאה ה־19, הטביע את חותמו גם על בית הספר היהודי. הפלג הקונסרבטיבי בראשות Fischer Gottlieb דרש את ביטול התקנות החדשניות משנת 1845 והנהגת סדרי לימוד שמרניים, דוגמת אלה שהיו נהוגים בשלזיה ובמורביה.

המחלוקות והריב המתמיד בתוך הקהילה, גרמו לכך שמועצת העיר החליטה להעמיד את בית הספר היהודי תחת השגחת מחלקת החינוך העירונית ובפועל הוענקו סמכויות מנהל בית הספר לנציג הכנסיה המקומית במשך שני עשורים. בראשית שנות ה־50 הונהגו בבית הספר תכניות לימוד זהות לאלה שהיו נהוגות בבתי ספר הכללים של העיר בשפה ההונגרית. בין 14 המורים שהציגו את מועמדותם ב־1857 נמצאו רק 2 מועמדים ששלטו בשפה ההונגרית במידה מתקבלת על הדעת. ב־1855 נרשמו לבית הספר כבר 120 ילדים ובתוכם Goldziher Ignác שהפך בימי חייו למזרחן ידוע, למרצה באוניברסיטאות שונות ולמזכיר הקהילה בבודפשט. תוך תקופה קצרה הפכה השפה ההונגרית לנחלתם של הילדים היהודיים וב־1860 השלימה הקהילה את התהליך בהחליטה, כי השפה ההונגרית תהיה שפת ההוראה בבית הספר באופן רשמי.

הפילוג שחל בקהילה ב־1863 גרם לכך כי בית הספר נשאר בידי הפלג המתקדם שנקרא מאוחר יותר "נאולוגי", בעוד הזרם האורתודוכסי הקים בית ספר משלו ליד בית הכנסת האורתודוכסי. אחזקת שני בתי ספר יהודיים היתה מעבר ליכולת הכספית של הקהילות וב־1866 נעשו מאמצים להתקרבות בין הצדדים, על מנת לאחד מחדש את בתי הספר.

בין התנאים שהציג הזרם האורתודוכסי נכללו הדרישות למרכזיות הלימודים העבריים, לפיקוח אורתודוכסי על המקצועות היהודיים ולדתיותם של המורים, אלה נידחו על ידי הניאולוגים ובתי הספר המשיכו לפעול בנפרד.

בית הספר היסודי שנשאר בידי הקהילה הנאולוגית המשיך להתפתח בכל המובנים. הוא הוגדר כבית ספר יסודי גבוה המכין את תלמידיו לקראת המשך הלימודים בבתי הספר הכלליים. כעת נערכו הלימודים ב־6 כיתות, מהן 4 כיתות לשנתונים השונים, כיתה אחת לריקמה עבור בנות וכיתה נוספת ללימודי הכנה. בבית הספר למדו כעת בנים ובנות כאחד. בראשית שנות ה־60 לימד בבית הספר הרב Natonek József שהיה אחד החברים הראשונים של "חובבי ציון" והכין מאוחר יותר את תאודור הרצל לקראת בר המצוה שלו בבופדפשט. מקצועות השירה וההתעמלות נכללו בלוח הלימודים במסגרת רפורמות חדשות. תפילות הנוער נפתחו וננעלו בתפילה מיוחדת בשפה ההונגרית. הוקם חוג נוער על שם שר החינוך ההונגרי Eötvös, נפתחה ספריית נוער וחוג לעזרת הילדים העניים.

כל מאמצי הרב Kohut למודרניזציה של החינוך היהודי לשם השתלבותו במערכת החינוך ההונגרית לא הועילו בסופו של דבר וב־1877 עם חקיקת חוק החינוך ההונגרי החליטה מועצת העיר לסגור את בית הספר היהודי. העיריה שכרה את בנין בית הספר ולאחר מכן רכשה אותו. מתקופה זו ובמשך 15 שנים נאלצו ילדי הקהילה ללמוד בבתי ספר יסודיים כלליים בהם נאלצו "להשתתף בתפילות הנוצריות־קתוליות ובשירה הכנסייתית"[1].

נושא החינוך היהודי בסביבה הנוצרית והעדר בית ספר יהודי יסודי, לא ירדו מסדר יומה של הקהילה. ברבות השנים בשלו התנאים להקמתו מחדש של בית הספר היסודי וב־4 באפריל 1888 החליטה הקהילה על הקמת ועדת חינוך שתגבש את היסודות הכספיים לביצוע המשימה.

1. Braun Mór: מבט על עברו של בית הספר היסודי היהודי ב־Székesfehérvár.

הפעלת בית הספר התאפשרה מדמי לימוד והקצבה סדירה של מועצת העיר. ב־1 בספטמבר 1889 ברחוב Szarka ובבנין שכור החל בית הספר היהודי לפעול מחדש על 4 כיתותיו. מספר התלמידים הנרשמים היה רב וב־1891 הוחלט להקים בנין לבית הספר על מגרש ליד בית הכנסת הנאולוגי. המשימה בוצעה במהירות וכבר באוקטובר 1892 פתח בית הספר את שעריו. אחד המורים תיאר את בית הספר כך: "בקומת הקרקע של הבנין היו האולמות של כיתה א', ב' ו־ג' וחדר המורים ובקומה השניה כיתה ד', הכיתה לריקמה, המזכירות ואולם הישיבות של הקהילה. הכיתות תוכננו להכיל 50 תלמידים ועמדו בתקנות של חוק החינוך ההונגרי. גודל הכיתות היה 250 מ"ק והיו גדולים מהנדרש בחוק. הציוד היה ייעודי ונוח. כל ספסל נועד ל־3 תלמידים, והכיתות היו מצויידות היטב בעזרי לימוד ובתמונות רבות על קירותיהן. היה לבית הספר אוסף של גבישים וצמחים מגוונים וכלי מדידה החל מליטר ועד סנטיליטר ומשקלות מקילוגרם ועד גרמים וכלי מדידה רבים ומגוונים".[2]

האחריות על פעילות בית הספר והפיקוח עליו הוטלו על ועדת החינוך של הקהילה, שנבחרה מחדש אחת ל־4 שנים. ועדה זו טיפלה גם במכרזים להשגת מורים מתאימים. תכניות הלימודים שנקבעו על ידה כללו: קריאה וכתיבה, דקדוק, חשבון, גאוגרפיה, השפה הגרמנית, ציור, התעמלות, וריקמה לבנות. הקריאה העברית ותרגומי התפילות המשיכו לפעול ליד הלימודים הכלליים. תנאי הלמידה בבית הספר והתכנים המקצועיים היו מעולים ורמת ההוראה היתה מעל ומעבר לממוצע הארצי. בית הספר עמד בכבוד בהכנת תלמידיו לקראת המשך הלימודים בבתי הספר העיוניים והמקצועיים הכלליים. בשנת 1905 היה על בית הספר להתאים את תוכניות הלימודים לתוכניות שהונהגו באותה שנה בכל בתי הספר בהונגריה.

2. Braun Mór: מבט על עברו של בית הספר היסודי היהודי ב־Székesfehérvár.

פריחתו של בית הספר נמשכה גם בשנים שלאחר מלחמת העולם ה־I. החל מ־1925 נקרא בית הספר על שם Goldziher Ignác המזרחן המפורסם שלמד בו בצעירותו. בשנה זו חנך המורה Köves Sándor את אולם ההתעמלות החדיש וב־1929 הוחלט על הקמת גן ילדים ליד בית הספר.

החל משנות ה־30 של המאה ה־20 ובאווירה האנטישמית המתגברת, נאבק בית הספר בקשיים רבים. היה עליו לגבש תכנים מתאימים לתקופה על מנת לשמר ולהחדיר לתלמידיו את הזהות היהודית ולגשר בין תכנים אלה ואווירת ההתבוללות, ששכנה בקרב ההורים עוד מימי המונרכיה האוסטרו־הונגרית. נערכו רפורמות חדשות בשיטות הלימוד של המקצועות היהודיים. במקום לימוד פורמלי של מקצועות אלה, הושם עכשיו הדגש לפיתוח הזדהות רגשית של התלמידים עם יהדותם, "...לא את מר הגורל היהודי ואת אסונותיו לימדו, אלא הדגש הושם על האומץ והגבורה שאיפיינו את לחימתם של בני ישראל במצבים הקשים ביותר, למען האידיאלים היהודיים הנשגבים"[3]. במסגרת הרפורמות התייחסו לשפה העברית כשפה חיה ובהוראת השפה נעזרו בספר חדיש לעברית שראה אור בארצות הברית, ובמקראות חדשות מהארץ.

החוקים נגד היהודים שנכנסו לתוקף בסוף שנות ה־30, הגבילו את המשך לימודיהם התיכוניים של התלמידים היהודיים, ושיעורם בכלל התלמידים הוגבל ל־6%. באילוצים אלה ועל סמך בקשותיהם של ההורים התחילה החל משנת הלימודים 1939-40 לפעול כיתה חמישית ובשנה לאחר מכן גם כיתה שישית בבית הספר היהודי. בכיתות אלה לימדו מורים מקצועיים. תוכננו גם כיתות המשך. באותה העת בוטלו לימודי יום א׳ "על מנת לשמור על שלום הרחוב בתקופה ששאלת היהודים עמדה יום־יום במרכז ההתעניינות הציבורית".

גם בתנאים קשים אלה הכריז יושב הראש החדש/הישן של ועדת החינוך בקהילה שנבחר ב־15 בינואר 1942: "בתנאים הנוכחיים לא ניתן לגבש

3. Weisz Lajos (מורה) - מאמר ליובל ה־50 של בית הספר.

תכניות לשנים ארוכות ואין גם צורך בהן מאחר שהתוכניות שהיו נהוגות עד כה... אמונתי הבלתי מעורערת בליבי מביאה אותי לתקווה, כי הגלים העכורים ששטפו את העולם לא יתמידו לזמן רב, הסערות ייחלשו, העולם יירגע וההבנה תחזור לשרור בקרב בני האדם"[4].

יובל המאה של בית הספר ב־1942 נחוג בצנעה. הוצא לאור ספר זיכרון לכבוד היובל ובו הודגשו בגאווה הערכים הנעלים ששימשו יסוד לתוכן החינוכי של בית הספר בכל שנות קיומו: "...הדתיות התרבותית המאופיינת על ידי צניעות ופשטות ואהבת החיים האזרחיים הישרים, ערכי העבודה והנכונות העצומה לעזור לעניים ונדכאים."

לאחר חגיגת היובל נעשה מצב היהודים ובית הספר היהודי קשה יותר ויותר. בהתאם לתקנה שהוצאה על ידי משרד החינוך והדתות ההונגרי 207,000/1942.VI/5 מה־31 ביולי 1942 הופסקו כל ההקצבות העירוניות והממלכתיות לבתי ספר יהודיים. בשנת הלימודים 1943־44 נרשמו לבית הספר 41 תלמידים בלבד. מיד לאחר הכיבוש הגרמני ב־19 במרץ 1944 חולקו תעודות הגמר השנתיות. לאחר גירוש יהודי העיר למחנות הריכוז נפגע בנין בית הספר בסתיו 1944 בהפצצה אווירית ובכך הסתיימה ההסטוריה המפוארת בת 102 השנים של בית הספר היהודי ב־Székesfehérvár.

4. Dr. Krausz Zsigmond בהרצאתו בישיבת ועד החינוך הנבחר.

הציונות ב־SZÉKESFEHÉRVÁR

הסנונית הראשונה לקשר עם התרבות העברית המתחדשת, היה המורה הפרטי שהוזמן ב־1859 ללמד את Goldziher Ignác את השפה העברית המדוברת. המעשה עורר פליאה בקרב הקהילה המתבוללת. שנים אחדות לאחר מכן, ב־1860 הגיע לעיר הרב Natonek והתמנה לרב הקהילה. בשבע שנות כהונתו הפיץ בקהילה את דבר 'חובבי ציון'. בהכללה יתרה, אפשר להגיד, כי מאז ועד שנות ה־30 של המאה העשרים לא נשמעה בעיר המלה 'ציונות'.

באמצע שנות ה־30, בגבור הרוחות האנטישמיות, נשלחו מהתנועות הציוניות בבודפשט שליחים למכריהם בעיר. לא היתה זאת פעולה מאורגנת ומתמשכת, אך קריאת התנועה הציונית להגירה וללימוד מקצוע לקראת עליה אפשרית, עוררו התענינות בקרב צעירי הקהילה.

בשנת 1933, לאחר התמנותו של הרב Dr. Hirschler Pál, איש משכיל, ציוני, דובר עברית ובקי במדעי היהדות, כרבה הראשי של קהילת Székesfehérvár, חל מפנה ביחס לפעילות הציונית. לפתע אושר איסוף תרומות לקרן הקיימת בין כתלי בית הכנסת. גרעין של צעירים ובתוכם Mermelstein Kornél, Köves Laci ו־Fleischmann Jenő התחילו לטפל בנושא. בשנת 1936 נוסד חוג לתלמידי תיכון להשכלה יהודית (Önképzőkör). כאן נזרע הזרע הראשון לצמיחת התנועה הציונית בעיר. בשנת 1937 אורגן באופן רשמי חוג לדור ההמשך בו היו ציונים ולא ציונים כאחד.

קבוצה ראשונה מצעירי העיר שהתארגנה באופן אישי, מבלי שהיו חברי תנועות ציוניות, עלתה לארץ ב־1938. קבוצה זו כללה את Fekete Pista, Kozma Géza, Schlesinger Gyula, Wiener Gyuri, Krausz Zoli, Weinberger Jancsi, Flesch Imre ו־Váradi Manci. ב־1939 השתתפו 3 חברים במושבת קיץ של תנועת הנוער הציוני בקרפטו־רוס. בשובם משם

התחילו Mermelstein ,Köves ו־Fleischmann לארגן בעיר את גרעין תנועת 'הנוער הציוני'. שלושת רבני העיר תמכו בפעולותיהם.

בשכבת הגיל הצעיר של בית הספר היסודי אורגנו גישות ליצירת חויה ציונית, משחקי צופים, שירים ישראליים, לימוד עברית ופעולות ספורט ומקהלה. בקרב התלמידים בכיתות הנמוכות של בתי הספר התיכוניים התקיימה הפעילות העיונית במסגרת שיעורי הדת והפעילות הצופית במסגרת טיולים פרטיים. יש לציין את עבודתו הברוכה של הרב משה מרמלשטיין שבמסווה של שיעורי דת בבתי ספר אלה, איפשר הכללת רעיונות ציוניים בשעוריו. בקרב הכיתות העליונות של בתי הספר התיכוניים נערכו מפגשים רבים, ניתנו הרצאות בנושאים יהודיים וציוניים והפעילות התרכזה בעיקר בקבוצות קטנות בבתים פרטיים. הוכנו תכניות עיוניות במטרה להקנות לצעירים את ערכי היהדות והציונות. התכניות העיוניות התבססו בין היתר על כתבי ד"ר פטאי, הפילוסוף מרטין בובר, ההסטוריון דובנוב וזילברבוש וגובשו בעזרת הרב Hirschler.

השתתפות צעירי הקהילה במושבות החורף והקיץ הכלל ארציות, נסכה חיים בתנועה המקומית. במושבת Herend ובמושבת Balatonboglár בשנים 1942-1943 השתתפו רבים מצעירי Székesfehérvár. ב־1943 השתתפו במושבה* חברים מפולין, אשר מצאו מקלט בהונגריה ודבריהם הקשים על המצב הטרגי של יהדות זו עשו רושם כבד על כולנו, אם כי עדיין האמנו שגורלנו לא יהיה דומה. על דבריהם דווח לרבני העיר ול־Dr. Szegő Miklós. בתקופה זו הוקמו תאים ציוניים גם בעיירות Tata ו־Bicske. הקשרים עם ארץ ישראל היו בעזרת Fleischmann Jenő שעלה עוד ב־1939 ארצה.

לפני פלישת הגרמנים להונגריה בשנת 1944 היו בקן של תנועת הנוער הציוני כ־120 צעירים, 4 מהם הצליחו לברוח לארץ דרך רומניה בעזרת

* אולק גוטמן, תושיה גוטמן, ד"ר משה פרמינגר ועוזיאל ליכטנברג.

התנועה (הטיול) ו־5 אחרים השתתפו בתנועת ההתנגדות האנטי־נאצית בבודפשט.

מבין המבוגרים שהיו פעילים בארגון תנועת 'הנוער הציוני' יש לציין במיוחד את Dr. Szegő ורעייתו Róza, את Köves Emilia, Klein Géza ו־Dr. Havas, שפעלו בהתמדה וללא לאות והרימו את המורל בקרב המיואשים.

רוב הצעירים של התנועה הציונית ב־Székesfehérvár נספו בשואה. נזכיר בשמותיהם אחדים מהפעילים ביותר: Fischer Gyuri, Sipos Ági, Kallós Józsi, Szabados Jancsi, Nagy Feri ו־Sziklai Bandi.

יהיה זכרם ברוך.

א. א.

מסתיו 1943 ועד יציאת הקבוצה ליטולי ב־22 במאי 1944

פעילות 'הזמן הפנוי' של הנוער היהודי ב־Székesfehérvár התנהלה תמיד בטריטוריה של בית הכנסת הנאולוגי. פעולות ספורט בחצר בית הכנסת, פעולות תרבות ופעולות דת בבניין המרכזי של הקהילה, סמוך לבית הכנסת. מן הנכון לציין, שכאן מדובר רק בקהילה הנאולוגית. הניתוק בין שתי הקהילות היה כה עמוק, שאני ביליתי בעיר זו מגיל 15 ועד גיל 18 ולא הייתי יודע על האורתודוכסים, לולא הייתי גר מול בית הכנסת האורתודוכסי וגם כך לא הכרתי מהם איש, מלבד את בעל החנות לספרים משומשים.

הדור שלנו אינו זוכר זמנים - ואולי לא היו כאלה מעולם - שבהונגריה לא היה קשה להיות יהודי. נוהגים גם לומר, שיהודי הונגריה ישבו בבתי קפה עד פלישת הגרמנים במרץ 1944. זהו תאור שטחי מאוד, אך לא זה המקום להתעמק בסוגיה. מכל מקום, בתקופה הנזכרת, הקשרים התהדקו מאוד בין המגזרים השונים של הנוער היהודי. התודעה הציונית גברה והצורך בהתכנסויות, בהרגשת היחד' הורגשו יותר מיום ליום, חצר בית הכנסת הפכה למגרש משחקים, למקום מפגשים מבוקש מאוד.

בסתיו 1943, כאשר 3 חבריי לשמינית בגימנסיה (Somló Peti, Nagy Feri, Gyénes Gabi) החליטו שאני צריך להיות 'יו"ר החוג להשכלה עצמית' (Önképzőkör) הצעתי לבחור 'הנהגה' כפי שהדבר נהוג בתנועת נוער וגם להכין תכנית הרצאות שנתית, כשכל מפגש יוקדש לאחד ממייסדי הציונות הפוליטית. הרב Dr. Hirschler אישר את כל התכניות בהתלהבות.

במישור אחר לגמרי נפתח חוג לאגרוף על מנת להגביר את היכולת והמודעות להגנה עצמית. גם אז עוד לא תארנו לעצמנו מה כל זה יכול לעזור נגד שיטות ההשמדה ההולכות והמתקרבות אלינו, אך לאחדים מאיתנו בהחלט היה שימוש בחומר שנלמד.

תנועת 'הנוער הציוני' הפעילה בדצמבר 1943 'מושבה במחתרת' ב־Balatonboglár, בו השתתפו אחדים מהסניף בעיר. (זכורים לי 6 מתוך 7 המשתתפים: Szabados János ו־Somló Peti, Kaufmann Sanyi זכרם לברכה, וייבדלו לחיים Aczél Marika, Takács Évi, Köves Éli , ו־Keller Edit). במקרה, כולנו עברנו את המלחמה בשלום, אחדים מאיתנו הודות למפגש הנוער הזה. 6 מתוך אלפים...

מחנה חורף זה ראוי לציון במיוחד, הוא בעצם היה סמינר, בו נפגשנו כ־120 נערים מאזורים שונים של היהדות דוברת ההונגרית והחשוב מכל, בפעם הראשונה פגשנו קבוצת פליטים מיהדות פולין. בפעם הראשונה שמענו על מעשי הזוועות, קיבלנו הדרכה כיצד להתנהג, במישור האישי והציבורי. ככל שהתרגשנו מהתאורים האישיים ועד כמה שהתייחסנו בהערכה ללימודי שיטות מחתרת, תחושתנו העמוקה היתה שאנו לא נצטרך להן.

מקור נוסף ממנו קיבלנו ידיעות וגם ספגנו תחושה של יאוש, היה הרב Dr. Hirschler. זכורים לי 2 שיעורי דת - במועדים שונים - אשר היו מקודשים במיוחד לאסון הפוקד את עמנו. הרב Dr. Hirschler חזר מבודפשט וברשותו דו"ח על גורל פלוגות העבודה אשר נלקחו לאוקראינה, עונו ונרצחו שם בהמוניהם. במפגש השני - גם בעקבות ביקור נוסף בבודפשט, שבו כנראה נודע לו על דיווחם של שני בחורים סלובקיים על אושוויץ - אמר דברי פרידה מרגשים ביותר, פרידה מלווה בהבעת תקווה, שמתוכנו, הצעירים, בכל זאת ישרדו אחדים. ואחר כך בא הבל ייאמן, זה שממנו חששנו וקיווינו שלא יבוא.

הלכנו להתייעץ עם Dr. Szegő Miklós (הדמות המרכזית, המעשית והפעילה ביותר בקהילה) מה לעשות? חשבנו אז שייקחו מתוכנו רק את אלה שאינם עובדים. בתי הספר נסגרו וכולנו הסתובבנו ללא מעש. שאלנו אותו האם הוא מוכן לשאול את הגסטפו, ואם אפשר לסדר לנו עבודה? הוא ענה בקיצור, כמעט בגסות: "לא!" ואחר כך הוסיף: "אף פעם בחיים

שלי לא שאלתי על משהו, שלא רציתי שיקרה". בכל זאת הסתדרנו רובנו בעבודות עזר זמניות וללא הגסטפו.

ב־20 במאי, כשחזרתי לדירתי, מסרו לי קרוביי, שחיפש אותי איש צעיר, לבוש בחליפה יפה (Pepita). מכיסו מציץ עיתון פשיסטי ועל ראשו כובע ירוק. רצתי אחריו והתברר שהיה זה שמעון לוי מתנועת 'הנוער הציוני' בבודפשט. הוא הביא 4 סטים של תעודות נוצריות ל־2 בנות ול־2 בנים. אני הייתי צריך להיות בין ה־4 שיוברחו לארץ ישראל דרך רומניה. ממני הוא המשיך ל־Nagy Feri שבמשפחתו היתה התרגשות גדולה. "הוא לא הולך לשום מקום, הוא נשאר איתנו", אמרו ההורים.

מיד התארגנתי, הלכתי לקנות חליפה וכובע של גוי, אך למחרת קיבלתי צו גיוס לפלוגת עבודה. זימון דחוף ל־22 במאי. היה עלי להחליט מיד. אם לא אתיצב ואעלם, יענישו את אימי שלא תדע לאן נעלמתי, אבי כבר לא היה בבית אם כי לא ידעתי שהוא כבר באושוויץ. החלטתי להעביר את הניירות המזוייפים לבחור אחר מהתנועה ובסופו של דבר ה־4 שיצאו לבודפשט ומשם לרומניה וארץ ישראל היו: ,Aczél Mari, Spitzer Klári, Somló Peti Szegő Feri.

אני נסעתי ברכבת לילה לכפרי, התגנבתי לביתי, נפרדתי מאימי והתיצבתי בפלוגת העבודה. אני מרגיש כי מבחינתי האישית זאת היתה החלטתי הנכונה ביותר שהחלטתי בימי חיי. אבל זה כבר סיפור אחר.

מאת: בוקסי (יצחק ארבל Baumőhl István)

הכשרה חקלאית ציונית בקרבת ENYING באחוזה שבחכירתו של DR. SZEGŐ MIKLÓS

סיפורו של יצחק צ׳ילג מתוך הספר ׳חלום מאבק והצלה׳

האחוזה האדירה התחלקה לחוות. באחת מהן (Nagykustán) התקיימה ההכשרה. הקבוצה מנתה בראשיתה 15 חברים (טובה כץ, לאה ווארגה, בוביק קרמר ואחרים).

המגורים ואורח החיים היו בתנאים חצי פאודליים ששררו באחוזות הונגריה גם בשנת 1939. הבית, מבנה רגיל של פועלים חקלאיים (בית משרתים) כלל מטבח גדול עם תנור ענק, ממנו נפתחו 4 חדרים, חדר לכל משפחה. אנו תפסנו 2 מחדרים אלה, אחד לבנות ואחד לבנים. שני החדרים היו מחוברים במעבר רחב שם יכולנו לשבת מסביב לשולחן. מיטות לא היו. שקים ממולאים בקש, מונחים על דרגש לאורח החדר, שימשו לשינה. את המשכורת החודשית קיבלנו במצרכים: קמח, תפוחי אדמה, בשר בכמות קבועה מראש, כפי שקיבלו יתר הפועלים. חלב קיבלנו יום יום, ומאוחר יותר, בהתערבות הגברת Szegő, הוסיפו לנו דברי מותרות כגון אטריות וקקאו. גם מהבית קיבלנו מדי פעם חבילות. העלנו מדורות וקלינו תירס ותפוחי אדמה. רעבים לא היינו.

עבדנו בכל ענפי החקלאות מקטיף תירס וקציר חיטים ועד פירוק דירי חזירים ישנים. אחרי העבודה עוד נותר לנו כוח גם לשיחות ואף לריקודים. גם מוסיקה שמענו באמצעות גרמופון מופעל ביד.

האיכרים והפועלים החקלאיים במקום לא בדיוק ידעו איך להבין את התופעה המוזרה: עירוניים, צעירים, יהודים בכפר... לא כל כך האמינו, שבאנו ללמוד חקלאות. ״לשם מה הדבר הזה?״ שאלו. עם זאת, היחסים בינינו היו טובים ולא זכור לי כל גילוי של אנטישמיות.

הכשרה של הנוער הציוני ב־BODAJK

על אף האיסור שהטילה ההסתדרות הציונית על הקמת הכשרות, בגלל האוירה ששררה בסוף שנות ה־30 בהונגריה החליטו צעירי הנוער הציוני ב־1938 לפעול כרצונם. נציגם, חיים חרמש (Kaszás) מצא מקום בקרבת Bodajk אצל בעל אחוזה יהודי, Grünfeld Sándor, שמוכן היה לחתום על הסכם איתו כ׳קבלן לפועלים עונתיים׳ sommásgazda, לפי התנאים הקשים שהיו מקובלים בהונגריה: מקום מגורים צר, מעט מזון למאכל, כמה פרוטות במזומנים. לא היה קל לשכנע את בעל האחוזה היהודי ואת משגיח העבודה שלו, שאומנם צעירים יהודים מסוגלים לעבודה זו. בחוזה דובר על 9 בחורים ו־2 בנות, אך לנסיון ביקשו קודם כל להעסיק רק בחור אחד בהרמת שקי תבואה אחרי הקציר, כדי לבדוק את היכולת הגופנית של הצעירים. אחד החלוצים, ישראל הלר, היה בן של בעל תחנת קמח יהודי, שרגיל היה לעבוד בבית אבא והתנדב לעבודה זו. יכולתו הגופנית עשתה רושם כה עז, שמוכנים היו לחתום על החוזה.

הבחורים עבדו במשתלת עצים והבחורות דאגו לעבודות הבית, כולל אפיית הלחם. חלק מעבודת הבחורים היה למלא מחסן בקרח. לא קל היה לעמוד בתנאי העבודה בחורף, בשלג.

אלה שמות הבחורים הראשונים: שלמה בניוביץ׳, אליהו ברואר, ישראל הלר, יהודה גליק, דוד גולדשטיין, אלי כהן, חיים חרמש, יהודה שטראוס והבנות: דינה אלטמן ושרה קליין.

חברי ההכשרה הופיעו מספר פעמים לפני הצעירים היהודים ב־Székesfehérvár, לימדו שירה עברית וריקודים ישראלים והשפעתם היתה ניכרת.

הופעת הצעירים העירוניים בחוה לא עברה בלי בדיקת הז׳נדרמריה. אולם זה היה דבר מקובל. הם עקבו כל הזמן אחרי הפעילות של הפועלים החקלאים העונתיים. במקרה שלנו הופיע יחד עם הסמל המקומי גם בלש

מבודפשט, מומחה לעניינים ציוניים, כדי לחקור אם אנחנו פלוגת הכשרה מסוכנת ואם יש לעצור אותנו או לא.

פנקסי העבודה והחוזה היו כשרים וחוקיים. סמל הז׳נדרמריה הסביר לבלש שאנחנו יהודים הגונים, עובדי אדמה שאינם רוצים להיות טפילים. כאשר גברה תקיפות הבלש החלטנו לעבור להתקפה נגדית: ״אינכם רוצים שנהיה סוחרים, את האוניברסיטאות אתם סוגרים בפנינו, הגם לעבוד את האדמה אסור לנו? הגם זה ניצול?״. בתום החקירה הממושכת קיבל הבלש את הגירסה, שמדובר כאן ב־׳הסבה מקצועית׳, העברת יהודים צעירים ליצרנות ושום דבר ׳חמור׳ מזה.

חיים חרמש

קטע מספר ׳חלום, מאבק, הצלה׳

תמונת בית הספר ובית הכנסת הנאולוגי ונתונים על בית הספר ליובל ה־50 (מאז פתיחתו המחודשת ב־1889).

Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.
Ámen!

1889—1939.

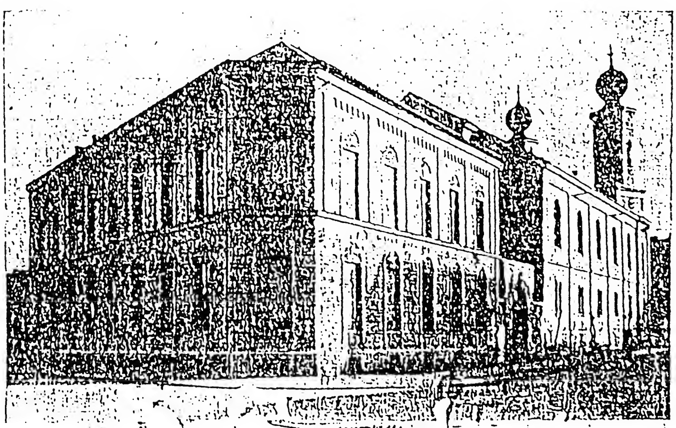
A SZÉKESFEHÉRVÁRI GOLDZIHER IGNÁC

IZR. ELEMI NÉPISKOLA

1938—39. TANÉVI JUBILEUMI

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTETTE:
BÁTORI JÓZSEF
AZ ISKOLA IGAZGATÓJA.

Fotó: HEGE KÁROLY, SZÉKESFEHÉRVÁR. AZ ISKOLAÉPÜLET A TEMPLOMMAL.

Adatok az iskola 50 évéből.

Iskolaszéki elnökök 1889. óta:
(Az iskola másodszori megnyitásától.)

1889—1891. Dr. Hermann Sándor,
1891—1892. Dr. Halász Ignác,
1892—1896. Hahn Adolf,
1896—1908. Dr. Perl Miksa,
1908—1919. Dr. Steiner Jákó,
1919—1928. Dr. Vermes Mihály,
1928—1929. Márton Jakab,
1929—1932. Vértes József,
1932. óta Dr. Krausz Zsigmond

Iskolaigazgatók 1889. óta:

1889—1919. Dr. Steinherz Jakab főrabbi,
1919—1927. Fodorné Gál Franciska,
1927—1934. Braun Mór,
1934. óta Bátori József.

Iskolánk tanítói 1889. óta:

1. Vogel Ignác (mh. 1895.), 2. Krausz Márk (mh. 1909.), 3. Glücksmann Lipót (mh. 1928.), 4. Fodorné Gál Franciska (nyugd. 1927.), 5. Braun Mór (nyugd. 1934.), 6. Deutsch P. Pál (ideigl.), 7. Lunger Áron (mh. 1931.), 7. Friedmann Emilia (helyettes), 9. Köves Sándor, 10. Bátori József, 11. Telegdi Klára és 12. Weisz Lajos.

A tanulók létszámának alakulása 1919—1939-ig.

Év	Összesen	Év	Összesen
1919—20	193	1929—30	139
20—21	184	30—31	137
21—22	159	31—32	118
22—23	138	32—33	110
23—24	109	33—34	106
24—25	89	34—35	87
25—26	95	35—36	100
26—27	106	36—37	95
27—28	124	37—38	98
28—29	126	38—39	106

סקירת מנהל בית הספר Bátori József ליובל ה־50.

1889—1939.

A MI ISKOLANK: A MI VÁRUNK.

(Rövid visszapillantás iskolánk 50 évére.)

„Szellemem, mely rajtad nyugszik, igéim, miket szádba helyeztem, nem távoznak ajkaidról, gyermekeid és ivadékod magzatának ajkairól — így szól az Ur — mostantól fogva mindörökig." (Jes. LIX. 21.)

A köznapi lét nyomasztó gondjai és lelki sívársága közepéből az örökkévalóság változatlan tündöklésébe az *eszmények* vonzanak és emelnek bennünket. Ember-létünk legnagyobb kötelessége, felelőssége és jutalma, hogy dolgozhatunk és küzdhetünk az eszmények földi megvalósulásáért.

Ezeknek szolgálatában állanak az intézmények, a társadalmi mozgalmak, az emberközösségi élet minden megnyílvánulása; kétségtelen azonban, hogy az önös érdekektől mentes, legtisztább, örök eszmények hordozója, képviselője: az *iskola*.

Az Istenhit, a Haza- és Emberszeretet eszményeinek ápolására emelt felekezeti iskolánk — amely 15 évi száműzetés után az 1889. év szeptemberében tárta ki másodizben kapuit — a folyó iskolai év végével tölti be *másodszori fennállásának 50-ik esztendejét.*

Álljunk meg kissé e határkőnél és vessünk egy tekintetet a múltra vissza!

Az emberi életnek a múltra való visszapillantás ad tartalmat. Fokozottabb mértékben áll ez a zsidóság életére, mely a sívár jelen nehéz küzdelmeihez a múltra való visszapillantásból meríti erejét.

Vissza kell tekintenünk e határkőnél az Irás szavai szerint is: *Vökidastem ész sönasz hachamisim sanah* — szenteljétek meg az ötvenedik évet. Örömünnepet ülni — magyarságunkban való mai keserű megalázottságunkban — nincsen okunk, ámde Istennek tetsző munkát végzünk, amikor alázatos szívvel, a lelkiismeretesen végzett felada ógos tudatában teljesítjük az Irás rendelkezéseit, amelyhez való jogunk még birtokunkban maradt.

Szenteljük meg hát az emlékezés órájában iskolánk félszázados munkásságát a visszapillantás kegyeleti tényével. Vonúltassuk fel lelki szemeink előtt az elmult évtizedek kiemelkedőbb mozzanatait, emlékezzünk régiekről, emberekről és eseményekről, akik és amik iskolánk fejlődésmenetére befolyásolólag hatottak.

* * *

Tanintézetünk, melynek keletkezése hitközségünk megalakulásával egyidőben történt, mindig büszkesége és féltett kincse volt a fehérvári zsidóságnak. Hitközségünk és iskolánk évkönyveinek elsárgult lapjai, miként a jelen idők tapasztalatai igazolják, menynyire áthatotta a múltban és áthatja a jelenben vallásközségünk egyetemes társadalmát a hitté vált nemes meggyőződés, hogy a felekezeti iskola a zsidó hitélet forrása, a vallás és honszerelem sziklavára, amely nélkül az izraelita felekezet már rég elenyészett volna. Híven a „könyv népe" ősi hagyományaihoz, vallásközségünk mindenkor minden áldozatra késznek bizonyult a vallást, a hazaszeretetet, a haladást és felvilágosodást szolgáló felekezeti iskolánk érdekében, hogy fenntartsa azt a szép jogát, miszerint gyermekeit legalább egy darabig a maga szárnyai alatt tartsa és őket a felekezet számára is nevelje, előkészítse. Erre vall iskolánk története is, mely a hitközségével párhuzamosan halad.

Midőn az 1839/40. országgyűlés lehetővé tette a zsidók számára a szabad királyi városokban való lakhatást, kezdtek a zsidók a közeli vidékről Székesfehérvárra költözni. Az 1842-ben megalakult hitközség már 20—21 családból állott. Jellemző a zsidó életfelfogásra, hogy e néhány tagból álló kis gyűlekezet első teendője volt mind saját, mind gyermekei szellemi és erkölcsi szükségleteinek kielégítéséről gondoskodni. Ugyanez év őszén meg is hívta rabbijáúl Pillitz Dánielt (későbbi szegedi rabbit) és *megnyitotta zsidó iskoláját*, mely ílymódon a Dunántúl egyik legrégibb ily jellegű tanintézete. Különösen, ha figyelmen kívül hagyjuk azt az időszakot, 1874-től 1889-ig, amikor vallásközségünk felekezeti iskola nélkül állott.

Tudvalevően az 1873-ik évben nyitotta meg a város a katholikus iskolákból községiekké átminősített elemi iskoláit s egyben megvonta a felekezeti iskoláktól a szubvenciót, amelyre a törvény nem kötelezhette többé. Államsegély még akkor ismeretlen fogalom volt. A váratlanúl jövő szubvenció-megvonás, továbbá a helybeli zsidóság körében már több mint egy évtized óta tartott erőtgyengítő pártvillongások és ezek szomorú eredményeképpen beállott szakadás, végül tanügyünk éltető lelkének, dr. Kohut Sándor főrabbinak Pécsre történt eltávozása azt eredményezte, hogy a vallásközség még abban az esztendőben elhatározta virágzó iskolájának feloszlatását s tanulóifjúságát a községivé átalakult, de katholikus jellegüket mindmáig híven megőrző iskolákba utalta át.

Ámde az elégedetlenség, mely az iskola megszüntetése miatt a szülők és aggodalmaskodók körében már kezdettől fogva elkeseredésszerűen megnyílvánult, az évek folyamán mind egyre erősbö-

dött, annyival inkább, mivel a tanítás, különösen a hittani tárgyakból nem elégítette ki a szülők igényeit. A hitközség, mely az első év lesújtó eredménye folytán megbánta elhamarkodott intézkedését, szívesen állította volna vissza szűkkeblűségből lerombolt iskoláját, ez azonban oly leküzdhetetlen akadályokba ütközött már, amelyeket legyőznie csupán 1889-ben állott módjában.

Vallásközségünk 15 évig nélkülözte az iskolát és ennek a hosszú időnek szomorú tapasztalatai érlelték meg az akkori vezetőkben azt az elhatározást, hogy a kornak megfelelő felekezeti iskolát állítsanak fel. Az anyagi nehézségek már nem okoztak többé gondot, mert belátták, hogy minden áldozatot meg kell a községnek és a szülőknek hozni, ha gyermekeik vallásérkölcsi nevelését és ezáltal a hitközség jövőjét biztosítani akarják.

Siettette az elhatározás megvalósulását az a körülmény, hogy az 1889. év tavaszán a vallásközség — szintén hosszú interregnum után — új főrabbit választott dr. Steinherz Jakab személyében. Midőn a lelkes ifjú főrabbi elfoglalta állását, az az érzése támadhatott, mint hajdan Ezrának, mikor a babyloni fogságból visszatért a Szentföldre. A hitélet teljesen el volt hanyagolva, az ifjúság nagyon hiányos vallási ismeretekkel nőtt fel. Első és legszentebb kötelességének tartotta tehát mozgalmat indítani a felekezeti iskola érdekében. A mozgalmat, mint a hitközség egyetemes óhaját, rövidesen teljes siker koronázta. A hitközség nagynevű elnöke, Wertheim Salamon lelkesen felkarolta a nemes eszmét és buzgó munkatársai: dr. Halász Ignác főreáliskolai tanár meg dr. Perl Miksa segítségével sikerült az új iskolát még ugyanezen év őszén meg is nyitni. De nemcsak a vezetőkben, hanem a hitközség minden egyes tagjában élt a forró vágy az iskola megnyitása iránt.

Az iskola száműzetése idején szerzett tapasztalatokon okúlva vallásközségünk fokozott szeretettel ölelte újra keblére felekezeti iskoláját s röviddel később — hogy teljesen vezekelje a múlt hibáit — dicséretes áldozatkészséggel, költséget nem kímélve díszes otthont, korszerű épületet emelt számára a hitközség fennállásának 50-ik évében (1892). S ezzel — az akkori elnök szavait idézve — „a község régi fénye és tekintélye visszaadatott."

Áldott legyen mindama derék zsidó férfiaknak emléke, akik lelkiismeretük szavára hallgatva megértették az idők sürgető szavát és feltámasztották a magyar-zsidó felekezeti művelődés szent hajlékát!

Azóta iskolánk szakadatlanúl azon dolgozik, hogy a hazának hűséges honfiakat és honleányokat, a felekezetnek hithű és áldozatkész tagokat, a társadalomnak pedig becsületes és hasznos polgárokat neveljen. Áldásos munkájából csak a háború zökkentette ki az iskolát, mert az épületet katonai célokra foglalták le és a tantestület kénytelen volt szétszórva, szívességből átengedett, szűk és alkalmatlan helyeken folytatni a tanítást.

A vesztett borúval és gyalázatos békediktátummal velejáró súlyos rázkódtatások után iskolánk megújhodva kapcsolódott bele

a lendületesen meginduló országépítő munkába, amely új feladatok és új célkitűzések elé állította a nemzetnevelés irányítóit és munkásait is. A trianoni nemzeti szerencsétlenség mintegy rákényszerítette a nemzetet, hogy új alapokra fektesse a nemzeti közművelődés irányát és célját, hogy összhangba juttassa azt az önmaga erejére utalt és immár függetlenné vált nemzeti lélek öncélúságával. Az adott helyzetből fakadó új nemzeti ideálok ráeszméltették a trianoni magyarságot a népiskola hatalmas és döntő nemzetnevelő erejére. A mostohán kezelt népnevelés kérdése máról holnapra az országépítő feladatok homlokterébe került. Hogy a népiskola az új feladatoknak megfelelni tudjon, modern alapokra kellett fektetni nemcsak az elavult népoktatás irányait, hanem a nemzet szellemi közkincseinek átadási módját, vagyis a pedagógiai módszereket is. Ennek a modern népnevelésnek legfőbb eszménye: a vallásos, jellemes és tudatosan hazafias gondolkodású ember. Vallás-erkölcs, szilárd jellem, magyar nemzeti öntudat az a hármas pillér, amelyre a trianoni magyarság biztosan rakhatja fel szebb jövőjének épitményét!

Szerénytelenség vádja nélkül jogosan megállapíthatjuk, hogy iskolánk ama elsők közé emelkedett, amelyek a modern alapokra fektetett nemzetnevelés szellemét meghonosították. A tantestület ezirányú munkájában mindig megértő támogatásra talált a mi mindenkori derék elöljáróságunk meg iskolaszékünk részéről, amelyek vallásközösségünk szellemi legjobbjait egyesítették magukban.

Iskolánk e megújhodási koráról szólván hálás kegyelettel iktatjuk ide annak a két kiváló férfiúnak és nemesszívű gyermekbarátnak, dr. Lőwy Károly volt hitközségi és dr. Vermes Mihály volt iskolaszéki elnök nevét, akik egymást baráti szeretettel kölcsönösen támogatva hervadhatatlan érdemeket szereztek az iskola felvirágoztatása körül.

De a háborúnak és az azt követő társadalmi és gazdasági válságoknak tudható be az is, hogy iskolánk növendékserege már az 1923/24. tanévben — fájdalom — a 100 körüli létszámra apadt le, minek következtében a kultuszkormány arról értesítette az iskolafenntartó hitközséget, hogy két tanítói állás államsegélyét beszüntetni szándékszik.

Míly felemelő volt azonban vallásközségünk magatartása az iskola színvonalát és létalapját érintő eme miniszteri intézkedés idején! Ugyanis 1924. március 3-án vallásközségünk közgyűlése felekezeti iskolánk alapjait másodszor tette le, amidőn egyhangú lelkesedéssel határozattá emelte illusztris elnökének, dr. Lőwy Károlynak olyértelmű előterjesztését, miszerint felekezeti iskolánkat eddigi osztottságában és négy tanítóval még abban az esetben is fenntartja, ha súlyos áldozatokat kell a hitközségnek viselnie.

Az áldozatkészségnek, a hithűségnek és a hagyományos kultúraszeretetnek e lelkes és példaadó megnyílvánulása emlékezetes dátummá avatta e napot a fehérvári zsidóság történetében.

Ez az iskolánk iránti szeretet és megbecsülés azóta sem veszített intenzitásából.

1925. május 10-én bensőséges ünnepély keretében vette fel iskolánk Goldzihez Ignác világhírű tudós, városunk szülötte és iskolánk egykori növendéke világszerte ismert nevét. Büszkén viseli azóta iskolánk a zászlajára írt nevet, mint jelszavat és igyekszik a nagy magyar-zsidó férfiú hithűségének és tántoríthatatlan honszerelmének példás szellemében nevelni a jövő reménységeit.

Meg kell emlékeznünk végül az 1929. november 10-i nagy ünnepségről, amikor iskolánk második fennállásának negyvenedik évfordulóját ültük meg. E jubileumi ünnepség egyik jelentős eredménye: a tervbevett izraelita óvoda felállításának végleges elhatározása, amely a következő évben testet is öltött.

Iskolánk modern szellemének legkiemelkedőbb jellemzője: a meghitt és vallásos családi jelleg, valamint a gyermek minden testi-lelki megnyílvánulására kiterjedő, figyelmes baráti érdeklődés, amely áthatja a tantestület minden tagját a gyermekkel való érintkezésben. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy a szülői otthon után ez a gyermekeknek legkedvesebb tartózkodási helye, ahol a családiasan gondoskodó szeretet légkörében a kicsiny lelkek gátlások nélkül szabadon kibontakozhatnak. Meggyőződésünk, hogy csakis ily környezetben és módon nevelődő gyermekekből válhatnak majdan hitünknek, hazánknak és közületünknek hűséges, áldozatkész tagjai.

Ezt a meggyőződésünket megfelelően alátámasztja a tanügyi hatóságoknak nevelőoktatásunk színvonaláról alkotott mindenkori kedvező véleménye. Szemléltetésül álljanak itt dr. Serényi Antal vezető kir. tanfelügyelő úrnak első iskolalátogatása alkalmából (1936) jegyzőkönyvbe foglalt megállapításaiból az alábbi sorok: „Örömmel 'llapítom meg, hogy ez az iskola hívatása magaslatán áll . . . Különösen dícséretreméltó az a törekvés, hogy a gyermekek öntudatosságát fejlesztik ki úgy értelmi, mint érzelmi és akarati vonatkozásokban . . . Összefoglalva az iskola benyomását ezt az iskolát olyannak ismertem meg, amely gondosan nevel a hazának erkölcsös, hazafias polgárokat, s a tanerők a maguk mintaszerű életükkel, tanítói és nevelői hívatásukkal szépen sáfárkodnak a gondjaikra bízott ifjúsággal. Kérem, hogy áldozatos életüket és munkásságukat továbbra is ily nemes lélekkel fordítsák a haza, a társadalom és egyének boldogulására!“

Vallásközségünk bold. emlékezetű alelnöke, Rosenzweig László nemes szívre valló alapítványa lehetővé tette *izr. kisdedóvodánknak* 1930-ban történt megnyítását. E szép gyermekbaráti intézmény, mely az alapítványozó nevét víseli homlokzatán, a lefolyt kilenc év alatt kifejtett működésével teljes mértékben rászolgált közönségünk bizalmára és szeretetére. Ezúton is felhívjuk a t. szülők figyelmét az óvoda rendkívül fontos nevelő munkájára! Valóságos áldást jelent az óvoda légköre főleg a lelki magányra kárh[illegible]tott testvértelen kisded számára.

Az iskola és óvoda érdeke, színvonala és tekintélye felett az ezidőszerint 17 tagú iskolaszék őrködik éber gonddal és nagy szeretettel dr. Krausz Zsigmond, immár 7 év óta iskolaszéki elnök, iskolánk és gyermekeink e búzgó, lelkes és nobilis barátja mintaszerű irányítása és vezetése alatt.

A székesfehérvári zsidó társadalom jogos önérzettel hívatkozhat e két kitűnő kultúrintézményére, ahol gyermekei egy szebb jövő záloga gyanánt megfelelő légkörben és irányítás mellett nyerik neveltetésüket egy boldogabb Magyarország kiegyensúlyozottabb zsidósága számára.

* * *

Az újabb félszázad küszöbén mély hálánkat fejezzük ki vallásközségünknek és iskolaszékünknek azért a felelősségtudattól áthatott, szeretetteljes gondoskodásért, amellyel az előtűnő akadályokat mindenkor elhárítani igyekeznek. Köszönetet mondunk iskolánk felügyeleti hatóságának: Székesfehérvár szab. kir. város tanfelügyelőjének és hivatala egész tisztikarának az iskolánk és tanítótestületünk iránt mindenkor tanusított megértő, jóindulatú támogatásáért, bölcs vezetéséért és nemzetnevelő munkánk megbecsü-
Köszönetet mondunk az áldozatkész szülőknek és egész közönségünknek azért a kitüntető megbecsülésért, lelkes szeretetért és bizalomért, amellyel iskolánkat körülveszik. Ajánljuk iskolánkat, vallási életünk e védbástyáját továbbra is a fehérvári egész zsidóságnak jóindulatába és áldozatkészségébe, hogy hazafias és vallásfenntartó misszióját a megnehezült életkörülmények ellenére is zavartalanúl betölthesse az idők végezetéig!

B. J.

מאמרו של המורה Weisz Lajos על התפתחות למודי הדת.

A vallástanítás fejlődése iskolánkban.

Irta: **Weisz Lajos**, a Goldziher Ignác izr. elemi iskola tanítója.

„Számláli hét évhetet . . . és akkor szólaltasd meg a Sófár kürtöt . . . szenteljétek meg az ötvenedik év idejét, hirdessetek szabadságot az ország minden lakójának, Jóbel (jubileum) az, hogy visszatérjetek ki-ki birtokához és ki-ki családjához térjen vissza! (Tóra III. k.)

Most, amidőn iskolánk fennállásának Jóbel-évéhez értünk, — a törvény szavához hűen — mi is, ennek az iskolának jelenlegi hivatott munkásai, megszólaltatjuk a Sófár ezernyi változatban visszhangzó kürtjét, mely 50 esztendő bús, örömteli, fájdalmas és vidám és még a korok változása szerinti hangulatok számtalan hangján szólal meg. A Sófár a lélekbetekintést, az önmagábanézést, a lélek marcangolását jelenti, visszanézést az elmult idők feledésbe merülő cselekedeteibe, bírálatra hív önmagunk és cselekedeteink helyessége és helytelensége fölött. — Fölharsan a kürt és lelkünk felriad a lelkiismeret számonkérésére: Megfelelt-e az a vallásos nevelés, melyben 50 éven keresztül részesitette iskolánk növendékeit, ama kitűzött célnak, mely a hit, a vallás, a zsidóság iránti szeretet elmélyítését, az ősrégi, megszentelt hagyományokhoz való mindenen felüli ragaszkodást és a zsidó közösséghez, a zsidó szellemiséghez való tartozást és az amellett való változatlan kitartást tette vezéreszméül iskolánk homlokzatára?!

A történelmi távlatból visszatekintve úgy látjuk, hogy sok minden más körülmény játszott közre, mely gátat vetett ennek a célnak tökéletes elérésében. Elsősorban az elmult asszimilációs korszak szelleme és társadalma, a zsidó egyéneknek és családoknak a rosszul értelmezett asszimilációban való mohó, helytelenül túlzott részvétele, mely mintegy szabadságkeresés és úttörés volt ugyan a ghettó zárt szelleméből, de amely egyeseknél, sajnos, csak abból állott, hogy elvetettek mindent, ami „zsidó", akik soknak találtak mindent, ami zsidó nevelést jelentett, akik nem győztek panaszkodni azon, hogy milyen sok a hittan, a biblia, a zsidótörténelem, az a sok ceremonia, a templombajárás stb. és ahol lehetett, akadályozói voltak az iskola minden hasonló törekvésének. Természetes, hogy az a nemzedék, mely ilyen nézetet valló szülőktől származott s amelynek otthonában, sajnos, nagyon sikeresen ellensúlyozták azt a munkát, melyet a zsidó iskola kifejtett: — nem láthatott az igazi zsidó szellemből semmit, sőt inkább az ellenkezőjét mindannak, ami hitet, vallást, hamisitatlan zsidóságot jelenthetett. Az iskola nevelt, tanított, a lélekhez szólt, küzdött, harcolt, sokszor azonban hiába. Ereje megtorpant a szülői ház vallási közömbösségén.

Nagyon találóan jegyezte meg az elmult évben hitközségünk egyik vezetője: „Nem is ez az ifjúság a hibás, hanem mi öregek, kik hagytuk, hogy ilyenné váljék ez az ifjúság, sőt ehhez segédkeztünk is!"

Ez a kor azonban a multé! Az asszimilációnak a fentemlitett értelmezése felett kimondatott a halálos itélet. Maga a jelenlegi kor és helyzet adta meg a súlyos feleletet. Nem feltétlen szükséges a hitet, vallást, ősöket, hagyományokat elvetni, ha asszimilálódni akarunk. Ma már a súlyos és nehéz helyzet megtanított mindenkit arra, hogy melyik a helyes út és mód az asszimiláció felé. Ma már minden szülő belátja, hogy mit jelent gyermekének a vallási nevelés. Érzi, tudja, várja, sőt kívánja, hogy gyermekét ne olyan szellemben neveljék, mint amilyenben ő nevelődött. Megkívánja, hogy olyan légkör teremtődjék a gyermeke körül, amely őt gerinces, öntudatos zsidóvá neveli, ki bátran viseli el az egész zsidó közösségre egyaránt ránehezedő kemény és nehéz sorsot. Tudja, hogy csak ez teheti gyermekét erőssé, szilárddá, küzdőképessé a sorssal szemben. — És itt változik meg a mai iskola feladat- és munkaköre a vallási élet nevelésének terén az elmult korszak nevelésével szemben. A zsidóság életkörülményeiben beállott változás természetesen hatással van az ifjúságra is, tehát alkalmazkodnia kell a vallási nevelésnek a helyzetszabta követelményekhez. — Miből állanak ezek és mennyiben térnek el az eddig követett módszertől?

A multban a hittan tananyag volt. Ma érzelmi és lelki kapocs keresése Isten és a gyermek között. Istent közelebb hozzuk a gyermekhez, szinte személyes kapcsolatot szövünk Istennel, kihez mindig bizalommal fordulhat segítségért, támogatásért, tanácsért a gyermek. Tehát nem elvont fogalmakat adunk! Hasonlóképpen a zsidó történelem tanításában nem a zsidóság sorozatos balsorsát tárjuk a gyermek elé, hanem azt a hősi és bátor küzdelmet emeljük ki, amellyel Izrael gyermekei megküzdöttek siralmas helyzetük nehézségeivel a szent ideálokért folytatott harcukban. Tehát történeti öntudatot adunk és zsidó ideálokat állitunk a gyermekek elé. — Teljesen új feladatköre a modern hitoktatásnak a héber beszélgetési nyelv felélesztése, bevezetése az iskolába, használata, gyakorlása úgy a biblia-forditás és az imák szövegének könnyebb megértésére, mint a gyakorlati beszélgetések előkészitésére, amelyről nem lehet tudni, a sorsnak melyik kiszámíthatatlan percében válik majd a tanuló előnyére. De főleg a héber nyelvben rejlő közösség, öntudat és együvétartozás érzésének óriási jellemfejlesztő ereje — mely kapcsolatot teremt a multtal, az ősökkel, kikre büszkén tekinthet — volt az, amely szükségessé és ugyszólván első feladattá tette a héber nyelvkultusz fejlesztését. (Iskolánk első osztályában már közhasználatban előforduló, egyszerű beszélgetések folynak, mig a II. osztálytól kezdve rendszeres oktatás folyik a „Sáár halosón" cimű, amerikai kiadású héber nyelvkönyvből, mely ezidőszerint már több város elemi iskolájában van használatban.) Az ilyen, héber nyelvet beszélő tanuló már olyan nyelvi készséggel folytathatja középiskolai tanulmányait, hogy rendszeres fejlesztéssel a tanulmányok végén már a Biblia könnyű és élvezetes olvasmányt; az Imakönyv gyönyörű imái pedig lelki megújhodást és Istennel való szorosabb kapcsolatot jelentenek számára.

Vallástanitásunk legkedvesebb, legszívhezszólóbb mozzanatai azok a szombati és ünnepi, tóraolvasással egybekötött istentiszteletek, ahol a gyermekek aktív részesei az istentiszteletnek, mert ők a felhivottak, s amelyeken minden héten más tanító tart hetiszakasz-magyarázatot. Jelenleg pedig a felnőttek istentiszteletén látják el az énekkar szerepét, mintegy a zsoltáros szavait valósítva meg: Mipi ollölim vöjonkim jiszádtó oz — „Kisdedek és csecsemők ajkán alapítottad hatalmad."

Az alkalmi ünnepségek és rendezvények, a péSzachi széder, a púrimi

uzsonna, a Tóraadás ünnepén a templom felvirágozása, Szukkoszkor sátorépítés és diszités, Chanukakor a minden osztályban való mindennapi gyertyagyújtás és ünnepély, a fák ünnepének megtartása, a szombat délutáni Solaus szöudoszokon való aktiv részvétel stb., mindmegannyi épülés, támasz és felvidulása a léleknek, s amelyek örök emlékként élnek a gyermeki szivekben. A liturgiai énekek, a palesztinai népdalok, a zömirószok, a zsidó-héber dalkincs megismertetése, megszerettetése pedig a legjobb formáló és nemesitő eszköz az öntudatos zsidóvá nevelés szolgálatában.

Hogy pedig az életbe kilépő ifjúságunkat megóvjuk attól a szörnyű lelki válságtól, melyek őket kellő előkészités nélkül érné, már kezdő fokon kiemeljük a testi munka értékét, hivatkozva történelmünkre, amelyben még a hagyományos irodalom megalkotóinak legtöbbje szintén testi munkát végzett. Ezt a gondolatot azonban nem csak hangoztatjuk, hanem gyakorlatilag, a kézügyesség és rajz tanitásában meg is valósitjuk. Kiemeljük a zsidó embernek már ősidőkben meglévő földszeretetét, a Tóra sok mezőgazdasági törvényét és Erec Jiszráél fejlődésének ismertetésével a zsidó népnek ragaszkodását, szeretetét az ősi Szentföld iránt és óriási küzdelmét, melyet mint mezőgazdasági és épitő munkás sikeresen folytat, hogy otthont létesitsen azok számára, akik sorsuk mostohasága folytán nem találnak máshol otthonra.

Nem áll módomban, hogy felsoroljam mindazokat a módozatokat, melyekkel vallástanitásunk a mai gyakorlati élet követelményeihez alkalmazkodni igyekszik, de le kell szögeznem, hogy mindazon elgondolásokat, melyeket fentebb felsoroltam, a községkerületi tanfelügyelőséggel azonos felfogásunk vitte a gyakorlati megvalósitás felé.

Hogy azonban a vallás tanitásában igazi eredményt tudjunk elérni és ha igazán szentté akarjuk avatni ezt az 50-ik esztendőt, akkor még egy eddig bevehetetlen várat kell ostrom alá vennünk és ez: a szülői ház. Gyermekeink által szeretnők elfoglalni azt és betölteni ugyanazokkal az igazi zsidó gondolatokkal, érzelmekkel és eszményekkel, mint amelyek betöltik iskolánk légkörét. Az lesz az igazi Jóbel-év, amikor visszatér ki-ki birtokához, ki-ki családjához. A gyermek a szülőjéhez tér haza az iskolából és viszi magával a zsidó lelkiséget és a szülő a gyermekéhez fordul és megteszi szivből, amit az kiván, hogy megszenteljék együtt a Jóbel-évet és lelki szabadságot hirdetve élhessenek és várjanak egy új, boldogabb jubileumot. — Ha ezt elérjük, ez lesz iskolánk munkájának legszebb jubileumi ajándéka.

תעודות גמר שנה ותעודת מחצית השנה של תלמיד בשנת 1939.

Anyakönyvi napló folyószáma: 19

Évvégi bizonyitvány

Vizsolyi Tibor a Goldziher Ignác izraelita elemi iskola **harmadik** osztály tanulója az 1938/39 iskolai év végén a következő osztályzatot érdemelte.

		1938/1939 év végén	Ismétlő az 19.... évben
Magaviselet		dicséretes	
Szorgalom		dicséretes	
Hittan	Bibliai történet	kitűnő	
	Héber olvasás	jeles	
	Ima v. bibliai ford.	jeles-kitűnő	
Magyar	Olvasás	kitűnő	
	Helyesirás	kitűnő	
	Nyelvtan		
	Fogalmazás	kitűnő	
	Beszéd és ért. gyak.	kitűnő	
Számtan és mértan		kitűnő	
Természeti és gazd. ism.		kitűnő	
Rajzolás		kitűnő	
Kézimunka v. kézügyes.		kitűnő	
Éneklés		kitűnő	
Testgyakorlás		kitűnő	
Szépirás		kitűnő	
Irásbeli dolg. külalakja		—	
Német nyelv		kitűnő	
Mulasztott igazolt félnapok		18	
Mul. igazolatlan félnapok		—	

Kelt Székesfehérvár 1939 évi június hó 15 n.

[illegible] igazgató-tanító (P. H.) [illegible] tanító

19.................. tanító igazg.

Anyakönyvi napló folyószáma: 19.

Évközi értesitő a harmadik osztályról.

	I. időszak 1938-39.	I. időszak 19	II. időszak 1938-39.	II. időszak 19
Magaviselet	1		1	
Szorgalom	2		2	
Hittan – Bibliai történet	2		1	
Hittan – Héber olvasás	3		2	
Hittan – Ima v. biblia ford.	2		2 - 2	
Magyar – Olvasás	2		1	
Magyar – Helyesirás, Nyelvtan	2		2	
Magyar – Fogalmazás	2		1	
Magyar – Beszéd és ért. gyak.	2		2	
Számtan és mértan	1		2	
Természeti és gazd. ism.	2		1	
Rajzolás	2		1	
Kézimunka v. kézügyes.	1		1	
Eneklés	2		2	
Testgyakorlás	3		2	
Szépirás	2		1	
Irásbeli dolg. külalakja	—		—	
Rendszeretet	2		1	
Német ny.	2		1	
Mulasztott igazolt félnap.	—		18	
Mul. igazolatlan félnapok	—		—	

Kelt Szabadka, I. év 1939. II. 1. 19...... / II. év 1939. IV. 2. 19......

Kövess Sándor tanító. Kövess Sándor tanító.

Látta: Vizsolyi Gyula szülő. Vizsolyi Gyula szülő.

סקירה (חלקית) על שנת הלמודים 1910-11.

Jelentés az 1910—11. tanévről.

Az 1910. évi szeptember hó 10-ike iskolánknak gyásznapjává lett. E napon következett be ugyanis hirtelen elmulása *dr. Perl Miksának*, annak a férfiunak, akinek neve érebetükkel van bejegyezve iskolánk történetének lapjain. Nemcsak azért, mert tizenkét esztendőn át iskolaszékünk élén, tanügyünknek nagybuzgalmu — igaz ügyszeretettől áthatott — jólelkü, igazságos vezére volt; nemcsak azért, mert iskolánk fejlesztése körül kifejtett nemes munkássága maradandó nyomokat hagyott, hanem nem eléggé méltányolható okból is, mert idején, szellemi erején kivül *anyagi javaival is* bőségesen áldozott iskolaügyünk oltárán. Két iskolai alapitvány: a *„Berndorfer Miksa“*- és a *„Dr. Perl Miksáné* szül. *Weisz Vera“*-féle alapitványai örökké fogják hirdetni szivének nemességét és a felekezetünk tanügye iránti meleg szeretetét és áldozatkészségét. Iskolánk igaz, soha nem muló kegyelete őrködik csendes síri álma fölött!

* * *

Az 1910/11. tanév kezdete a zsidóiskolának válságos időszakát képezi. Ekkor lépett ugyanis életbe a népoktatás ingyenességéről szóló törvény. Ez a specialiter, a zsidóiskolára ma még tisztán át nem tekinthető következményekkel járó törvény erős próbakövét képezi annak, vajjon iskolafentartó vallástestületeink mennyiben vannak áthatva a zsidóiskola által teljesitett nagyfontosságu missióinak tudatától. Mert ugy lehet, hogy az állam részéről nyujtandó tandijkárpótlás akárhány iskolában nem fogja teljes ellenértékét képezni azon jövedelmeknek, amelyeket iskoláink eddig tandijak cimén bevételeztek és ennek folytán iskoláink fentartása a hitközségek részéről csak ujabb áldozatok árán válik lehetővé. Vajjon meg lesz-e hitközségeinkben a készség ezen ujabb áldozatok vállalására? És ha igen, megtalálják-e ehhez a kellő anyagi erőforrásokat?

A szeptember hó első három napján tartott beiratások alkalmával az említett törvény értelmében, *dr. Steiner Jákó* iskolaszéki elnöknek, a hitközségi elöljáróság által is elfogadott javaslata alapján, dacára annak, hogy a törvény végrehajtására vonatkozó utasitás még nem jelent volt meg, csak a törvény által megengedett 50 filléres beiratási dijakat fizették a tanulók. Beiratkozott az I. osztályba 55, a II-ikba 50, a III-ikba 56, IV-ikbe 56, összesen 217 rendes, mindennapi növendék. Igaz hálával kell megemlékeznünk ez alkalommal azon szülőkről, akik a beiratások alkalmával *önkéntes adományok* felajánlásával adták bizonyitékát iskolánk iránti érdeklődésüknek. A felajánlt és részben azonnal befizetett, részben később befolyt adományok összege mintegy 900 koronát tett ki. Szeptember hó 4-én a szokásos ünnepség keretében tartottuk meg *az iskolaév ünnepélyes megnyitását,* 5-én pedig kezdetét vette a *tanitás munkája.*

Szeptember hó 14-én terjesztette fel *dr. Steiner Jákó* iskolaszéki elnök az iskola *tandijkárpótlás* iránti kérvényét. Ennek mikénti elintézéséről sajnálatunkra még nem adhatunk számot, mivel az most van tárgyalás alatt.

A *tanitás* munkáját a lefolyt tanévben csak a szokásos szünnapok szakitották meg. Egyébként pedig az egész évfolyamán szakadatlanul folyt a miniszteri tanterv és az évek folyamán történt helyi megállapodásoknak megfelelően. Nagy figyelmet forditottunk ez évben is az ismeretek nyujtása mellett a növendékek vallásos, erkölcsi és hazafias nevelésére és e végből a szorosan vett *oktatás* mellett, ennek kiegészitéseül szolgáló szombati és ünnepnapi *ifjusági Istentiszteletek,* vallásos és hazafias *iskolai ünnepségek* és tanulságos *kirándulások* rendezésével törekedtünk munkánkat szilárd, maradandó hatásuvá tenni.

A tantestület e részben odaadó támogatásra talált az *iskolaszéknél,* melynek tagjai, élükön a buzgó elnökkel az ügy fontosságának megfelelő komolysággal végezték *iskolalátogatói* tisztüket, intézték az *iskolaszéki üléseken* a felmerült ügyeket és kisérték éber figyelemmel az iskola minden irányu müködését.

A növendékek *egészségi állapota* a lefolyt évben sok kivánni valót hagyott ugyan, mert a városunkban járványszerüen fellépett különböző gyermekbetegségek hatása iskolánk egyes osztályaiban is, kisebb-nagyobb mértékben érezhető volt, de azért nagyobb zavart a tanitás menetében nem okozott. Dr.

Friss Adolf, iskolaorvos, valamint a városi kerületi orvos, időnként személyesen győződtek meg a gyermekek egészségi állapotáról. Dr. Molnár József, kerületi orvos pedig május havában eszközölte iskolánkban a himlő elleni ujraoltást.

Hálás köszönettel ismerjük el e helyütt, a hitközségi képviselőtestületnek a tantestület iránti abbeli jóakaratát, melylyel a december havában tartott közgyülésen, az elöljáróság javaslatára egyhangu határozattal kimondotta, hogy a *tantestület tagjainak drágasági pótlék cimén évről-évre megszavazott 200—200 korona a tanitói törzsfizetésekhez csatoltassék.*

Szegény tanulóink *segélyezése* tekintetében a szokott jóakaró érdeklődés nyilvánult meg a most záródó évben is ugy a hitközség, mint a kebelében fennálló jótékony egyesületek és egyesek részéről. A hitközség 89 tanulót látott el ingyen taneszközökkel. Az izr. krajcáregylet november havában a szokásos ünnepség keretében 90 szegény gyermeket látott el meleg téli ruhával 2500 korona értékben. Hálásan kell itt megemlékeznünk Grünfeld Pálné urnőről, aki két izben, u. m. néhai Dr. Perl Miksa elhalálozása alkalmával 20 koronát, kis fiának konfirmációja alkalmából pedig 50 koronát juttatott iskolánknak, szegény gyermekek közt leendő szétosztás végett. A küldött összegből mindkét esetben 10—10 növendéket segélyeztünk. A szegény, jómagaviseletü növendékek jutalmazására és a szorgalomban kiválóbb tanulók ösztöndijazására befolyt összegekről a függelékben közölt kimutatásunkban számolunk el.

Midőn iskolánk jóakaróinak és támogatóinak leghálásabb köszönetünket nyilvánitjuk, szives érdeklődésükért és nemes áldozatkészségükért, azzal az erős hittel és reménynyel bocsátjuk közre e jelentésünket, hogy a magyar zsidóság, amely mindenütt az első sorokban küzd, ahol a hazafiság, a kultura előbbreviteléről, a vallásosság ápolásáról van szó, igaz lelkesedéssel fogja a jövőben is védelmezni a zsidóiskolát, a vallásosság, a hazaszeretet és felvilágosodottság ez erős bástyáját!

Fodorné Gál Franciska,
vezető-tanitó.

Statisztikai kimutatás

a székesfehérvári izr. elemi iskola tanulóiról az 1910—1911. tanévben.

(Létszám, nem, vallás, illetőség, előmenetel, mulasztás és magaviselet szerint.)

	A tanulók létszáma		Ezek közül		Nemre nézve		Vallásra nézve		Illetőség szerint			Mulasztott félnapok száma			Magaviselet szerint						Előmenetel szerint				
Osztály	tanév elején	tanév végén	nyilv. tanuló	magántanuló	fiu	leány	izraelita	más vallásu	helybeli	vidéki	A mulasztók száma	igazolt	nem igazolt	összesen	példás	jó	szab. szerü	kev. szab. szerü	rossz	Összesen	kitünő	jeles	jó	elégséges	elégtelen
I.	55	55	54	1	29	26	55	—	53	2	53	1302	—	1302	44	7	3	—	—	54	19	18	12	3	2
II.	50	50	49	1	26	24	50	—	46	4	49	748	—	748	41	7	4	—	—	52	23	9	11	2	5
III.	56	54	52	2	28	26	54	—	53	1	53	1639	—	1639	41	9	2	2	—	54	15	8	14	7	9
IV.	56	57	56	1	25	32	57	—	56	1	54	633	—	633	46	9	1	—	—	56	12	16	13	9	5
I-IV	217	216	211	5	108	108	216	—	208	8	209	4322	—	4322	172	30	10	2	—	216	69	51	50	21	21

נתונים סטטיסטיים על שנת הלמודים 1910-11.

דו"ח על מלגות (1910-11).

Kimutatás az ösztöndijak és jutalmakrol.

A tantestület határozata alapján az iskolai alapitványok kamatai, valamint az egyes adakozók által felajánlt adományokból, részint készpénzben, részint jutalomkönyvekben a következő növendékek részesedtek:

Mely ösztöndijat?	Ki nyerte el?
Berndorfer Miksa alapitvány kamatai: 41 K 60 fillér	Steiner Erzsi III. oszt. tan. Grünfeld Jenő IV. oszt. tan.
Reichard Mór és neje alapitvány kamatai: 43 korona	Schlesinger Adolf I., Steiner Margit II., Steiner Julis III., Günszberger Olga IV. o. t.
Dr. Perl Miksáné, Weisz Vera alapitványa kamatai: 12 kor.	Hoffman Anna I. oszt. tan.
Deutsch József A.-né alapitvány kamatai: 10 korona	Reiner Ferenc IV. oszt. tan.
Néh. Deutsch Aladárné, Steinitz Nina alapitvány kamatai: 16 korona	Lederer Erzsi III. oszt. tan.
Báró Hirsch Mór alapitvány kamatai: 10 korona	Berger József II. oszt. tan.
Ehrlich Miksa ur adománya: 10 korona	Fáy Árpád III. oszt. tan.
Weisz Miksa ur adománya: 20 korona	Goldberger Regina III. o. tan. Rózsa Imre IV. oszt. tan.
Dr. Friss Adolf ur adománya: 10 korona	Lederer Imre II. oszt. tan.
Dr. Pataki Ármin ur adománya: 10 korona	Kohn Ernő I. oszt. tan.
Deák Dávid ur adománya: 10 korona	Deutsch Pál I. oszt. tan.
Deutsch Gyula ur adománya: 10 korona	Goldberger Sári II. oszt. tan.
Schlesinger Sándor ur adománya: 15 korona	Frim Géza I. oszt. tan. Feldmann Károly II. oszt. tan
Melczer Jakab ur adománya: 40 korona	Ulman Margit IV. oszt. tan. Steuermann Erzsi IV. o. tan.

Jutalomkönyvekben részesült az I. osztályban 24, a II. osztályban 24, a III. osztályban 16, a IV. osztályban 22, összesen 86 növendék.

Az ösztöndijak és könyvjutalmak költségeihez hozzájárulni szivesek voltak:

Az adakozó neve	kor.	Az adakozó neve	kor.
Molczer Jakab ur	40	Elek Gyula ur	10
Chevra Kadisa	20	Dr. Pataki Ármin ur . . .	10
Grünfeld Jakab	20	Deutsch Gyula ur	10
Közgazd. bank	30	Ehrlich Miksa ur	10
Fehérmegyei takarékpénzt.	20	Wertheim Ármin ur . . .	10
Kereskedelmi bank . . .	20	Deák Dávid ur	10
Osztrák-Magyar bank . .	10	Weisz Miksa ur	20
Városi takarékpénztár . .	10	Schubert Emil ur	10
Schlesinger Sándor ur . .	15	Pollák János ur	10
Izr. Krajcáregylet	20	Sági Gyula ur	10
Dr. Steiner Jákó ur . . .	20	Heumann József ur . . .	5
Dr. Friss Adolf ur . . .	10	Márkus Miksa ur	5
Márton Jakab ur	10	Weisz Antal úr	5
Wertheim Pál ur	10	Weisz József ur	4
Grünfeld Pál ur	20		

Dr. Löwy Márk ur pedig jutalomkönyveket volt szives adományozni.

דו"ח (חלקי) על שנת הלמודים 1895-96.

ÉRTESITŐ

A SZÉKESFEHÉRVÁRI IZRAELITA VALLÁSKÖZSÉG

ELEMI ISKOLÁJÁRÓL

S A VALLÁSKÖZSÉG FELÜGYELETE ALATT ÁLLÓ

HITOKTATÁSRÓL

az 1895—96. tanévben.

KIADJA

A HITKÖZSÉGI ISKOLASZÉK.

SZÉKESFEHÉRVÁR, 1896.

NYOMATOTT A „SZÉKESFEHÉRVÁR és VIDÉKE" SAJTÓJÁN.

osztályokat meglátogatták. A hivatalos látogatások összege az egész tanév alatt: 52. — Január 23-ikán az iskolaszéki elnök vezetése alatt és dr. Steinherz Jakab igazgató jelenlétében a III. osztályban minden tárgyból időszaki vizsgálat tartatott s az ez alkalommal tett észrevételek ugy az illető tanitóval, valamint a hitk. elöljárósággal közöltettek.

A hitközségi iskolaszék a tanev folyamán kilencz rendes ülést tartott.

6. **Tanitói értekezletek.** A tantestület a lefolyt tanévben dr. Steinherz Jakab igazgató elnöklete alatt tizenegy értekezletet tartott. Ez értekezletek a havonkint feldolgozandó tananyag megbeszélésével, az iskolai ünnepélyek előkészitésével s módszertani kérdések fejtegetésével foglalkoztak.

Ezzel kapcsolatban megemlitjük, hogy az Orsz. izr. tanitóegyesület fehérmegyei köre dr. Steinherz Jakab elnöklete alatt szeptember 25-ikén d. u. 6 órakor Székes-Fehérvárt a hitközségi tanácsteremben tartotta közgyülését, melyen a veszprémi izr. iskola tantestülete négy tagja által volt képviselve. A közgyülés programmja a következő volt: 1. Elnöki megnyitó. 2. A számtan tanitásáról az elemi iskolában. (Glücksmann Lipót.) 3. A történelem tanitásáról. (Braun Mór.) 4. A kiválasztottság tana a zsidó népiskolában. Vitatétel. (Dr. Steinherz Jakab.)

7. **Kirándulások.** A növendékek szemlélő és megfigyelő tehetségének fejlesztése és gyakorlása végett, az illető osztálytanitók vezetése alatt, a következő kirándulások tartattak:

november 7-ikén, a légszeszgyárba (III. és IV. osztály);
május 1-sején, a Sóstóhoz (I. és II. osztály);
május 11-ikén, a Sóstóhoz (III. és IV. osztály).

8. **Egészségi állapot.** A tanulók egészségi állapota átalában kielégitő volt, márczius és április hónapot kivéve, mikor a városban elterjedt kanyaró iskolánk növendékeit sem kimélte.

A hivatalos orvosi vizsgálatot Dr. Trummer Gyula kerületi és városi kórházi orvos úr teljesitette, összesen tizenkétszer látogatván meg az egyes osztályokat, s ugyanő végezte május 22-ikén tanulóinkon az ujraoltást. Rajta kivül Dr. Pataki Ármin tiszt. iskolaorvos úr vizsgálta meg a tanulók látó képességét két izben, s az eredményhez képest megtette a szükséges intézkedéseket. Fogadják mindketten az intézet iránt tanusitott buzgó érdeklődésükért az iskolaszék hálás elismerését.

fias verseket szavaltak, s az iskolai énekkar a Hymnust és a Szózatot énekelte.

Az ország ezeréves fennállásának emlékét május 9-ikén délután ünnepelte iskolánk a hitközségi imaházban. Az ünnepély programmja, melyen a tanulók valamennyien emlékérmekkel s nemzeti szinű szalagokkal és kokárdákkal feldiszítve, sokan nemzeti viseletben, jelentek meg, a következő volt: 1. A te sátraid, Major J. Gyulától. (Az isk. énekkar.) 2. Megnyitó beszéd. (Dr. Steinherz Jakab igazgató.) 3. Hunyadi, költemény Czuczor Gergelytől. (Pollák Margit IV. o. t.) 4. Tatárjárás, költemény Szász Károlytól. (Klein Mariska IV. o. t.) 5. Szózat. (Az isk. énekkar.) 6. Ünnepi beszéd. (Glücksmann Lipót tanitó.) 7. Hazánk rövid ismertetése és Magyarország térképének megkoszoruzása. (Löwinger György IV., Pick Jolán III., és Pollák Rezső IV. o. t.) 8. A hazáról, költemény Petőfitől. (Weisz Pál IV. o. t.) 9. A látnok, költemény Kuthentől. (Kohn Ilona III. o. t.) 10. Zárbeszéd. (Rosner Kálmán III. o. t.) 11. Hymnus. (Az isk. énekkar.)

4. **Személyi változások a tantestületben.** A Borsodi Mihály ur lemondása következtében megüresedett tanitói állásra, melyet a mult tanév végéig Deutsch P. Pál okl. tanitójelölt ur töltötte be, a hitk. iskolaszék pályázatot hirdetvén, huszonnyolcz pályázó közül első helyen Lunger Áron lakompaki izr. hitk. tanitó ur megválasztását ajánlotta az elöljáróságnak. Az iskolaszék előterjesztésére Lunger Áron urat az elöljáróság aug. 26-ikán tartott ülésén a megüresedett tanitói állásra ideiglenesen, egy próbaévre megválasztotta, az 1896 április 6-ikán tartott rendkivüli közgyülés pedig ezen állásában végleg megerősitette.

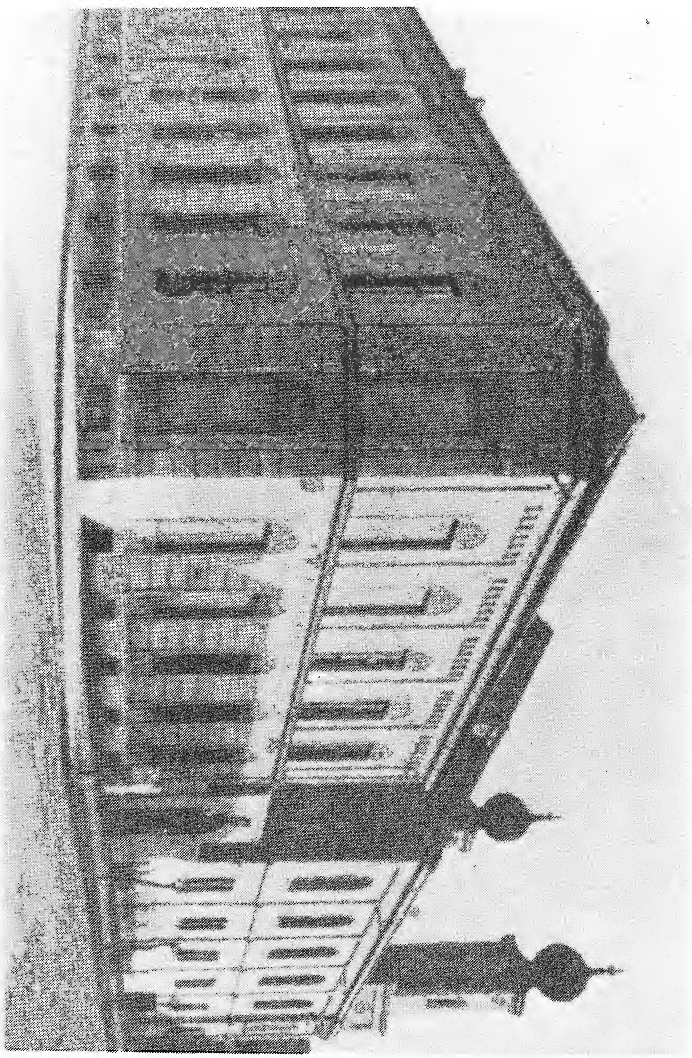
Szeptember 10-ikén veszitettük el és 11-ikén temettük az intézet veterán tanitóját, Vogel Ignáczot, a ki csak rövid ideig élvezhette a jól megérdemelt nyugalmat, s kinek közhasznu működését nyugdijazása alkalmából méltattak volt Értesitőnk lapjain. (L. a hitk. iskola 1893/94. évi Értesitőjét.) Az érdemes tanférfiu elhunyta alkalmából iskolánk tantestülete külön gyászlapot adott ki, az iskolaszék jegyzőkönyvében is kifejezte részvétét s közölte ezt a gyászoló családdal, az elöljáróság pedig az elhunyt özvegyének kegydijat szavazott meg. Osztozott gyászunkban a győri, mohácsi, pécsi izr. iskola tantestülete és az Orsz. izr. tanitóegyesület is, mely utóbbi dr. Steinherz Jakab által tolmácsoltatta részvétét a családnak.

5. **Látogatások, ellenőrzés.** Az iskolaszék elnöke és tagjai, ugy szintén dr. Neuman Bernát hitk. elnök ur. időnkint az összes

SZÉKESFEHÉRVÁR

A székesfehérvári Goldziher-iskolában jun. 14-én tartották meg a tornavizsgálatot nagyszámu előkelő közönség jelenlétében. A Hunyadi-induló hangjaira *Köves* Sándor tornatanitó vezetésével felvonult a négy osztály gyermekcsapata. Megkapó látványt nyujtott a gyönyörü gyermeksereg, a jövő reménységének elhelyezkedése a tágas tornaudvaron. Azután megkezdődtek a szép szabadgyakorlatok s a szebbnél-szebb ritmikus gyakorlatok, melyeket a tanulók a legnagyobb pontossággal a zene ütemeire végeztek. Minden zsidó sziv megdobbant, mikor az Eszmach-begauroli dallamára Menóra-alakulatban vonult fel a III. és IV. o. csapata, hogy a Moauzcur zenéjére egy gyönyörü ritmikus és szimbólikus gyakorlatot mutasson be. A gyakorlat *Köves* Sándor tanitó szerzeménye. Utána lélekemelő irredenta gyakorlat következett. Köves Sándor Fohász c. versére, Goll Rezső zenéjére. *Braun* Mór igazgató mondott köszönetet Köves Sándor kiváló és eredményes munkájáért. A közönség pedig azzal a meggyőződéssel távozott, hogy a Goldziher-iskolában oly kitünő harmoniában van a testnevelés a lélek fejlesztésével, hogy követendő példa lehet minden zsidó iskola számára.

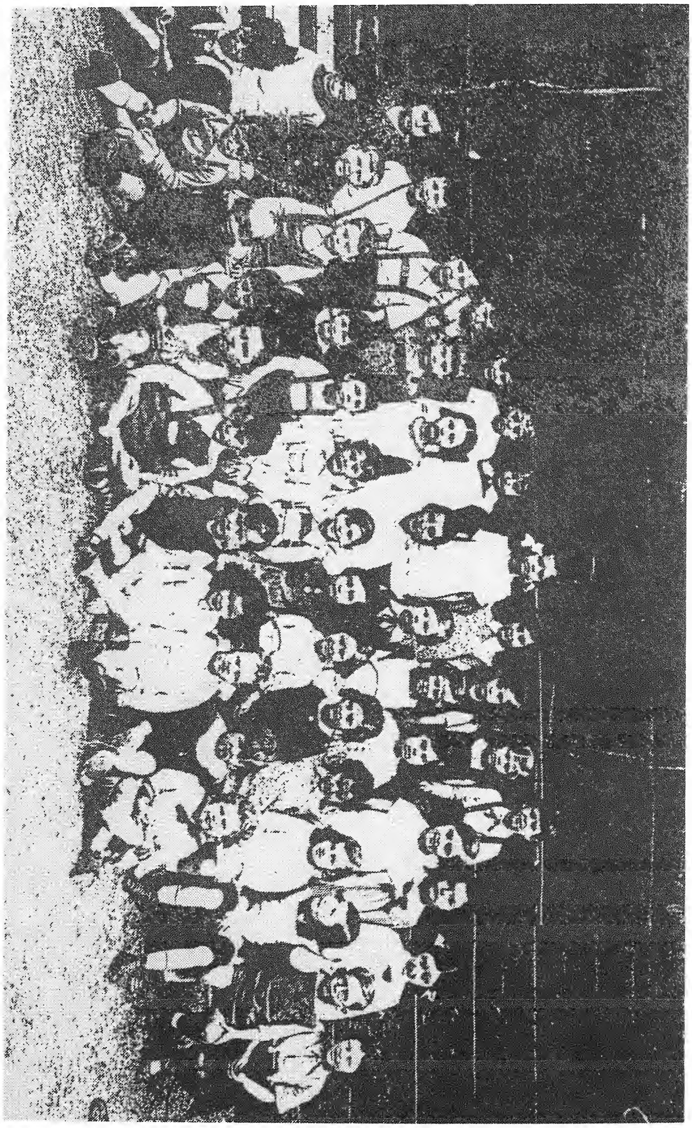
מאמר עתונאי על חגיגה בבית הספר היהודי

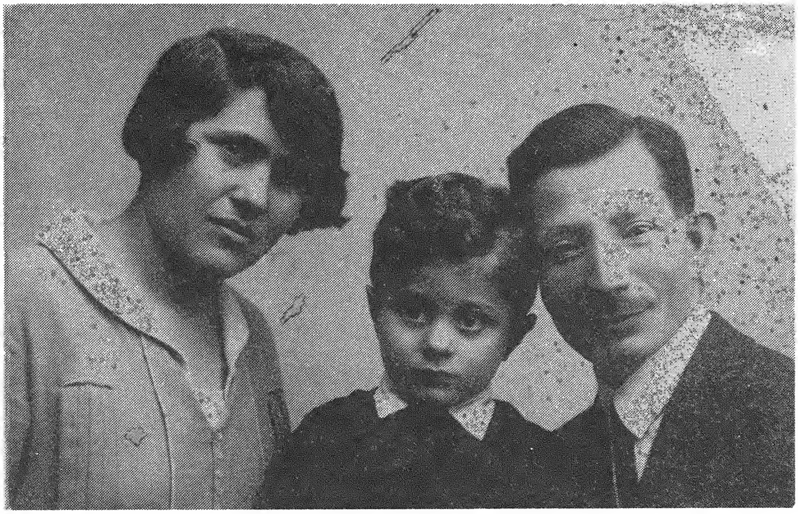
בית הספר היהודי בסקשפהרוור וברקע בית הכנסת

תמונת סיום של כתה ד' 1932-33.

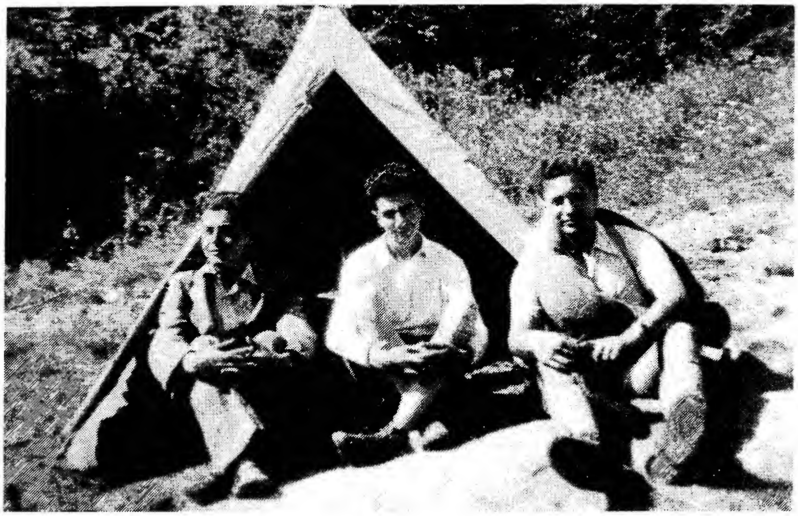
תמונת ילדי גן הילדים, מאמצע שנות ה־30

תמונת משפחת מורים Köves בבית הספר היהודי עם בנם.

מושבת ״הגנה״ Balatonboglár

שלשה חברי הנוער הציוני במושבה ב־Herend - קיץ

מושבת קיץ ב־Herend. עזרת חברים בקציר, 1943.

מושבת חורף ב־Balatonboglár 12.12.1943

פגישת יסוד "מכבי" של השומר הצעיר 1941

דמויות

Egyéniségek

Portraits

הרב הראשי

Dr. Hirschler Pál

(גרשון בן יוסף)

1907-1944

הרב Hirschler כיהן כרבה הראשי של הקהילה הנאולוגית ב־Székesfehérvár מאז 1931 ועד מותו באושוויץ־בירקנאו ב־1944.

בראשית דברינו נביא קטעים ממאמרו של הרב Beneschofsky Imre מבודפשט, לזכרו של הרב Hirschler, שראה אור ב־1951.

הרב Beneschofsky כותב: "שנות לימודיו של הרב Hirschler בסמינר לרבנים בבודפשט, היו בשיא פריחתו של המוסד הזה תחת הנהגתו של Heller Bernát. עוד על ספסלי הגימנסיה חילקו ביניהם Hirschler וחבריו, את הגלובוס של מדעי היהדות. אחד מהם למד יוונית, השני - ערבית והשלישי - פרסית. Hirschler יועד לחקר מסמכי אשור והעולם המיסתורי של הפפירוסים המצריים...

מעל לכל ספק נולד להיות איש מדע. עוד בלומדו על ספסלי סמינר הרבנים הציע לו מנהל הסמינר, Heller Bernát להציב אותו בראש המוסד, מעליו. נכון שהצעה מרחיקת לכת זו נבעה מצניעותו ואהבתו המיוחדות של Heller, אך אין ספק כי ראייתו הכוללת, כושר שיפוטו הגאוני, יכולתו האינטלקטואלית הכמעט בלתי מוגבלת, שקידתו המדעית והתעניינותו הרב גונית של Hirschler, חשיבתו הלוגית ויכולת הביטוי הבהירה והתמדתו השקטה והבלתי נלאת, הועידו אותו לעתיד מזהיר של מדען וחוקר..."

אך הגורל יעד לו תפקיד אחר, עם סיום טראגי.

על פי המלצתו של Heller Bernát בחרה קהילת Székesfehérvár למנהיגה הרוחני באיש הצנוע והשקט הזה, שבינתיים סיים גם את הדוקטורט שלו בפקולטה לפילוסופיה של אוניברסיטת בודפשט.

בבואו ל־Székesfehérvár ב־1931 למלא את תפקיד הרב הראשי של הקהילה הנאולוגית, מצא בפניו קהילה מתבוללת ובמידה מסויימת אדישה ליהדותה ולקהילתה.

עד מהרה נאלץ להתמסר יותר ויותר למשימות קהילתו, בשנים שעננים כבדים החלו לכסות את שמי יהדות אירופה והונגריה בתוכה. עבודתו המדעית, החוקרת והסיפרותית תפסה רק את המקום השני בחייו.

אישיותו, אהבתו הגדולה לבני אדם וליהדות, סבלנותו והתמדתו, הקרינו מרגע בואו על חיי הקהילה.

בראש וראשונה יצק תוֹכן וסדרים חדשים לתפילות, על ידי שיתוף הקהל, שילוב נוער במקהלת הבוגרים, והנהיג תפילות נוער בשבתות ובחגים אחרי הצהריים. בעבודה מתמדת קירב רבים נוספים מהקהילה לתפילות היפות ושימש דוגמה אישית לכל אשר ציפה מאנשי קהילתו. דרשותיו בשבתות ובחגים משכו אליהן את השכבות הנרחבות ביותר של הקהילה. הוא הצליח להלהיב את הנשמות, לטעת בהן את רוח היהדות במובנה העמוק ביותר. ערכיו האישיים והליכות חייו, ביטאו את תפיסתו היהודית.

תכונות אלו עזרו לו גם לקרב את בני הנוער ליהדות ולערכיה. הרב Hirschler יחד עם הרב Boros István והרב Mermelstein Mór יצק חיות חדשה ללימודי היהדות של התלמידים היהודים בבתי ספר הכללים העל יסודיים.

שיעורי הדת שניתנו על ידו, משכו כעת את התלמידים. הוא הצליח להביא את דמויות הנביאים בפני תלמידיו, כאילו הם מסתובבים בתוכנו. בהרצאותיו שם את הדגש על פרקי התנ"ך הדנים בכמיהת העם לחופש ולצדק. ניסה לטעת בכל אחד מתלמידיו את הידיעה ואת הרגש כי

השורשים היהודיים המבוססים על דברי הנביאים, הם הבסיס שעליו יוכלו לבנות את שאיפתם להיות אנשים מושלמים יותר. הצווים האלוהיים הושתלו בנפשות תלמידיו בלבוש מודרני וליברלי של המאה ה־20.

היה איש פתוח, עודד את תלמידיו להסתקרן, לגשת אליו, ולשאול. ביתו היה תמיד פתוח לפניהם. לרוב הכיר את בעיותיהם האישיות והפך לידידם, אך תמיד שמר על מרחק מסויים של מחנך.

הרב Hirschler ראה את מכלול חיי הנוער, איפשר להם לקיים משחקי כדורגל, פעולות ספורט וחברה אחרות במגרש הנרחב שליד בית הכנסת. תנועות הנוער הציוניות - ובעיקר 'הנוער הציוני' - פעלו בהשראתו ובהסכמתו. הרב Hirschler האציל מתבונתו והבנתו על תנועות אלה והצליח לתת להן מסגרות פעולה, שלא ינקרו את עיניהם של המתנגדים בתוך הקהילה וכמובן בציבור הנוצרי של העיר, אך יחד עם זאת יבטיחו את פעילותן התוססת.

בד בבד עם הארגון מחדש של מערכת החינוך היהודי, פעל גם בקרב המבוגרים, גיבש חוגים לפעולות חברתיות, ללימוד השפה העברית, החדיר לכל שכבות הקהילה את אהבת היהדות ואת הגאווה העצמית היהודית. בעידודו קם חוג הרווקים הצעירים Legényegylet וגם חוג לפיתוח וללימוד עצמי Önképzőkör שפעלו באופן אינטנסיבי וריכזו מספר רב של חברים.

בד בבד עם החייאת חיי הקהילה של Székesfehérvár, התמסר לשילוב הקהילות הקטנות יותר הפזורות בכל המחוז. ביחד עם Dr. Szegő Miklós שהיה יושב ראש ארגון הקהילות האזוריות (Községkerület), ביקר בהן באופן מתמיד, הרצה הרצאות רבות, לימד והפיח רוח חיים יהודיים בכל מקום בו דרכה כף רגלו.

נצטט שוב ממאמרו של הרב Beneschofsky: "לא היה אדם מתלחם. מה שהשיג בקרב מאמיניו ותלמידיו, היתה תוצאה של אישיותו השקטה אך

המקרינה את ישותה ואמונתה. והתוצאות לא היו מבוטלות. בשנות כהונתו של הרב Hirschler, כמעט באופן בלתי מורגש, התעוררה הקהילה והפנימה בעזרתו את ערכי היהדות, את ההתעניינות במתרחש בארץ הקודש ואת הסקרנות לשורשי העם ותרבותו. הילדים למדו עברית והמבוגרים התחילו להעריך את האושר הפנימי של יהדותם דווקא בתקופה, שיהדותם זו גרמה להם לסבל והשפלה בקרב תושבי הונגריה...

בעבודה שקדנית מצא את הקשר הנפשי לכל אחד מבני קהילתו. ניהל כרטסת עם פרטיהם ובעיותיהם והפך הודות לאישיותו המיוחדת למנהיגם הטבעי. דלתו הפתוחה, הקשבתו האמיתית לזולת, תבונתו והחום האנושי שהקרין נתנו את המימד המיוחד של כהונתו..."

הקהילה אהבה אותו ורצתה להעניק לו ולאימו, שטיפלה בו מאז התיתמותו בגיל 10 והמשיכה לטפח את ביתם ולשמור עליו.

הוא תפס מקום מרכזי ובולט בקרב רבני הונגריה. ביחד עם שני חבריו הדגולים Dr. Róth Emil, רבה הלוחם ללא פשרות של קהילת Győr וייבדל לחיים, פרופסור מאיר וייס - פרופסור למקרא באוניברסיטה העברית כיום - היוו את הגרעין העיקרי של הרבנים הנאורים של יהדות זו, שעתידים היו להיות המנהיגים הרוחניים של יהדות הונגריה.

Dr. Hirschler Pál (גרשון בן־יוסף) היה איש ההבנה ההדדית ואיש הסניכרוניזציה בין היהדות השורשית העתיקה ובין הליברליזם המודרני. הוא עמל כל ימיו לנטוע בליבות כולנו אהבה, אחווה, שלום ורעות. לימד אותנו לחשוב בקור רוח, לדייק ולשכנע. שלושה דברים איפיינו את דרכו: נאמנות לרעיונות, ביצוע שקט של המשימות וכושר התמדה.

זכרו יישמר בלבנו לנצח כיהודי וכאדם יחיד במינו.

ד"ר א. א.

אחדות מעבודות המדעיות העקריות של הרב Dr. Hirschler

1) וזאת ליהודה - דודך על במתי ארץ.

2) נחום: מפורש ע״י ג. הירשלר תנ״ך פרוש מדעי ע״י כהנא. (נביאים א. תרי עשר חלק שני. ת״א תר״ד).

3) א. אסתר מפורש ע״י ג. הירשלר בספר עם פרוש מדעי ע״ש א. כהנא. חמש מגילות.

4) Izráel honfoglalása az ásatások megvilágitásában. IMIT. 1938

5) לתרגום השבעים של ספר יחזקאל. דב הלר בודפשט

6) עגנון: בלבב ימים תרגום להונגרית. ג. הירשלר הוצאת יבנה.

7) תרגום שלם של ספר יחזקאל (כתב יד) 1944.

8) Zsidó messianizmus

הוא הספיק לכתוב עוד 70 מאמרים.

הרב Mermelstein Mór
משה חיים מרמלשטיין
קווים לדמותו

הרב מרמלשטיין משה חיים נולד בשנת 1876 בכפר בילקה שבאזור הקרפטים, היום בשטח אוקראינה.

בגיל צעיר עזב את הבית, כנהוג באותה תקופה והגיע לישיבה של משפחת החתם סופר בברטיסלבה שבסלובקיה, בה למד מספר שנים. מאוחר יותר המשיך את לימודיו ב־Eger שבהונגריה אצל הרב שמעון שרייבר שאף הוא נצר למשפחת החתם סופר. בישיבה זו קיבל את הסמכתו לרבנות. הוא נשאר בקשר מכתבים עם הרב שרייבר עד יום מותו.

הוא שלט ב־7 שפות והיה בעל ידע רב ביהדות. תלמיד חכם אמיתי היה כשהתמנה לרבה של Pécsvárad.

בשנת 1921 הגיע ל־Székesfehérvár, שם קיבל משרה של מורה ללימודי קודש בבית הספר התיכון העיוני, בבית הספר המסחרי ובגימנסיה לבנות. הוא ראה בהוראה שליחות ואף בהיותו חולה לא הסכים לנטוש את הקתדרה ובמאמצים עליונים המשיך ללמד.

בנוסף לעבודת ההוראה התמנה הרב Mermelstein כדיין בקהילה, הרבה בביקורי חולים ועזר ימים כלילות לנזקקים.

דאגתו היתה נתונה גם למספר בחורים יהודיים שהיו בצרות ועמדו לפני משפט צבאי, עזר להם להשיג עורך דין, ביקר בבית הכלא הצבאי, השיג עבורם אישור לתפילה ולמזון מיוחד לקראת החגים.

בצאתו לגימלאות נטל על עצמו משימה גדולה. הוא החל בתרגום להונגרית של ה״שולחן ערוך״ אך לאור הנסיבות לא זכה להשלים את משימתו. היה בין ראשוני הרבנים בעיר שהתייחסו בחיוב ובאהדה לתנועה

הציונית. היה אף חבר ב׳התאחדות התנועה למען פלשתינה׳. בערוב ימיו פירסם מאמרים בנושאי היהדות, הכשרות ובנושא החזרה בתשובה שלפי תפישתו התבטאו בשמירת שבת וביקור בבית הכנסת בשבתות ובחגים וכו׳.

עבודתו הרבה והמבורכת לא נשכחה ותלמידיו שעדיין בחיים מרבים להעלות זכרונות וקווים לדמותו בכל מפגש של יוצאי Székesfehérvár. נכדו משה, שנקרא על שמו זכה להיפגש עם אחדים מתלמידיו שהיגרו לקנדה בעת שביקר במונטריאול.

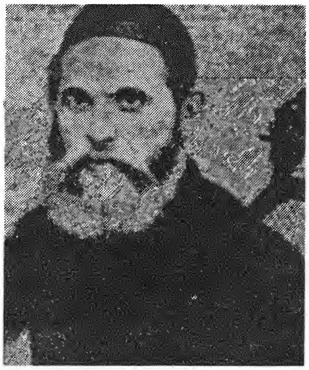
בחייו היה איש צנוע וירא שמיים וכך אף סיים את חייו במחנה ההשמדה אושוויץ־בירקנאו.

יהי זכרו ברוך

מאת בנו, Mermelstein Kornél, נהריה

הרב Natonek József

(1813-1892)

הרב Natonek כיהן כרבה של הקהילה הניאולוגית של Székesfehérvár בין השנים 1860 - 1867. עם כניסתו לתפקיד הכריז בפני אנשי הקהילה: "עם ישראל לא מת, עם ישראל חי וקום יקום וישוב לארצו ולמולדתו, לארץ ישראל, בהתאם להבטחה האלוהית, כפי שהובאה ע"י נביאי ישראל". הקהילה קבלה אותו באהדה. הוא הצליח לחזק ולארגן אותה, ולהעלות את רמתה הכללית והיהודית כאחת. בבית הספר דרש מינוי מורים מוסמכים. התמסר מאוד לקהילתו אך לא הזניח את אהבתו הגדולה - את ארץ ישראל. ב־Székesfehérvár נרגעה רוחו הסוערת לאחר הויכוחים הרבים שהיו לו עם השלטונות בכהונתו הקודמת ב־Jászberény.

היה איש משכיל והוגה דעות, אשר גיבש את תפישת עולמו לאחר מחקרים רבים בעולם הרוחני של היהדות ובעולם הסובב אותה. תפישתו היתה, כי עלינו לקבל את חוקי ה' כדבר שלם בתכלית השלמות, גם באופן שכלתני. לעומת זאת יכולים חכמי ושופטי ישראל בכל דור ודור להתאים את ההלכה לטובת עם ישראל ולתועלתו.

הוא ראה את ייעודו העיקרי בהגשמת תפישתו הציונית. לאחר המהפכות הלאומיות בארצות אירופה והשינויים שחלו בעולם הגיע הזמן גם לשינויים ביהדות, שיביאו בסופו של דבר להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. מ־Székesfehérvár ניהל התכתבות עם Alliance ('כל ישראל חברים') וקרא להם למצוא בסיס כספי לעזרת אחינו שבמצוקה במזרח אירופה וגם לפיתוח יסודות ההתישבות בארץ ישראל. בסופו של דבר מצאו תכניותיו אוזן קשבת. באותה עת לא הזניח גם את תפקידיו כרב

הקהילה, התיידד עם הבישוף של Székesfehérvár וחיבר איתו מילון עברי-לועזי (ב־5 שפות).

ב־1867 התפטר מכהונתו כרב ב־Székesfehérvár, על מנת להתמסר לטיפול בבנין ארץ ישראל. החליף דעות עם משה הס ועם הרב קלישר שאיתם שיתף פעולה בכל מהלכיו. יצא למסע הסברה ומשא ומתן ברחבי אירופה, פעל לשכנוע בית רוטשילד ומוסדות Alliance להתחיל בבניית ההתישבות בארץ ישראל, אך בהגיעו לאיסטנבול, חלה וחזר להונגריה. בבודפשט התידד עם משפחות הרצל ונורדאו וייסד שבועון בשם ׳אחדות ישראל׳.

הרב Natonek היה בוגר ישיבת ׳חתם סופר׳ ובעל הסמכה הונגרית להוראה. כתביו התגלו אחרי מלחמת העולם השניה. בספרו ׳המשיח׳ שהוחרם בזמנו כתב: ״ליהודים אין צורך באמנציפציה אישית צבועה באירופה, כי יש להם מולדת ומטרתם צריכה להיות החזרה לארץ ישראל כאומה מוכרת״.

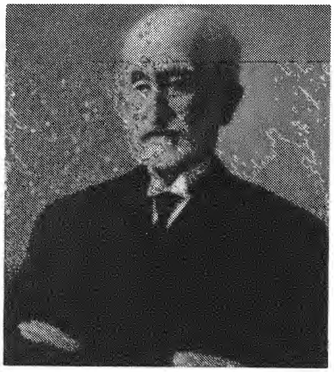
היה הרב הציוני הראשון בהונגריה בדור האמנציפציה.

א. א.

Dr. Lőwy Károly

(1853-1939)

לדמותו של ראש הקהילה הנאולוגית

Dr. Lőwy Károly הטביע את חותמו על חיי הקהילה הנאולוגית של Székesfehérvár למעלה מ־30 שנה. בתחילה כפעיל נמרץ, לאחר מכן כסגן יושב ראש הקהילה בשתי קדנציות וב־21 שנים האחרונות לחייו כיושב ראש הקהילה.

Dr. Lőwy Károly נולד ב־1853 ב־Várpalota והתייתם בגיל 12. מאז עמד כיחיד במערכות החיים ובנה במו ידיו את חייו, על השגיהם המרשימים. בגימנסיה היה תלמיד מצטיין. במשך שנתיים למד משפטים בוינה, סיים את לימודיו וקיבל את הדוקטורט באוניברסיטה של בודפשט.

ב־1880 התיישב ב־Székesfehérvár ותוך שנים מעטות זכה למעמד מכובד ביותר, הודות לבקיאותו המשפטית המיוחדת במינה. איש צנוע היה, ממעט במילים, סובלני וסבלני לכל אחד שהיה זקוק לעצתו או לעזרתו. שימש ככתובת לכל עניי קהילתו ועירו בכל עת. גם בשיא העומס של פעילותו, הקשיב בסבלנות לכל אדם שנקלע למצוקה, הגיש להם את עזרתו ועשה הכל לפתור את בעיותיהם. אופייני ביותר, כי היה ידוע כדואג לקהילת הצוענים, הן בעזרה משפטית והן בתרומות. לגביהם ראה את פעולותיו ככורח בל יעבור, בראותו את קהילת הצוענים כנעזבת ומופקרת על ידי כל הגורמים הציבוריים והחברתיים בעיר.

הופעותיו בפני בתי המשפט הצטיינו בתמציתיות. מעט דיבר, אבל הרבה אמר, בניגוד לאלה הנזקקים למלל רב כדי לכסות על מיעוט דעת. לידע המשפטי העצום, חברו לב אנושי חם ויסודות מוסריים נעלים. היה דייקן,

יסודי ובעל כושר אנליטי מפליג. הודות לתכונותיו אלה הצליח לנתח מצבים מסובכים ומורכבים, להפריד את העיקר מהתפל ולהפוך את העיקר לבר הבנה לכל איש ואיש. בדרכו המשפטית, לא הסכים לייצג עמדות בלתי צודקות והתרגז כשחשב שלקוחותיו רוצים להשיג השגים בלתי מוצדקים או לנקוט בשיטות משפטיות, שלא התיישבו עם תפיסתו המוסרית.

אהבת האדם ופעילות רצופה למען צדק חברתי היו מרכז חייו. איש נדיב וטוב לב היה. עסק כל ימי חייו בענייני הציבור והרגיש מאושר, שיכול היה לתת, להעניק ולתרום.

חבריו המשפטנים והשופטים הכירו עד מהרה באיכותו האנושית ובקיאותו המשפטית ובמקרים אין ספור פנו לקבל את חוות דעתו המקצועית. Dr. Lőwy Károly לא ראה מעולם מעמסה במערכת יחסים זו, אלא כבוד והערכה והיה מאושר להעניק מידענותו לכל הפונים והזקוקים.

לשכת עורכי הדין בחרה בו כנשיאה, תפקיד שמילא במשך 24 שנים. היה חבר במוסדות עירוניים רבים ולא התקבלה החלטה עירונית חשובה מבלי להיוועץ בו. המועצה המשפטית העירונית בחרה בו כחבר לכל ימי חייו, בימים שרוחות אנטישמיות שטפו כבר את הציבור ב־Székesfehérvár.

הילד העני שאכל ארוחה חמה רק ארבעה ימים בשבוע צמח לדמות נערצת ומרכזית בחיי הקהילה והעיר.

שנות עבודתו כיושב ראש הקהילה הנאולוגית זכתה הקהילה לתקופת פריחתה. תחת הנהגתו הוקמו בית האבות, גן הילדים, חוגי הנוער ועוצבו המערכות הכלכליות של הקהילה. ניתן לציין כי לא במעט תרמה להצלחתו העובדה כי הצליח לשלב בהנהגת הקהילה את הכוחות הצעירים, קידם אותם, שמח בהצלחתם ולא חשש מעולם, שיאפילו על מעמדו ויוקרתו. הוקיר וכיבד את עבודת פקידי הקהילה והרכין את ראשו בפני רבניה. מעולם לא פגע במודע באיש.

Dr. Lőwy Károly הפך במרוצת השנים לאיש עשיר, בעל אחוזה ונכסים רבים. אופיינית לדמותו המיוחדת, היא צוואתו שכולה אנושיות, רוחניות ויהודית ואיננה מזכירה ענייני רכוש בכלל. הוא בטח ברעייתו וארבעת ילדיו שענייני הרכוש לא יעוררו מחלוקות ביניהם. אנו מסיימים את הקווים לדמותו בהבאת הפרקים העיקריים מצוואתו:

אשתי האהובה,

ילדיי היקרים,

למקרה מותי אינני רוצה לעסוק בחלוקת הרכוש. בקשתי היחידה היא שתמשיכו להחזיק באחוזה, שמהכנסותיה יאפשר לשתי בנותיי להתקיים, גם אם לא יתחתנו ובני Kornél יוכל להמשיך בעבודתו המדעית, גם אם יפסיד את משרתו השכירה...

אבקש מכולכם לא להתאבל על מותי ותזכרו שאלוהים העניק לי חיים ארוכים ומאושרים וחייתי חיים נעימים והרמוניים גם כשהייתי תלמיד עני והייתי צריך להאבק על קיומי. לא איבדתי מעולם את התקווה ואת הביטחון, שאצליח בסופו של דבר. אל תלבשו בגדי אבל, לכל היותר פס שחור על שרוול מעילכם. בניי יגידו קדיש רק באותן ההזדמנויות, שממילא יבקרו בבית הכנסת. שלא תיערך תפילת אזכרה.

בטקס קבורתי לא יינשאו נאומים מלבד של הרב. אבקש שבדבריו יתייחס לשלושת מאפייני חיי העיקריים: העבודה, האושר והעצב*, ושיזכיר, כי תמיד אמרתי לו עד כמה יפה ואצילה היא היהדות וכי תפילת יום הכיפורים מתחילה במילים "ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה".

מיותר לבקש שילדיי יאהבו את אשתי, אימם, כפי שהיא ראויה לכך ויעשו הכל להנעים את חייה ויעזרו לה להתגבר ולשכוח את הצער הגדול שהיה מנת חלקנו ושהיא תשמח, כי יש לה ארבעה ילדים מוצלחים שבעבורם

* בנו Lánczos György איבד את עצמו לדעת בגיל 24.

עליה לשמוח מן החיים. היא ראויה כי יתרת חייה יעברו בנועם. לשם כך יעשו ילדיי את כל האפשרי ומוטל גם עליה להקל עליהם את המלאכה הזו. עליה לזכור שאין לדרוש מהגורל שחיינו יעברו אך ורק בשמחות ונגזר על האדם שעל אף מכות הגורל יעביר את שנות חייו שההשגחה מעניקה לו, באופן הנעים ביותר ולא יענה את עצמו במחשבות עצובות והאשמות עצמיות לא נכונות. החיים נותנים לנו שמחה ועלינו להפיק מהם את הטוב ביותר. כאבתי, כי אישתי האהובה לא התגברה על אובדן בננו הצעיר, אבל כעת מספיק כבר מן האבל...

אם תלכו בדרך זו ואישתי האהובה תבין כי אין טעם לעצב המתמשך ושהיא עוד תוכל למצוא שמחה בהמשך חייה, תיתנו לי את הכבוד האמיתי. שאלוהים יהיה בעזרכם וימנע מכם כל צער ויעניק לכם שמחת חיים, כפי שחווה זאת אביכם האוהב.

בכוונה לא ציינתי את התאריך.

ב־21 בינואר 1939 הלך לעולמו בשיבה טובה ובמסע הלוויתו שיצא מבית הכנסת, השתתפו נציגי כל הקהילות של האזור ונציגי המוסדות העירוניים, נציגי הכנסיות והמוני מוקירי זיכרו.

מאת: הנכד רביד (Lánczos) בנימין

Dr. Szegő Miklós

(1887-1945)

לדמותו של יו"ר הקהילות המחוזיות

תרומתו של Dr. Szegő Miklós לחיי הקהילות במחוז Fejér היתה מכרעת. אישיותו הרב גונית הטביעה את חותמתה על כל מערכות החיים של הקהילות היהודיות במחוז. היה איש גאה ויהיר, בעל יכולת ארגונית עצומה. איש המעשה, שמצא פיתרון לכל הבעיות וגם תרם את המיטב מזמנו וממונו לצרכי הציבור.

Dr. Szegő Miklós בא ממשפחה אמידה והפך לאיש העשיר ביותר בקהילה. היה חוכר גדול של אחוזות חקלאיות, חבר הבורסה בבודפשט וגם עסק בפרקטיקה משפטית.

האמין בציונות ותמך בפעילויות התנועה. בשנת 1932 ביקר בארץ ישראל, אך הטיל ספק ביכולתה הכלכלית של הארץ לקלוט את העם היהודי. בשובו מהביקור נשא הרצאה מקיפה על המצב החברתי, הכלכלי והדתי בפלשתינה. הוא נתן יד ליוזמת התנועה הציונית להקים הכשרות חקלאיות ואיפשר הקמת הכשרה כזו ב־Enying. האדמה שעליה פעלה ההכשרה היתה חכורה מהגרף Festetics - אנטישמי ידוע. בפרלמנט ההונגרי נשאל הגרף על פשר מעשהו ובתשובתו הוא טען, כי נתן יד לפתרון הבעיה היהודית, באשר הצעירים המכשירים את עצמם לחיי חקלאים, יעזבו את הונגריה ויעלו לפלשתינה.

שיתוף הפעולה המצויין בין Dr. Szegő Miklós איש המעשה והארגון לבין הרב Dr. Hirschler Pál הסמכות הרוחנית של קהילת Székesfehérvár הניב תוצאות מעולות בכל רחבי המחוז.

הוכן מבנה ארגוני חדש של הקהילות במחוז, נקבעו נוהלים למינויי הרבנים. Dr. Szegő Miklós היה הרוח החיה גם במימוש לימוד השפה

העברית בבתי הספר היסודיים היהודיים ובמסגרת שיעורי הדת בבתי הספר התיכוניים הממלכתיים. החלטה ברוח זו הועברה על ידו בישיבה משותפת של כל הקהילות היהודיות בהונגריה. בשנים שהשלטונות הפסיקו את הקצבת הכספים לבתי הספר היהודיים, פעל בהצלחה לגיוס המשאבים הדרושים לקיום בתי ספר אלה.

רעייתו תמכה בתנועות הנוער ואחותו עלתה ארצה עוד בשנת 1938.

עם כניסת הגרמנים להונגריה ב־19 במרץ 1944 פעל במשך תקופה מסוימת ובמעשיות רבה בקהילות המפוזרות שבמחוז. המפקדה הגרמנית ראתה בו את הדמות המרכזית של קהילת Székesfehérvár והתכוונה להעמיד אותו בראש מועצת היהודים, אך הוא סירב. באותו זמן התבטא בפני בנו כך:

"להיות זקן היהודים פרושו למות. אם תציית לגרמנים אולי תישאר בחיים, אך היהודים יהרגוך בתום המלחמה. אם תנהג בהתאם לצו מצפונך היהודי, יהרגוך הנאצים. אם כבר הועמדתי בפני הברירה הזאת, אזי אני מעדיף להירצח בידי הגרמנים ולמות כאדם וכיהודי הגון ולא כבוגד".

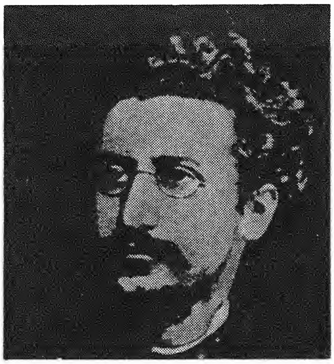
על אף סירובו לקבל תפקיד רשמי, הפך לחוליה המקשרת המרכזית בין הקהילה והמפקדה הגרמנית.

עוד לפני ריכוז יהודי Székesfehérvár בגטו, נשלח על ידי הגרמנים לבית כלא בבודפשט. לאחר זמן קצר שוחרר וצורף למועצת היהודים בבודפשט. המועצה הטילה עליו המשימות המרכזיות בארגון הגטו של יהודי בודפשט ופעל רבות להצלת נפשות.

מספר ימים לפני שחרור העיר על ידי הצבא האדום (כנראה ב־6 בינואר 1945) נלקח לחקירה ולא נראה יותר על ידי איש. בנו András היגר לאנגליה עוד בשנות ה־30, בנו הצעיר Feri עלה לארץ במסגרת "הטיול" ואשתו Róza נשארה בחיים ועלתה לארץ לאחר המלחמה.

היה איש המעשה, יהודי גאה ותקיף.

א. א.

Goldziher Ignác

1850-1921

משפחת Goldziher היתה אחת המשפחות היהודיות הראשונות שהתיישבה ב־Székesfehérvár ב־1842. מוצא האב מגרמניה והאם מצ׳כוסלובקיה. המשפחה שמרה בקפדנות על תרי״ג מצוות. הוריו הקנו לו את ערכי הצניעות, ההסתפקות במועט והסובלנות כלפי כל אדם ואדם. נעוריו עברו בסדר חיים קפדני, מגיל 4 למד ב״חדר״ ובגיל 5 ידע כבר את 5 חומשי התורה. בגיל 8 למד גמרא ובגיל 12 הכיר כבר את ״מורה נבוכים״, ״שולחן ערוך״ ועוד. הדיאלקטיקה של הגמרא וסיפורי האגדות משכו את ליבו. מוריו היו הרב Dr. Zipser ואחיו. בגיל 9 התחיל ללמוד עברית, אביו הביא לו מורה מיוחד מגרמניה בשם פרוידנברג משה וולף. הילד הצעיר עבד על פי סדר יום נוקשה. ביומנו כתוב: בשעה 9.00 בבוקר הופיע פרוידנברג, קריאה ופרשנות בספר ״חובות רגשות הלב״, 12.00-10.00 לימודי גמרא, 13.00-12.00 חמשת חומשי תורה, 15.00-14.00 דיקדוק עברי, 18.00-15.00 לימודים כלליים ו־21.00-19.00 לימודים כלליים.

ביולי 1863, בשבת פרשת בלק, נשא את נאום הבר מצווה שלו בשפה העברית. בנאומו שנשא את הכותרת ״על הצדק לשלוט בעולם״ נדר נדר, שכל חייו יישאר נאמן לדתו ולעמו.

בגיל 15 התחיל ללמוד ערבית ופרסית וב־1867 כבר תרגם מערבית להונגרית. פרופ׳ Vámbéry הידוע, הציג את תרגומו באקדמיה והעטיר עליו שבחים רבים. את לימודי היהדות המשיך כעת עם המורה בריל שמואל לייב. ב־1868 יצא להמשך לימודיו ב׳מדעי המזרח והיהדות׳ בגרמניה ולמד יחד עם מקס נורדאו. ב־1870 הוענק לו תואר דוקטור

באוניברסיטת בודפשט. ב־1873 חזר להונגריה, עבד כעיתונאי ועסק בתרגומים. לאחר שלא התקבל לסגל האוניברסיטה בבודפשט, יצא למזרח התיכון שם ביקר בקהיר, בדמשק, בירושלים ובבירות. שהה באיזור בשנים 1873-1874 וראה בשנים האלה את השנים היפות ביותר בחייו. בפגישתו עם שייח מסגד אל אזהר בקהיר הציג את עצמו: שמי איגנץ אל מגרי, נולדתי כבן עם הספר שמאמין באל אחד. הוא לא הסתיר את יהדותו אך לא הבליט אותה בסביבה המוסלמית. לאחר שיחתו עם השייח, התאפשר לו לבקר במסגדים וגם בבתים מוסלמים פרטיים במצרים, אך לא אושרה בקשתו להשתתף בתפילת יום שישי, והוא נאלץ להתחפש לתייר אמריקאי כדי להשתתף בתפילה. שיחותיו עם סופרים ושייחים עוררו התלהבות רבה בשל בקיאותו בספרות הערבית, בהיסטוריה ובמשפט המוסלמי. זכה להערכה רבה והתקבל לקבוצת המדענים המוסלמים המפורסמים ביותר במצרים.

מפאת מחלת אביו הפסיק ב־1874 את ביקורו במזרח וחזר להונגריה. "תמיד שמור את אמונתך בשם" ציווה עליו אביו לפני שהלך לעולמו. בגיל 24 הפך לראש המשפחה ונעזר רבות בחותנו המבוסס כלכלית. למרות הבטחה למשרה מלאה באוניברסיטה, התנהל איתו משא ומתן מעורפל ומלא תככים ובסופו של דבר לא זכה במשרה מתאימה. הוא נפגע קשות ועולמו נעשה מריר וקשה. הרב ד"ר שמואל כהן סייע לו בפיתרון המשבר הכלכלי והנפשי שאליו נקלע. בין 1876 ו־1905 עבד בשרות הקהילה הנאולוגית בבודפשט. ב־12 השנים הראשונות שימש כרכז חינוך. במסגרת תפקידו זה, הכין את תכניות הלימודים הכלליים והיהודיים לכל בתי הספר היהודיים ואת תכניות לימודי היהדות גם לבתי הספר הכלליים. החדיר את לימוד השפה העברית לבתי הספר וגישתו לציונות היתה חיובית אך תאורטית. כשהוחלט בקהילה למנות מפקחים לבתי הספר הוצע לו תפקיד כזה אך הוא דחה אותו באומרו: "אינני רוצה לשמש מלשין לעשירי הקהילה". בהמשך הוא מונה למזכיר הקהילה. במרבית שנות עבודתו בקהילה, שררו יחסים מתוחים בינו לבין ראשי הקהילה. נשא אישה ונולדו להם בנים.

גם בשנים אלה שקד יומם ולילה על עבודותיו המדעיות. ב־1889 קיבל בקונגרס בשבדיה אות הצטיינות על עבודותיו הנפלאות בבלשנות ובספרות הערבית. בחוזרו לבודפשט לעבודתו בקהילה אמר במרירות: אני מדען מפורסם בעולם, אך כאן כל יהודי עשיר יכול לקלל ולגדף אותי. כעס והמשיך לעבוד. את טקס בר המצוה של בנו ערך ב־Székesfehérvár.

ב־1905 התקבל סוף סוף כפרופסור מן המניין באוניברסיטה של בודפשט והיה ליהודי הראשון שזכה למעמד זה. הוא הפך לדמות מרכזית באוניברסיטה ובתוקף תפקידיו היה עליו להשתתף בטקסים ממלכתיים רבים, שחלק מהם נשא אופי נוצרי קתולי מובהק. במקרים אלה השתדל להימנע מלהשתתף בטקסים.

היה יהודי משכיל וגאה ומדען מבריק. רק שנים רבות לאחר ההכרה המדעית בעולם האיסלאם ובחוגים המדעיים של גרמניה ואירופה בכלל, זכה להכרה מסויימת גם בקהילה המדעית בהונגריה.

א. א

Hevesy György

1885-1966

מוצאו מהכפר Sárbogárd במחוז Fejér. סבו היה הרב של הכפר. אביו היה חוכר אדמות וספק תבואה למוסדות הממלכתיים. המשפחה הפכה להיות מבוססת בסוף המאה ה־19. הישגי עבודתו זכו להכרה בחצר המלוכה והוענק לו תואר אצולה. אז הוחלף שם המשפחה מ־Bischitz ל־Hevesy. האב עבר לבודפשט, אך המשיך לתמוך בקהילת האם.

Hevesy György נולד כבר בעיר הבירה ולמד בגימנסיה קתולית. אחרי הבגרות המשיך לזמן קצר באוניברסיטה הטכנית של בודפשט, אך עקב התעוררות הרוחות הלאומניות והאנטישמיות בראשית שנות ה־20 של המאה, יצא לברלין להמשך לימודיו וסיים את הדוקטורט שלו ב־Freiburg שבגרמניה. לאחר שהות קצרה בציריך עבר למנצ׳סטר (Rutherford), לוינה (Paneth) ולבודפשט (Eötvös).

חוקר האטום המהולל Rutherford הטיל עליו להפריד את היסוד Radium-D מן העופרת. Hevesy לא הצליח במשימה זו, אך אי הצלחה זו לימדה אותו את מושג היסוד הכימי: יסודות כימיים זהים יכולים להיות מורכבים מחלקיקי גרעיני אטום שונים ולכן הם נמצאים באותו מקום במערכה המחזורית, אך המסה והקרינה שלהם יכולים להיות שונים. מכאן השם היווני "איזוטופים". מחקריו אלה זכו לפרסום מידי.

במנצ׳סטר הכיר Hevesy את חוקר מבנה האטום Niels Bohr, הם התידדו וב־1922 הזמין אותו Bohr, להשתתף בהקמת המעבדה הגרעינית שלו בקופנהגן. בחוקרו את המודל האטומי של Bohr, על פי עקרונות תורת הקוואנטים, גילה Hevesy יסוד חדש, שקיבל את המספר 72

במערכה המחזורית. הוא קרא ליסוד זה Hafnium על השם הלטיני הקדום של הבירה הדנית Hafniae - Kopenhagen.

בשלב מאוחר יותר התמקד Hevesy במחקריו בגילוי תכונות חדשות של חומרים רדיואקטיביים והשימוש בהם ברפואה ובביולוגיה. יחד עם הגברת Hilda Levi גילו, שהקרינה הנאוטרונית עשויה להפוך יסודות יציבים לרדיואקטיביים.

עם כיבוש דניה על ידי הגרמנים נאלצו Hevesy ו־Bohr לברוח. Hevesy המשיך לחקור את הביולוגיה הגרעינית בשטוקהולם וב־1944 הוענק לו פרס נובל בכימיה. בפועל קיבל את הפרס לאחר המלחמה ב־1945.

לאחר מלחמת העולם השניה השתתף בארגון התעשיה הגרעינית לשלום ועסק במחקרים רפואיים וביולוגיים חשובים. בשנותיו האחרונות חזר לאוניברסיטת Freiburg. שם נפטר ב־1966. היה מדען מעמיק, פעלתן ומתמיד. היה יהודי נאמן לדתו אך לא היה שומר מסורת.

א.א.

מקור: מרקס גאורג: The Voice of the Martians.

Lánczos Kornél

1893-1974

Lánczos Kornél היה הבוגר בין חמשת ילדיה של משפחת Lőwy (ראה מאמר נפרד על Dr. Lőwy Károly). הילדים שינו את שמם ל־Lánczos בשנת 1906, אך ההורים שמרו על שמם המקורי. היתה זאת משפחה תרבותית מאוד ומכובדת בכל חלקי הציבוריות של Székesfehérvár.

את 4 שנות לימודיו בבית הספר היסודי עשה בבית הספר היהודי על שם Goldziher, שם למד גם את השפה הגרמנית והעברית. לימודיו התיכוניים היו בבית ספר תיכון של הכנסיה הקתולית, שהיה ידוע ברמתו המעולה ובפיתוח היכולות האינדיבידואליות של תלמידיו. Lánczos Kornél ציין פעמים רבות בחייו את העובדה, ששנות לימודיו אלה, נתנו לו השכלה כללית רחבה ביותר ועוררו בו את הסקרנות המדעית ואת הגישה הספקולטיבית הרחבה, שאפיינו את חייו. ב־1910 סיים את לימודיו בהצטיינות.

ב־1911 נרשם לאוניברסיטה המלכותית למדעים בבודפשט, שם למד פיזיקה, מתמטיקה ופילוסופיה. לאחר קבלת התואר התמנה כעוזרו של Tangl Károly, פרופסור לפיזיקה ניסיונית. שנים אלה בחייו הקבילו להתפתחות תורת היחסות שהשפיעה על חייו השפעה מכרעת. כפי שהוא הדגיש בעצמו "זאת הפכה לאהבתי הראשונה". עבודת הדוקטורט שלו נסבה על נושא זה והוא שלח אותה ל־Einstein. בתשובתו כתב אליו Einstein: "לדעתי, אני יכול לציין כי עבודתך היא יסודית ומקורית ובעקבותיה עליך לזכות בדוקטורט" ואומנם התואר הוענק לו ב־1921 באוניברסיטת Szeged אצל פרופסור Ortvay Rudolf.

ב־1920 נכנס לתוקפו בהונגריה, החוק הראשון נגד היהודים, שהגביל ל־6% את שיעורם במוסדות להשכלה גבוהה. Lánczos הבין כי התפתחותו המדעית וקידומו עלולים להיות מוגבלים, התפטר ממשרתו ועבר לאוניברסיטת Freiburg שבגרמניה. גם בעבודתו באוניברסיטה זו, טיפל בעיקר בנושאים הקשורים לתורת היחסות.

ב־1924 עבר לאוניברסיטת Frankfurt שם הרצה על פיזיקה עיונית. על כשרונו כמרצה כתב אליו Einstein באחד ממכתביו[1]: "Max von Laue ואני שותפים בדעה, כי חשיבתך הבהירה ויכולת ההוראה שלך, הן בדרגה יוצאת דופן".

בתקופה זו חלה התפתחות רבה בתורת מכניקת הקוואנטים. נושא זה היה תמיד בין הנושאים החביבים על Lánczos ועבודתו החשובה בשם 'מכניקת הקוואנטים לפי תורת המרחב',[2] פורסמה ב־26 בפברואר 1926 והקדימה ב־3 שבועות את עבודתו המפורסמת של Schrődinger על 'מכניקת הגלים'.

שנת 1928/29 היתה מכרעת בחייו של Lánczos. ב־29 בספטמבר 1928 כתב Albert Einstein לפרופסור Madelung באוניברסיטת Frankfurt: "בשיחתי עם Lánczos על מספר בעיות של תורת היחסות, נוצר בי הרושם כי שיתוף פעולה בינינו בשנה הקרובה, יניב פירות רבים. בקשתי אליך, שתסכים להעניק לו שנת חופשה, על מנת שיוכל לעבוד איתי ב־Berlin". כך הפך Lánczos Kornél עוזרו המתמטי של Einstein והקשר האישי וההתכתבות הרצופה ביניהם לא פסקה עד מותו של האחרון. במכתבו מיום 21 במרץ 1942 מבטא Einstein את הקירבה המדעית ביניהם באילו המילים: "אדון לנצוש הנכבד! את עבודתך הקטנה קראתי בהתעניינות רבה. אתה אולי האדם היחידי שאני מכיר, שגישתו לפיזיקה היא כמו שלי: האמונה בכך, כי אפשר לתפוש את המציאות על ידי הפשטות הלוגית והאחדות שלה"[3].

בסתיו 1929 חזר Lánczos לאוניברסיטת Frankfurt ובתקופה זו נשא את אישתו הראשונה Maria. כעבור זמן קצר חלתה רעייתו בשחפת, מחלה שהשפיעה רבות על חייו בשנים הבאות. בשנת 1931 קיבל Lánczos הזמנה לשמש כפרופסור אורח באוניברסיטת Purdue בארצות הברית ובגלל עליית הפאשיזם חזר לגרמניה רק לתקופה קצרה. את הפרק שנפתח בחייו בשנת 1931, אפשר לאפיין באלה שתי המילים: 'מתמטיקה שימושית'.

שנותיו הראשונות בארצות הברית היו קשות מכל הבחינות. רעייתו שלא הורשתה להיכנס לארצות הברית בגלל מחלתה, נשארה עם הוריו של Lánczos בהונגריה. על מנת לבקר אותה מדי שנה, קיבל על עצמו Lánczos חצי משרה בלבד. כל ביקור כזה בעיר הולדתו Székesfehérvár היה כרוך בנסיעה של שבועות אחדים באוניות וברכבות. Lánczos לא שלט בשפה האנגלית ואת שנתו הראשונה בארצות הברית השקיע בעיקר בלימוד השפה. הוא לימד בסך הכל 6 שעות בשבוע, אך הכנת שיעוריו בשפה האנגלית גזלה ממנו זמן של משרה מלאה. הוא לא שיער בימים ההם שברבות השנים הוא ייזכר גם כמחדש חשוב של ספרי לימוד וספרי כיס מדעיים.

בשנת 1943-44 הרגיש Lánczos כי הוא חייב לתרום למאמץ המלחמתי והצטרף למכון התקנים של ארצות הברית במסגרת תכנית ההגנה שנקראה Mathematical Tables Project of National Bureau of Standards. הסגנון האלגנטי של הרצאותיו, שהיו שזורות בהומור המיוחד שלו, הקסימו את חבריו לעבודה. Gertrude Blanch ו־Ida Rhodes תיארו אותו כך: "המקסים ביותר באישיותו היה העדר מוחלט של מודעות לחשיבות עצמית והכבוד הכן שרכש כלפי כל אחד מאיתנו ללא הבדל תפקיד, מעמד או דרגה".

רעייתו נפטרה בהונגריה ב־1939 ואת בנו Elmár בן ה־6, הצליח באותה שנה - ימים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם ה־II - להביא לארצות הברית ולהצילו משואת יהדות אירופה. ב־1946 עזב את אוניברסיטת

Purdue והתמנה למתמטיקאי של מפעל המטוסים Boeing. ב־3 שנות עבודתו במפעל, פתר את הבעיות המתמטיות של הנדסת המטוסים, ו'תרגם' את המושגים המדעיים לשפת המהנדסים.

ב־1949 עבר לאוניברסיטת California ועסק במחקר שיטות מתמטיות הדרושות למחשבים דיגיטליים. המחשבים 'אהבו' את שיטותיו אך Lánczos לא התאהב במחשבים (היתה זאת אהבה חד צדדית). בתקופה החשוכה של הסנאטור McCarthy בראשית שנות ה־50, נענה ברצון להזמנתו של הפרופסור Schrődinger ולהזמנתו האישית של ראש ממשלת אירלנד Eamon de Valera והתמנה כפרופסור לפיזיקה עיונית ב־'Dublin Institute for Advanced Studies'. כך התחילה תקופת חייו הנהדרת ביותר של Lánczos והוא חזר לחקר תורת היחסות, שהיתה 'אהבתו הראשונה'. Lánczos נהפך חיש מהר לאחת הדמויות הנערצות והססגוניות של חוגי התרבות ב־Dublin. הוא התחתן בשנית וביתו שימש 'בית פתוח' לחוקרים ולמדענים. השיחות ליד כוס תה נסבו לא רק על פיזיקה ומתמטיקה, אלא גם על מוזיקה, פילוסופיה ועניני דיומא. מדי פעם התישב Lánczos ליד הפסנתר והעניק לשומעיו חוויה מוזיקלית מרשימה. האוירה של המכון והעדר התחייבות קבועה למתן הרצאות, איפשרו לו סוף סוף לעסוק במחקר. הוא עבד על המשך הפיתוח של תורת היחסות של Einstein. מדי פעם, כשהגיע לנקודת שפל, ניצל את הזמן להוצאת ספר חדש. בתקופה זו פרסם 7 ספרים ובהומור המיוחד שלו ציין, שזה מראה לכמה נקודות שפל הגיע במחקריו. גם ספרו הידוע והנפוץ ביותר 'Applied Analysis' שהוקדש "לזכר ששת המליונים שמתו על קידוש השם" יצא לאור בשנים אלה.

הוא שמח גם להענות להזמנות מארצות הברית וביקר כמרצה אורח במספר אוניברסיטאות שם. מן הראוי לציין את קשריו המיוחדים עם North Carolina State University, שם ביקר 3 פעמים. אוניברסיטה זו הוקירה את זכרו ב־1993 ואירגנה ואירחה כינוס בינלאומי של מתמטיקאים ופיזיקאים לציון שנת הולדתו ה־100 של Lánczos.

(בשעת כתיבת מאמר זה - (1997) -, עומד להסתיים איסוף כל עבודותיו והוצאתם לאור יחד עם הביאוגרפיה שלו בספר בן 6 כרכים). ב־1973 הוזמן על ידי האקדמיה למדעים בהונגריה ונתן מספר הרצאות במשך החודש, בו שהה שם. בביקורו זה נבחר כעמית כבוד של Eötvős Loránd Fizikai Társulat.

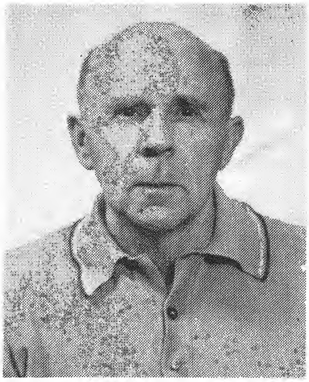
לאחיינו בנימין רביד (Lánczos), שחי בישראל אמר כל השנים, כי הוא דוחה את ביקורו בארץ כ׳קמע׳ לאריכות ימים, שהרי לא יוכל לסיים את חייו מבלי לבקר בישראל. ביקורו נקבע לבסוף לקיץ 1974, אך נדחה לסתיו בגלל מחלת אחותו בבודפשט. למרבה הצער ב־24 ביוני לקה בהתקף לב ולמחרתו החזיר את נשמתו לבורא. בשבת שלפני מותו, עוד הספיק להתפלל בבית הכנסת הגדול בבודפשט.

את תפישתו על מקומו במדע ובמחקר ביטא במילים צנועות אלה: ״אנו טועים ותועים בדרך וחוגגים כל ניצחון קטן ומאושרים מאוד, מבלי שנחשוב כי עשינו משהו שמבטל את השתתפותם ועבודתם של מליונים אשר קדמו לנו״.[4]

יהי זכרו ברוך.

מאת: Dr. Gellai Borbála פרופסור למתמטיקה שימושית בפקולטה לפיזיקה ב־North Carolina State University. עוסקת כרגע בהוצאה לאור של כל עבודות Lánczos Kornél.

1. מכתב Einstein ל־Lánczos 28 בדצמבר 1929, ארכיב אינשטיין 15-240.
2. "Über eine feldmässige Darstellung der neuen Quantenmechanik." Zeitschrift für Physik 35 (1926) 812-830 pp. Kornél Lánczos
3. ארכיב אינשטיין 15-294.
4. Lánczos, "Why Mathematics?", Irish Mathematical Teachers Association Newsletter 9 (1967) p. 5.

Vidor László

יורם אבידור

(1917-1991)

פרופסור יורם אבידור נולד ב־Székesfehérvár, למד בבית הספר היהודי היסודי ובבית הספר התיכון הכללי. היה מהתלמידים המצטיינים. בתיכון הכללי התבטא מחנך הכיתה Muray (שהיה אנטישמי מובהק) באלו המילים: "היהודים רמאים ושפלים, אבל בכיתתי יש שלושה גאונים יהודיים (שורץ, פרויד ווידור)".

לאחר בחינות הבגרות התחיל ללמוד באוניברסיטת Pécs, שם הושפע מסטודנטים ציוניים שלמדו אתו והחליט לעלות ארצה. בארץ המשיך ללמוד במשך זמן מה ולאחר מכן התגייס לצבא הבריטי. מכריו ביחידה אפיינו אותו כאיש מסור לחבריו בכל מצב.

ב־1945 סיים את לימודיו באוניברסיטה העברית בירושלים בתואר מאסטר וב־1950 הוענק לו גם תואר .Ph. D. מיד עם תחילת עבודתו המדעית, התמנה כחבר מחקר במכון הביולוגי בנס ציונה. בשנים 1955-1963 היה ראש המחלקה לביוכימיה במכון ובאותו זמן שימש גם כפרופסור מרצה באוניברסיטת תל אביב. מ־1963 עד 1971 עבד כפרופסור לביוכימיה בטכניון בחיפה ובין 1971 עד 1975 היה ראש המחלקה לביוכימיה. החל מ־1986 היה פרופסור אמריטוס.

מחקריו עסקו במטבוליזם. בתחילה התמסר למחקר המטבוליזם בחיידקים ומאוחר יותר עבר לעסוק בביואנרגטיקה ובעיקר במיטוכונוסטריה. ידע לשלב שיטות מחקר חדישות בעבודותיו בפלואורוסצנציה, למשל NMR. היה מעמיק במחקריו, פיתח מספר

בפלואורוסצנציה, למשל NMR. היה מעמיק במחקריו, פיתח מספר שיטות אנליטיות והיה ידוע בגישותיו המקוריות. עבודותיו פרצו דרך למחקרים ענפים נוספים. ב־1960 הוענק לו פרס וייצמן למדע. כשנשאל על מה קיבל את הפרס השיב: "עליכם לשאול את מעניקי הפרס".

מחקריו ועבודותיו הביוכימיות במעבדות המפורסמות של תאורל בשטוקהולם ושל קרפס בשפילד היקנו לו השכלה נרחבת במקצוע. הוא זכה להערכה רבה לא רק כאיש מדע וכמארגן נפלא, אלא גם כמורה מבריק ומצטיין. דגלוני 'המרצה המצטיין' קישטו את דירתו. פרופסור יחיאל שליטין אמר בקווים לדמותו: "הוא הרבה ללוות את דבריו בדוגמאות מחיי היום יום. הרצאותיו היו שזורות בהומור וגם כשהוא הציג פרקים שאינם מרתקים ביותר, ידע לעשות זאת בצורה מעניינת ורלוונטית לתופעות נפוצות".

אהב ספרות יפה, הצגות וקונצרטים. בשיחות מענייני דיומא שילב נושאים הסטוריים. היה איש תם וישר. אפיינו אותו 4 תכונות עיקריות: חוכמת חיים, טוב לב, יושר וצניעות. היה מצניע לכת ולא נהג להתחבר לאנשי שם. גם לאחר פרישתו לגמלאות לא עזב את אהבותיו להוראה, למחקר ולהדרכת משתלמים.

חבריו ותלמידיו יזכרו תמיד את אישיותו הנעימה.

א.א.

השואה

A Holocaust

The Holocaust

״טיול״ הצלת 4 צעירים בעזרת תנועת ׳הנוער הציוני׳

סיפורה של חנה אורן (ACZÉL MARIKA)

אני אחת מ־4 הצעירים שנימלטו מ־Székesfehérvár, ממש יום לפני ריכוז היהודים בגטו. הדבר אירע ב־22.5.1944. הייתי אז בת 17.

הגרמנים נכנסו להונגריה ב־19.3.1944. בתחילת אפריל נסגרו בתי הספר, היהודים נאלצו לשאת על בגדיהם את הטלאי הצהוב (בצורת מגן דוד) והוטל עליהם עוצר בית לשעות הלילה.

היו שמועות שנערות יהודיות תילקחנה למועדונים של קצינים גרמניים ולכן אני וחברתי Mérő Juci התחלנו לעבוד בעבודות גננות בפארקים הציבוריים בתקוה שעבודה זו תציל אותנו מרוע הגזירה.

ב־22.5.1944 לפני הצהריים, הופיע בביתנו שמוליק לוונהיים ועוד בחור מתנועת הנוער הציוני בבודפשט. הדבר נראה מוזר מאחר ואסור היה ליהודים לעזוב את עיר מגוריהם. התברר כי הגיעו עם תעודות מזויפות של נוצרים. הם סיפרו לנו כי התנועות הציוניות בבודפשט התארגנו להצלת יהודים מערי השדה ובמסגרת זו הביאו איתם 4 תעודות זהות מזויפות, שבעזרתם יוכלו 2 צעירים ו־2 צעירות מ־Székesfehérvár לנסוע לבודפשט ולהצטרף שם למחתרת. אמרו לנו גם שיבואו עוד מספר פעמים ויביאו תעודות נוספות. איש לא ידע שלמחרת ירכזו את יהודי העיר בגטו והקשר עם העולם החיצוני ינותק.

אני הייתי להוטה ללכת ואבי חקר את השליחים על הסיכויים להינצל. תשובתם היתה כי לאחר תקופת עבודה במחתרת ישתדלו להבריח אותנו לארץ ישראל דרך רומניה ויוגוסלביה. נאמר לאבי, כי משערים שכ־20% מהפעילים יישרדו. ההתלבטות היתה אכזרית, אך אימי תמכה בי ולבסוף הצליחה לשכנע גם את אבי.

יחד איתי נבחרו לקבוצה Spitzer Klári (16), Szegő Feri (17), ו־Somló Péter (18).

לפי ההוראות שקיבלנו היה עלינו לעלות לרכבת של השעה 16.00 לבודפשט, כמובן כל אחד בנפרד כאילו איננו מכירים בכלל. נפרדתי מהורי אך מאחי הקטן Géza, שלא היה בבית, לא הצלחתי להיפרד.

בתחנת הרכבת נתקלנו באחד המורים שלנו שהיה אנטישמי ידוע. הוא היה לבוש במדי קצין הונגרי ופחדנו שיזהה אותנו, אך דבר לא קרה. סוף סוף עלינו לרכבת ובזמן הנסיעה עבדתי על עצמי כדי לשנן את הפרטים החדשים של זהותי המזוייפת. מרוב מתח ירדתי מהרכבת תחנה אחת לפני בודפשט ונאלצתי לחכות כשעה וחצי לרכבת הבאה.

כשהגעתי לתחנת הרכבת בבודפשט כבר החשיך ולא מצאתי אף אחד מחבריי ונכנסתי לאולם ההמתנה בתקוה שמישהו בכל זאת יבוא לקחת אותי. בכניסה עמד שוטר שבדק תעודות וכשמסרתי לו את התעודות המזויפות ועניתי על שאלותיו בקשר למקום מגורי ומקצועי, הרגשתי שעברתי את טבילת האש הראשונה במחתרת.

לאט לאט התרוקן אולם ההמתנה, עד שנשארתי לבד ואז ניגש אלי השוטר ואמר לי שאין יותר רכבות עד למחרת בבוקר ואסור לי להישאר באולם ההמתנה. הימצאתי סיפור שאחי הגדול היה צריך לקחת אותי הביתה ואני מפחדת לנסוע לבדי בלילה. למרבה הפלא האמין לי ולאחר מחשבה אמר, שיש בתחנה מברקה הפתוחה כל הלילה ושם אוכל לשבת ולחכות עד הבוקר. ניגשנו לשם והשוטר הציג אותי וביקש שיתנו לי להישאר עד הבוקר. הפקידים דווקא שמחו לביקור הבלתי שיגרתי, הושיבו אותי והחלו לשאול אינסוף שאלות על זהותי וכו׳. כאשר הגיעו לשאלה על ההעדפות שלי לגבי קבוצות כדורגל, הבנתי שאני בסכנה כיון שבתור תופרת נוצריה צעירה הייתי אמורה לדעת ולי לא היה מושג בנושא זה. אמרתי שאני עייפה מאוד וביקשתי שייתנו לי לנמנם ליד אחד השולחנות. הנחתי את ראשי על השולחן, כשהתיק שלי לידי ועשיתי את עצמי ישנה. כעבור זמן מה שמעתי את הפקידים מתלחשים עלי והבנתי שהם לא האמינו כי הייתי כבר בת 20. שמעתי ׳קליק׳ והבנתי שפתחו את הסגר של

התיק שלי כדי לבדוק את תעודותי. אחד מהם לחש "היא באמת בת 20" ואני ניסיתי בכל כוחי לעצור את רעידת הברכיים מתחת לשולחן.

בבוקר יצאתי לעיר ובסופו של דבר מצאתי את דירתו של שמוליק ברחוב Dohány שם מצאתי את חברתי Spitzer Klári ששאלתה הראשונה אלי היתה: "את עדיין בחיים?"

משימתנו הראשונה במחתרת הוטלה עלינו מיד. בודפשט התחלקה ל־14 רובעים ובכל רובע תחנת משטרה אזורית, שכללה גם את משרד רישום האוכלוסין. ממשרדים אלה היינו צריכים להוציא תעודות לידה של נוצרים (ששימשו כתעודות זהות) כדי להציל בעזרתם יהודים מערי השדה.

העבודה נעשתה כדלהלן: בכניסתנו לתחנת המשטרה היה עלינו לחשוב על שם הונגרי נפוץ, להגיד שהוא בן 24 בערך והוא בן דוד ולבקש את תעודת לידתו לקראת נישואיו. בזמן שהפקיד חיפש את שמו, היה עלינו להציץ בספר הרישום ולזכור מספר שמות עם שנת לידתם. כשהתעודה שביקשנו לא נמצאה היינו צריכים להמציא תירוץ כלשהוא ולצאת מהמשרד. בחוץ החלפנו בינינו מידע והלכנו לתחנות המשטרה הרלוונטיות כדי להשיג את התעודות של האנשים שאת שמותיהם זכרנו מספר מרשם האוכלוסין.

כמעט כל לילה החלפנו מקום מגורים. אני וחברתי Klári חיכינו מידי ערב בפינת רחוב למישהו מהמחתרת, שייתן לנו את הכתובת ללינת לילה. המשפחות שאצלם התאכסנו ללילה או שניים, פחדו לארח אצלם אורחים בעלי זהות מזויפת. לבסוף הצלחנו למצוא חדר להשכרה, שילמנו סכום על חשבון שכר הדירה ואז סיפרה לנו בעלת הבית, שאלה ששכרו לפנינו את החדר נראו לה חשודים כיהודים והיא הסגירה אותם למשטרה. כמובן הסתלקנו משם מיד.

לאחר זמן מה אנחנו שתינו ועוד חברים במצב דומה התרכזנו בדירת הוריה של חברת המחתרת Gara Sula (שהיו בחוץ לארץ). שולה שיחדה את שרת הבית, שלא ילשין על האורחים הרבים. כך נהפכה דירה זו למטה 'הנוער הציוני' במחתרת.

עבודתנו המחתרתית בתחתנות המשטרה הפכה יותר ויותר מסובכת ומסוכנת. שוטרי חרש רבצו בכל מקום ועקב הדרישות הרבות שלנו לתעודות לידה עוררנו חשד. נאלצנו להפסיק את פעילותנו זו.

במחצית הראשונה של יוני 1944 אורגנה קבוצה של 13 מאיתנו לבריחה לרומניה ומשם לארץ ישראל. ה'טיולי, כפי שקראנו לנסיעה מעין זו, יצא מתחנת רכבת המזרחית של בודפשט ב־14 ביוני 1944. עלינו לרכבת שנסעה לכיוון רומניה כבודדים. באחת מתחנות הביניים עלו לרכבת שני שוטרי חרש והתחילו לבדוק תעודות, לחקור את הנוסעים החשודים ואף לבקש מהם לצטט תפילות נוצריות כדי לאמת את זהותם. חברתי Klári בעלת עיני התכלת, ישבה באחד התאים והוקל לי כאשר ראיתי שלא חשדו בה ולא חקרו אותה. אני עמדתי ליד חלון ולידי גולי (גולדשטיין), אחד מחברינו, בחור בלונדיני. הוא שם את ידו על כתפיי וגם לא עוררנו את חשדם של השוטרים.

כשסוף סוף הגענו לתחנה האחרונה לפני הגבול, Mezőtelegd, ירדנו מהרכבת 7 חברים מתוך ה־13. בין החסרים היה גם Szegő Feri (בן דודי). היתה זו חוויה קשה, אני זוכרת שבכיתי, אבל היינו צריכים להמשיך. הלכנו לביתו של איכר, שתמורת שוחד הסכים להדריך אותנו בחציית הגבול. בלילה הוא הוביל אותנו בשדות לביתו של איכר רומני בצד השני של הגבול. לפי המוסכם מראש עם האיכר הזה, היינו צריכים לקבל תעודות רומניות חדשות (גם מזוייפות) באמצעות קרוב שלו ששירת במשמר הגבול הרומני. לרוע המזל הגיע קרוב זה אל הבית באותו זמן שגם מפקדו ביקר במקום ובמקום לעזור לנו הוא נאלץ לעצור אותנו.

במשך ימים אחדים נחקרנו כמרגלים ולא האמינו לנו כי אנו פליטים יהודים שברחנו מהונגריה. השוטרים הרומנים נהגו בנו באדיבות ותמורת שוחד לקחו אותנו מדי פעם למשפחות יהודיות, שם יכולנו להתרחץ ולקבל ארוחה טובה. בתום החקירות, ב־21.6.1944 הועברנו לבית הסוהר ב־Timisoara-Temesvár. בבית הסוהר היו בעיקר אסירים פליליים והיינו יחד עם רוצחות גנבות וזונות למיניהן. הסוהרות נהגו בנו יחסית

טוב, ידעו שאנחנו לא פושעות. התאים היו קטנים וצפופים וישנו 2 בכל מיטה. קיבלנו מידי פעם חבילות אוכל מהקהילה היהודית במקום.

בינתיים התחיל המשפט שלנו וכעצירים פוליטיים נשפטנו בבית משפט צבאי. הקהילה היהודית של העיר שלחה לנו עורך דין. התקימו מספר דיונים והיה נדמה לנו שהמשפט נוטה לטובתנו. קיווינו כי נישפט מקסימום ל־3 חודשי מאסר והיינו בהלם כשהוטל עלינו מאסר של 5 שנים. תקוותנו היתה כי המלחמה תסתיים בקרוב וממילא נשתחרר. הועברנו לבית סוהר בעיר Arad וב־23.8.1944 שוחררנו על ידי הצבא הסובייטי.

בסביבה השתוללה עוד מלחמה, אך קבוצה די גדולה של צעירים כמונו התארגנו על מנת להגיע לבוקרשט. בהגיענו לעיר הבירה קיבלנו עזרה כספית, אוכל וביגוד מארגון ג׳וינט. להפתעתנו פגשנו גם את בן דודי Szegő Feri וכפי שהתברר הוא עלה על רכבת לא נכונה ודווקא כך ניצלו חייו. כעת נתקלנו בקשיים להשיג אישורי כניסה של הבריטים לפלשתינה ואישורי יציאה של הרוסים מרומניה. לבסוף קיבלנו כ־500 בני נוער של התנועות הציוניות השונות את כל האישורים ובנמל Constanza עלינו על אוניה תורכית בשם סלאח א־דין ויצאנו את הנמל בשירת ״התקוה״.

בהגיענו לנמל איסטנבול קיבלנו חבילה של אוכל ודברים טובים מהקהילה היהודית בעיר והלכנו ישר לתחנת הרכבת. עברנו את אסיה הקטנה, את הערים אלפו וביירות ובשלב מסויים עלתה לרכבת יחידת חיילים בריטים על מנת לשמור עלינו במקומות אלה. ב־4.11.1944 הסתיימה נסיעתנו בעתלית, שם הוחזקנו בהסגר כ־10 ימים. ביציאתנו מהמחנה חיכתה לנו משאית של קבוצת ניצנים וכך הגענו לקיבוץ.

תמצית עדותה של הגב' KEMENES (DEUTSCH) MAGDA

נולדתי ב־1919 בתום מלחמת העולם ה־I, בימי השלטון הקומוניסטי קצר הימים. בהונגריה שלאחר המלחמה שרר מצב כלכלי קשה ורוחות אנטישמיות נשבו בכל מקום. גם מצבה הכלכלי של משפחתי היה בכי רע. אימי נפטרה ב־13 ביוני 1933.

באותה שנה גברו המגמות האנטישמיות וב־1936 התחילה גם תחיקה כובלת כלפי היהודים. היהודים הוצגו כבלתי אמינים ומזיקים לעם ההונגרי ולנצרות.

ב־1941 התחיל גיוסם של צעירים יהודיים לפלוגות עבודה, שנוהלו כ׳מחנות כפיה׳. רבים מעובדי הכפיה מתו בחזית הרוסית בגלל תנאי העבודה המחפירים והיחס האכזרי של הסגל הצבאי ההונגרי. לא מעטים חזרו נכים.

ב־19 למרץ 1944, עם כניסת הצבא הגרמני, התחיל הקץ. ברחובות Székesfehérvár פיטרלו המשמרות הגרמניים. הגזרות באו זו אחרי זו. נאסרה שמיעת רדיו, הטלפונים נותקו וחוייבנו לשאת את הטלאי הצהוב. באוטובוסים הותר לנו לשבת בספסל האחורי בלבד. השפלות ועינויים יומיומיים, פרובוקציות של כנופיות ברחוב, החרמת דברי ערך ודרישות אחת לאחר השניה ממועצת היהודים (היודנראט) בעיר.

ב־30 במאי 1944 עזבנו את דירותנו ורוכזנו בגטו. משפחתי סיכמה עוד מקודם עם איש נוצרי שהיה ידיד המשפחה במשך שנים ארוכות, שהוא ייכנס לדירתנו, ישמור עליה ויעמיד לרשותנו דירה קטנה שהיתה בבעלותו בתחום הגטו. כשהגיע יום הביצוע הכריז: ״אתם היהודים ראויים שנרכז אתכם בחצר הגדולה של העיר, נסגור עליכם את השערים ונירה בכם. חס וחלילה שאעשה משהו עבורכם״.

השארנו את הריהוט ועם חפצים מעטים הגענו לדירה של חדר וחצי בגטו, בה שוכנו 16 נפש. הז׳נדרמריה שלטה בגטו, אנשיה נכנסו לדירות, היכו

ועינו אנשים. אנחות וצעקות נשמעו מהדירות. היו התאבדויות אחדות. השתדלתי להחזיק את רוחם של 16 הדיירים.

ב־6 ביוני 1944 בבוקר נקראנו לעזוב את דירותנו ולהסתדר בשורות ברחוב ועם מעט חפצינו צעדנו לכיוון בית החרושת ללבנים שבפאתי העיר, ליד פסי הרכבת. האוכלוסיה הנוצרית פלשה לדירות ובזזה אותן. בכניסתנו לשטח בית החרושת ללבנים, יצא לי לעמוד ליד הרב הראשי של הקהילה, הד״ר גרשון הירשלר ואימו ויחד נפלנו לתוך בור חימר, שרק למחרת בבוקר לאחר שעות רבות, הוציאו אותנו מתוכו.

בשטח בית החרושת הצטופפנו, לפי הערכתי כ־4,000 איש, מושפלים, מתוחים ועצובים. מסביב - שמירה קפדנית של הז׳נדרמריה ההונגרית.

ב־13 ביוני היתה הפצצה אוירית של בעלות הברית, רעדתי ופחדתי וצעקתי ״אמא״. היה זה יום הזכרון למות אימי.

ב־14 ביוני 1944 הועלנו לרכבת מסע, כשלכל קרון נדחסו כ־80 איש. דרך בודפשט ו־Kassa, הגענו ב־17 ביוני 1944 לאושוויץ־בירקנאו. שער הגהנום. נביחות כלבים, אנשים קרחים ׳מנומרים׳, צעקות, זריקת גוויות וחפצים מן הקרונות והפרדה בין הנשים והגברים.

לאחר הסלקציה נשארנו יחד כ־17 נשים מהקבוצה שלנו, צעדנו לבניין המקלחות. היינו צמאים מאוד, אך אסור היה לשתות מהמים. בבניין היו שני סוגי ברזים: מים וגז.

בגדינו ונעלינו נלקחו מאיתנו ולאחר המקלחות קיבלנו בגדי פסים, קבקבי־עץ והועברנו למחנה B-3 של בירקנאו. ״לשכב!״ שאגו ונשכבנו על הקרקע. פגשנו קבוצת נשים מהעיר Győr.

על התפריט ודאי קראתם כבר בספרים. מים שחורים בשם ״קפה״, מן לחם לפעמים ומרק ללא תוכן. במשך 7 שבועות שתיתי רק את הנוזלים האלה. כמעט לא יכולנו להתרחץ בתקופה זו. ״מלאך המוות״, ד״ר מנגלה, ביקר כמעט יום־יום והמשיך לשלוח נשים לעבודה או למוות.

כשפעם נלקחנו להתקלח, פגשנו אסיר יוצא Székesfehérvár, שרקח משהו בסיר גדול רותח, ולשאלתנו ענה שזה סבון. ביקשנו שייתן לנו חתיכת סבון והוא אמר: "אל תכעסו עלי ולא אתן לכם. עוד תדעו מהו הסבון הזה". בצעדה אחרת ראיתי שני ילדים עומדים בתוך סיר גדול של מים רותחים ועל יד הסיר עמד רופא יהודי אסיר. שאלתי אותו מה העניין והוא ענה לי, כי זהו ניסוי רפואי לכושר עמידתם בחום ובקור.

במחנה C שלידנו היו צוענים, שבוצעו בהם ניסויים של מיזוג גנים - אב וביתו, אם ובנה. במשך שלוש שנים עמדו הצוענים בניסויים אלה עד שביום אחד שמענו צעקות נוראות, העמיסו אותם על משאיות ולקחו אותם למשרפות.

באחד הימים הביאו למחנה 3 אומנים - נגני כינור - אסירים יהודיים פולניים, שערכו לנו קונצרט בגיא ההריגה. ישבנו על האדמה, ופתאום אישה שישבה לפני פנתה אלי ואמרה: "אני זוכרת אותך מ־Székesfehérvár. אני בעצמי מ־Hajmáskér. אולי את יודעת משהו על בחור שהיה חבר שלי ושמו Deutsch Pali?" נרעדתי, כי היה זה אחי. הבחורה היתה חולה מאוד ולמחרת ניסיתי להביא לה קצת תפוחי אדמה. הלכתי לצריף שלה וראיתי אותה ערומה בתוך קבוצת נשים, שנדחפה באותו רגע לעלות על מכונית משא שהיתה צמודה לפתח הצריף. ד"ר מנגלה פקד על הפעולה. היא הרגישה בי וצעקה: "תגידי ל־Pali שאני כבר לא בין החיים".

בתחילת אוגוסט 1944 נכללתי בקבוצה שעמדה לעבור למחנה עבודה. רכבת שהביאה את אחרוני יהודי גטו לודז', יועדה להסעתנו. לנגד עינינו הורדו היהודים מהקרונות באכזריות. הם היו במצב ירוד ביותר. קשה היה לראות את המחזה.

נסענו בקרונות פחם פתוחים, 3 או 4 ימים למחנה Stutthof ליד העיר דנציג שלחופי הים הצפוני. בקטע האחרון של נסיעתנו המחרידה, עברנו בין בוסתנים ואזורי וילות כפריות ופתאום נראה לנו מוזר כי יש דברים

יפים כאלה על פני האדמה, אבל נהנינו מהמראה. במחנה Stutthof היינו כשבועיים, מבלי לעשות דבר. האחראי הפנימי על המחנה היה יהודי בשם מקס, שאישתו היתה דוברת הונגרית ובנוכחותה הוא השתדל להתנהג באופן סביר. האשה ניצלה ונמצאת בארץ ושמה פרידמן.

בסוף אוגוסט התחלנו לצעוד כ־3,400 נשים לכיוון מריאנבורג־בוטן. במהלך מספר ימים של הצעידה שמרה עלינו קבוצת SS אוקראיניים אכזריים מאוד. בנקודה מסויימת חולקה הקבוצה לשניים והופרדנו.

אנו הגענו לאחוזה חקלאית עזובה באזור בוטן וישוכננו' במין בור עצום ונמוך ששימש קודם כדיר כבשים או משהו דומה. ליד הבור האדיר הזה היתה מן ערימה של מזבלה ששם יכולנו לעשות את צרכינו. לא נתנו לנו להיכנס למספר מבנים חקלאיים עזובים שהיו בשטח. בשבועות הראשונים לא היו לנו מים בכלל, אך כעבור זמן הותקן צינור מים שהביא לנו הצלה. מעלות השחר ועד ערב עבדנו בבניית שוחות וביצורים נגד שריון, שהיו אמורים לעכב את התקדמות הצבא האדום בבוא היום. העבודה היתה קשה, השומרים האוקראיניים היו סדיסטים (פרט לאחד, שהשתדל להיות אנושי).

מדי יום נערך בתום העבודה (לאחר שצעדנו כבר לשם ובחזרה למעלה מ־20 קילומטר) מסדר נוכחות - Appell - ספרו אותנו, לרבות הגוויות של אלה שמתו באותו יום, כדי שהמספר יתאים. הגוויות נזרקו אחר כך לערימת המזבלה וכל כמה ימים הגיע איכר פולני, שהעמיס את הגוויות על עגלתו וכנראה הביא אותן לקבורה באיזשהו מקום. באחת הפעמים כשאנשי הכפר ראו את מצב הגוויות המוכות והמעונות, הכריחו את האיכר להחזיר אלינו הגוויות, שמא יביא הדבר אסון עליהם.

באחד הימים בדרך בחזרה מהעבודה הוכיתי מספר פעמים באופן אכזרי ביותר על ידי אחד ה־SS האוקראיניים. במסדר הנוכחות עשיתי מעשה יאוש, יצאתי מהשורה, התפשטתי ערומה, וצעקתי ל־SS הגרמני האחראי, שייראה מה עשו לי. המעשה שיכול היה להביא לחיסולי, דווקא הוכיח

את עצמו ומאותו יום והלאה שובצתי בעבודת קילוף תפוחי אדמה למטבח ולא נאלצתי לצאת יותר לבניית הביצורים.

כשמצבנו הפיזי הלך ונחלש ומחלות כירסמו בנו, נערכו סלקציות והחלשות והחולות הועלו לרכבת בקבוצות של 50 נשים ונשלחו - לפי השמועה - למחנה Stutthof. כעבור זמן לא רב התחילו להפשיט את הנשים שבקבוצות ודחפו אותן ערומות לתוך הקרונות. במקרים רבים, נשים שלא עמדו כבר בסבלן והודיעו על תשישותן ומחלתן, הוכו למוות בו במקום על ידי ה־SS האוקראינים. לצעיר האכזרי ביותר שביניהם קראנו "הרוצח הקטן". באופן ספונטני היה תופס נשים ומכה אותן למוות.

בדצמבר 1944 הגיעו עוד כ־1,000 עובדים ועובדות, למלא את מקומן של המתות. כשמספר הגוססים גדל מאוד רוקנו את מחסן המטבח והכניסו אותם לצריף זה. הצריף נסגר ולא הוכנס אליהם מזון או מים, אלא נתנו לאנשים למות ברעב.

בינואר 1945 העבירו אותנו לאזור העיר גרודנו. שוכננו בתוך יער והועסקנו בהעברת העצים שנכרתו.

ב־20 לינואר 1945 סגרו את המחנה והצעידו אותנו לכיוון שטטין־פוזן. החזית הצבאית היתה כבר קרובה ולא אחת הלכנו הלוך וחזור באותן הדרכים. אני מעריכה כי צעדנו כ־25 קילומטר ליום יחפות או במקרה הטוב ברגליים עטופות בסמרטוטים וכמעט ללא מזון. הדרכים היו מלאות ביחידות אסירים וחיילים ולצידי הדרכים גוויותיהם של אלה שלא החזיקו מעמד ונורו או הוכו עד מוות.

ב־15 לפברואר 1945 הגענו למקום ציורי ליד אגם (שימש מקודם את ה"היטלר־יוגנד") ובשלב זה נותרנו כ־500 נשים מתוך 1,200 שיצאנו מבוטן.

ב־9 במרץ 1945 כשמסביבנו נופלים פגזי הארטילריה הסובייטית אילצו אותנו לצעוד הלאה כ־20 קילומטר ובערב נכנסנו לאסם גדול שנסגר עלינו. בבוקרו של ה־10 במרץ 1945 נפתחו הדלתות וחייל רוסי עמד בפתח

והודיע לנו שאנחנו חופשיות. רק כ־200 נשים זכינו לרגע זה. ראינו ערימת גופות של חיילים גרמניים, אבל לא היו ביניהם מהסגל שהתאכזר לנו.

תמצית עדותו של KALMÁR ANDOR

העדות המקורית נרשמה - כפי הנראה - באוגוסט 1945 בחוזרו מהמחנות ל־Székesfehérvár:

נולדתי ב־1929. נלקחנו לאושוויץ/בירקנאו ב־14 ביוני 1944. בהגיענו לבירקנאו ב־17 ביוני, נדרשנו לרדת מהקרונות ולהשאיר את כל חפצינו. הגברים והנשים הסתדרו בשורות נפרדות. ה־SS שביצעה את הסלקציה שאל את אבי: "הוא בנך?" ונתן לי להצטרף אליו לצד ימין. הסתדרנו בקבוצה וצעדנו לבניין המקלחות. ראיתי גם קבוצה של נשים, אבל כבר ללא ילדים.

קיבלנו את חליפת הפסים של ה־Hăftling ונלקחנו למחנה B-2e (שנקרא "מחנה הצוענים"). גילאי 14-16 ומטה רוכזו בצריף 21. קמנו בשעה 04:30 בבוקר, קיבלנו מן נוזל שנקרא תה (כל חמישה אנשים בקערה משותפת). באותו הכלי קיבלנו מרק דליל לצהריים (בערך ליטר אחד) אחר הצהריים עמדנו שעות במסדר נוכחות. לפנות ערב קיבלנו מן לחם ומרגרינה וריבה - בערך 300 גרם. בצריף היינו כ־850 נערים בצפיפות נוראה וכל ארבעה־חמישה בחורים קיבלו שמיכה משותפת אחת.

כחמישים נערים חלו בסקרלטינה ואמבולנס לקח אותם ערומים, לא ראינו אותם יותר.

בשבועות הראשונים היה מפקד הצריף (Blockăltester) צועני, שהעיר אותנו בבוקר במכות, אך לאחר מכן בא במקומו אסיר יהודי ממוצא הונגרי, שיחסו אלינו היה קצת יותר טוב.

בתקופת מגיפת הסקרלטינה הופרד הצריף שלנו מיתר המחנה, ולא היו לנו מים לשתיה או לרחצה במשך כשלושה שבועות. בני המשפחה המבוגרים שהיו עדיין בצריף מספר 15 השתדלו להביא לנו קצת מים. סידורי תפילה הועברו לפעמים מיד ליד בין הצריפים.

מדי פעם נערכו מיונים במחנה לשם משלוח האנשים למחנות עבודה. מתוך אינסטינקט השתדלנו להיכנס לקבוצה כזאת וב־14 לאוגוסט הצלחנו 7 נערים מיוצאי Székesfehérvár להיכלל בקבוצה של חמישים. באותו יום קיעקעו ביד של כל אחד מאיתנו את המספר ואני קיבלתי את המספר B 6186. למחרת הועמסנו על מכונית מסע והועברנו למחנה ריכוז בשם Eintrachtshütte ליד קטוביץ.

קיבלנו בגדי פסים חדשים וגם חולצה ותחתונים, בעוד שהנעליים נשארו אלו שהבאנו מהבית. במחנה זה קיבלנו כבר 500 גרם לחם ומרק שהיו בו גם חתיכות תפוחי אדמה וכרוב. עם הלחם קיבלנו גם פרוסת נקניק או כף מרמלדה או פרוסת גבינה ופעם בשבוע גם חצי ליטר חלב באיכות גרועה. כאן היו לנו מיטות עץ דו קומתיות עם מזרוני קש. יכולנו להתרחץ מדי יום.

כ־30 מאיתנו שובצו לעבודה בבית חרושת לתותחים והאחרים עבדו בבניית ביצורים ובתחזוקת המחנה. אני שובצתי עם עוד בחור למכונת חריטה ובין היתר נאלצנו להרים מתכות של 40-50 קילוגרמים.

החולים הקלים טופלו במרפאה של המחנה והחולים הקשים יותר נלקחו מחוץ למחנה ולא חזרו עוד.

פעם רוכזנו במחנה למסדר ושני יהודים הונגרים ניתלו לנגד עינינו. לא נאמרה לנו אשמתם רק השמועה היתה כי ניסו לברוח ונתפסו.

ב־2 בנובמבר 1944 הועברתי למחנה Monowitz במחנה זה עבדתי עבודות שטח שונות. סבלנו מאוד מהקור, אבל לאחר זמן קיבלנו מעילים שהקלו עלינו. ב־18 לינואר 1945 - כשירי התותחים הרוסים נשמע כבר בקרבת מקום - הודיעו לנו על פינוי המחנה. באותו יום קיבלנו כמויות אוכל יוצאות דופן ובערב התחילה צעדה לכיוון המערב. במשך 2 יממות צעדנו כ־60 קילומטר והגענו למחנה ריכוז ריק ליד Gleiwitz. כאן העלו אותנו לקרונות פתוחים - כ־100 אנשים בקרון. במשך שלושת ימי הנסיעה מתו

כ־40-30 איש בכל קרון כתוצאה מרעב, אפיסת כוחות, ודריסתם בגלל הצפיפות. המתים נזרקו מתוך הקרונות.

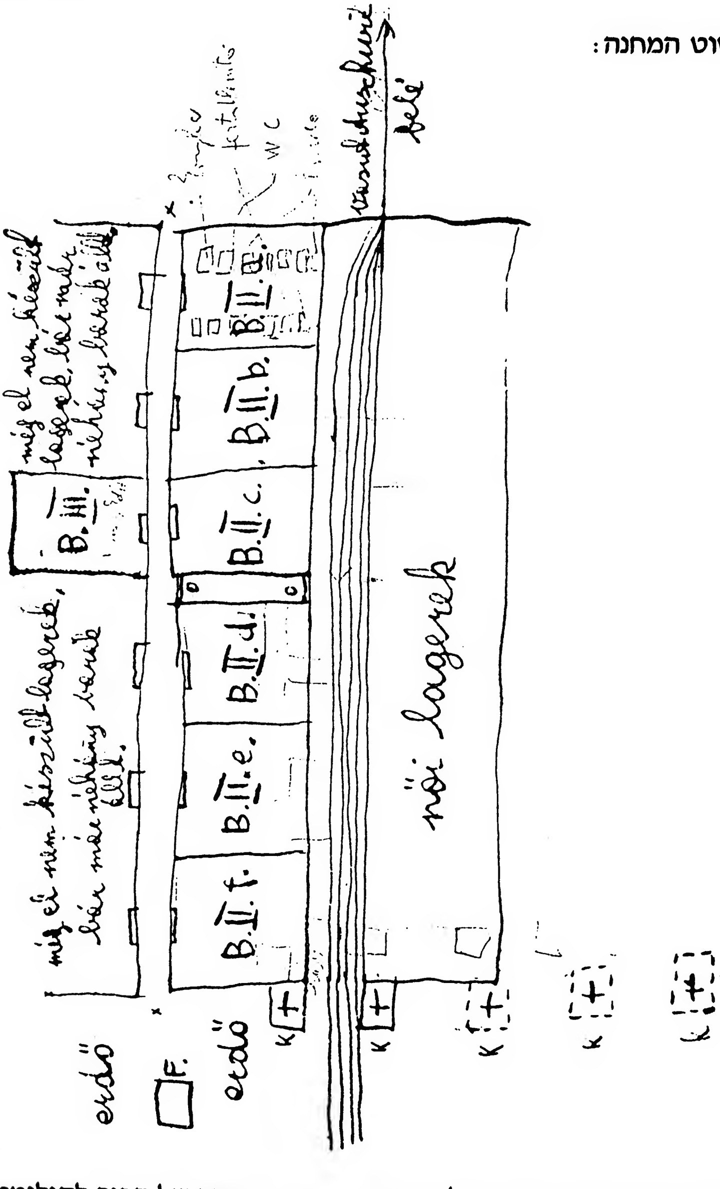
ב־28 לינואר 1945 הורדנו מהקרונות ונשכבתי על האדמה. כשנקראנו לעלות מחדש לקרונות, הייתי באפיסת כוחות ולא הצלחתי לזוז. כ־30 אנשים במצב שלי נלקחנו ל־Sachsenhausen, שם טיפלו בנו יפה במשך ארבעה ימים. כמחצית מאיתנו נשארנו בחיים. הייתי מלא פצעים והתברר שחליתי גם בדלקת ראות. לאט לאט שופר מצבי וגם התחבבתי על הרופא - שהיה אסיר בעצמו - ושובצתי על ידו לשרת את החולים ובתפקיד זה, גם קיבלתי מנה כפולה של אוכל.

בליל ה־22 באפריל 1945 נעלמו חיילי ה־SS ולמחרת בבוקר הגיע הצבא הסובייטי.

לאחר השחרור הסתובבנו בכפרים ובמחנות שונים ולא מצאנו אפשרויות לחזור להונגריה. רק ב־18 ביולי הגענו לברלין ולאחר 8 ימים הצלחנו לעלות על מכונית מסע שלקחה אותנו לפראג. כעבור עוד יום הגעתי לבודפשט.

באושוויץ/בירקנאו שמענו על ההמתות בגז של ילדים, זקנים וחולים. חלקנו האמין לשמועות וחלקנו לא. התהלכה שמועה שהאנשים שנשלחו בסלקציה הראשונה לצד שמאל הומתו ונשרפו. אסיר פולני נוצרי תיאר לי את מבנה מחנה בירקנאו ולפי דבריו היו 5 משפרות (Krematorium).

שרטוט המחנה:

כל מחנה כזה היה ברוחב של כמאתיים מטר ובאורך של קרוב לקילומטר.

יומן אושוויץ, עדותו של KISS LÁSZLÓ (SEREGÉLYES)

הגעתי הביתה ל־Seregélyes מבודפשט ב־22 באפריל 1944. יהודי־הכפר חיו במתח רב וציפו להגבלות נוספות. בביתנו נערכו כבר שני חיפושים משטרתיים, בתירוצים שונים.

כ־4 ימים לאחר הגעתי, הופיעו שני בלשים ואיש ז׳נדרמריה והודיעו לנו כי יש נגדנו תלונה על כך שלא מסרנו לשלטונות את תכשיטי הזהב שלנו. אבי והדוד נגדי אמרו להם כי תכשיטינו נשלחו ל־Székesfehérvár ועורך הדין ימסור אותם לשלטונות. הבלש הגיב כי הדבר ידוע אבל ידוע לו על תכשיטים מוחבאים נוספים והוא יערוך חיפוש. בבית כמעט ולא חיפשו, אך בשטח הלולים הכריחו אותנו לחפור ואמנם נמצאו מספר ארגזים עם בגדים תחתונים. הדוד נגדי ועוד בן משפחה סחבו את הארגזים, ועל יד הבאר - מתוך יאוש - זרק את עצמו הדוד נגדי לתוכה. נוצרה מהומה, אך לשמחתי הצלחנו להצילו.

לאחר מכן נלקחנו לבנין המועצה המקומית שם נחקרנו ונשארנו כל הלילה. אבי השתחרר בבוקר וסיפר כי בלע 10 סיכות. לאחר שבית החולים ב־Székesfehérvár סירב לקבלו, טיפל בו רופא מקומי ותוך ימים הענין הסתדר.

כמדומני ב־16 במאי 1944 רוכזו חלק מיהודי הסביבה ב־Seregélyes. ב־21 במאי נלקח אבי לפלוגות עבודות הכפיה. ב־1 ביוני נקראו היהודים להתאסף (כ־200 איש לרבות יהודי הסביבה) על מנת לדרבן אותם, בתחילה במילים, לאחר מכן במכות, לגלות דברי ערך מוסתרים.

ב־5 ביוני 1944, עם שחר הקיפו אותנו אנשי הז׳נדרמריה, נקראנו להתיצב בחצרות והרס״ר הקריא לנו מתוך נייר כלשהוא, כי אנחנו נועבר למחנה עבודה האזורי וכל אחד מורשה לקחת איתו 50 קילו אוכל וחפצים. עלינו להיות מוכנים תוך 30 דקות וכמובן בתוך הבהלה ודוחק הזמן, לא יכולנו

לארגן באופן סביר את החפצים שארזנו. רוכזנו שוב, בדקו את חפצינו והשעונים, העטים, העפרונות, הכסף, טבעות נישואין, תעודות, ארנקים ודברים נוספים נלקחו מאיתנו. בשעה 3:00 אחה״צ הוצעדנו לתחנת הרכבת והובלנו לבית חרושת ללבנים ב־Székesfehérvár. המקום שימש לריכוז יהודי כל המחוז (פרט ליהודי Sárbogárd) ואני מעריך את מספרם בכ־2,700-2,800 איש.

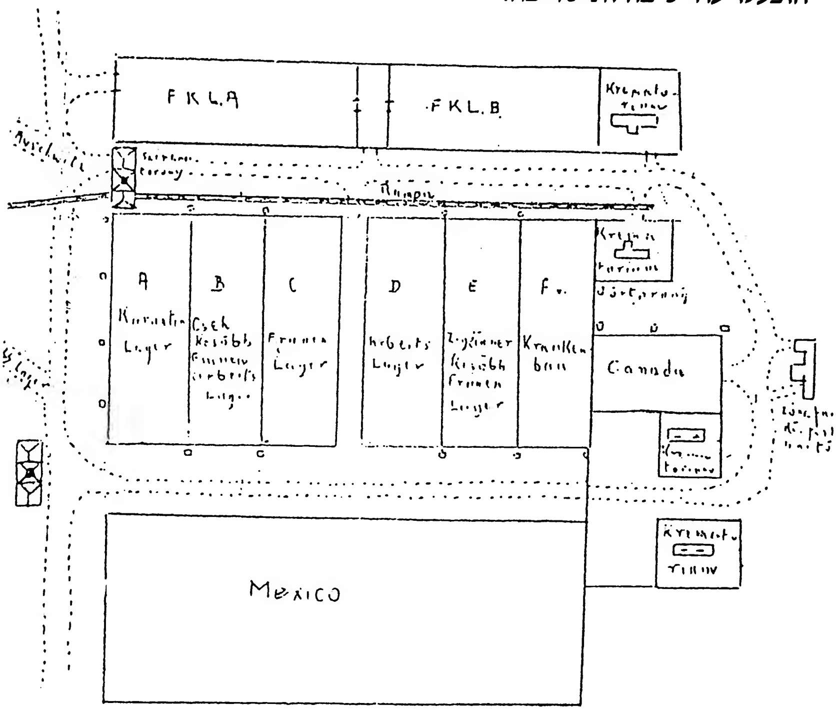
ב־14 ביוני 1944 הועלינו לקרונות (65 איש או יותר לכל קרון משא) והרכבת יצאה לכיוון בודפשט. איש לא ידע, כי פנינו מועדות לאושוויץ.

הרכבת בת ה־30 קרונות התקדמה במהירות ועד העיר Kassa ליוו אותנו אנשי ז׳נדרמריה הונגריים. כאן נדרשנו שוב, למסור את דברי הערך המוחבאים והרכבת הועברה לידי אנשי ה־SS הגרמנים. בשלושת ימי הנסיעה סבלנו מאוד מהחום הרב ולא יכולנו לעשות את צרכינו במהלך כל הנסיעה.

ב־17 ביוני 1944, בשעות הצהריים הגענו לבירקנאו־אושוויץ. ירדנו מהקרונות וכל חפצינו השארנו ברכבת. הועמדנו בשתי שורות של נשים וגברים והתחילה הסלקציה. לצד אחד נשלחו בעלי כושר העבודה ולצד השני הזקנים, החולים, הילדים ואימהות עם ילדים. תוך כדי כך שמענו קריאה של ה־SS ״תאומים - לתהייצב בנפרד״. לא הבנו את משמעות הקריאה, אך כשהגענו ל־SS הממיין, הלך אחי בנדי לפני וכשה־SS ראה את הבגדים הזהים שלנו, העמיד אותנו בצד. מתוך הרכבת שלנו נבחרו 4 זוגות תאומים ונלקחנו למחנה F (Krankenbau). התקלחנו ולאחר חיטוי הוחזרו לנו בגדינו.

ידוע לי כי בעלי כושר העבודה (שנשלחו בסלקציה לצד ימין), נלקחו למקלחות, בגדיהם נלקחו מהם, שער ראשם גולח לחלוטין (גם של נשים), וקיבלו בגדי פסים של Hăftling. הגברים נשלחו למחנה E והנשים למחנה C. הזקנים, הילדים, המוגבלים ודומיהם נלקחו לתאי הגזים וגופותיהם הועברו על גבי סרט נע למשרפות, לאחר שנעקרו שיני הזהב מפיהם.

באותה תקופה פעלו 4 משרפות. 2 מהן בעלות ארובה אחת ו־2 בעלות שתי ארובות. בגבור המשלוחים של יהודי הונגריה ויהודי טרזיאנשטאדט הופעלו עוד 3 בורות שריפה.

המחנות היו מוקפים בגדר תיל מחושמלת בגובה של 2.5 מטרים.

מאחר והאנשים שהיו במחנה D יצאו מדי יום לעבודה ועברו ליד מחנה הנשים, נוצל הדבר להעברת דרישות שלום ופתקים בין בני משפחתנו וידידינו שהיו במחנה הנשים C ובמחנה הצוענים E, אך תוך חודשיים שלושה הועברו קרובינו ומכרינו מבירקנאו למחנות אחרים ולא ידענו עליהם יותר.

למחנה F, שם רוכזו התאומים, ששימשו לגרמנים לצרכי מחקר, הובאו גם חולים מיתר המחנות. רוב החולים נפלו קורבן לסלקציות השונות של

ד״ר מנגלה, שהראשונה בהן החלה ביום הראשון של ראש השנה 1944 ונשלחו לתאי הגזים.

גורל התאומים היה טוב יחסית. ישנו במיטות סבירות, קיבלנו את מנות האוכל שלנו כסידרן ולא עבדנו. נלקחו מאיתנו בדיקות דם תכופות והיחס אלינו היה סביר. לעומתנו הגברים שהגיעו למחנה E רוכזו בצריפים בתנאי צפיפות איומה (כ־1,000-1,200 איש בצריף), נאלצו לישון על רצפת המלט כשאחד יושב בין רגלי השני. חלק מהאוכל העלוב בלאו הכי, נגנב על ידי בעלי התפקידים כגון קאפו וכו׳. במשך הזמן הועברו האנשים שהחזיקו מעמד למחנות עבודה אחרים.

מצב הנשים במחנה C היה הגרוע ביותר. כמעט לא היו להם בגדים ולבושן נראה כאוסף סחבות. רוב הימים נאלצו לקום בסביבות השעה 3:00 בבוקר ולעמוד במסדר ספירה (Appell) עד הצהריים ובמסדר נוסף בשעות אחר הצהריים. הגרמנים היו מומחים ליצור להן את התנאים הגרועים ביותר גם מבלי להעביד אותן.

אני ואחי הועברנו באמצע ספטמבר 1944 למחנה D ושובצנו בעבודות שונות של אחזקת המחנה, עבודות נגרות ולאחר מכן במכבסה.

ב־18 בינואר 1945, עם שחר הודיעו לנו כי אנחנו מתחילים לצעוד. כל אחד יכול היה לקחת את השמיכות שלו, קיבלנו 1.5 קילו לחם, 100 גרם מרגרינה ו־30 גרם בשר שימורים. לא ידענו לכמה זמן נצטרך את האוכל הזה ולאן פנינו מועדות. בערך בשעה 11:00 התחלנו ללכת בכבישים מכוסי שלג עמוק. לאחר הליכה של כ־15 קילומטר נפרמו השורות ומראה הכביש היה של המוני אדם זורמים, המוקפים באנשי SS על נשקם. לאחר 25 קילומטר התחילו אנשים ליפול מהשורות או קפאו בשלג או נורו בידי חיילי ה־SS. כך המשכנו עד צהריי יום המחרת. בערב היינו כבר במצב פיזי ונפשי שאמרנו לעצמנו, שלא נחזיק מעמד אם נידרש ללכת עוד 5 קילומטרים, אך התברר שהרצון לחיות הביא אותנו ליכולת צעדה נוספת

של עשרות קילומטרים. כך הגענו ב־19 בינואר 1945, אחר הצהריים למחנה Gleiwitz.

לאחר מסדר הספירה הורשנו לנוח על מיטות עץ, אך תוך חצי שעה הגיע משלוח נוסף ממחנה Buna וגורשנו ממיטותנו לטובת החדשים. אחי בנדי ואני מצאנו פינה אחרת, אך כעבור דקות נקראו כל היהודים החוצה. בשלב זה הייתי חצי בעילפון וחצי משוגע ואינני זוכר יותר דבר. זכרוני החדש הראשון לאחר מכן היה, המראה של אחי יושב בראש מיטה, והיה נרגש כשראה אותי לאחר שאיבדנו איש את רעהו. הצלחתי להצטרף אליו וישנו עד הבוקר.

ב־21 בינואר הועלנו לרכבת של קרונות משא פתוחים, כ־180-200 איש בקרון ואפילו לעמוד היה קשה מאוד. כך הוחזקנו עד למחרת בצהריים והתקדמנו כ־12 קילומטר עד שהגענו לכפר Egelsfeld. כאן הורדנו מהרכבת, רוכזנו ביער גדול של עצי מחט, ופתאום השומרים התחילו לירות בנו. התחלנו לרוץ לתוך היער וכשפסקו היריות, נוכחתי שאיבדתי את אחי בדרך ואמנם לא ראיתי אותו יותר בחיים.

הגעתי לבית קטן יחד עם חבר אחר שלי, שם הסתירו אותנו מספר ימים עד בוא הצבא הסובייטי.

לאחר תלאות רבות ובתוכם חמישה שבועות בבית חולים, הגעתי דרך פולין וצ׳כיה לבודפשט ב־14 באפריל 1945. מצאתי את דודי Kis József ואצלם אני גר עד היום. אני היחידי שחזרתי ממשפחתנו.

בודפשט, ה־20 במאי 1945, קיש לסלו - Kiss László s.k.

העדות ניתנה בגיל 15.

יומנו של תלמיד - מאושוויץ - KÁDÁR GYÖRGY

כפי שפורסם בעתון מקומי ב־SZÉKESFEHÉRVÁR (1945)

היום הראשון באושוויץ

בלילה הראשון נדחסנו כ־800 איש בבלוק/אורווה. אנשים לבושים בבגדי פסים של אסירים, נראו כזברות. על האדמה המכוסה קרשים נאלצנו להצטופף שלושה איש על מטר מרובע אחד. המקום לא הספיק אף לישיבה וכל הלילה היו מריבות. האנשים היו עצבניים, רוגזים, אחד בעט בשני ואף נשכו איש את רעהו.

אחרי לילה של אנדרלמוסיה נכנס ה־Blockältester עם עלות השחר, כשמקל בידו וצעק "השכמה". אנשים רצו, דחפו ימינו ושמאלה ודרכו על אלה שעדיין שכבו בשורות. הועמדנו בשורות לפני הצריף וחכינו ל'ארוחת בוקר', שהיתה נוזל בצבע חום או שחור. הטעם תמיד אותו הטעם, כמים שהיו טובים יותר לרחיצה מאשר לשתייה. ישבנו ועמדנו בשורות. בצהריים הגיע התפריט: קליפת תפוחי־אדמה, סלק בהמות ודלעת מעורבבים ומבושלים. דיסה סמיכה ומרירה בצבע חום כהה שהיתה דוחה ביותר. למרות הכל אכלנו והיינו מאושרים אם יכולנו לקבל תוספת. אכלנו מכלי מטבח שונים. שנים־שלושה איש ממיכלים קטנים ושבעה־שמונה איש ממיכלים יותר גדולים. הכלים היו מזוהמים וחלודים, אך לא שמנו לב לשום דבר וזללנו. ה'מיוחסים' הכינו לעצמם מן כלי אוכל מעץ וכינו אותם כפות. מים שתינו מכל מקום שמצאנו.

ה־Häftling Appell (ספירת האסירים) היתה אחד הארועים המזעזעים בכל מחנות הריכוז. שעות של עמידה בשורות בחוץ, עד הופעת איש SS שערך את הספירה. מסדר זה התקיים בכל מזג אויר בגשם, בכפור, ובשלג. אחרי ה־Appell היתה חלוקת הלחם, שצפינו לו כל היום. מפקד הבלוק 'קיצץ' את המנות והשתמש בהן להחלפה נגד שעוני זהב ומשקאות חריפים. למעשה עמדנו מהשעה שלוש בבוקר ועד שש בערב בחצר ורעבנו.

ההשכמה וההשכבה נערכו בעזרת מקלות ואלות. לא רחוק מהבלוק ראינו מבנים, שמהם יוצא עשן מתמיד ושאלנו מה מתרחש שם? נאמר לנו שהבניינים הם משרפות לסמרטוטים ומאפיות ללחם. מי היה מעלה על דעתו ש'שם' מכינים זבל כימי מגופות אדם.

15 בספטמבר 1944

Appel. הופיע רופא SS. משמעות הביקור סלקציה: סינון והפרדה בין חלשים וחזקים. החלשים הועברו לבלוק מיוחד ונלקחו אחרי ארבעה ימים לתאי הגזים. האנשים לא רצו לעלות על מכונית המשא, בכו וזעקו: "אנחנו יכולים עוד לעבוד. אדוני הרופא השאר אותנו בחיים". התשובה היתה לעגנית "שם תוכלו לעבוד". גם אני הגעתי כמעט לתאי הגזים ורק מפאת חשש וטמטום, וזה הסיפור: הגיע SS וקרא את החזקים אליו, ואני חששתי. לא הלכתי אליו ושלושה ימים איומים החזקתי מעמד בקבוצת החלשים ואז הצלחתי לעבור לקבוצת ה'חזקים'. שוב הופיע רופא SS כשבידיו מד גובה. הגובה המינימלי 1.60 מ' והנמוכים יותר הועברו לצד החלשים. הרופא האכזר העמיד בשורה גם את הגבוהים ובמכות ובחיוך שלח חלק מהם לצריף הקרבנות. פחד, מבוכה ותסכול במחנה, אנחות ובכי נשמעו מהצריף, נדחפו החוצה פתקים עם הודעות לבית 'אנו לא בעולם החיים'. ב־29 בספטמבר היתה סלקציה עוד יותר אכזרית והיד הרוצחת פעלה שוב ב־7 באוקטובר.

נסיעת פינוי בחורף - ינואר 1945

הצבא האדום התקרב למחנה. המפקדה הגרמנית הוציאה פקודה לתזוזה. התלבשנו בלבוש הדל, התעטפנו בשמיכות. ב־22 בינואר בשעה 11 בלילה התחלנו לזוז. כפור מקפיא, השלג קפא על הכבישים ואנו הלכנו כל הלילה עד 12 בצהריים למחרת. נמנמנו קצת, אך הגרמנים הקימו אותנו בצעקות ואולצנו להמשיך. קשה להביע, כיצד נשאר בנו הכוח לשאת את העיפות

והחולשה. הנכשלים נורו על ידי ה SS. הגענו ל־Gleiwitz כעבור עוד שעתיים. נכנסנו למבנים אך הגרמנים הוציאו אותנו מיד בצעקות. הועמדנו למסדר וקיוויתי שתהיה חלוקת לחם, אך התאכזבתי. שאגו: "הכונו לנסיעה", והוכנסנו במכות לקרונות מסע פתוחים.

כמאה עשרים איש בקרון פתוח ומפוחם. במשך כל המסע הארוך, חלקו השומרים פעמיים לחם, ופעם חמאה ושימורי בשר. המחסור במים העיק כל הדרך. שתינו שלג ואחדים שתו בצמאונם אף את השתן של עצמם. המסע ארך שבוע שלם. הרבה חברים נספו בדרך. הצפיפות היתה ללא נשוא. מזמן לזמן הועברו גויות המתים לקרונות נפרדים. מראות הנספים גרמו לדכאון מתמיד. בסוף הגענו ל־Nordbasen והותר לנו לצאת מהקרונות האיומים. במחנה החדש קבלנו תחתונים, חולצה ללא כפתורים, מכנסי בד דקים ומעיל קצר מאותו חומר ובמקום נעליים - סמרטוטים לרגלים. בקור של ה־28 בינואר 1945 עמדנו בחצר בלבוש זה כשעתיים. היינו רק יומיים במקום והועברנו לצריף בו היו מיטות. כולנו קבלנו שלשול מהאוכל, ואז הגרמנים הפסיקו לספק מזון, מאחר ש'אסור לאכול למי שיש שלשול'. אחרי שלושה ימים נתנו קצת ירקות, וזו היתה שיטת הריפוי הנאצית. הועברנו לצריף אחר בתוך מנהרה ועבדנו בייצור ה־1V ו־2V מהבוקר ועד תשע בערב. בגלל האזעקות בלילה התגלגלנו בחזרה לצריף לפעמים רק אחרי חצות.

ב־12 באפריל 1945 הודיעו הגרמנים שכל אחד חייב לעזוב את המחנה, ואז הגיע הצבא האדום ושוחררנו.

הם היו חמישה

קטעים מסקירתו של אלוף משנה HOMOR GYÖRGY

ב־1 ביוני 1986 פנה Német József מ־Debrecen במכתב למזכיר הראשון של תנועת הנוער הקומוניסטית (KISZ) בזו הלשון: "מבקש את עזרתך בענין בלתי מוסדר שנמשך זה 41 שנים. נולדתי בכפר Kömlőd, מקום בו עמדה החזית ב־1945. בבואי הביתה לאחר השחרור, נודע לי מאמי, שבית דין פאשיסטי לשעת חרום דן למוות 4 או 7 חיילים שהוצאו להורג בתעלה, שבקצה בית הקברות. החיילים מונחים שם עד היום. אנא דאג, שייקברו במקום ראוי - בבית קברות - מוקדם ככל האפשר. אין לי כל מידע נוסף על זהותם".

הגברת Érsek Erzsébet ממרכז KISZ, שידעה שאני משתתף כבר שנים בסקר על תנועת ההתנגדות האנטי פאשיסטית המחוזית, מסרה לי את הנושא לטיפול. אחרי קריאת מכתבו של Német, עלו בי שאלות רבות. מדוע נכתב עתה, כעבור 41 שנים? מי הם היו וכמה? מדוע הוצאו להורג? האם יש להם קרובי משפחה? ועוד שאלות דומות. פניתי לכותב המכתב ואז התברר, כי מר Német הכתיב את מכתבו על ערש דווי בבית חולים והלך לעולמו כעבור ימים ספורים.

לעומת זאת נתקבלה תשובתו של יושב ראש ועד הכפר מה־7 ביולי 1986 בזו הלשון: "לפי בקשתך, הצלחתי להשיג את המידע הבא: ממש בימים שקדמו לשחרור הכפר (18 במרץ 1945), בית דין שדה שישב בבית הספר, הכריז על 5 אנשים כעריקים ודן אותם למוות. הם הוצאו להורג על ידי אנשי 'צלב החץ' ההונגרי בבית הקברות המקומי. בקבורתם נוכחו גם אזרחים תושבי הכפר. הבאתם לקבר ולטקס קבורה מכובד טרם נעשתה.

* המחבר שירת אחרי מלחמת העולם השניה כקצין בכיר בצבא ההונגרי. בתוקף תפקידו הוטל עליו לחשוף את זהותם של חמישה יהודים ששירתו ב'פלוגת עבודה' והוצאו להורג ב־Kömlőd בשלהי מלחמת העולם השניה.

פרטים נוספים על המקרה יוכל לספק עד ראיה תושב המקום Baudentisztel János".

רק ב־25 בנובמבר התקיימה פגישה ראשונה עם האיש. בהמשך נפגשנו עוד פעמים אחדות. הפגישות התקימו בבית ועד הכפר ונוכחו בהן גם ראש הועד ועובד נוסף שלו. János הזקן זכר למרות גילו המופלג את המאורעות בפרטי פרטים. את שיחותנו הרבות איתו אפשר לסכם כדלקמן: לפי זכרונו, זה קרה במרץ 1945, ימים אחדים לפני הופעת הצבא הסובייטי. הוא קיבל הוראה מסגן Varju (אצלו עבד כמכונאי), שישיג עוד 3-4 אנשים ויגש איתם לבית הקברות, שם תתבצע הוצאה להורג וצריך לחפור קבר. יחד עם 3 אנשים שמצא, יצא לבית הקברות. בו בזמן ליוו חיילים חמושים חמישה אנשים צעירים בלבוש אזרחי. כאן, במקום עזוב ומוזנח זה, מכוסה שיחים, דומה למקום הורקת אשפה, היו צריכים לחפור בור, שיהיה בו מקום לחמישה. כאשר גמרו את החפירה העמידו את החמישה על שפת הבור. צעדים אחדים מהם עמד שופט צבאי (נדמה שהיה בדרגת סגן), שקרא את גזר הדין: המתה בירייה בגין עריקה.

לפי זכרונו הם היו צעירים בני 20-25 ללא מעיל עליון, בנעלי צייד גבוהות מעולות. אחד מהם היה ממושקף, אחד החזיק בידו תמונה או גלויה וכולם ענדו שעוני יד.

בקצה האחר של הקבר הסתדרו אנשי כיתת היורים. גם הם היו חמישה, כולם במדי צבא. לפני הירי הורו לצעירים לכרוע ברך, רצו לקשור את עיניהם, אבל הם סירבו ואז ניתנה פקודת האש. במקום הארוע, הראה János בדייקנות היכן ואיך הם הונחו בבור וסיפר כי נקברו בבגדיהם.

בכפר שכן Kecsked הצלחנו לשוחח עם Bognár Ferenc, שאומנם אינו זוכר בדיקנות את אשר קרה ולא הוסיף פרטים חדשים, אך חיזק את סיפורו של János הזקן. לעומתו קיבלתי פרטים חשובים מאדם נוסף בשם Pénzes József, שבעצמו לא היה נוכח בהוצאה להורג, אבל ידוע לו עליה, כי "הרי זה היה ארוע גדול". החשוב בסיפורו הוא, שלמחרת ההוצאה

להורג, הוטל עליו להוביל בעגלת סוסים את השופט הצבאי לכפר Kisbér, לא הצליח לחזור לכפרו ונפל בשבי הרוסים. אחד מחבריו לשבי, סוחר רהיטים יהודי מ־Komárom בשם Hoffman, כשנודע לו כי הוא מ־Kömlőd, שאל אותו באם ידוע לו על אנשי פלוגות העבודה שהוצאו שם להורג, מאחר והם שירתו איתו באותה פלוגה. Pénzes סיפר לו את כל הידוע לו.

מה שניתן לסכם באופן חד משמעי, מכל מה שהעלתי עד כה, הוא שההוצאה להורג אכן התרחשה, שהם היו חמישה וכפי הנראה היו יהודים, שעבדו בעבודות כפיה ב׳פלוגות העבודה׳. בשלב זה יזמתי את פתיחת הקבר וב־12 ביוני 1987 אכן בוצע הדבר. ציפינו ליום זה בהתרגשות גדולה. לומר את האמת, אני סמכתי מאוד על מציאת שעוני היד. זכרתי מילדותי, כי בימים ההם היה נהוג - במיוחד כאשר השעון ניתן כמתנה - לחרוט את השם או לפחות את ראשי התיבות בגב השעון. קיוויתי שבאמצעותם נשיג את הכמעט בלתי אפשרי ונדע את שמותיהם.

העבודה התחילה בנקודה עליה הצביע János הזקן. כעבור כשעה בעומק של 1.5 מטרים צעק אחד החופרים "הא ישו!" ובאמת היתה חתיכת עצם חומה של אדם, שבעלי מקצוע קבעו מיד כי זוהי עצם הירכיים של גבר. העבודה נמשכה. בהתרגשות בדקנו כל חתיכת רגב וכל עצם שהתגלתה - צלעות, גפיים, גולגולות. התגלו פריטים קטנים כגון מספריים, מסרק, כפתורים, שארית עיתון, קופסה, רוכסן, שפופרת, מטבע, סמל של כובע ועוד. כעבור כ־5 שעות נסתיימה החפירה ושעונים לא נמצאו.

החפירה הוכיחה שדברי עדי הראיה - להוציא שני פרטים - מתאימים למציאות: היו חמישה אנשים, במקום שצויין, וקבורים באופן שתואר. לעומת זאת לא נמצאו שעונים ועל אחת הגולגולות מצאנו שאריות של מטפחת משי, דבר שמוכיח חד משמעית שעיניו היו קשורות. 4 מתוך הפריטים שנתגלו בקבר הפכו לבסיס להמשך החקירה. ואלה הם: עדשה שלמה של משקפיים, שארית גלויה עם כתובת חלקית בת 3 אותיות mre, אבזם מחגורת מכנסיים ועליו כתובת המזהה את תנועת הצופים 'Svaz

'Magyar Királyi והחשוב ביותר, סמל עם כיתוב Junaku Skautu'
Állami Ybl Miklós Gimnázium' (שם של בית ספר תיכון בהונגריה).
השתדלנו למיין ולסדר את שאריות העצמות כך, שאלו השייכות לאדם מסויים יוטמנו יחד במידת האפשר.

לאחר גילויים אלה התחלנו לעבוד בערוצי חקירה רבים. הצטרפו אלינו אנשי מקצוע ומן הראוי לציין את עזרתו המיוחדת של קצין משטרה צעיר בשם Szabó Balázs. בדקנו בצלב האדום הבינלאומי, ביקשנו פרטים מאגודת ההתנגדות ההונגרית, מארגון מתנגדי הפאשיזם, מהמשרד ההונגרי של ארגון נרדפי הנאצים, ביקרנו בארכיון ההונגרי המרכזי, במוזיאון ההיסטורי המלחמתי ובעוד מקומות רבים. בכל מקום קיבלנו נתונים כלשהם, אך לצערנו לא שמות קונקרטיים.

מה שקרה באופן מקרי, כך היה: אחרי פתיחת הקבר שוחחתי עם מכרה טובה וסיפרתי לה על החוויה ועל השאלות המעסיקות אותנו ואז היא אמרה פתאום: "נדמה לי שידידנו Lali שירת בפלוגת עבודה כאן ב־Tatabánya". היא הבטיחה לקשר אותי איתו בבודפשט ואומנם תוך ימים אחדים סודרה פגישה בינינו. קיבלתי ממנו מידע ראשוני על פלוגת העבודה II/4. את דבריו אפשר לסכם כך: ב־1940 התגייסו כעובדי כפיה ובמהרה הועברו לטרנסילבניה לעסוק בפינוי מוקשים. ב־1941 הוחזרו ל־Komárom ועבדו בהקמת מחסני תחמושת. ב־1942 עברו לעסוק בניקוז אדם Centrál וכריתת עצים ביער מעל Vértesszöllős והיו כאלה שעבדו במסגריה ובמפעל הבטון של תחנת הכח. מפקד היחידה היה Pap Károly. למרבה הצער, על ההוצאה להורג ב־Kömlőd לא ידע דבר, כי השתחרר בסתיו 1943.

נחזור כעת לסמל על הכובע, שנמצא בחפירה ונלווה את דרכו. לא בקלות אבל בסופו של דבר הצלחנו לגלות שגימנסיה על שם Ybl Miklós היתה קיימת ב־Székesfehérvár. באותם הימים היה נהוג להוציא חוברת על שנתון שסיים את לימודיו, בה פורסמו ציוניהם של התלמידים. חיפשנו במחזורים של שנתוני הגיל כפי שהיו ידועים לנו ומאחר שליד שמו של כל

תלמיד היתה רשומה גם דתו, היתה מלאכתנו פשוטה יחסית. במהרה עלינו בתעודות של 1939/40 על עקבותיהם של 3 יהודים: Gerőfi László, Levitusz Károly, Vajda Zoltán ובתעודות של שנת 1940/41 על שמותיהם של Fenyves Imre ו־Weisz István.

הצעד הבא היה לגלות אם מישהו מהם נשאר בחיים ואם כן היכן הוא מתגורר. אכן מצאנו כי Levitusz Károly גר בעיר Veszprém ודרכו מצאנו את Kertész Tibor ומאוחר יותר עוד מספר אנשים ששירתו בפלוגה II/4. הם סיפרו שהתגייסו באוקטובר 1943 ב־Komárom והועברו לפלוגה II/4. עבדו בעיקר בכריתת עצים ביערות Vértesszöllős. הם סבלו מהשפלה, מהפקרה ומשיעבוד. ״יום אחד לקחו מאיתנו את הכל. דברי ערך, כסף, תמונות, גלויות וכו׳ תוך אמירה ׳לאלה לא תזדקקו עוד ממילא׳. את הדברים הדליקים ערמו בערימה והציתו אותם. ברגע שהם הסתלקו, רצנו לערימה ובהעדר פתרון אחר השתננו על האש כדי לכבותה. כך הצלחנו לפחות להציל מעט תמונות וגלויות.״ כאן המקום לציין, כי בשולי הגלויה שנחשפה בקבר עם האותיות mre נראים סימני שריפה, דוגמת השריפה על התמונות שנשארו ברשותו של Levitusz.

בליל חג המולד 1944 היו הצבאות הסובייטים בטווח של לא יותר מ־3-2 קילומטר מאיתנו. קיווינו מאוד שהם יגיעו אלינו, אך הדבר לא קרה. האווירה בין אנשי הסגל ההונגריים היתה מתוחה ועצבנות והיסטריה שלטו בכל. ב־26 בדצמבר 1944 יצאה הפלוגה בצעידה רגלית לכיוון הגבול האוסטרי.

היו בפלוגה גם כאלה שלא חיכו עד חג המולד. Berényi Tibor מתאר זאת כך: ״לא חיכינו לחג המולד. עם Éliás György, Fleischman György ועוד Fleischman אחר הסתלקנו... הזמנתי גם את Gerőfi László ו־Fenyves Imre שיצטרפו אלינו, אך הם לא רצו להסתכן. מהר מאד הגענו לקווי הצבא הסובייטי. הם לקחו אותנו ל־Bicske ולאחר זיהוי קצר הגענו הביתה.״

הם היו ברי מזל. לא כולם הצליחו כמותם. אחר יציאת הפלוגה לכיוון אוסטריה, התחילו האנשים לברוח בקבוצות קטנות וגם אחד־אחד.

נחזור עתה לחמשת הבחורים, שלא התמזל מזלם ובריחתם עלתה להם ביקר מכל: בחייהם. לא הצלחנו לגלות כיצד, מתי ובאיזה אופן נפלו לידי אנשי 'צלב החץ' ב־Kőmlőd. גם לא עלה בידינו להוכיח מעל לכל ספק, שאכן חמשת האנשים הם אלה, שאנו מניחים שהם הקורבנות ולכן לא כתבנו שמות על לוח הזכרון. המידע שנמסר מפי העדים לא היה חד משמעי בכל פרטיו ואפשר להבין זאת לאחר 42-43 שנים.

מי הם יכלו להיות? Dr. Kertész Tibor מספר: " Fenyves Imre ו־ Gerőfi László היו בני כיתתי בבית הספר ושירתנו יחד גם בפלוגה II/4. עם יציאתנו לכיוון מערב סיכמנו איתם ועם עוד מספר חברים, שבמהלך הצעדה כשנגיע ל־Bönyretalap, נקום ונברח. כשעצרנו במקום, חיפשתי אותם, אך נאמר לי שבניגוד למסוכם בינינו הם הסתלקו כבר ב־Bana. אני ברחתי עם האחרים, אך במהרה נעצרנו לזיהוי. נחקרנו על ידי קצינה מיחידות 'צלב החץ' ובסיכום היא אמרה: 'יתלו גם אתכם, כמו שתלו את אלה, שברחו ב־Bana'."

בהתחשב בכל העדויות ובממצאים היו חמשת האנשים שהוצאו להורג אלה:

Fenyves Imre	יליד Székesfehérvár	13.8.1922
Gerőfi László	יליד Högyész	15.6.1922
Braun László	יליד Csajág	8.8.1922
Holman Illés	יליד Érsekujvár	1922
Polák Jenő	יליד Ógyalla	1922

עד היום הצלחנו לגלות שני קרובי משפחה: Dr. Gerőfi Zsuzsa - כעת ד"ר סוזן זינגרמן, חיה בסקוטלנד ו־Baumőhl István - כעת ארבל יצחק

החי בישראל. הראשונה היא בת דודה של Gerőfi László והשני הוא בן דודונן של Braun Lászlo. כל יתר בני המשפחה של הנרצחים ניספו בשואה, רובם באושוויץ.

ב־31 במרץ 1989 - לאחר הוצאת הגופות וקבורתן מחדש, נערכה חנוכת המצבה.

טרגדיה עצובה חסרת פשר.

הם היו חמישה.

רשימת הקורבנות

Mártirok listája

List of Martyrs

הקדמה לרשימת הניספים

עורכי ספר הזכרון עשו כמיטב יכולתם לאסוף כל מידע על הנספים במחנות ההשמדה ופלוגות עבודות הכפיה, אך מודעים לכך שהרשימה אינה מושלמת.

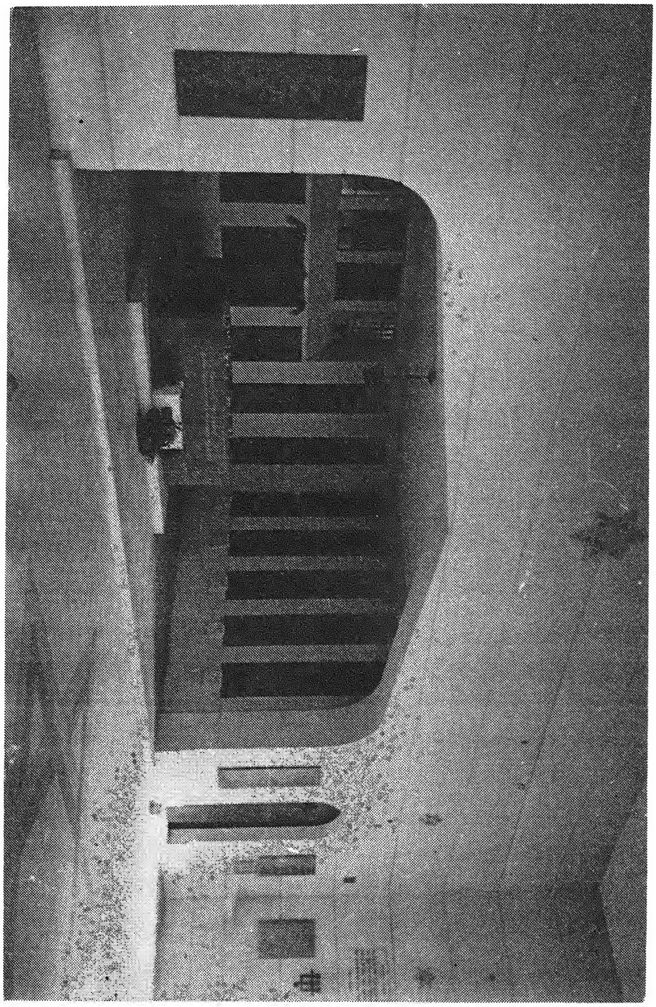
אנו מרכינים ראש בפני הניספים 'ללא שם' ואבלים לזכרם.

ELŐSZÓ

Az emlékkönyv szerkesztói mindent elkövettek, hogy minden informáciomorzsát összegyüjtsenek azokról, akik a koncentrációs tábrokban és a munkaszolgálatban elpusztultak. Tisztában vagyunk vele, hogy a lista nem teljes. Fejet hajtunk a "névtelen" halottak elött és gyászoljuk emléküket.

NOTE

The editors of this commenmorative book made every effort to collect all fragments of information concerning the identities of those who perished in the concentration camps and labour battalions. However, it is clear that the list is incomplete and we pay homage to the "nameless" dead and cherish their memory.

אהל זכרון עם רשימת הנספים
(לוחות על הקירות בבית הקברות בסקשפהרוור)

לוח זכרון של רבני העיר באהל הזכרון

לוח זכרון על אחד הקירות של אהל הזכרון

FEJÉR MEGYEI ÁLDOZATOK NÉVSORA

SZÉKESFEHÉRVÁR

Hirschler Pál dr.
Citron Zoltán
Boros István dr.
Mermelstein Mór

A
Adler Dávid
Adler Dávidné
Adler Éva
Adler Edit
Adler Pál
Adler Pálné
Adler Erika
Adler Ferencné
Adler Jutka
Adler Miklósné
Adler Gyurika
Aczél Istvánné
Aczél Géza
Adler Regina
Adler Anikó
Adler Sanyika
Adler Ernő
Adler Teréz
Amsel Ferenc
Amsel Ferencné
Arnstein Miksa
Arnstein Miksáné
Arnstein Pál
Arnstein János
Arnstein György
Armuth Mór
Auerbach Lili
Auerbach József

B
Bakonyi Lászlóné dr.
Bakonyi Judit
Balogh Dezsőné
Barta Imre
Barta József
Barta Józsefné
Barta Pannika
Barta Sándorné
Barta Juditka
Bauer Mihály
Barta Károly
Brummaier Julianna
Bálint Ferenc
Bálint Ferencné
Bán József dr.
Bán Józsefné dr.
Bán Lászlóné
Bán Róbert
Bán Katika
Bán Sándor
Bán Sándorné
Bárdos Áronné
Bátori Józsefné
Bátori Anikó
Benda Margit
Beregi Sándor
Beregi Sándorné
Beregi Árpád
Berényi Lajos
Berényi Lajosné
Berényi Józsefné
Berényi Samu
Berényi Aladár
Berényi Aladárné özv.
Bársony Kálmánné
Berényi Júlia
Berger Józsefné
Berger András
Berger Samu
Berger Samuné
Berger György
Berger Ignác
Berger Ignácné
Berger Erzsi
Berger Izidorné
Berger Mór
Berger Ilona
Berger Edit
Berger Gyuláné
Berger Gyula
Berger Éva
Berger Imréné
Berger Évike
Berger Iván
Bergmann Elek
Berkovics Dávid
Berkovics Dávidné
Berkovics László
Berkovics Miklós
Berkovics Mór
Berkovics Sándorné
Berkovics Sámuel

Berkovics Ilona
Bánó Jenő
Berkovics Rózsi
Berkovics József
Berndorfer György
Berndorfer Györgyné
Berndorfer Katika
Bernstein Lászlóné
Bernstein János
Bernstein Zsuzsika
Bíró Vilmos
Bíró Sándor
Bíró Sándorné
Bíró Jutka
Bíró Tibor
Bíró Zoltán
Bíró Ervin
Bleuer Arnoldné özv.
Bleuer Jenő
Block Sándor
Block Sándorné
Blum Mihály
Blum Mihályné
Bogdán László
Bognár R. Judit
Bokor Imre
Bokor Nándor
Bokor István
Boros Istvánné dr.
Boros Jánosné
Boskovits Lászlóné
Boskovits Évike
Böhm Margit
Braumann Ferenc
Braumann Ferencné
Braun László
Braun Pálné
Braun Veronika
Braun Oszkár
Braun Sándor
Braun Sándorné
Braun Irma
Braun Etel
Braun Gyula
Braun Gyuláné
Braun Rózsi
Braun Rudolf
Bruck Sándorné
Bruck Imre
Bruck Imréné
Brust Arnold
Brust Arnoldné
Brust László
Brust Karolin
Brust Mariska
Brust Sámuel
Brust Sámuelné
Brust Géza
Brust Gézáné
Brust Imre
Brust Imréné
Brust Gyurika
Brust Imre
Brust József
Brust Józsefné
Brust Mariska
Brust István
Brust Istvánné
Brust Lajos
Brust Évike
Brust Magduska
Brust Sándor
Brust Bözsi
Brust Marika
Brust Ferenc
Brust Jenő
Brust Katalin
Bolgár Pálné
Bolgár György
Brust Irén
Brust József
Brust Kálmánné
Brust Sándorné
Brust László
Brüll Zsigmond
Brunner Jenő
Brunner Jenőné
Bruck Miklós
Bruck Ernő
Bruck Ernőné
Braun Mór
Braun Mórné
Bánó Jenő
Berger Ödön
Berger Ödönné
Berger Tamás
Brust Katalin
Brust Sári
Brust Klári
Besztercei Györgyné
Besztercei Ágnes
Bodó Margit
Bánóczi Ferenc Pál
Bárdos Imre
Békés Róbert dr.
Bleier Miklós
Bolgár László
Braun András

Burg Hermann
Burg Hermanné
Burg Istvánné
Burg Katika
Brust Jolán

C
Citron Zoltánné

D
Deák Kornélia
Darvas Imre
Domán László
Dénes Anna
Deutsch Margit
Deutsch Erzsébet
Deutsch Tibor
Deutsch Oszkár
Deutsch Fanni
Deutsch Sándorné
Deutsch Sándor
Deutsch Kató
Dancig Jakab
Dancig Jakabné
Dancig Márta
Dancig Istvánné
Dancig Ágnes
Darvas Jenő
Darvas Jenőné
Deckner Árminné
Deckner Sarolta
Deutsch Irén
Deutsch Miksáné
Deutsch Gyula
Deutsch Gyuláné
Deutsch Hermanné
Deutsch György dr.
Deutsch György
Deutsch Zsigmondné
Deutsch Antal
Deutsch K. Aladár
Deutsch Miklós
Deutsch Vera
Deutsch László
Deutsch Ferike
Deutsch Lászlóné
Deutsch István
Deutsch Istvánné
Deutsch Ignácné
Deutsch Aladár
Deutsch Imréné
Deutsch Ági
Deutsch Pali
Dénes József
Dénes Józsefné
Dénes János
Dénes Andor
Dénes Andorné
Dénes György
Diener Sámuel
Diener Sámuelné
Diener Sándor dr.
Diener Imre
Donáth Jenő
Donáth Jenőné
Donnenberg Frida
Dreifinger István
Dreifinger Istvánné
Dus Béla

E
Ehrlich Pálné
Ehrlich Sándor
Ehrlich Kató
Éliás Imréné
Erdös László
Elek István dr.
Engel Géza
Erdély Gyula dr.
Elefánt Erzsébet
Éliás Józsefné
Egri Klára
Éliás Imréné
Eisler Adolf
Eisler Adolfné
Eckstein Sámuel
Eckstein Sámuelné
Eckstein Rózsi
Egri László
Erdős Fülöpné
Erdélyi Gyula dr.
Éliás Simon
Éliás Simonné
Éliás László
Éliás József
Eppinger Ignác
Eppinger Ignácné
Eppinger Andor
Eppinger Andorné
Eppinger Lacika
Erdős Lajosné
Erős Árpád
Erős Árpádné
Elefánt Lajos
Engel Géza

F
Falus Istvánné

Falus Jenő Iván
Falus Péter Imre
Faragó Béla
Faragó Béláné
Farkas Károly
Farkas Károlyné
Farkas Lajos
Farkas Judit
Farkas Zsigmondné dr.
Fehér Miklós
Fehér Miklósné
Feldmann Tiborné
Feldmann Lenke
Feldmann Mórné
Feldmann Sándorné
Feldmann Ilonka
Fenyves Béla
Fenyves Béláné
Feith József
Fenyves György
Fried Lenke
Fenyves Ibi
Földes Antal
Földes Antalné
Földes Ivánka
Fellner Jakab
Fenyves Béláné
Fenyves Imre
Fischer Jenő
Fleischer József
Fleischer Józsefné
Fuchs Jutka
Fuchs Sruli
Fenyues Zoltán Dr.
Fenyves Gyula
Fenyves Gyuláné
Fenyves Tamáska
Fischer Adolfné
Fischer Gyula
Fischer Zsigmondné
Fischer Józsefné
Fischer Éva
Fischer György
Fischer Sándorné
Fleischer László
Fleischer Lászlóné
Fleischer Andriska
Fleischmann Andor
Fleischmann Gézáné
Fleischmann Ferenc
Fleischmann László
Fleischmann Lászlóné
Fleischer Gyula
Fleischer Gyuláné
Fleischer Mór
Fleischer Mórné
Fleischer Éva
Fleischer Rozália
Freud Béla
Fleischmann György
Fleischer Miklós
Fleischer Jenő
Földes Sándor
Földes Sándorné
Frankl Irén
Frankl Szidónia
Frankl Fáni
Freisager Zoltán
Freisager Zoltánné
Freisager Tibor
Freud Manó
Fried Margit
Freidenthal Ágnes
Fried Géza
Fried Ferenc
Fried Ferencné
Fried Klári
Fried Vilmos
Fried Vilmosné
Fried József
Friedmann Adolf
Friedmann Adolfné
Fuchs Lajosné özv.
Friedmann Elvira
Friedmann István
Friedmann Imréné
Friedmann Mártonné
Friedmann Lipótné
Friedmann Lipót
Freibert Lipót
Freibert Lipótné
Freibert Magda
Freibert Andor
Frimm Árpádné
Frisch Miklós
Frisch Miklósné
Frisch Tibor
Frisch Ferenc
Frisch Ferencné
Frisch István László
Frisch János
Frisch Edit Éva
Fritz Antal
Fritz Antalné
Frommer Ernőné
dr. Frisch Adolfné
dr. Frisch Adolf
Fuchs Mór

Fuchs Mórné
Fuchs Zsigmond
Fuchs Zsigmondné
Fürst Sándorné
Fürst László
Fürst Helén
Fürst Frida
Fürst Ivica
Füredi Andor
Füredi Andorné
Füredi Tibor
Füredi László
Freud Béla

G

Gams Andor
Gams Jánosné
Gams Imre
Gams László
Gams Lászlóné
Gams Judit
Gams Klári
Gerőfi István
Ganzl István
Gábor Iluska
Gábor Istvánné
Gábor Editke
Gábor Gyula
Gábor Gyuláné
Gál Simonné
Gáti István
Glantz László
Goldmann József
Grünsberger Sándor
Grünsberger György
Gaál Sári
Ganzl Erzsébet
Grünhold Etel
Gere Ede
Gere Edéné
Grüner Edit
Gáti Mihály dr.
Gáti Mihályné dr.
Grosz Sándorné
Grosz Ignácné
Grosz Jenőné
Grosz Ottó
Gál Mátyás
Gál Magdus
Gál András
Gecsei Ágnes
Gelb Adolf
Gellis Jakab
Gellis Jakabné
Gerber Károlyné
Gerber János
Gerber Olga
Geröfi Árminné
Geröfi Lipótné
Geröfi László
Geröfi Sándor
Geröfi Sándorné
Geröfi Katalin
Geröfi Margit
Gerstenfeld Ignác
Geröfi Márta
Grosz Ferencné
Grosz Imike
Grosz Irén
Grosz Lajos
Grosz Károlyné
Grosz Márta
Grosz József
Grosz Józsefné
Grosz Imre
Grosz Imréné
Grosz Bernát
Grosz Bernátné
Grosz Jenő
Grosz Mórné
Glancz Sándor
Glancz Sándorné
Glancz Klárika
Glancz Lacika
Glancz Adolf
Glancz Lajosné
Glancz Marika
Glaser Ármin
Glaser Árminné
Gimersi László
Gimersi Lászlóné
Goldberger Ignác
Goldberger Ignácné
Goldberger Béla
Goldberger Béláné
Goldberger Etel
Goldberger Sarolta
Goldberger Arnold
Goldschmied János
Goldstein Ferenc
Gombos Hugó
Gombos Hugóné
Gombos Ella
Göndör Samu
Göndör Samuné
Göndör György
Göndör Györgyné
Göndör Marika

Gráf József
Gráf Károly
Gránitz Jenőné
Gránitz Zsuzsa
Glük Mór
Glük Mórné
Grünbaum István
Grünbaum Istvánné
Grünbaum Ignácné
Grünberg Anna
Grünberg Ernőné
Grünfeld Vilmos
Grünfeld Vilmosné
Grünfeld Mórné
Grünfeld Gézáné
Grünfeld Sarolta
Grünfeld Adolf
Grünfeld Róza
Grünhut Ferenc
Grünhut F. Erzsi
Grünhut Julika
Grünwald Samu
Grünwald Samuné
Grünwald Béla
Gutentag Lajos
György Oszkár
György Oszkárné
Gutmann Erzsébet
Gutmann Ella
Gutmann Ferencné
Gutmann Miklós
Gutmann József
Gutmann Józsefné
Gutmann Rezsin
Gutmann Erzsi
Győri Margit
Győri Samuné
Győri Samu
Gyémánt Izidor
Gyémánt Edit

H

Hajdu Aladár
Hajnal Lajos
Hajnal Lajosné
Hajnal Katalin
Hajnal Miklós
Hajnal István
Halász Sándor
Halász Sándorné
Heimlich Lajos
Heimlich Lajosné
Heimlich Béla
Heinrich Sándorné
Heinrich Gyuri
Heinrich Katinka
Heinrich Hermann
Heinrich Dezsőné
Heinrich Dezső
Heinrich Palika
Heller Pál dr.
Heller Pálné dr.
Heller Adolfné
Hermann Ignácné
Hermann Lajosné
Hermann Judit
Hirschler Sándorné
Heller Izidorné
Horváth Istvánné
Hirsch Z. Mendel
Hirsch Z. Mendelné
Hirschler M-né özv.
Hoffman Sándor
Hoffman Sándorné
Hochwald Mórné
Hollãnder Ignác
Hollãnder Ignácné
Holzweber I. Jakab
Horovitz Ferenc
Horváth Istvánné
Hübscher Jenő
Hübscher Adolf
Hübscher Ilonka
Hübscher Lajos
Hercog Ferenc dr.
Herceg Dezső
Herceg István dr.
Herceg Ferenc dr.
Hoffman György
Hollós Vilmosné
Hollós Ilona
Hollós Ferencné
Hont Márta
Hont Miklós
Hont György
Hirschl Kornélia
Hirschhorn Sándorné

I

Izsák Ignác
Izsák Ignácné
Izsák Mórné
Izsák Tilda
Izsák Elek
Izsák Elekné
Izsák Györgyi
Izsák Ildikó
Immerglük Károly

J
József Andor
József Andorné
József Irén
Jasser Samuelné

K
Kalmár Zoltán
Kalmár Zoltánné
Kalmár Magda
Kara Jenő
Kara Katalin
Kara Jenőné
Kara Tamás
Kádár Albinné dr.
Kádár András
Kádár Miklós
Kádár László dr.
Kálmán Béla
Kálmán Béláné
Kálmán Marika
Kálmán Sándor
Kálmán Ilonka
Kántor Imre
Káldor Ágnes
Katscher Elza
Kepes János dr.
Kepes Jánosné dr.
Kende István dr.
Kertész Géza
Kertész Gézáné
Keller József
Keller Józsefné
Keller Júlia
Keller György
Keller Katalin
Keller Ferenc
Keller Ferencné
Keller Viktor
Keller Viktorné
Keller Béláné
Kiss Imre
Kiss János
Kiss Nándor
Kiss Nándorné
Kiss Mihály
Kálmán Mátyás
Kálmán Giza
Kálmán Sándor
Kálmán Tibor
Kiss Mihályné
Kiss Hugó
Kiss Zsuzsa
Kiss Endre
Kiss Ágnes
Klein Jolán
Klein Margit
Klein Károly
Klein Károlyné
Klein Mór
Klein Mórné
Klein Józsefné
Klein Erzsébet
Klein Vera
Klein Ella
Klein Gyuláné
Klein Jánoska
Klein Bernátné
Klein Sándorné
Klein Imre
Klein Rezső
Klein Béláné
Kelemen Árpádné
Krausz Aladár
Klein Rezsőné
Klein Miksáné
Klein Ilona
Klein Árpád
Klein György
Klein Marianna
Klein Zoltán
Klein Sándorné
Klein Sándor
Klein Sándorné
Klein Sándor
Klein Géza
Kluger Jenő
Klein Lajosné
Kluger József
Klein Simonné
Kluger Jenőné
Kohn József
Kohn Józsefné
Kohn Gizella
Kohn László
Kohn Imre
Kohn Miklós
Kohn Miklósné
Kohn Ignác
Kohn Ignácné
Kohn Katalin
Kohn Adolf
Krassó Henrik
Krausz Lajosné
Kohn Adolfné
Kohn Dezső
Kohn Kálmánné
Kohn Bella

Kollin Imre
Kollin Mór
Korai Samuné
Korai Artúr
Korai Artúrné
Korai István
Korai György
Koralek Ernő
Koralek Ernőné
Koralek Gyögy
Kosztelic Imre
Kosztelic Imréné
Kosztelic János
Kosztelic György
Kovács Antalné
Kovács Vilmos
Kovács Vilmosné
Krausz Géza
Krausz Gézáné
Kovács Dezső
Kovács Dezsőné
Kovács Endre
Kovács Jenő
Kovács Jenőné
Kovács Klári
Kovács Edit
Kovács Lajos
Kovács Lajosné
Köves Sándor
Köves Sándorné
Krausz Gyula
Krausz Gyuláné
Krausz László
Krausz Imre
Krausz Dezső
Krausz Dezsőné
Krausz Ferenc
Krausz Lajosné özv.
Krausz Zsigmond dr.
Krausz Veronika
Krausz Magda
Krausz Jenő
Krausz Samu
Krausz Samuné
Krausz József
Krausz Józsefné
Krausz Péter
Krausz Ede
Krausz György
Krausz Sándor
Krausz Aladárné
Krausz Ármin
Krausz Árminné
Krâmer Markuszné
Krâmer István
Krâmer Istvánné
Krâmer Éva
Krâmer Zsuzsi
Kuhn Mártonné
Kuhn Samuné
Kuhn Bella
Kuhn Magdi
Kuttner Lászlóné
Kuttner Simonné
Kürschner Gyula
Kürschner György
Kürschner Gyuláné
Kürti Mihályné özv.
Kallós József
Klein Márton
Klein Mária
Köves Ferenc
Klein Magda
Kaufmann Ibolya
Krausz László

L

Lőwinger Mártonné
László Bözsi
Landler Ferenc
Landler Jenő
Lang Lajos
Langsam István
Leitner Endre
Lichtenstein Gyula
Löwinger Jónás
Löwinger Aladár
Löwinger László
Lukács Endre
Lánczos Andor dr.
Lánczos Andorné
Lánczos Anna
Löwy Károlyné
Löwinger Józsefné
Langermann Vilmos
Langermann Vilmosné
Langermann Ili
Langermann Vilma
Lax Beratalan
Lax Bertalanné
Laufer Dezsőné
Laufer Miklós
Laufer Miklósné
Laufer Tibor
Laufer Jenő
Laufer Jenőné
Láng Rezsőné dr.
Láng Zoltán dr.

László Dávidné
László Mária
László Jenő
László Jenőné
László József
László Józsefné
László Pál
László Imre
László Lajos
László Béla
Lázár István
Leopold Adolfné
Leopold Sándor
Leopold Sándorné
Lesslauer Sándor
Lesslauer Sándorné
Licht Vilmos
Licht Vilmosné
Liebermann Nándorné
Liebermann Nándor
Liebermann Endre
Ligeti Imréné
Ligeti Endre
Ligeti I. Tibor
Ligeti Juliska
Losonci Ödön
Losonci Ödönné
Losonci Róza
Lőwy Szerén
Lőwy Márkné dr.
Lőwy Endre
Lőwy Klementin
Löwinger Márton
Löwinger Miklósné
Löwinger János
Löwinger Imre
Löwinger Klári
Löwinger Józsefné özv.
Löwinger József
Löwinger Ferenc
Löwinger Józsefné
Löwinger Izidorné
Löwinger Aladárné
Löwinger György
Lukács Kálmánné
Lukács Imre
Lukács Andor
Lukács Lívia
Lukács Ferenc
Lukács Géza
Lusztig Miklós
Lukács Gézáné
Lurija Berta
Lurija Janka
Lübeck Endre
Lübeck Endréné
Lübeck Miklóska

M

Mann Józsefné
Mann István
Maron Géza
Maron Gézáné
Maron Árpád
Martin Ignác
Martin Ignácné
Markovits Albert
Markovits Albertné
Markovits István
Mauthner Pál
Mauthner Pálné
Mauthner Henrik
Mauthner Henrikné
Mauthner József
Mauthner Margit
Mauthner Erzsébet
Mauthner Marika
Mayer József
Mayer Józsefné
Marmorstein Menyhért
Marmorstein Menyhértné
Maron Vilmosné
Melczer Gusztáv
Melczer Gusztávné
Mermelstein Mórné
Merson Pál dr.
Merson Pálné dr.
Merson Ágnes
Merson Zsuzsika
Merő Gyula
Mihalek Lajosné
Mitzki Jenő
Moskovitz Jenő
Moskovitz Jenőné
Moskovitz Zsuzsi
Müller Viktor
Müller Viktorné
Müller György
Mannheim Pál
Millhoffer Ödön
Márton Jakab
Márton Jakabné
Miczki Sándorné
Márkus Hugóné
Márkus János
Mittelman Vilmosné
Mittelman Tamás
Mittelman Vilmos

N
Nagy Lajos
Nasitz Tibor dr.
Nasitz Tiborné dr.
Nasitz Kati
Neustadt Manóné
Nemes Sándroné
Nemes Zsuzsi
Nemes György
Nemes Károlyné
Nemes Jenő
Nemes Marianna
Nemes Ferenc
Nemes Ferencné
Nemes Judit
Nemes Pál
Nemes Pálné
Neuhauser Imre dr.
Neuberger Klára
Neuhart Regina
Neubart Sándor
Neubart Sándorné
Neubart Endréné
Neubart István
Neubart Edit
Neubart Regina
Neubart Ignác
Neubart Ignácné
Neulinger Salamonné
Neulinger Klára
Neumann Lászlóné
Novák Ármin
Novák Árminné
Németh Dezsőné
Németh Marika
Németh Rezső
Németh Rezsőné
Németh Lajosné
Neuberger Jakabné
Neuberger Regina
Németh Rózsa
Nádas Endre
Ney Jenő
Ney Jenőné

O
Oláh Imre
Ötvös Józsefné
Ötvös Évike
Ösztereicher Mihály

P
Paãl Gyuláné
Pauk Sándor
Pauk Sándorné
Paskusz Laura
Paskusz Lajos
Paskusz Lajosné
Paskusz Sándorné
Paskusz Samu
Paskusz Gyurika
Paskusz Péter
Paskusz Ervin
Pető Miksáné
Pető János
Pollák Rezső
Pollák Rezsőné
Pollák Ilonka
Pollák Henrik
Pollák Jánosné
Pollák Teréz
Pollák Béla
Pollák Béláné
Pollák Jakab
Pollák Jakabné
Pollák József
Pollák Józsefné
Pollák Klári
Pollák J. Gyula
Pollák J. Gyuláné
Pollák Ödön
Pollák Gizella
Porász Lajos
Porász Lajosné
Porász Évike
Possel Gusztáv
Possel Gusztávné
Possel Artúr
Präger Jenő
Präger Jenőné
Präger Zsuzsika
Pfeiffer Ferenc
Pick Jenő
Pfeiffer Alfréd
Pfeiffer Alfrédné

R
Radó Dávid
Radó Ferencné
Radó János
Rechnitzer Ignác
Rechnitzer Ignácné
Rechnitzer Erzsi
Reich Dezső
Révész Gyuláné
Raáb Jenő
Raáb Márta
Reich Antal

Reich István
Reichard Jenő
Reichard Jenőné
Reiner Ferenc
Reiner Tilda
Resanszky Károlyné
Ripp József
Ripp Józsefné
Ripp Gyurika
Román Imre
Róna Gyuláné
Róna Antal
Róna Gézáné
Róna Tamás
Rosner Imréné
Rosner Imre
Rosner Judit
Rosner Ignácné
Rosenberg Pál
Rosenberg Pálné
Riesz Dezső
Riesz István
Róna Imre
Róna Imréné
Rosenbaum Mór
Rábai Zoltán
Rosenberg György
Rudbányai Imre ifj.
Rudbányai Imréné
Rudbányai János
Rudbányai Imre
Rosenberg Pálné özv.
Rosenberg Zsigmondné
Rosenthal Mihály
Róth Judit
Róth Pál
Róth Pálné
Róth Dániel
Róth Edit
Römer Sándor
Römer Sándorné
Römer Márta
Rosenberg Sándor
Rosenberg Andráska

S

Sachs Matild
Sachs Helén
Salzberger István
Salzberger Istvánné
Salzberger Jánoska
Sándorfi Endréné
Sándor Samu
Scheiber Ferenc
Scheiber Honi
Scheiber Rózsi
Schiller Sándorné
Schiller Samu
Schiller László
Schlesinger Illés dr.
Schlesinger Illésné dr.
Schlesinger József
Schulz József
Schmelzer Adolf
Schmideg Gyuláné
Schmideg Gyula
Schmideg Flóra
Schmideg Irén
Schmideg Jenő
Scheidner Gyuláné
Scheidner István
Schönhaus László
Schönhaus Lászlóné
Schönhaus Péterke
Schön Adolf
Schön Adolfné
Schön Ernő
Schön Ernőné
Schön Lajos
Schön Lajosné
Schön Márkusz
Schön Márkuszné
Schönfeld Miksáné
Schönfeld Miksa
Schönheim Lajos dr.
Schönheim Lajosné dr.
Stein Miklósné
Steiner Ernőné
Stern Lajos
Schönheim Gyula
Schwarcz Bernát
Schwarcz Bernátné
Schwarcz Béla
Schwarcz Béláné
Schwarcz Arnold
Schwarcz Arnoldné
Schwarcz Pál
Schwarcz Adolfné
Schwarcz Adolf
Schwarcz Manóné
Schwarcz Manó
Schwarcz Dávid
Schwarcz Dávidné
Schwarcz Irén
Schwarcz Vera
Schwarcz Miksáné özv.
Schwarcz Gáborné özv.
Schwarcz Tamás

Schwarcz Béláné
Schwarcz Jakabné
Singer Samuelné
Schönfeld Renée
Stein Miklós
Steiner Adolf
Steiner Adolfné
Schwarcz Jakab
Schwarcz Sándorné
Schwarcz Andorné
Schwarcz Andor
Schwarcz Ferencné
Schwarcz E. Tamás
Schwarcz Péter
Schwarcz György
Schwarcz Mórné
Schwarcz Mór
Schwarcz József
Schwarcz Józsefné
Schwarcz Alajos
Schwarcz Alajosné
Schwarcz Robi
Schwarcz Ági
Schwarcz Imre
Schwarcz Karolin
Schultz József
Sebestyén Andorné
Sebestyén Tiborné
Steiner Jola
Sinkó József dr.
Singer Ödön
Singer Ödönné
Singer Józsefné
Somogyi I. Gábor
Somogyi Frigyes
Spitzer Erzsébet

Spitzer Jenő
Spitzer Jenőné
Spitzer Károlyné
Spitzer József
Spitzer Józsefné
Spitzer Arnoldné
Spitzer Lajos
Spitzer Lajosné
Spitzer Vilmosné
Spitzer Regina
Spitzer Judit
Spitzer Márta
Spitzer Ágika
Stern Gábor
Sonnenschein Tiborné
Schwarz Béla
Spierer Ferencné
Spierer Ferenc
Spierer Piroska
Spierer Béla
Stein József dr.
Stein Józsefné dr.
Stein Ferenc
Stein Miklós dr.
Stein Miklósné dr.
Stein Miklós
Stein Miklósné
Stein Marika
Stein Tamás
Stärk Izidorné
Stärk Izidor
Stärk Samu
Stärk Samuné
Stern Ernöné
Stern Láso
Strausz Miksa

Strausz Miksáné
Strausz J. Dezsőné
Strausz J. Dezső
Steiner Ágnes
Steiner Lipótné özv.
Steiner Józsa
Steiner Andor
Steiner Dezső
Steiner Imre
Steiner Lajos
Steiner Lajosné
Steiner Rózsi
Steiner Ida
Steiner Lászlóné
Steiner László
Steiner Ilus
Stelczer József
Stelczer Józsefné
Stelczer Magda
Stern Sándor
Stern Ernő
Stern Györgyné
Stern Józsefné
Stern József
Stern Imre
Stern Károlyné
Stern Mórné özv.
Stern Mihályné
Stern János Péter
Stern Zs. Katalin
Stern Imréné, G. Erzsike
Stern I. János
Stern R. Miklós
Stern Márton
Stern Ernőné
Stern Mártonné

Stern Éva Ilona
Streit Ferenc
Streit Ferencné
Streit Sándor
Stuffer Lajos
Stuffer Sándor
Stuffer Dezső
Svéd Zoltán
Svéd Zoltánné
Svéd Luci
Senkei Rudolf
Senkei Rudolfné
Senkei László
Senkei Etel
Singer Jakabné özv.
Sipos Józsefné
Sipos Ágnes
Schwarcz Róber
Schwarcz Ágnes
Steckler Adolf
Steckler Adolfné
Steckler László
Strausz Éva
Springer Józsefné
Springer József
Springer Jenőné
Springer Tamás
Schlesinger Sári
Schlesinger Hadasza
Schlesinger Jánoska
Schlesinger Ági
Stausz Jenő
Stausz Jenőné
Steinkisszer Menyus
Steinkisszer Menyusné
Scher Miklós
Sági Jenő
Sági Péter
Stark Tivadar
Schlesinger Mihály
Schwarcz Lajos
Simon István dr.
Singer Jenő
Singer Gyula
Solti Sándor

SZ

Szaksz Simon
Szántó Zoltán
Sziklai Zoltán
Szabados János
Szabados Pálné
Szántó Antal
Szabados Jakabné
Szűsz Jenő
Szűsz Pál
Szántó Antalné
Szarvas Imre
Szarvas Imréné
Szalay Dezsőné
Szalay Dezső
Szatmári Lászlóné
Szatmári László
Szántó Jenő
Szántó Jenőné
Szántó Árpád
Szántó Ödön
Szántó Ödönné
Szántó István
Szeletcsei Sándor
Székely Géza
Székely Gézáné
Szigeti Kató
Szilasi Manóné
Szilasi Manó
Sziklai Miklós
Sziklai Miklósné
Szűsz Jenőné
Szűsz József
Sziklai György
Sziklai Sándor
Sziklai Dezső
Sziklai Dezsőné
Sziklai István
Sziklai Jenő
Sziklai Jenőné
Sziklai Andor
Szilágyi Ignácné dr.
Szilágyi Ignác dr.
Szusz Sándor
Szilágyi Károly dr.
Szűsz Sándorné
Szűsz Tamás
Szűsz Józsefné
Szegö Miklós dr.
Szilágyi László

T

Takács Mórné
Takács Mór
Tisch Juci
Takács Sándorné dr.
Takács Sándor dr.
Tehel Miksáné
Tenczler Béláné
Takács Imre dr.
Takács László

Takács Pál
Takács Andor
Takács Ferenc
Tehel Istvánné
Tehel Katinka

U

Ullmann Andor
Ullmann Hugó
Ullmann Hugóné
Ullmann Imréné
Ullmann Rózsi
Ullmann Erzsi
Ullmann József
Ullmann Zsuzsika
Ullmann Irén
Ullmann Lajos dr.
Ullmann Józsefné
Ullmann József
Ullmann Sándorné
Ungár Ferencné

V

Vámai Jenő
Vadász János
Vadász Józsefné
Vadász József
Vadász István
Vadász Károly
Vajda Károly
Vajda Pál
Vajda Klára
Vajda József
Vajda Bandika
Vas Endre
Vas Endréné
Vas Ferike
Vágovitsné Kertész Jolán
Vérbőczi Zsuzsika
Vágó László
Vágó Lászlóné
Vágó Klári
Váradi Jenő
Váradi Jenőné
Váradi Lászlóné
Váradi László
Váradi Ignácné
Váradi Imre
Váradi Ilonka
Váradi Jenőné
Váradi István
Verböczi Artúr
Verböczi Artúrné
Verböczi Józsika
Verböczi Zolika
Verböczi Lászlóné
Verböczi Öcsike
Verböczi Feri
Verbély Ernő
Vermes Jenőné
Vermes Jenő
Vértes Antal
Vértes Antalné
Vermes László
Vermes Katalin
Vértes József
Vértes Aladár
Vértes Aladárné
Vértes István
Vidor Imréné
Vidor Anikó
Vidor Izidorné
Vidor Izidor
Vidor Ferenc
Vándor Andor
Váradi István
Vajda József
Vidor Imike

W

Weinberger Dezsőné
Weinberger Sándorné
Weinberger Dezső
Weltner Sándor
Weltner Sándorné
Weisz Ödön
Weisz Ödönné
Wiener Ármin
Wiener Árminné
Wiener János
Weisz József
Weisz Józsefné
Weisz Péter
Weisz Péter
Weisz Károly
Weisz Ferenc
Weisz Margit
Weisz György
Weisz József
Weisz Józsefné
Weisz Miksáné
Weisz Klári
Weisz Árpád
Weisz István
Weisz Mihály
Weisz Mihályné
Weisz Simonné
Weisz László

Weisz Károly
Weisz Zsuzsa
Weisz László
Weisz Lászlóné
Weisz Babi
Weisz György
Weisz Ábrahámné
Weisz Ábrahám
Weisz Sándor
Weisz Sándorné
Weisz Vera
Weisz Dávid
Weisz Dávidné
Weisz Gyula
Weisz Józsefné
Weisz Marianna
Weisz Jenő
Weisz Jakabné
Weisz Sándorné
Weisz Lajos
Weisz Lajosné
Weisz Józsefné
Weisz Miklósné
Weisz István
Weisz Istvánné
Weisz Klárika
Weisz Imre
Weisz Veronika
Weisz Sámuelné
Weisz Ignác
Weisz Ignácné
Weisz Manó
Weisz Manóné
Weisz Józsefné
Weisz Aladár
Weisz Aladárné
Wohl Jánosné
Weisz István
Weisz Gyula
Weisz Lajosné
Weisz Évike
Weisz Rezső
Wetzler Ernő
Werner Béla
Werner Béláné
Werner Imre
Werner Lászlóné
Weltner Rezsőné
Weltner Jutka
Weltner Karcsika
Wimmer Béláné
Wimmer Béla
Wimmer Lászlóné
Wimmer Imre
Waldhauser Béla
Waldhauser Béláné
Waldhauser Andorné
Waldhauser Ottó
Wetzer Ernő
Wiener Árminné
Wiener Ármin
Wiener János
Wirt Anna
Weltner Sándor
Weltner Sándorné
Wohl Lajos
Wohl Lajosné
Wohl László
Wohl Mariska
Wohl József
Wohl Lászlóné
Wohl Józsefné
Wohl Miklós
Wolf László
Wolkenstein Hermanné
Wolkenstein Herman
Wiener Eszti
Weinberger Pál
Wessely György

Z

Zoldán Salamon
Zoldán Salamonné
Zelkovics Hermann
Zelkovics Béláné
Zelkovics Samu
Zelkovics Mira
Zelkovics Jenő

Deportáltak, akiknek sorsáról nincs világos adat

Békés Zsuzsi
Bruszt Mária
Bruszt Rózsi
Blum Erzsébet
Balázs Vera
Egri Klára
Fried Lenke
Fenyves Ibi
Gróf Lilly
Godstein Borbála
Grünhold Etel
Klein Mária

Leopold Klára
László Bözsi
Lebovits Cili
Róth Irén
Schiller Éva
Weisz Mária

SÁRBOGÁRD

Róth Sándor dr.
Alpern Miklós
Alpern Miklósné
Alpern Magda
Alpern József
Alpern Józsefné
Alpern Rudolf
Alpern Rudolfné
Alpern Imréné özv.
Alpern Gyuláné özv.
Alpern Salamonné özv.
Antal Samuné özv.
Arnstein Mihály
Arnstein Mihályné

Balog Olga
Blau Mór
Braun Dávidné
Braun Dávid
Budai Dániel
Budai Dánielné
Brenner Márton
Brenner Mártonné

Deutsch Antal
Deutch Antalné
Deutsch Sándorné özv.
Deutsch György

Ehrlich Dezső
Ehrlich Dezsőné
Eisler Ignácné özv.

Éliás Adolf
Éliás Adolf
Éliás Etel
Éliás Júlia
Éliás Netti
Éliás Gyuláné
Éliás Gyula
Éliás Jenő
Éliás István
Éliás Imre
Éliás Ferencné

Fischer Henrik
Fischer Irén
Fischer Sándor
Fischer Dezső
Fischer Dezsőné
Führnberg Gáborné özv.
Führnberg Zsigmond
Führnberg Zsigmondné
Führnberg Ervin
Führnberg Tibor
Feigelstock Elekné özv.
Freireich Izsák
Fülöp Endre
Fülöp Endréné
Fülöp Róbert
F. Deutsch Ilona
Freud Márkuszné özv.
Fischer Jenő
Führnberg Sarolta

Glancz Jákob
Glancz Aladár
Glancz Aladárné
Glancz Magda
Glancz Ágnes
Glancz Berta
Glancz Vilma
Glancz Hermina
Glancz Izidor
Glancz Regina
Glancz Simonné
Glancz György
Glancz Zsigmondné
Glancz Zsigmond
Glancz Ignác
Glancz Ignácné
Goldner Mórné dr.
Goldner Mór dr.
Goldner Lajos
Gonda Simonné özv.
Gehringer Lipótné özv.
Grosz Hermanné
Grosz Herman
Grosz Mária
Grosz Elemér
Guttmann Andorné
Guttmann György
Guttmann Imréné
Guttmann Pál
Guttmann Ágnes
Guttmann Éva
Gyenes Miksáné

Gyenes Miksa

Harmat Imréné dr.
Harmat Éva
Harmat Anikó
Hidasi Mórné
Hidasi Mór
Holczer Mór
Holczer Mórné
Hirsch Gyula dr.
Hirsch Gyuláné dr.
Hirsch Józsefné
Heisler Ágnes

Juhl Béláné özv.

Krausz Dezső
Krausz Vera
Krausz Gyula
Krausz László
Krausz Sándor
Kánitz Anna
Kánitz Salamonné
Kánitz Andorné
Kánitz Andor
Klein Jenőné
Klein Jenő
Klein Andor
Klein Andorné
Klein István
László Béla
László Béláné
László Lajosné
László Lajos
Láng Ignácné
Landler Stefánia

Löwi Artúr
Löwi Artúrné
Löwi István
Löwi Judit
Láng Adolfné özv.
Leizerovits család.

Molnár Vilmosné özv.
Markovits Áron dr.
Markovits Áronné dr.
Milder család

Niederberger László
Niederberger Lászlóné
Niederberger Róbert
Neumann Arnold
Neumann Arnoldné

Österreicher Gyuláné özv.

Pollák Hermann
Pollák Hermanné
Pollák Teréz
Pollák József
Pollák Sándor
Polacsek Sándor
Polacsek Erzsébet
Polacsek Éva
Polacsek Zsigmondné
Polacsek Pál
Pálos István
Pálos Mihály

Rosenthal Simonné
Reich Szilárdné

Reich Márton
Reich Tibor
Reich Mártonné özv.
Reich Sándor
Reich Lajos
Róna Dezsőné özv.
Reich Lajosné
Reich György
Reich Jakabné özv.
Reh Simonné
Róna Dezsőné özv.
Róth Sándorné dr.
Róth Judit
Rosentahl Simonné özv.
Róth Sándorné dr.
Róth Judit

Strausz Ferencné
Strausz Éva
Strausz Edit
Strausz Zsigmondné özv.
Strausz Lajos dr.
Strausz Lajosné dr.
Strausz Ignác
Strausz Ignácné
Strausz Ödön
Strausz Ödönné
Strausz György
Strausz Gyula
Strausz Gyuláné
Strausz Pál
Strausz Pálné
Strausz Sándor
Schmideg Andor
Schmideg Andorné
Schmideg Géza

Schmideg Gézáné
Spatz Mór
Spatz Mórné
Scherfer Simonné özv.
Scherfer Aladár
Scherfer Aladárné
Scherfer József
Scherfer Éva
Scherfer Ödön
Stern Lajos
Stern Lajosné
Stern Endre
Stern Mór
Stern Mórné
Stern Erzsébet
Stampfer Józsefné özv.
Schreiber Fülöp

Schreiber Fülöpné
Schreiber József
Strasser Emil
Spitzer Jakab
Spitzer Jakabné
Spierer Rózsi
Spierer Mihályné özv.
Spierer István
Schwartz Nátánné
Schwartz Tamás
Schlesinger Ignácné
Szántó Lajos
Szabó László dr.

Tauszig Tibor
Tauszig Lajos
Tauszig Lajosné

Tauszig Ibolya
Tauszig Jenő
Tauszig László

Weisz Imre
Weisz Imréné
Weisz Róbert
Weisz Andor
Wolf Józsefné

Zucker Jenő
Zucker Jenőné
Zucker Anna
Zucker Simonné özv.
Zucker Magda

SÁROSD

Braun Henrik
Braun Henrikné

Deutsch Oszkár
Deutsch Oszkárné

Goldner Imréné
Goldner Iván
Goldner Zsuzsanna
Goldner József

Goldner Józsefné
Goldner Ferencné özv.
Goldner Lipótné özv.

Heisler Géza
Heisler Gézáné

Lehrer Ernő
Lehrer Ernőné

Mandl Imre
Mandl Imréné

Schwartz Frida

Weisz Mária
Weisz István
Weisz Lajos

ETYEK

Bruck Pál
Bruck Pálné
Brick Ferenc
Bruck Mária
Csillag István

Diamant Alajos
Diamant Alajosné
Eckstein Mayerné
Eckstein Mayer
Eckstein Judit

Eckstein Ignác Izidor
Eckstein Tibor
Fantusz Adolf
Fantusz Adolfné
Fantusz Irén

Fleischmann Miksa
Fleischmann Miksáné
Klein Józsefné
Klein Oszkár

IGAR

Berger Jakabné özv.

KÁLOZ

Back Manóné özv.
Back Sándorné
Back Sándor
Back Adél
Back Mária
Deutsch Mórné özv.
Krausz Lipótné
Krausz Aranka
Krausz Eszter
Singer Károlyné özv.
Singer Teréz

RÁCALMÁS

Braun Izidor
Braun Izidorné
Bruck Frigyesné
Bruck Imre
Bruck Imréné
Bruck Miklós
Bruck Miklósné
Bruck ...-né
Buschler László
Farkas Károly
Fischer Gyula
Fritz János
Fritz Antal
Fritz Antalné
F. Dezső
Goldberger Dávidné
Grűn István
Grűn Józsefné
Grűn Miklós
Gyenes Géza
Gyenes Gézáné
Herczeg Imre János
Herczeg Jenő
Herczeg Jenőné
Holczweber ...
Holczweber ...-né
Joharn Sándor
Klein Károly
Klein Lajos
Klein Lajosné
Krammer Margit
Liebermann Endre
Liebermann Nándor
Liebermann Nándorné
Nándor József
Nándor Irma
Nándor József
Nándor Irma
Nándor Klára
Nándor Aranka
Nándor Olga
Nándor Ödön
Reményi Ödönné
nővére Margit
Rank Ármin
Róth Károly
Rosenczweig Bella
Spitz József György
Spitz József Györgyné
Spitz Sándor
Spitz Sándorné
Spitzer Magda
Spitzer Ödön
Spitzer ...
Stern Jakab
Stern Jakabné
Schwarcz Sándor
Schwarcz Sándorné
Schwarcz Stefánia
Weisz Aladár Áron
Weisz Aladár Áronné
Weisz Ágnes
Weisz Gyula
Weisz Henrik
Weisz Henrikné
Weisz István

IVÁNCSA

Epstein Márton
Epstein Mártonné
Epstein Pál
Epstein Bernátné özv.
Grünbaum István
Grünbaum Istvánné
Grünbaum Sándorné
Laufer Sándor
Laufer Sándorné
Laufer István
Schwartz László
Schwartz Lászlóné
Schwartz László ifj.
Spieler Júlia

KAJÁSZÓSZENTPÉTER

Perlusz Ignác
Perlusz Ignácné
Stern Zsigmondné özv.
Stern Jenő
Stern Erzsébet
Stern Iván
Stern Péter
Szaki Jenő

ALCSÚT-TABAJD

Fürst Sándor
Fürst Sándorné
Kerekes Istvánné
Weisz Ignácné

BARACSKA

Burger Béla
Burger Béla
Burger János
Burger István
Kohn Arnoldné
Kohn Dénes
Kohn József
Kohn Józsefné
Kohn Jenő
Kohn Jenőné
Kohn Imre
Kozma Ferencné
Leitner Ferencné
Leitner Ferenc
Leitner Margit
Leitner Mihály
Takács Sándor
Weisz Gizella
Weisz Sándor
Weisz Sándorné

CSÁKVÁR

Bruszt Lipótné
Fischer Imréné
Fischer Tamás
Klein Péter
Kohn József
Kohn Miklós
Komjádi Szerén
Korda Miklósné
Klein Istvánné
Kohn Józsefné
Kohn Izidor
Klein Gáspár
Klein Gáspárné
Kohn Sándor
Reichardt Mór
Reichardt Mórné
Redl Iván
Redl Sándorné özv.
Stauber Antal
Stauber Mór

CSÓR

Weisz László	Weisz Simon	Weisz Zsuzsanna

LEPSÉNY

Goldsmann Benő	Neumann Gyuláné özv.	Steiner Dezső
Goldsmann Gyuláné özv.	Neumann József	
Goldsmann Péter	Neumann Magdolna	
Mand Karolin	Szántó Ferencné özv.	Steiner Magdolna

MÓR

Weisz Lajos Dr.	Bruck Gertrúd	Ehrenfeld Béla
Weisz Lajosné	Berliner Sándorné	Ehrenfeld Béláné
	Berliner Jenő	Ehrenfeld István
Adler Vilmos	Becske Sándorné	Eibis Teréz
Arnstein Ödönné	Becske Judit	
	Berglac Judit	Frimm Árpádné
Bálint Antal	Berglac Sándorné	
Bálint Andorné		Gábor Andor
Bálint András	Deutsch József	Ganzl F. Viktorné
Blum Dávid	Deutsch Miklós	Guttmann Ferencné
Blum Dávidné	Deutsch Elemér	Guttmann Miklós
Berger László	Deutsch Eleméméné	Guttmann Ella
Berger Lászlóné	Deutsch Ernőné	Guttmann Erzsébet
Berger Adrienn	Deutsch Tibor	Gyenes Oszkár
Berger Éva	Deutsch Zoltánné	Gyenes Gábor
Berger Vera	Deutsch Ágnes	Gescheid Tóbiás
Berger Szerén	Dukasz Mórné	
Bruszt Géza	Dukasz Borbála	Hochstädter Jenő
Bruszt Gézáné	Dukasz Gyula	Hochstädter Ernő
Bruszt Imre	Dukasz István	Hochstädter Károlyné
Bruszt Imréné	Dukasz Istvánné	Hochstädter Károly
Bruszt György	Dukász Kató	Hochstädter Vera
Bruck Hermann	Dukász János	Holzweber Jakab
Bruck Hermanné	Dukász Jánosné	
Bruck Etel		Klein Izidorné özv.

Klein Józsefné
Klein József
Klein Rózsi
Klein Ilona
Kemény Imréné
Kemény Gizike
Kemény Lacika

Lőwy Miksáné dr.
Lőwy József dr.
Lőwy Józsefné dr.
Lőwy Zsuzsi
Lőwy Antalné
Lőwy Józsefné
Lőwy Fáni
Lőwy Regina
Linder Sándor dr.

Mayer Endréné
Mayer Endre
Mayer József
Mayer Józsefné
Mayer Anna
Mayer László
Mayer Lászlóné
Mayer Jenőné

Mayer Tamás
Ney Igác
Nicker Ervin

Pagit József
Pagit Helén

Reichenfeld Miksa
Reichenfeld Miksáné
Reichenfeld István
Reichenfeld Mórné
Róth Ferenc
Róth Ferencné
Róth László

Singer Sándor
Singer Sándorné
Singer Tibor
Schiller Béla
Schiller Béláné
Schloss Henrik
Schloss Johanna
Svéd Henrik dr.
Steiner Ede
Steiner Edéné
Steiner Sándor

Steiner Pálné
Steiner Pál ifj.
Steiner István
Steiner Fülöp
Steiner Fülöpné
Steiner Gyula
Steiner Júlia
Steiner György
Steiner Imre
Steiner Jenő
Steiner Jenőné
Steiner Éva
Stern Manó
Stern Pál
Stern József
Stern Józsefné

Waldhauser Lajos
Weltner Vilmos
Weltner Vilmosné
Weltner Ágnes

Zinzheim Jakab
Zinzheim Istvánné
Zinzheim Judit

SÁRKERESZTÚR

Arnstein Henrikné özv.
Brust Dezsőné
Brust Ágnes
Brust Ferenc
Brust Sándor
Brust Zsigmond
Brust Zsigmondné
Brust Józsefné özv.

Éliás Albert
Éliás Albertné
Éliás Pál
Glancz Imréné
Glancz József
Glancz Magdolna
Glancz Zsuzsanna
Gonda Illésné

Greiner Rudolf
Greiner Éva
Greiner Zoltán
Kántor Gézáné
Kántor Gábor
Kántor Mária
Lustig Adolf
Lustig Adolfné

Sapsovits Náthán
Sapsovits Náthánné
Sapsovits Andor
Schiffer László
Schiffer Lászlóné
Schiffer Aranka
Schiffer Éva
Spitz József
Spitz Józsefné
Spitz Anna
Weisz Ignácné dr.
eltner Imréné
Weltner András
Weltner Imre

KÁPOLNÁSNYÉK

Aczél Nelli
Auerbach Mili

Berényi Józsefné
Berényi Éva
Benda Margit
Boros Jánosné

Dénes József
Dénes Józsefné
Dénes János
Deutsch Miksa
Deutsch Miksáné
Donnenberg Frida

Egri Lőrinc
Egri Lőrincné
Egri László
Erdélyi Ödön
Erdélyi Ödönné
Erdős Fülöpné

Fisch Henrikné dr.
Fisch Judit
Fleischner Gyula
Fleischner Gyuláné
Fleischner Jenő
Fleischner Miklós
Fuchs Lajosné
Füredi Andor
Füredi Andorné
Füredi Tibor
Füredi László

Grosz Győző
Grosz Gizella
Grosz Ignácné
Grünfeld Róza
Gyémánt Izidor
Gyémánt Izidorné
Gyémánt Edit

Harmat Dezsőné
Harmat András
Harmat Judit
Hajdu Aladár
Hirschler Sándorné

Klein Simonné
Klein Zoltán
Klein Zoltánné
Klein Vera
Klein Miksáné
Krausz Géza
Krausz Gézáné
Krausz Magda
Krausz Károly
Kalmár Vilmosné
Klein Lajosné
Klein László
Krón József
Krón Józsefné
Krón Györgyi
Krón Ede
Krón István
Krón Istvánné
Krón Zsuzsi
Laufer Dezsőné özv.

Mayer József
Mauthner Henrik
Mauthner Henrikné
Mauthner Erzsébet
Mittermann Vilmosné
Mittermann Vilmos
Mittermann Tamás
Mauthner József
Mauthner Margit

Németh Lajosné
Nyéki Iván
Nyéki Béláné özv.
Nyéki Márton
Nyéki Dénes

Reisz Dezső
Reisz István

Rosenberg Zsigmondné

Spät Imre
Spät Imréné dr.
Spät György
Szabados Jakabné özv.
Szabados Pálné
Szabados János
Szántó Antal

Szántó Antalné

Österreicher Mihály

Weisz Béláné
Weisz Béla
Weisz Simon
Weszely Andor
Weszely Andorné
Weszely Péter

Weszely György
Weisz Izidor
Weisz Ilonka
Weisz László
Weisz Lászlóné
Weisz György
Weisz Babi
Wohl Mária

GÁRDONY

Benda Margit
Kalmár Vilmosné
Schwarz Ernőné
Weisz Lászlóné
Weisz Erzsébet
Weisz György
Weisz Ilona

ALAP

Braun László
Éliás Józsefné
Éliás Józsefné özv.
Hollander Józsefné
Hollander Tibor
Lipsitz Hugó
Lipsitz Hugóné
Lipsitz Ibolya
Lipsitz Lili
Weisz Jenőné
Weisz Gyuláné
Weisz Erzsébet
Weisz István
Weisz Sándor
Weisz Simon
Weisz Béla
Weisz Béláné

CECE

Baar Ignác
Baar Ferenc
Baar Sándor
Baar Sándorné
Fischer Mihályné özv.
Flesch Ignácné özv.
Fleischer Izidor
Fleischer Izidorné
Fleischer János
Goldschmied Albertné
Goldschmied Albert
Grünwald Ella
Grünwald István
Grünwald Ilona
Hahn Jenőné özv.
Káldor Vilmos
Káldor Vilmosné
Kohn Bernátné özv.
Lichter Gyula
Lichter Gyuláné
Lichter Klára
Lukács Vilmosné
Lukács Vilmos
Lukács Klára
Pollák Jenő
Pollák Jenőné
Pollák Ágnes
Pollák Nándor
Pollák Györgyi
Pollák Vilmos
Pollák Ferenc
Pollák Rózsi
Strasser Sándor

Strasser Sándorné
Strasser Zsigmond

Weisz Erzsébet
Weisz Frida

Weisz Piroska

FELCSÚT

Fantusz Edéné özv.
Fantusz Tiborné
Fantusz Zsuzsanna
Guttmann Dezső
Guttmann Imre
Guttmann Jenő
Guttmann Jenőné
Guttmann Erzsébet
Guttmann György

Guttmann Ignácné
Lichtenstein Ernő
Lichtenstein Ernőné
Lichtenstein Teréz
Lichtenstein Lenke
Lichtenstein Zsiga
Lichtenstein Zsigmondné
Lichtenstein Jenőné
Lichtenstein Andriska

Marsik Henrikné
Muhlard Lajos
Muhlard Lajosné
Muhlard Judit
Muhlard Záli
Muhlard Róbert
Strumpf Bernát
Strumpf Bernátné

BICSKE

Fränkel Ernő dr.

Blau József
Balabán Béla
Balabán Béláné
Balabán Kató
Balabán Dóra
Balabán Károly
Balabán Andor
Balog Róza
Balog Cecília
Benedek Gyuláné
Benedek Gyula
Benedek Lacika
Benedek Ödönné
Berger János
Blau Józsefné
Blau Pál
Breuer Mihály
Breuer Zoltánné
Breuer Gézáné özv.

Deutsch Miklós
Deutsch Miklósné
Deutsch Ferenc
Deutsch Erzsébet
Drach Ignác

Eisler Hermanné
Eisler Hermann
Eisler Lajos
Erdész Miklós dr.
Feldmann Ignác
Feldmann Ignácné
Feldmann Rella
Földes László
Fränkel Hermanné özv.
Freud Béláné
Freud Béla
Freud Malvin
Freud Antal
Freud Andor
Freud Miksa

Fleischmann Ödönné

Gelb Dániel
Gombos Ferenc
Gombos Ferencné
Gottlieb Imre
Gottlieb Imréné
Gottlieb Lajos
Grünstein Mór
Grünwald Józsefné özv.
Haas Vilmos
Haas Jenő
Haas Jenőné
Haas Tibor
Hajnal Árpád
Hajnal Árpádné
Hermann Lipót
Hermann Jenő
Hermann Jenőné
Hermann Marika
Hermann László

Hermann Iván Tamás
Hermann Imréné
Hermann Imre
Hoffmann Sándorné
Hoffmann Sándor
Hoffmann Gyuri
Hönigsfeld Tivadarné dr.
Hönigsfeld Tivadar dr.
Hönigsfeld Judit dr.
Hollós Károlyné
Hollós Károly
Hollós László
Holczer Fülöpné özv.
Hirschhorn Bertalanné özv.
Holczer Bella
Hirschhorn Róza

Kálmán Béláné
Kálmán Béla
Kálmán Ági
Kern Józsefné özv.
Kern Dánielné
Kern Dániel
Kern Marika
Klein Andorné özv.
Klein Miklós
Klein Pálné dr.
Klein Pál dr.
Klein Gyurika
Klein Jenő
Klein Róbert
Klein Magda
Klein Szerén
Klein Ernő
Klein Ernőné
Klein István
Klein György
Kren Jenő
Kren Jenőné
Kren Márta
Krammer Judit
Krammer Sámuelné
Krammer Tivadarné
Krammer Sámuel
Krammer Tivadar
Krammer Marianna

Láng Sándor
Lederer Oszkárné
Lederer Oszkár
Lederer Gyula
Lederer Gyuláné
Lederer József
Lederer Imre
Lederer Lipótné
Lederer Lipót
Lederer Jenőke
Leitner Sámuelné
Leitner Sámuel
Leitner Elza
Leitner Margit
Lichtenstein Mórné
Lichtenstein Mór
Lichtenstein József
Lichtenstein Gyula
Lichtenstein Anna
Lichtenstein Lászlóné
Lichtenstein László
Lichtenstein Lenke
Ligeti Manóné özv.
Löwenstein Leoné özv.
Ligeti Miklós
Löwentstein Juci

Marsik Sámuelné
Marsik Sámuel
Mikolsburger József
Mikolsburger Józsefné

Nádas Lajos
Nádas Lajosné
Nádas Misi
Nádas Marika
Neumann Ignácné
Neumann Ignác
Neumann József
Neumann László

Parnesz Manóné
Parnesz Andor
Parnesz Péter
Preszburger Dezső
Preszburger Dezsőné

Riesz Lipótné özv.
Rónai Manóné özv.

Salamon Antal
Salamon Antal
Schlesinger Sándorné
Schlesinger Sándor
Schőn Endréné
Steiner Áronné
Steiner Áron
Steiner Sándor
Steiner Gyurka
Steiner László
Steiner Dezsőné özv.

Steiner Lászlóné
Steiner Sándorné
Steiner Évike
Schlesinger Mihály

Székelyné özv.
Székely Andorné
Székely Andor

Székely György
Szemere Tamás dr.
Szemere Tamásné dr.
Szirmai Árminné özv.
Szmuk Mose dr.

Taub Hermanné
Taub Hermann

Taub Emil
Ulmann Lajos dr.
Weisz Jenőné
Weisz Pál
Weisz Ferenc
Weisz Sándor

MARTONVÁSÁR

Balassa Mór
Balassa Mórné
Boskovits Béla
Braun Mór
Braun Ferenc
Braun Janka
Braun József
Braun Margit
Budai Béla
Budai Béláné
Beri István
Beri Istvánné

Déri István

Friedmann Farkas
Fischer Lajosné
Fischer Lajos

Grósz Ignácné
Grósz Gábor
Grósz Pál
Grósz Zsuzsa
Grumbas Béláné

Heinrich Sándor
Heinrich Sándorné
Hacker Vilmosné
Hacker Vilmos dr.

Klein Lajos
Klein Lajosné
Klein Zsuzsanna
Krausz Zsigmond

Mautner Arnoldné
Mautner Arnold
Mautner Imre
Mautner Jenő
Mautner László

Ofner Berta
Ofner Miksáné
Ofner István
Ofner Jolán

Rechnitzer Ferenc
Rechnitzer Ilona
Rechnitzer Sándorné

Rechnitzer Sándor
Rechnitzer János

Schein Lajos
Schein Lajosné
Schein János
Schein Anna
Schein Margit
Schwarcz Imre
Schwarcz Aranka
Schwarcz Magda
Schwarcz Sándor
Schwarcz Sándorné
Schwarcz Vilmosné
Schwarcz Vilmos
Simon B. Szerén
Sonnenschein Miksáné
Sonnenschein Ernő
Steiner József
Stern István
Stern Aladár
Stern Aladárné Janka

Varga István dr.

Varga Istvánné dr.
Weisz Lipótné
Weisz Lipót
Weisz Simonné
Weisz Pálné
Weisz Lajos dr.

SEREGÉLYES

Tolnai Ávrahám
Tolnai Avrahámné
Berger Fülöpné
Decker Sámuel
Weisz Kálmánné
Weisz Imi
Deckner Árminné
Deckner Sári
Braun Vera
Klein Sándorné
Schwarc Dávid
Schwarcz Dávidné
Steinerné özv.
Steiner Irmuska
Medgyesy Edéné özv.
Reh Józsefné
Rehné kisleánya
Klein Sándor
Klein Bernáné
Szigeti Nándor
Szigeti Lajosné
Szigeti Klára
Rosenfeld
Rosenfeldné
Krausz Lajos
Weisz Izidor
Weisz Izidorné
Weisz Kálmán
Medák Ernő dr.
Kis Mihály
Kis Nándor
Wolf
Wolfné
Wolf Edit
Thek Józsefné
Thek kisleány
Szigeti Klári
Csillag Dezső
Csillag Dezsőné
Berger Fülöp dr.

אחרי השואה

A Holocaust után

After the Holocaust

אחרית דבר - השנים לאחר מלחמת העולם ה־II

בגמר המלחמה החלו אט אט חוזרים ל־Székesfehérvár ניצולים בודדים.

מאוכלוסיה יהודית של כ־2,075 נפשות בראשית 1944, נותרו בחיים כ־230 בלבד. לא כולם חזרו לעיר. חלק נשאר בבודפשט וחלק עזב את הונגריה. מספר היהודים בעיר היה פחות מ־90 נפשות ובעיירות ובכפרים של המחוז חיו ב־1947 רק 83 יהודים ובתוכם 4 ילדים בלבד.

ניצולי מחנות ההשמדה ופלוגות העבודה חזרו לעיר ולסביבה ללא משפחות, כשרכושם נגזל ובריאותם הפיזית והנפשית פגועה. הם לא התקבלו במאור פנים. האנטישמיות לא נמחקה, אדרבה, רבים הביעו את שמחתם על הגורל שפקד את היהודים. בנתונים אלה ובאוירה זו הקימו החוזרים מחדש את הקהילה היהודית ב־Székesfehérvár. הניגודים בין שרידי הנאולוגים והאורתודוכסים איבדו את משמעותם והקהילה שהוקמה מחדש נרשמה כנאולוגית.

אחת התופעות המרתקות בתקופה זו היתה השיבה לחיק היהדות. אותם היהודים שהמירו את דתם לפני השואה, התמלאו רגשי אשם והביעו את רצונם לחזור לחיק היהדות. הם הצטיידו במסמכי שחרור מהכנסיות הנוצריות, התייצבו בקהילה ולאחר תפילה ובקשת מחילה מהקדוש ברוך הוא, שבו והיו שוב ליהודים. בקהילה נשמעו לא מעט ריטונים נגדם והם נתפסו כבוגדים באחיהם בעת צרה.

תופעה בולטת נוספת היתה ריבוי הנישאים. רק זוג נשוי אחד (החייטים Klein) חזר בחיים. הניצולים הבודדים ניסו למצוא בני זוג חדשים ולהוליד ילדים בהקדם. לא היו אלה רק נישואי אהבה, אלא מאמץ להקים מסגרת משפחתית חדשה על פני זו שאבדה. כיושב ראש הראשון שימש Vámos László, שטיפל באיחוד הקהילות ובעזרה חומרית ראשונה לחוזרים. אחריו נבחר Gerőfi Ármin, שכיהן לפני המלחמה כיושב ראש החברה קדישא האורתודוכסית. אחריו שימש בתפקיד השען

והתכשיטן Fürst Sándor. השניים כיהנו בתפקיד לחילופין, עד פטירתו של הראשון ועד עזיבתו של השני את העיר. בסוף שנות ה־50 נבחר כיושב ראש Herzcog Miksa ולאחריו כיהן שנים ארוכות עד 1995 Hacsek József שבמקורו לא היה מבני העיר.

לרבה הראשון של הקהילה לאחר השואה מונה הרב Dr. Komlós Ottó, אישיות אהובה שעלה לארץ ישראל תוך פרק זמן קצר. לצידו פעל זקן, שכנויו היה 'Fried Bácsi', שמל את הילודים הזכרים הראשונים ושימש גם כשוחט. עם פטירתו נאלצו להביא מדי פעם מוהל מבחוץ. יורשו של הרב Komlós היה בוגר סמינר הרבנים הרב Farkas László, ששימש כרב הקהילה בין 1951 ל־1956, כאשר הוא, משפחתו ועוד מספר משפחות יהודיות מהעיר נמלטו לאוסטריה ומשם לישראל. מכאן ואילך לא היה רב בקהילה ואת מרבית התפקידים הדתיים והארגוניים נשא על כתפיו בדבקות רבה, הקשיש Hacsek József. כפי הנראה, היה הוא האחרון שהיו לו עדיין מושגים על דיני ישראל.

מן הנכון להתייחס לפריחה הזמנית המחודשת של החיים היהודיים בSzékesfehérvár ובמחוז Fejér. מספר הלידות הרבות הגדילו את מספר היהודים בעיר ובמחוז. ב־1952 נספרו ב־Székesfehérvár 63 ילדים ו־198 בוגרים ובמחוז 35 ילדים ו־145 מבוגרים. בתי ספר יהודיים לא הוקמו מחדש ובמערכת החינוך הממלכתית הקומוניסטית נמחקו כל סממני תרבות דתית, יהודית ונוצרית כאחת. הרב Farkas עשה בימי כהונתו כמיטב יכולתו לקיום חוג 'תלמוד תורה'. החוג פעל בעיקר בימי החופש הגדול של בתי הספר והצליח להחדיר ולו רק מעט מרוח היהדות לתלמידיו. כך למדו הילדים את מילות 'שמע ישראל' ו'מודה אני', אותיות ומילים עבריות ושמעו מפי הרב סיפורי מקרא. התקיימו גם הצגות פורים ואורגנו קייטנות לילדים היהודיים של המחוז.

כידוע, בית הכנסת היפה של הקהילה הנאולוגית נהרס במלחמה והריסותיו נמכרו לאוכלוסיה כלבנים בודדות. הכנסות הקהילה ממכירה זו הסתכמו ב־38,500 פורינטים. רוב הסכום הוקדש לבניית

היכל זיכרון לנספים, בכניסה לבית הקברות היהודי בעיר. קירות אולם הזיכרון מכוסים בלוחות שיש, הכוללים את שמות רוב הנספים בשואה מיהודי העיר והמחוז.* ההיכל נפתח בטקס זיכרון חגיגי ב־17 ביוני 1949 (ביום שיהודי העיר והמחוז הגיעו לאושויץ/בירקנאו חמש שנים לפני כן). המגרש עליו היה ניצב בית הכנסת הגדול, יושר על חשבון הקהילה ולאחר מכן הוחרם על ידי העיריה, שהקימה במקום גן שעשועים לילדים. רק חלק קטן מרצפת השיש של בית הכנסת הזכיר את עברו של המקום.

עם עליית הקומוניסטים לשלטון בדצמבר 1948, נחתם הסכם בין הממשלה ההונגרית והמשרד הארצי של יהודי הונגריה, לפיו הובטחה אוטונומיה תרבותית־דתית ליהודים, אך למעשה ראו הקומוניסטים בכל גילוי תרבותי יהודי דתי או ציוני, פעולות ראקציונריות. בשנים אלה, כשיהודי הלך לבית הכנסת, עשה זאת כשסידור התפילה שלו מוחבא היטב בכיסו. אפילו בשנות הששים, מצאה העיריה לנכון לבנות בית שימוש ציבורי, שהכניסה אליו מן החזית של בית הקהילה.

הלחץ הקומוניסטי גבר בכל השטחים. בעלי המלאכה היהודיים נאלצו להצטרף לקומונות של בעלי מלאכה או לעזוב את מקצועם. ילדי היהודים שהיו מ׳מעמד חברתי בלתי הולם׳ (זעיר בורגני), נענשו והועברו לבתי ספר מרוחקים או ללימודים במשמרת שניה.

אין פלא, איפוא, שעם פרוץ המהפכה קצרת הימים של 1956 קם הרב Farkas וקרא לבני קהילתו להצטרף אליו בעוזבו את העיר לכיוון אוסטריה. תוך שעה הצטרפו אליו בתחנת הרכבת של העיר, 10 משפחות יהודיות על מנת לברוח מהונגריה. 8 משפחות מתוכן הצליחו בכך ו־2 חזרו על עקבותיהן. אחת מהן עלתה באופן חוקי ב־1957 ושתי משפחות אחרות מהקהילה עלו ארצה ב־1960.

מספר היהודים בעיר הלך ופחת. נכון ל־1995 חיו בעיר 12 משפחות שהוגדרו כיהודיות. את הפעילות היהודית המצומצמת ב־Székesfehérvár מרכז כעת Jávor Mátyás. מניין מתפללים מתכנס רק

זכור

בימים הנוראים ובאזכרות השנתיות לשואה ולפעמים גם בלילות סדר בפסח.

אורה רובינשטיין

Klein/Kemenes Ágnes

תל־אביב 1997

ב"ה ~~[illegible]~~ רבוני של עולם

חטאתי אויתי פשעתי לפניך, והנני בקשתי
לפניך סלח ומחל לעונותי כי אתה מלך מוחל
וסולח וקבל תשובתי ~~[illegible]~~ ותהי תשובתי
שלמה ~~[illegible]~~ לפניך ברוך אתה הרוצה בתשובה

Mindenható Isten. Bocsáss meg elpártolásomért,
fogadd kérem Hozzád való visszatérésemet
kegyességgel. ~~Én~~ megfogadom hogy Hozzád
mindig hű maradok, népemhez, őseimhez
tradícióimhoz és az én hitvallásomhoz.

שמע ישראל ״ אל׳ ״ אחד

Drága Testvérem.

Izrael törvényei szerint jöttem el hozzád
és mennyel visszafogadtalak a zsidó
közösségbe, teljesjogú-egyenrangú tagként
a többi zsidó testvéreinkkel. Légy hű~~[illegible]~~
népünkhöz, a Mindenható adjon neked
erőt a hűségeket, és szolgáld Istent
a legjobb akaratoddal és tudásoddal.
Megtisztellek téged az ősi zsidó általam

zsidó neve

____

תפילה בעברית ובהונגרית של החוזרים ליהדותם לאחר השואה.

N y i l a t k o z a t.

Alulirottak hivatalosan igazoljuk, hogy F r e y R ó z s i született Székesfehérváron 193o-ban julius hó 27. napján, anyja neve Spitzer Ilona, apja néhai Frey József, - megjelent a belvárosi plébánia hivatalban

először 1948. március 19-én

másodszor 1948.április hó 2-án

és itt a róm. kath. egyházból való kilépését és az izraelita egyház kötelékébe való visszatérési szándékát bejelentette.

Székesfrhérvár, 1948.április 2.

Steiner Jenőné

Faragó Károly

Előttünk,mint tanuk előtt:

Wollner Jakabné

[illegible] József

מסמך השחרור של הכנסיה הקתולית לאישה שבקשה לחזור ליהדותה.

קריאת הרב Komlós לבני הקהילה לתרום לקנית 100 כסאות לאולם התפילה.

Felhivás! !

A romokban heverő templomunk helyett restaurált szükség-imaházunk rendkivüli hiányossága és sivársága komolyan akadályozza az istentisztelet rendjét annak még az adott szük keretben való megtartását is. Az ittlevő székeket kölcsönképpen kaptuk és visszaadásuk esedékessé vált. Gondolatban készülnünk kell már az őszi Nagy-ünnepekre is, amikor is székek hiányában lehetetlenné válna az istentiszteletek megtartása.

Ettől vezettetve a legsürgősebb megoldani való feladatnak tartjuk 100 egyforma széknek a beszerzését. A székesfehérvári zsidóságnak ezt ez alkalommal a saját erejéből kell megoldania.

Az árajánlat szerint 1 megfelelő szék ára 50.-Frt., kérjük tehát, hogy a lehetőség szerint a családtagok számának megfelelően / esetleg többet is azok helyett akik anyagi körülményeik ~~miatt ezt nem tudják megv[illegible]~~ jegyezni sziveskedjék. Ez a templomülésre való jogosultságot is jelenti.

Mi hiszünk abban, hogy testvéreink átérzik a mi kérésünket, megértik ennek halaszthatatlan és parancsoló szükségességét, mert csak igy, együttvállalt akarással tudunk megfelelni feladatainknak és lehetünk méltóak a "Régi Székesfehérvár" áldoznitudó zsidóságához.

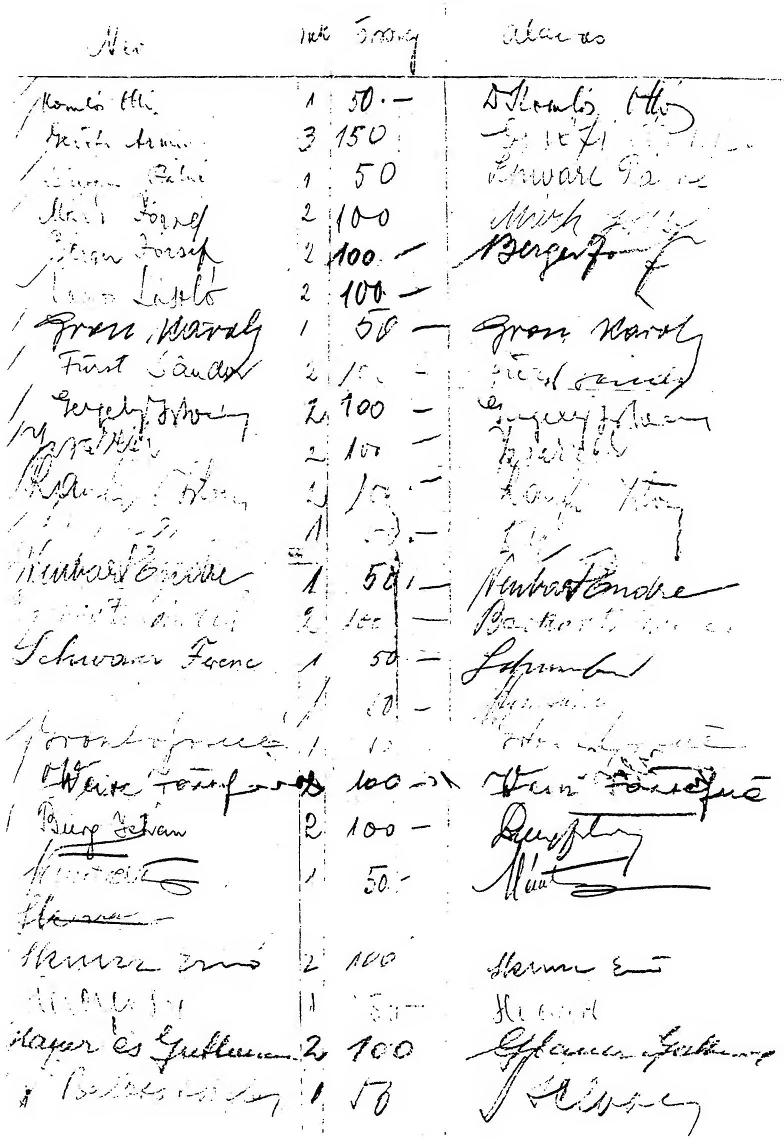
Hittestvéri sálommal

Dr Komlós Ottó — Gerő [signature]

k. ker. elnök. — főrabbi — hitk. alelnök

Székesfehérvár 1947 julius 1.
5707 tammuz 13

[illegible] József	100	[illegible] József
[illegible]	50	[illegible]
[illegible]	100	[illegible]
[illegible]	50	[illegible]
[illegible]	100.–	[illegible]
[illegible]	50.–	[illegible]
[illegible]	50.–	[illegible]
[illegible]	50 –	[illegible]
[illegible]	100 –	[illegible]
[illegible]	100 –	[illegible]
Zukkerman Gyula	75	Zukkerman Gyula
[illegible]	100	[illegible]
Heller Győry	100	Heller [illegible]
[illegible]	50	
Halán	50.	
Fortagó Dezsőné	100 –	20.– fizetve Fortagó Dezsőné
[illegible]	100	[illegible]
Steiner Jenő 3 mér	–50	
[illegible]	10	
[illegible] 1 mér	50.–	
[illegible] Lapiné 1 mér	[illegible]	
Waldhauser	50.–	
[illegible]	100 –	[illegible]

Név	drb	Forint	Aláírás
Komlós Ottó	1	50.–	Dr Komlós Ottó
Greiff Armin	3	150	[illegible]
[illegible] Pálné	1	50	[illegible] Pálné
Mach József	2	100	[illegible]
Berger József	2	100.–	Berger József
[illegible] László	2	100 –	
Gross Károly	1	50 –	Gross Károly
Fürst Sándor	2	100 –	Fürst Sándor
Gergely István	2	100 –	Gergely István
[illegible]	2	100 –	[illegible]
[illegible]	2	100 –	[illegible]
[illegible]	1	50 –	[illegible]
Neubart Endre	1	50 –	Neubart Endre
[illegible]	2	100 –	[illegible]
Schwarcz Ferenc	1	50 –	[illegible]
	1	50 –	[illegible]
[illegible]	1	50	[illegible]
Weisz [illegible]		100 –	[illegible]
Berg István	2	100 –	[illegible]
[illegible]	1	50 –	[illegible]
Hermann Ernő	2	100	Hermann Ernő
[illegible]	1	50 –	[illegible]
Mayer és Grossmann	2	100	[illegible]
[illegible]	1	50	[illegible]

קטעים מתוך יומן פעילות של תלמוד תורה בראשית שנות ה־50.

1955 Július 11-én Hétfő délelőtt

Breuer Imre, Breuer László, Grosz Ágnes, Grosz Kató, Boskovits Éva, Galambos György, Kemenes András, Kemenes Ágnes, Járos Zsuzsa, Székely Irén, Székely Júlia, Kellner Gabriella, Kellner Júlia, Hillman Édit, Káldos Éva, Fein Ferenc, Lusznik Sándor, Lengyel Péter, Kohn Tamás, Klopfer Sándor

Ima; Tanulás előtt; Sémá Jiszroél, Módé áni.

9-10-ig Olvasás

10-11 - Héber szavak tanítása: Ház, szoba, kutya, király.

11-12. Szünet hazamennek.

Délután

3-4 Szavalat, gyakorlatok. 4-5 Szünet-Uzsonna. 5-6 Társasjáték
Lengyel Péter, Galambos György, Fein Ferenc, Breuer Imre és Breuer László ½ 5-ig strandra mentek, előtte fagylaltot fogyasztottak. Tausch Miklósné és Boskovits Sándorné felügyelete mellett Kellner Gabi és Júlia, Grosz Ágnes és Kató, Székely Júlia, Boskovits Éva, és Hillman Édit a Károlyi-kertbe kirándulni mentek, útközben cukrászdában krémest, és fagylaltot fogyasztottak, 7 órakor haza jöttünk.
Káldos Éva, Kemenes Ágnes, Járos Zsuzsi rajzolással foglalkozott, Kemenes András, Lusznik Sándor, Kohn Tamás, Klopfer Sándor, az udvarban labdáztak.

1955 Julius 12 Kedd délelőtt.

Breuer Imre, Breuer László, Gross Ágnes, Gross Kató, Goldmann György, Kemenes András, Kemenes Ágnes, Kohn Tamás, Jávor Zsuzsa, Fried Ferenc, Pillér Gabi, Kellner Julia, Koldor Éva, Lengyel Péter, Klopfer Sándor, Wildman Edit,

Farkas László tisztelendő úr, pedagogiai előadásban ismertette a Biblia történetét.

9-10-ig Bibliai tört. Ábrahám, Ábrahám otthagyja hazáját, - Ábrahám bemutatása.

10-11-ig Szünet, Mese a Szombat két angyaláról elmondja Tausck Miklósné, Eick Lőrko dádi, Sóma Jóskáról

11-12. Imák könyv nélkül, Mózes ima, Sóma Jóskáról.

12. Haramunuk.

Délután

1/2 3-6-ig Strand fürdés, Tausck Miklósné felügyelte mellett, minden gyermek ott volt.

Augusztus 3. Szerda

9-10 ig olvasás, héber szavak 10-11 szünet, ének
11-12 " áldásmondások, Bibl. tört.

Breuer László, Breuer Imre, Fein Ferenc, Galambos György, Járos Zsuzsa, Járos Péter, Kellner Gabriella Kellner Julia, Farkas Edit, Kohn Tamás, Klopfer Sándor Wilmann Edit, Steiner György, Lengyel Péter, Szász Judit

Ismétlések!

9-10 ig Olvasás az egész tankönyvből, és a héber szavak ismétlése
10-11 " Szünet, Izraeli dalok magyar fordításban

11-12 " Áldásmondások kívülről a kenyérre, borra, fa és földi gyümölcsre, vízre és süteményre.
A Biblia ismétlése, Ábrahámtól - Józsefig halálaig

Délután.
3-4 ig Farkas László, Főtisztelendő úr feladja a tananyagot az augusztus 5-iki tanulási versenyre az I. II. és III.-ik csoportnak.

4-5 ig ének.

5-6 " társasjáték

Augusztus 4. Csütörtök

9-10-ig olvasás, héber szavak, 10-11-ig szünet, 11-12 " imák könyv nélkül, imák tartalma.

Breuer László, Breuer Imre, Fein Ferenc, Galambos György, Jávor Lujza, Jávor Péter, Farkas Edit, Lengyel Péter, Kellner Gabriella, Kellner Julia, Kohn Tamás, Klopfer Sándor, Willmann Edit, Steiner György, Szász Judit.

Imádkozás.

9-10-ig Olvasás az I-ső és II csoport a tankönyvből, a III. csop. az imakönyvből, héber szavak ismétlése.
10-11-ig szünet, énekek ismétlése.

11-12-ig I. II-ik csoport, kívülről tanulja a Mode ani-t a számára fűzött a szokásos szakasszal, III csoport a szokásos fordítását, a [illegible], és fordítását, és a Jomim noraim (bűnbánó napok) ünnepek jelentőségét.

Délután.

3-4-ig Társasjáték

4-5 " Szünet, uzsonna

5-6-ig Ének

'Committee for Jewish Affairs', which had been active since the end of the war, ceased.[98]

On February 4, 1946, the community applied to the mayor for financial aid to build a new synagogue, since both the old synagogues were in ruin and beyond renovation.[99] The list of the "Association of Deportees of Székesfehérvár" of that time contains the names of 230 survivors who returned and were registered as members of the Association. However, most of them no longer lived in Székesfehérvár, settling in Budapest and other towns.[100]

The 'problem' of the two Jewish synagogues, Neolog and Orthodox, was painfully solved by the clearing away of the ruins of the Orthodox synagogue, with the permission of the municipality, on June 10, 1947.[101] The ruins of the Neolog synagogue were detonated at 12 noon, on July 2, 1948.[102] After many applications from the community, the municipality allocated 10,000 forints in 1948 for the renovation of the Jewish funeral home and cemetery.[103]

Up to the time of writing, a small Jewish community exists in Székesfehérvár. About 50 names appear in the community list, but only on the High Holidays does a minyan meet for prayer generally, led by one of the students of the Budapest Rabbinical Seminar. On Seder eve in 1997, more than 30 peole attended the service. Most of the Holocaust survivors immigrated to Israel. A few emigrated to Australia, Canada and the U.S.A.

Nagy Zsuzsanna, 1996.

Bibliography can be found at the end of the hebrew chapter.

On May 29, 1945, the "Abandoned Property Office" was established in Székesfehérvár.[94] New lists were drawn up, but the greater part of Jewish property had been plundered by the previous Hungarian authorities and was now nationalized.[95] The new Hungarian government passed 16 laws against racial and religious discrimination. The returning survivors struggled to find remnants of their property. For the next year, those who had returned waited in the forlorn hope of seeing other relatives return, but such cases happened only rarely.

According to documents from the 'Association of Jewish Deportees', Székesfehérvár branch, 131 Jews survived the concentration camps, and 119 survived the labor battalions. About 40 Jews from Székesfehérvár and the surrounding area managed to survive by hiding in various localities, principally in Budapest. Approximately 90% of the Jews of Székesfehérvár and its surrounding area perished.[96]

The small group of survivors marked the first anniversary of the deportation of the city's Jews with a day of fasting and cessation from work. A memorial service was held in the ruins of the Neolog synagogue, with a sermon preached by Rabbi Dr. József Katona from Budapest.[97]

On August 26, 1945, the survivors of the Neolog and the Orthodox communities held a joint general meeting, and the 'Jewish community of Székesfehérvár' was founded, terminating 80 years of schism between the two communities. Cruel fate had wiped out their differences, which now appeared insignificant. The new community defined itself as 'Neolog' and elected its leadership. With the creation of this new body, the activity of the

afterwards put to death, in order to eliminate the evidence. The incident which saved my life happened on the seventh day of this work. An SS officer struck me with his rifle butt and I was so severely injured that I was excused from work the next day, and subsequently they forgot about me."[90]

In Hungary, the persecution of the Székesfehérvár Jews and those of the surrounding area, came to an end on March 23, 1945, the date on which the Soviet Red Army took control of the town and its surrounding.[91]

AFTER WORLD WAR II

Only a few people who had taken part in this immense machinery working for the 'final solution' of Hungarian Jewry were brought to justice for their despicable acts. One of those, Siegfried Seidl, from the Eichmann Commando, who had worked in Székesfehérvár, after being the commander of Theresienstadt, was executed on October 4, 1946 in Vienna.[92]

The brutal guards of the Jewish labor battalion in Mór were brought to trial.[93] Jószef Pinter and József Berényi, who had been commanders of the armed forces of the 'Arrow Cross' Party in Székesfehérvár were tried and sentenced to imprisonment. József Schubert, József Pintér's attendant, was sentenced to death. The acts of the officials in the national and municipal apparatus were only censured. The authorities neither expressed remorse, nor asked for forgiveness. Some of the Christian population saw the returning Jewish survivors as an annoyance. The restoration of their rights and property again became a bureaucratic affair.

'Arrow-Cross'.[88] The Jews were delivered first to the Gestapo and subsequently transferred to the Hungarian 'Arrow Cross' for execution.[89]

While Székesfehérvár was now 'rid of its Jews', the German concentration camps were the scene of appalling events. Those who had not been immediately exterminated on arrival in Auschwitz-Birkenau, hovered between life and death. After the war, one of the survivors describes the events thus: "We passed before a smartly dressed Nazi officer, Dr. Mengele, who with a movement of his finger to the left or right, decreed whether we were to live or die. Of the few who remained alive after this selection, about 120 of us who had come from Székesfehérvár and the surrounding area, were sent to the Alach concentration camp near Dachau, where we worked mainly at building bunkers. We were treated like slaves, subjected to physical and mental cruelty by the SS staff and supplied with food rations which reduced life expectancy to a mere few months. Of this group, only 25 of us survived." Another survivor, Dr. Rezső Láng, relates: "I was saved in the first selection because I was a doctor. I was posted to the 'cleansing institute' next to the Birkenau crematoria together with my son. On the evening of September 29, 1944, Mengele held an inspection line-up in our Block, No. 5. We took off our shirts, he examined us and removed the two weakest among us, one of whom was my son Dr. Láng. I kneeled down and kissing his boots, begged for my son's life, but to no avail. His response was to curse and kick me... Some time later I was transferred to Block No. 26, which handled the burning of the bodies of those gassed to death. My job was to take the gold teeth out of their mouths. The doctors engaged in this work were

effect on the fate of Székesfehérvár Jews, most of whom had already perished in the crematoria of Auschwitz, while the rest were in the German concentration camps. However, the 216 Jews in the labor battalion camped north of Székesfehérvár, near Pusztavám, were slaughtered by members of the 'Arrow-Cross' party. These labor conscripts had been overjoyed on hearing that Horthy wished to sign a separate peace agreement, but they came to a bitter end when the extremists seized power.[84]

Under the Szálasi regime, the fascist former district governor of Székesfehérvár, Árpád Toldy, was placed in charge of all abandoned Jewish property in Hungary.[85]

A document dated November 3, 1944, defines the new policy "for the utilisation of abandoned Jewish property for public welfare". At the same time when the Red Army was already fighting inside Hungary, the Treasury saw fit to continue the distribution of the clothing, household linen and shoes belonging to Jews.[86]

Small groups of Jewish labor battalions were dispersed throughout the district of Fejérmegye, attached to units of the retreating Hungarian army. Documents of the trials held after the war show that murder and torture continued even at this time. On November 3, 1944, József Schubert tortured Jews from the labor battalions on the municipal 'Arrow-Cross' party permises. One Jew was shot in Pápa, four were murdered in Nagytévél and 13 in Tévél.[87]

After the war, three more mass graves were found, containing 15 bodies of Jews from the labor battalions. On October 15, 1944, when Szálasi seized power, the district government office became the Gestapo headquarters and the Municipality, that of the

Even after the deportation of the Jews from Székesfehérvár, the mayor continued work on the matter, writing to the Minister of the Interior on July 15,1944: "The removal of the two synagogue turrets will only be an interim solution, since it does not resolve the stain on the whole appearance of the town... I also wish to destroy the Orthodox synagogue, which is located at one of the busiest points of the town, the market. This and the ritual baths next to it are in a neglected state from the points of view of safety and hygiene and can no longer be tolerated... From these buildings I will be able to supply half the building materials required for construction of the apartments planned for the army officers."[80]

At the same time, officials continued to be appointed to jobs connected with distribution of the property of the Jews - defined as "Jews located in places unknown", or alternatively, "the Jews who are absent". The mayor's office ensured continued operation of garages, restaurants, businesses for spare parts etc., which had previously been owned by Jews. Municipal activities included sale of the inventories of 90 Jewish stores.[82] Relevant documents, from the summer of 1944, clearly show that 'the Jews who are absent' were not expected to return.[81]

On October 9, 1944, a final report was submitted, summing up the distribution of Jewish property, with the title: "Report on the Homes and Stores owned by Jews in Székesfehérvár".[83]

On October 15, 1944, the Hungarian regent Horthy announced that he wished to make a separate peace with the Allies. Consequently on the very same day, Szálasi, the head of the 'Arrow-Cross' Party, seized power. Neither event had much

field was paralyzed. Only now did we realize, how much the Jews of Hungary were involved in national life and that of the Christian population and how many families were defined as Jewish... Never in my life will I forget that dreadful spectacle when the local Jews, in columns of four, were marched from the ghetto to the brick factory behind the train station, from where they were sent to Auschwitz... I wept inwardly when I saw among them, the notary János Kepes and his wife, who were our close friends, and Dr. Lajos Schőnheim, the chief physician of the municipal hospital, who had been our family doctor. Never was there a more excellent and devoted doctor who saw his profession as a vocation and not just as a source of income."[79]

Nonetheless, not everyone was shocked by these infamous actions. The new mayor, Lajos Kerekes, continued to handle the matter of the Neolog synagogue and the removal of its turrets. In his letter of June 5, 1944 to the Jewish Council, delivered to them when they were already imprisoned in the brick factory, he wrote: "I call on the Jewish Council - as the competent body - to destroy the turrets of the Neolog synagogue... The work must begin instantly and I demand a notification within 48 hours that work has commenced. Otherwise, I will charge the municipal institutions with its execution, and this will be executed at your expense and on your responsibility."[62] The delivery of this letter to the community, at the time when it was herded into the brick factory, surrounded by gendarmes and police, eight days prior to their deportation to Auschwitz, reveals more than anything else the obsessive manner in which the Hungarian authorities treated the 'Jewish problem'.

cruel events. It was only at this late stage, just before the deportation to Auschwitz, that Lajos Shvoy, the Bishop of Székesfehérvár turned to Árpád Toldy and condemned the establishment of the ghetto and the deportation, principally of the 'Jews who had converted to Christianity', but to no avail. A few months later, when the 'Arrow-Cross' party came to power, the Bishop was arrested for this action.[76]

The Jews of Székesfehérvár were put on the train to Auschwitz on June 14, 1944. In addition to the 1,950 Székesfehérvár Jews, there were also 210 Jews from Seregélyes, 200 from Kápolnásnyék, 480 from Bicske, 200 from Érd, 170 from Ercsi, 165 from Dunapentele and 250 from Mór. In his concluding report László Ferenczy described the events as follows: "At the Székesfehérvár collection camp there were 2,743 Jews... During the transfer from the ghetto to the collection camp, one Jew committed suicide and one Jew died of natural causes in the camp itself."[77]

This report gives the number of deportees as 2,743, although using data specified above, the total comes to 3,625. In May, the mayor reported 2,064 Jews to be in the city, but at the time of the deportation only 1,950 are mentioned. It is impossible today to determine which figure is correct.

The deportation train left from platform 3 of the station in the afternoon of June 14, 1944 and arrived at Auschwitz on June 17, 1944.[78]

The Székesfehérvár mayor mentioned earlier, Emil G. Csitáry, describes the general situation and the events that occurred on June 6, 1944, in the following terms: "The authorities labored all the time on solving the Jewish problem, and work in every other

Accordingly, the Jews were transferred from the ghetto to the brick factory on the edge of town and to the barracks of the Hungarian cavalry. On the morning of June 6, 1944, the gendarmerie took control of the houses of the ghetto, called on the Jews to come out into the street, and in columns of 4 marched them in the direction of the brick factory. The Hungarian Christian towns people stood and watched this painful and humiliating march of the 2000 or so local Jews which included the old and young. Some of the onlookers shouted and jeered as the Jews passed by, while others stood in silence. Perhaps a few individuals among them felt shame.

At the brick factory, living conditions were intolerable. Everyone slept in the open air on bits of straw scattered on the ground. The guards were cruel. They humiliated their prisoners. They continued the search for valuables. In one of the judgments delivered after the war, the gendarmerie investigator József Ország was sentenced for brutality and for having beaten Székesfehérvár's Jews with a truncheon.[73]

Documents of the time describe the above events as "placement of the Jews into camps". The municipal authorities were once again mainly concerned with the supply of food to the executive units. Thus, 2 pengős were allocated to each of the fourteen auxiliary policemen.[74] Among other things, 400 kg of smoked meat, a rare commodity at that time, was allocated to the guard force.[75]

The entire local population knew what was happening. There could be no citizen who had not heard rumors of the ignominious actions perpetrated against the Jews. Few were shocked by the

frustrated the rescue of the well-known community rabbi, Dr. Pál Hirschler.[70]

Only five Jewish families were spared deportation, thanks to their high decorations from World War I or their anti-Communist activities in 1919.[71]

The marshaling of the Jews into a ghetto constituted the first stage of the 'final solution'. On May 25, 1944, the representatives of all bodies responsible for dealing with this matter convened in Budapest, under the chairmanship of László Baky. Participants included the governors of new districts, the heads of the gendarmerie, the police (including the Székesfehérvár police chief, József Zirczi), and representatives of the German secret service, the SD commander and the Sonderkommando commanders, including Eichmann. At this meeting it was decided that the deportation of the Jews from the gendarmerie areas of Districts, I, III, and VIII would be carried out between June 11-16, 1944.

These districts comprised the northern area of Hungary, whose chief towns were Székesfehérvár and Miskolc. On June 3, 1944, another meeting was held, chaired by László Ferenczy, to discuss procedures for execution of the above resolutions. The meeting held in the Investigation Department of the Budapest Gendarmerie was attended among others, by the mayors of the concerned municipalities, two senior police officers, and three senior officials of the Hungarian railways. It was decided that contrary to procedures until then, the Jews in these localities would be assembled near the railroad only a few days prior to the deportation.[72]

to alternative apartments. Municipal documents, discovered after the war, reveal that the concentration of the Jews in the ghetto and subsequently in the brick factory, was seen by the municipal bureaucracy as an administrative matter, one of logistics involving the supply of food and tools to the gendarmerie and the auxiliary forces assisting them. One of the documents reads: "Regarding the work involved with concentrating the Jews into the ghetto, money must be allocated to the gendarmerie to cover three meals daily during 12 days, for a total of 165 pengő. (1.7.1944).[68]

While the establishment of the ghetto and the deportation of the Jews proceeded at a rapid pace in the provincial towns, efforts were made in Budapest to save from the ghetto certain groups (albeit small ones) which would include leading personalities . A successful attempt is associated with Rezső Kasztner, who obtained Eichmann's agreement for the concentration of these groups in Budapest and for their transfer by train to Switzerland on June 30, 1944. According to data known today, almost 1,700 Jews were saved in this manner.[69] On the morning of the 14th June, 1944, the day the deportation was taking place, the names of 30 of the Székesfehérvár Jews, now assembled in the brick factory, were called out. They were placed on a truck and taken to Budapest, a few hours before the remaining Jews boarded the deportation train. A list of these survivors had been prepared in advance in coordination with the heads of the community and was to have included eminent personalities of the community and several young people. However, SS General Wisliczeny accidentally replaced this list with another, which contained the names of elderly and little known persons. This error also

Another application was received from the local branch of the Hungarian National-Socialist Party. The party coordinator, Advocate Dr. Lászlo Sulyok and his friends applied to the mayor for an allocation of furniture to the party branch. Documents indicate that as early as June 12, 1944, the mayor allocated to them the furniture of Mrs. Váradi, a widow (at Várkapu u. 2).[65]

The town's institutions, which normally functioned as sluggish bureaucracies, now worked at lightning speed in a lavish distribution of Jewish property. A police report of June 13, 1944 says: "All the bicycles confiscated by the police have already been distributed."[66]

The fate of the Jews also determined the fate of their pets, which were handed over to the authorities. A document, dated May 27, 1944, states that a local gendarmerie unit addressed the following request to the municipality: "To be given from among the dogs belonging to the Jews, one dog, if possible a hound or a doberman, for the unit's needs."[67]

Having destroyed the economic base of the local Jews, the authorities now began their physical liquidation. In the first stage, a ghetto was established. 300 members of the gendarmerie rounded up the Jews of Székesfehérvár. The operation began on May, 23, 1944 and continued for seven days. The ghetto was sited around Kigyó Street. The families were allowed to take only a few personal effects with them. The rest of their belongings was to be stored in the Neolog and the Orthodox synagogues and in the Eppinger flour mill, or left in the abandoned apartments. 2,148 Jews were transferred to the ghetto, from which 228 Hungarian families had been temporarily vacated

the deportation of the Jews, we read: "As I have reported already verbally to his Excellency, the Jews of Székesfehérvár are dispersed throughout the city. Their concentration into a defined area requires painful disruption for the Christian community living in the area designated for the ghetto. In these circumstances, it is feasible to concentrate the Jews into a number of blocks and appropriate instructions are at present being issued."[61]

Municipal documents examined after the war reveal how the municipal authorities simply dealt with questions vital to the Jews, as regular administrative business. Their main concern was the distribution of the property confiscated from the Jews: their apartments, their stores, down to their pet dogs. In an early request, dated March 29, 1944 (10 days after the German occupation), citizen Gyula Akóts wrote to the mayor: "I have learned from the local press that merchandise confiscated from Jews is destined for distribution among the clerks and workers of the factories manufacturing goods for war needs. Since my flour mill is defined as a small industrial concern producing for war needs, and I cannot pay for the merchandise, I ask that your Excellency take my concern and its employees into account and allocate the required articles to us. As a Christian concern, I request your Excellency's indulgence toward our team of Christian workers. Signed, with 'nationalist honor': Gyula Akots, owner of the first steam-power flour mill in the city."[63] An ever growing stream of similar demands reached the mayor, even before the deportation of the Jews from Székesfehérvár.[64]

residents applied to acquire such confiscated property. They offered the strangest reasons for these requests, based on their "rights" as extreme nationalists.

On April 21, 1944, the mayor ordered the local police chief to inspect the closed stores belonging to the Jews in order, on the one hand, to prevent plunder of these stores, and on the other, to ensure that their owners did not attempt to remove goods.[59]

In the beginning of May, the Germans threatened to arrest 12 community leaders, whom they named, if the Jewish Council did not deliver 120,000 pengős, household good and other valuables, within 24 hours. The ransom was duly paid.

In a telegram sent to the mayor on May 4, 1944, the Ministry for Supply demanded that he inform it of the number of Jews in Székesfehérvár. The mayor responded, that in Székesfehérvár there are "2064 people who are defined as Jews."[60] This number was based on the lists that the Jewish Council had provided in four copies. The lists were submitted to the Municipality on the 8th of May 1944 and were filed under number 4508/1944. They were subsequently removed by persons unknown. Probably they were destroyed in an effort to cover up the actions of the people involved. The list of Jews was necessary, in order to discriminate against them in the rationing of basic commodities. It also served in preparing their concentration into a ghetto and subsequently in a brick factory prior to their deportation.

The establishment of the ghetto was a complicated task for the Municipality. Nonetheless, despite the many and urgent tasks demanded by the war period, it was given first priority. In one of the mayor's letters to László Endre, chief Hungarian organizer of

governor at its meeting of April 26, 1944. Mayor Emil G. Csitáry requested his early retirement. The new chairman of the Municipal Council declared: "We are grateful to the great people of Europe and to its leader Adolf Hitler, God's messenger, who in his indomitable struggle will save our homeland and Christian Europe from ruin and will lead us all forward to victory in the name of the noble Christian faith, which has been humiliated and defiled by world Jewry." Lászlo Baky, State Secretary of the Hungarian Ministry of the Interior and one of the chief organizers of the deportation of Hungarian Jewry, also took part in this Council meeting, where he stressed that the "final solution of the Jewish question will guarantee us unity on the domestic front and our ultimate victory."[57] Dr. Lajos Kerekes was appointed as the new mayor. All the documents of the period concerning the creation of the ghetto and deportation of the Jews bear his signature. Eichmann headed a group making a regional review in the north-eastern zone of Hungary, regarding the situation of the ghettoes and the way the Jewish laws were being administered. The aim was to apply on the national level, the experience gained in these areas. Béla Rozsnai, a social inspector from Székesfehérvár served as a member of the group. Prior to this, he had been regional notary and had belonged to the small personal staff of László Endre, chief Hungarian organizer of the deportation of the Jews.[58] Albert Takács, a senior official of the region, was also a member of the review group.

New regulations ordered the Jews to close their stores, and their assets were frozen. Radio sets, bicycles, typewriters, adding machines were confiscated. The municipal documents show that when news of these confiscations spread, many Christian

21 apartments for accommodation of army officers which was "carried out on the basis of a mutual agreement, in order to avert the need for any intervention by the authorities."[56]

It has to be emphasized that the 'Jewish Councils' were chosen from amongst the recognized leaders of the community and the members of the community saw in them their true representatives.

Since the 'Judenrat' of the Jewish communities in Poland has a negative connotation, it should be made clear that the Jewish Council of Székesfehérvár carried out its tasks in the best possible way.

The Székesfehérvár Jewish Council members, like most of the communities in the Hungarian towns, thought that by collaborating with the Hungarian and German authorities, and obeying their various demands, they would be able to safeguard their community's existence until the end of the war, which seemed relatively near at hand, or until the arrival of the Soviet army, already at the Hungarian border and fast advancing. Events proved otherwise. On April 3, 1944, the Hungarian authorities brought 50 rich members of the Jewish community to a house on György Kégel Street. There they tortured and beat them throughout the day, turning the radio and the record player up high, in order to deaden the cries of their victims, who gave them details of their property, hidden gold and jewels. This action led to confiscation of Jewish properties, as well as terrorization of the entire community.

To serve the nationalist right-wing trend under the German occupation, the Municipal Council dismissed the district

THE GERMAN OCCUPATION AND ITS CONSEQUENCES

Székesfehérvár mayor Emile G. Csitáry describes the events of March 19,1944 as follows: "Special events were in the air on that day. The German Air force, stationed at the new airport in Börgönd, flew its planes low over the city, but there was absolutely no sign of our own planes. At 5:00 p.m. the German units began to appear and occupied the junctions and barracks of the city. Knowing how few units it had, the German command drove its armored carriers and cars several times around the city, in order to create the impression of the arrival of new units."[54]

After the German occupation, new edicts were issued daily against Hungarian Jewry. Within three days, the yellow badge was introduced and every day new regulations were published in the press.[55]

Using their exprerience gained in other countries, the Germans began implementing the 'final solution'. The pace of events was greatly accelerated, since the Germans and their Hungarian collaborators felt that they had very little time left in which to apply the final solution to the 'Jewish question'.

The authorities appointed a joint "Jewish Council" for the Neolog and Orthodox communities, chaired by Dr. Imre Neuhauser who had served until then as president of the Neolog community. His deputy was Pál Rosenberg. The appointed Council members were: Adv. Dr. Zsigmond Krausz, Adv. Dr. József Stein, Adv. Dr. Andor Lánczos, Adv. Dr. Gyula Erdélyi and the industrialist Imre Stern. In order to ensure the continuing existence of the community, the Council endeavored to fulfill all German demands. One of the Council's letters describes the delivery of

government official responsible for the deportation of Hungarian Jewry), compelling the removal of the turrets.[51] In fact, the synagogue was hit by Allied bombs in late 1944 and its ruins were removed after the war in 1948.

The application of anti-Jewish laws to the army meant that Jews were not enlisted in the Hungarian army, but sent to 'labor battalions' instead. From July 1, 1939, these battalions, whose weapons were shovels and spades, were employed in forced labor alongside the units of the Hungarian army on the Eastern front. Tens of thousands of Jews died as a result of slave labour, humiliations, blows and starvation. Székesfehérvár was one of the towns where headquarters for these 'labor battalions' were set up.[52] An agreement concluded in 1943 between the Germans and the Hungarians, placed a number of labor battalions at the disposal of German industry, which was suffering from a manpower shortage. In July 1943, Labor battalions Nos. 103/4 were sent from Székesfehérvár to work as forced labor in the Bor copper mines in Yugoslavia.[53]

Despite discriminations and persecutions, the situation for Hungarian Jewry at this time was not as terrible as that for the Jews of other European countries which had already been occupied by Germany. The German conquest of Hungary on March 19, 1944, radically changed this state of affairs.

director of the municipal enterprises, the Jew Adolf Gelb as long as I could, and secondly I had allowed the Jewish tailor, Jenő Ney, to continue to rent his store in our family home in the city's main street."[49]

Despite all this, the climate in Székesfehérvár and the surrounding district could not be described as extreme right-wing. 'Magyar Élet Pártja', a center party, won the elections held in 1939. There was no representative of the National-Socialist party in the district and the extreme right-wing "Arrow-Cross' party was outlawed. Nevertheless, the great majority of municipal and district clerks executed the directives of the Jewish Laws to the letter. A municipal report of 1942, addressed to the Hungarian Minister of Supply, is a typical example of this attitude: "I hereby respectfully inform you how I handled the allocation of concessions for marketing products under supervision. With respect to the Jews, I did not take into account the rights due to war invalids, orphans and widows, and have not therefore awarded a single such license to Jews so far."[50]

The matter of the Neolog synagogue, which was one of the most beautiful and central buildings of the city, was typical of the climate prevailing at the time. In the 1930's, this handsome building became a source of annoyance to the local clerks and it was decided to lower its two turrets. In 1941, a mayoral decision which ordered the Neolog community to remove the two turrets of the synagogue and change its facade was ratified. Various appeals delayed execution of the order for the next three years. Finally, on April 20, 1944, an order was signed and sent to the Municipality by State Secretary László Endre (the very same

were now deprived of their membership in the Municipal Council.

In the Székesfehérvár Municipal Council, the Jews had continuously occupied major positions from 1872 to 1941. The mayor, Emil G. Csitáry, who was responsible for enactment of the anti-Jewish legislation, but showed little enthusiasm for the task, bade farewell to the Jewish members of the Council with words of high esteem, at the meeting of September 25, 1939. It was the mayor also, who while discussing the enactment of the Second Jewish Law at the Municipal Council meeting, spoke in memory of the recently deceased Jewish chief doctor of the municipal hospital, Dr. Ármin Pataki. In a warm eulogy, he listed the doctor's merits and works. Dr. Pataki had lived in Székesfehérvár since 1890. He was the founder of the Anti-Tuberculosis Association, and had been awarded an honorary doctorate by Vienna University. On the day of his death on April 25, 1939, a black flag was flown over the city hall. Against the background of rising anti-semitism in the city, the funeral in January 1939 of Dr. Károly Lőwy, the President of the Neolog community (1916-1938), was an exceptional event. Local dignitaries, representatives of the Municipality and representatives of the various churches took part in the funeral cortége. This respected public figure had also served as President of the Municipal Bar Association from 1915 until his death.

Székesfehérvár mayor Emil G. Csitáry was attacked by the extremist nationalist press of the 'Arrow-Cross' party in Budapest, and in his memoirs, published in the early 1990's, he writes: "I had committed two sins: firstly, I had defended the

The anti-Jewish laws also required that the right of the Jews to vote in national and local elections be examined. A Jew could vote only if he had been born in Hungary or if his parents had lived there since December 31, 1867. In Székesfehérvár the voting rights of 1,400 Jews were re-examined.

The leading Jewish figures, who also paid the highest taxes in town, were expelled from the Municipal Council. Among those expelled were Aladár Deutsch, director general of a large company, advocate Zsigmond Krausz, who had been a Council Member since 1905, advocate Imre Neuhauser, whose office had been established in Székesfehérvár in 1910 and who was at that time chairman of the Chamber of Commerce, Miksa Weisz, owner of the 'Weisz és Tull' leather factory (former chairman of the Chamber of Commerce and now director general of the National Organization of Leather Manufacturers), Armin Wiener, an affluent merchant and fellow director of the National Organization of Leather Manufacturers. Other Council Members who were dismissed were Manó Freud, director general of the Municipal Savings Fund Bank, Artur Korai and János Pollák, owners of well known businesses. The Third Jewish Law (1941 XIX.tc.)* entirely eliminated the list of those exempted from these laws by virtue of rights deriving from World War I. The few who had not fallen victim to the previous wave of purges,

* Regulation (1941 XV.tc.) relating to modifications of marriage laws and those relating to protection of the race, bans marriage between Jews and non-Jews, as well as sexual contact, i.e. "abuse of the race". For this purpose, a Jew is someone who has 2 grandparents born into the Jewish faith or one who belongs to the Jewish faith.

was published by the district administrator, forbidding "the Jews of Székesfehérvár and its surrounding area, and of all other Jews coming into the region, to participate in any of the seasonal, weekly and daily markets."[46] 14 people appealed against implementation of the edict, but to no avail.

In 1940 registration of the Jewish agricultural estates began. Law 1939 .IV .tc obliged them to lease the land to Christians virtually for nothing. Law 1942.XV.tc was rapidly approved, obliging the complete transfer of the estates to Christians, whithout payment. In the framework of this law, some 3000 agricultural units were transferred to Christians and were distributed to Hungarian nationalists.[47]

It was stated that the transfer without payments of these assets from Jews to Christians was for 'reasons of agricultural planning for the sake of the public good'. All these transfer documents were filed in the local archives. Application of the Second Jewish Law entailed extensive work for the municipal authorities. Everyone with a business license had to declare his ethnic origin, in order to determine the percentage of Jews in each sector. Business licenses were renewed in strict accordance with restrictions laid down by the new law. By December 15, 1939, 2,505 people with business submitted their reports to city hall. 1,923 of them were Christians. 39 Jews received exemption from the restrictions of the law (those Jews who had high military decorations from World War I). Of those submitting the reports, 543 Jews, 21.7% of the total, had a business license. (Of these, 41% were engaged in manufacturing and crafts, and 42% in trade).[48]

The worsening situation of Székesfehérvár Jews led to an intensification of Zionist activity. In 1939, a Keren Hayesod film called "This is the Way Israel is Built" was screened in the Students' and Youth Circle. In spring of that year, courses for the study of English and Hebrew were organized. There were about 100 participants in the English course, whereas only 15-20 studied Hebrew.[45]

In May 1939, Farkas Weisz, secretary of the Zionist Association of Hungarian Jewry, published an article in the above-mentioned newspaper on the possibilities of immigration to Palestine. Among other things, the article recommended the study of practical manufacturing skills. This recommendation was in step with the new situation, which limited to 6% the number of Jewish students in the secondary schools and universities. It was also designed to facilitate the absorption in Palestine of those who chose to make aliya. In 1937, the 'Hanoar Hazioni' movement organized an 18-month agricultural training course in the village of Bodajk for 25-30 young people. They organized themselves in a collective similar to kibbutzim in Palestine, and studied to be farmers.

Following the German annexation of Austria in 1939, assistance for refugees streaming into Hungary became a major concern in Székesfehérvár as well. At that period 200 free meals were distributed daily in the community kitchen, and another 30 children received free lunches in their homes. In early 1939, a local branch of the national Jewish aid movement, Országos Pártfogó Iroda, was established by Dr. Sándor Takács. On September 13, 1940, a major blow was delivered, when an edict

wave of conversions to Christianity ensued, but was halted with the passing of the Second Jewish Law, which imposed restrictions on Hungary's Jews based on racial origin, rather than on religion only. Whereas the First Law had not applied to apostate Jews, the Second Law passed on May 5, 1939*, applied to anyone who had one parent or two grandparents of Jewish origin. In the 1941 population census, 249 apostate Jews were recorded in Székesfehérvár.

Jewish store owners protected themselves against these new restrictions by use of 'straw men' and managed their stores under the names of Christians. Naturally, they agreed to this exchange for payment. We find in documents of the time many complaints by local residents regarding these straw men.[43]

The May 1939 edition of the district Jewish fortnightly newspaper, A Közégkerületi Értesitő, noted: "Hungarian Jewry, which had seen itself as an integral part of Hungary and had proclaimed its Hungarian nationality, has now been cast out from the body of the nation, discriminated against in all spheres with the aim of the economic impoverishment of the Jews."[44]

number of Jews in the legal, engineering and medical professions at 10% maximum, and in the executive and clerical offices of the large commercial companies at 20%. Various percentages were also established for the communications and art sectors.

* In pursuance of the Second Law, "Restrictions of Participation by the Jews in Economic and Social Life and Public Institutions", citizens who had one parent or two grandparents of Jewish origin could not be employed in public institutions or serve as newspaper editors or publishers, and their percentage in the legal, engineering and medical professions was fixed at only 6%. Likewise, they could not be awarded national franchises, and possibilities with regard to the supply of merchandise to public bodies were restricted.

home as a worm attacking the Jewish tree of life and gnawing it to death".[40]

As part of the efforts to develop Jewish awareness the idea was mooted in 1937 of building a Jewish museum in Székesfehérvár. But, due to the worsening of the anti-semitic climate, its planning was not continued.[41] However, in 1938 the facade of the synagogue and that of the community institutions were renovated. The work was funded from a special community levy imposed for this purpose.

The late 1930's saw a worsening in the economic situation of the Jews. In one report we read that "the number of men of means who can and will contribute is steadily dwindling, whereas the considerable increase in the numbers of the needy is alarming."[42]

The community organized for a special effort to assist the needy. In 1939, 4000 pengő were collected for them, as opposed to 1200 pengő which had been collected in 1938. Clear definitions were laid down for the functions of the community institutions handling the welfare of the needy. It was determined that the young women's circle would deal with food, the women's circle with rental matters, and the circle for needs of the poor, with clothing.

THE ANTI-JEWISH LEGISLATION AND ITS IMPLICATIONS

The "First Jewish Law", passed on May 29, 1938, led to a deterioration in the situation of Székesfehérvár's Jews.* A fresh

* The "Law to Guarantee Balance in Social and Economic Life" fixed the

communities' also tried to cope with the problems of 'dispersal' in the villages and small towns, which created the need to bring Jewish education to the few Jews remaining in these places. The financial situation of the village Jews was more difficult than that of the city residents. Solutions were adapted to each locality. In the two communities of Enying and Devecser private schools were established with the funding of the more well-established families.[38]

At this time, most parents came from assimilated families. Renewed Jewish education created a conflict of values taught to the young people in the school and those of the assimilated home from which they came. Young people, becoming more aware of their Jewish identity and returning to Jewish tradition, began to make their influence felt in their homes. Advertisements in journals and periodicals sought to promote the keeping of a kosher home. One such advertisement stated: "Kosher meat is no more expensive than non-kosher meat, and kosher food is no less tasty than forbidden foods."[39]

One of the characteristic advertisements of the period reads: "Any one of us who has not lost his reason, can see already where the practices of the non-kosher home are leading. Abandoning our traditions leads us to the abyss and its destructive influences are no less than those of our external enemies. The Hitler regime is striving to deny us our legal and economic rights and we have to fight against this and to feel that the Providence of the Holy One Blessed Be He, who has protected us for thousands of years, will not abandon us at this time either. We must see the non-kosher

the 'national plan of work' there, adding to it a new section (Section 96: Tolerance). The demagogic policy of the right-wing nationalist government had so taken hold of the population that it was now necessary to emphasize the concept of tolerance. However, Gyula Gömbös was the first prime minister in the world who met with Adolf Hitler, and this was as early as 1933.

From September 1936 a Jewish newspaper of the area appeared under the name of Községkerületi Értesitő. It was distributed once every two months free of charge to the Jews of the area and served as an official tool for the consolidation of Jewish community life. The rabbis of Székesfehérvár edited this journal, which reflected all the Jewish events and happenings in their community institutions. It also had Jewish political journalism of a high standard on general subjects. Through the journal, the region's Jews received information about Jewish life in the communities and about their budgets. From this written material we can obtain a picture of the activity of the education committees and the schools. We also learn that every post for a rabbi was filled during these years and that youth movements and other groups for young people were active in all the communities.

Under the influence of the events in Germany and the rise of anti-semitism in Hungary, already manifest in the early years of the Hitler regime, the Jews of Székesfehérvár and the surrounding area realized that their major role was to teach, rescue, transmit and preserve Jewish values for the next generations. This internal awareness also constituted the response to the trends of assimilation and emancipation during that period. The 'parent

Budapest Neolog community, Samu Stern, who promised German Jewry - with Hitler's rise to power - the support and aid of Hungarian Jewry.

In the 1930's the Students' and Young People' Circle played a key role in community life. This circle was founded in 1933 and its members held four meetings and social evenings weekly. At least once fortnightly, a guest speaker was invited. The circle's activity was a response to the increasing exclusion of the Jews from Székesfehérvár's general institutions and a stimulus to their Jewish self-awareness. The circle subscribed to the Hungarian Jewish newspapers and also to seven foreign periodicals. The György Lánczos library had 800 books. There were circles for chess, shorthand, Hebrew and German. A choir also functioned within the framework of this circle. Their cultural evenings were considered first class events that reached beyond a Jewish context, and many local non-Jewish personalities participated in them. Dr. Rafael Patai, a teacher at a Jerusalem high school, gave a lecture on Jerusalem. Dr. György Kecskeméti, editor-in-chief of the prestigious "Pester Lloyd" journal, spoke on "Topical Jewish Problems". Endre Sós, editor-in-chief of Magyar Hirlap, spoke on the fight against anti-semitism. Jenő Kolb Nyilas lectured on Jewish art. These are just some examples of numerous lectures that dealt with the problems of the Jews as a national minority, solutions for the community's internal problems, Jewish culture in general and religious reawakening.

In the early 1930's a government with clear right-wing tendencies was elected in Hungary. The new prime minister, Gyula Gömbös, visited Székesfehérvár on January 14, 1933, to present

On November 29, 1931, Dr. Pál Hirschler was inaugurated Chief Rabbi of the local Neolog community in a very impressive ceremony.[37] Rabbi Hirschler, a well-known Orientalist, was an excellent speaker, who knew how to touch the hearts of the public. His personality left its mark on this entire period. (A special chapter is devoted in the book to his life and work.)

To honour Rabbi Hirschler, the man and his work, it was decided to hold the main convention of the communities of Western Hungary in Székesfehérvár. It took place in May 25, 1933. The convention was of major importance in the life of Hungarian Jewry. Its objective was to seek a solution to all the problems that had accumulated in the life of the communities since the resolutions of the Congress of 1869. Representatives of the municipality and of the Christian Churches were present at the convention's opening prayer service. The convention was opened by Dr. Károly Lőwy, president of the Neolog community of Budapest. Samu Stern delivered the first speech. Rabbi Dr. Pál Hirschler submitted the initial proposals for changing the teaching system and for a new translation of the Bible into Hungarian which would be devoid of Christian influence and would be based on modern Hebrew, rather than using the old method of translation customary until that time. His proposal was approved and a new chapter was opened in the study of Jewish roots throughout Hungary. The convention lasted several days and discussed all the subjects on its agenda. Organizational activities were undertaken in full by Rabbi Hirschler and Miklós Szegő, together with the Association of Young Community Members, led by Géza Klein. This very important Convention was wound up by a second speech from the president of the

government increased. Admiral Horthy's policies strove for balance, working against the extremes of both Right and Left. Resrtictions were imposed on the rights of the Social-Democrats and the left-wing elements, while at the same time efforts were made to remove the Right from the government bodies. In their efforts 'to take the wind out of the sails' of the extreme Right, the central authorities themselves began to increase pressure on Hungary's Jews and Jewish institutions.

The actions of the Hungarian authorities had two directly opposing effects on the Jews. On the one hand, they gave rise to a new wave of conversions to Christianity, and on the other, to a process of strengthening Jewish self-awareness and a return to Jewish roots and tradition. All community organizations were characterized by a dynamic Jewish spirit. The intellectuals introduced elevated humanistic Jewish values. The burning questions of the time, such as equal rights for Jewish women, who had joined the labor force, engaged all Hungarian Jewry. Rabbi Mór Mermelstein of Székesfehérvár dealt with this subject in his discourse on "The Status of Women in Talmudic Law". In order to strengthen Jewish identity, the efforts of community activities were focused on education and youth.[36]

The challenges of the 1930's were faced in Székesfehérvár by outstanding leaders with profound Jewish awareness. Dr. Károly Lőwy had served as president of the Neolog community since 1916. At the same time, he was also chairman of the local Bar Association. His deputy in the community was Dr. Miklós Szegő, one of the affluent residents of the town and a man of action, who left his mark on most of the community activities.

The war and subsequent reigns of terror appeared like nightmares from the past.

In the early years after the war, both the Neolog and the Orthodox communities found themselves in reduced circumstances. The late 1920's was a turning-point. The communities organized themselves and reconsolidated economically. Community life under the new Chief Rabbi of the Neolog community, Rabbi Ferenc Hevesi, was now calm and economically tranquil.

A home for the aged provided free lunch to its 40 residents. A kindergarten opened with 54 children. These two institutions were financed by the interest from the Rosenzweig family legacy.[34] There were 60 active organizations and foundations in the Neolog community of Székesfehérvár, which had some 2000 members, including 600 heads of households who paid a levy to its institutions.

In 1927, the Orthodox community added another storey to the community building which had been constructed in 1893. In the Talmud Torah, they also began to teach in Hungarian. The Weiss family, which owned the leather factory, continued to be the main benefactor. The community had about 230 members, 134 of whom paid a levy.[35]

THE GROWING PRESSURES OF THE 1930's

The world crisis of 1929 did not pass Hungary by. Unemployment soared and large parts of the population were reduced to poverty. The radical political trends were reinforced and the influence of the extreme right-wing groups on the people in

The population censuses give the following data:

Year/No. of Jews	1910	1920	1930	1941
Fejér Megye District:	4538 2%	3243 1.5%	2775 1.2%	2358 1%
Székesfehérvár:	3024 8.3%	2867 7.3%	2450 6.%	2075 4.3%
Total:	7562	6110	5225	4433

As can be seen from the above table, Jews were increasingly concentrated in the district seat of Székesfehérvár, where, despite their numerical decline, their presence in the 'city center' (centrum) continued to be significant. In 1941, they constituted 24.2% of the population there. Prior to the introduction of the anti-Jewish laws in Hungary, the Jews of Székesfehérvár constituted 34.3% of the commercial and financial sector, 42.5% of the liberal and independent professions, and 44% of non-governmental clerks. Out of 42 lawyers, 17 were Jews (39.1%) and Jews constituted 29% of the doctors. For those branches in which the Jews were prominent, convenient access to their offices, stores and clinics was necessary, and it was therefore natural for so many of them to live in the city center. Relatively few Jews were employed in government and municipal clerical work, as a result of the discriminatory policy which had long been in force in these institutions.[33]

After the upheavals in 1919-1920, life stabilized in Székesfehérvár. In 1924, food rationing was abolished and in 1927 the eroded Hungarian currency, the korona, was replaced by a new stable currency, the pengő. In 1925, radio reception was improved. An increasing number of families were connected to the telephone network. Record players and cameras appeared in the stores. Social and economic life once more seemed secure.

Hungarian Jewry began to decline after World War I. The number of Jews who died during the war, the wave of conversions to Christianity and new demographic tends constituted the main factors in this process.[30] The mortality rate was far greater than the birth rate in those years.[31] Among the increasingly bourgeois Jewish families, the number of births fell steadily and families generally had 1-2 children. The large family model was abandoned as a result of the unstable situation, the economic crisis of 1929, and the ensuing anti-Jewish laws. These circumstances compelled change and also led to a higher standard of living in the developing consumer society. In addition to the fall in natural increase, mixed marriages and the previously mentioned wave of conversions to Christianity had a negative influence.[32]

The following picture is obtained from the data of three population censuses:

Year	1920	1930	1941
Percentage of Jews in general population	5.9%	5.1%	4.3%
percentage of 0-14 year olds in the Jewish' population	23.7%	17.6%	15.2%

THE JEWS OF SZÉKESFEHÉRVÁR IN THE INTER-WAR PERIOD

This period was characterized by decrease in the number of Jews in Székesfehérvár and the district. In addition to the cause governing the decline in the Jewish population of Hungary as a whole, Székesfehérvár and the surrounding district also suffered the effect of migration of many young people to Budapest, where ‘unlimited possibilities’ beckoned.

the Hungarian government sought to give greater opportunities to those officials and intellectuals who prior to the war had been employed in areas now removed from its jurisdiction and who now returned to a smaller country. The government also wished to check the decline of the 'trusted' Christian classes and to build them up as a new elite. 1928 saw a further amendment of this law. The racist and nationalistic flavour of the restrictions was abolished and replaced by constraints relating to the profession of the students' parents. But under this new heading, opportunities for Jews were just as much curtailed.

Under the leadership of Admiral Horthy, the orientation towards annexation strengthened. The government could not come to terms with the loss of most of the country's territories after the Trianon Treaty and its foreign policy worked for revision of the national borders. In an effort to further this aim, on the eve of World War II, Horthy abandoned his neutral policy and linked Hungary's fate to the Hitler-Mussolini Axis. The aspirations for annexation were also supported by representatives of Hungarian Jewry, who saw themselves as Hungarians belonging to the Jewish faith. Under the existing circumstances, Hungarian Jews on the whole, considered the Horthy regime the lesser of two evils. The drive for annexation became the main element of Hungarian national pride. When German-Italian arbitration restored to Hungary territories which had been attached to Czechoslovakia after World War I, all the Jewish communities held thanksgiving services to mark the event.[29] Ironically, this took place in close proximity to the adoption of the "First Jewish Law".

combinations as 'Christian' and 'Hungarian', without mentioning the word 'Jew'. In an article printed in 1919, Prohászka openly accused the Jews of "defiling and eating us", ("us" of course meant 'the Christians' and the 'Hungarians'). On the basis of this racist ideology, he described the Jews as a purulent wound and like harmful worms. He maintained that "the Jewish modern liberal economic system robs the Hungarian race". The profligate economic liberalism of the Austro-Hungarian Monarchy had suddenly become a system to be fought. For nineteenth century pessimists, the Slavs and the Germans had been enemies of the Hungarian national identity. Now, however, the Jews became the greatest danger.[26] Political Catholicisim began to take root in all social strata, and in the backward countries of Central and Eastern Europe Christianity became the dominant element of national identity.[27]

In a much reduced Hungary* a new content was given to the concept of 'Hungarian'. Independent Hungary abandoned the Monarchy's liberalism and its constitutional regime and adopted instead a policy of discrimination against minorities. The Jews, who were in fact the only minority at that time, were now considered a 'hostile people' in the national consciousness.[28] The first legislation of the official anti-semitic policy was the numerus clausus bill passed in 1920.** Through this legislation,

* After the war the area of Hungary was reduced from 283,000 sq.km. to 93,000 sq.km. and the population fell from 18.2 million to 7.6 million.

** Law 1920:XXV restricted the number of candidates admitted to the academic institutions and universities in relation to the percentage of "races and nations" in the national population: the main objective was to restrict the number of Jews admitted to these institutions.

At the party level, the anti-semitic ideas were expressed by the 'Catholic People's Party', and at the national Church level by Ottokár Prohászka, Bishop of Székesfehérvár. The founding congress of the Catholic People's Party, on November 17, 1894, was not held in Székesfehérvár by chance.[25] The roots of anti-semitism in Hungary had remained strong even in the years of the Austro-Hungarian Monarchy, which had been a period of economic and social growth. Suffice to mention, as examples, the expulsion of the Jews of Székesfehérvár in 1848 and the famous blood libel of Tiszaeszlár in 1882, which had incensed all European Jewry.

The Catholic People's Party did not play a significant role in the parliament of the Monarchy and its activity at that time was extra-parliamentary and mainly economic. In 1904 the Party had 200 local branches, which agitated against the 'robber' merchants. In the provincial cities a new ideology was concealed behind this activity. The word 'merchant' was synonymous with Jew, and fight against 'subjugation to banking interests' in fact meant a fight against Jews. Church congregations heard preaching and incitement against the system which purchased farm produce 'cheaply' and sold it to the consumers at a far higher price.

In post-World War I Hungary Bishop Ottokár Prohászka was the main anti-semitic ideologist of the anti-semitic Catholic movement. His speeches and sermons used the word 'Christian' as a symbol of everything not Jewish. Everything of value and of quality was Christian and everything to be rejected and condemned was Jewish, not Christian. In the climate of such assertions, anti-semitic thought could be nurtured using such

mounted on his white horse, entered Budapest at the head of his army on November 19, 1919. In his words, the capital city was a "city of the guilty". In 1920, the Jews constituted 23.2% of the city's population.[24] The terms 'subversive elements', 'communists' and 'Jews' were used synonymously by the regime's spokesmen.

The 'White Terror' accused the 1919 Communist Government of being responsible for Hungary's new, reduced borders. They claimed that the victorious powers had removed large areas from Hungary in order to isolate the Hungarian Communist regime of the time. Since Jews had held a prominent position in the Communist regime, all the Jews were blamed.* Different units of the Hungarian army conducted pogroms in several Jewish communities during the change of regime (in Siófok, Orgovány, Kecskemét). The Jews again began to convert to Christianity on a large scale.

The debacle of World War I, the subsequent revolutions, and the humiliating peace terms, caused frustration and disappointment in Hungary and brought about the birth of new nationalistic ideologies. The combination of the words 'Christian' and 'national' served as a basis for all dominant ideologies between the two world wars. These ideologies were interlaced with modern Christian political anti-semitism.

* The historic studies of the period contradict this theory. They concluded that the Trianon borders were determined under the influence of France, who advocated the 'Vacum Theory', whereby Central Europe would be divided into several small quarreling states, leaving the role of mediator to France.
See: Mária Ormos, *Padovától Trianonig, 1984.*

from Hungarian society. History, however, meted out a different fate.

The chaotic years of 1918-1919 were also felt in Székesfehérvár. The Austro-Hungarian Monarchy was dismantled and was replaced by the democratic Hungarian government of Károlyi, in November 1918. On March 21, 1919 Béla Kuhn's Communists took control, and local governmental cells were set up in Székesfehérvár. On June 1, 1919, opponents of the revolutionary regime initiated a railroad strike in Székesfehérvár.[23] In autumn 1919, the 'White Terror' overcame the 'Reds' and crushed the 131-day dictatorship of the proletariat in Szákesfehérvár. The life of the Jews and their national status changed drastically. The liberal political approach, which had characterized the monarchic period, was now replaced by political orientation with a strong Christian flavour, accompanied by displays of anti-semitism.

There were various reasons for the increase in official and unofficial anti-semitism in the inter-war years. In its new borders, within which its territory was reduced to roughly a third, Hungary became a one-nation state. All its inhabitants spoke Hungarian and the areas that had previously been occupied by different nationlities were taken from it. The Jews, who constituted about 5% of the general population, and who had previously been considered as belonging to the Hungarian nation, now became the largest foreign minority. The central role that the Jews had played in the short-lived Communist regime, branded them 'guilty' in the insecure situation of the post-World War I years. The new Hungarian leader, Miklós Horthy,

alia, they built the municipal law court building. The Deutsch brothers, who supplied wood, had 380 employees in 1910. Adolf Kohn was also active in this field. The Schlaldinger brothers, the Pál Flitz family and Ignác Kreen were leaders in steel. József Grosz and Ignác Schnetzer controlled the glass industry. Gusztáv Pollák had franchises to supply coal and wood for heating to many national and municipal institutions. János Berveiler supplied uniforms to the army, the police, the gendarmerie and the postal staff.

At this time and until the outbreak of World War I in 1914, the Jews of Székesfehérvár were integrated in the city's daily life and felt themselves to be respected and equal citizens, with a guaranteed economic and social future.

WORLD WAR I AND ITS CONSEQUENCES

In World War I, 162 of Székesfehérvár Jews fought in the army of the Austro-Hungarian Monarchy,[21] among them 11 with doctorates served in the officer corps. 43 members of the Neolog community and 9 members of the Orthodox community did not return from the front.[22] Under pressure from circumstance and economic impoverishment during World War I, the Neolog and Orthodox communities set aside their differences and ran a joint kitchen for the needy. After the war, Székesfehérvár's Jewish citizens felt that their active service in the army and the many killed, guaranteed once and for all their rights and status in Hungary. Their readiness to sacrifice for the nation would, they felt sure, finally destroy the last remaining wall separating them

liquidated its previous debts. Under his leadership, all the aid, cultural and social associations underpinning Jewish community activity were established. On the day of Wertheim's death, black flags flew over the municipal institutions, and the city leaders attended his funeral on september 4, 1890. The second generation, and in particular his son Pál, continued to develop the family's extensive economic activity and in 1905 the family, together with other wealthy Jews, founded the Közgazdasági Bank és Takarékpénztár RT.[20]

The Weiss family also started out in agricultural commerce. The money which subsequently accrued, was invested in industrial production. They founded a leather factory. The Heller family was one of the important families in agricultural trade. The Engel family invested their capital in the production side of agriculture, leasing large estates and adapting them to the capitalist system.

Outstanding figures in the industrial sector were István Felmayer and his sons, who in 1861 established a factory for finishing cloth. In 1900, this factory operated 200 machines, employed 300 workers and exported its products all over Europe. Other well-known factories were those manufacturing sweets and soap, belonging to the Felmayer family, and the beverage and vinegar factory of the Karl family. At this time, the Weiss és Tull leather factory, cited above, was selling throughout the Monarchy. A factory for shoe uppers, established in 1889 by Weiner Ignác, employed 20 permanent workers. Ignác Eppinger set up a high-yield flour mill for processing agricultural produce.

In the flourishing building industry of the time, Káldor-Bernstein was considered the largest construction company in 1883. Inter

been the most important figure of the period of dualism in Székesfehérvár. Born in 1835 in Kajászószentpéter, he studied in Székesfehérvár and in Budapest. His family followed the traditional path of accumulating capital, firstly by purchasing and trading in produce, subsequently engaging in finance. He joined the family business at the age of 20 and by the age of 28 he had founded the Székesfehérvár Chamber of Commerce and served as its chairman for the rest of his life. In 1867 he inaugurated a mutual aid fund, of which he was elected director. This fund served craftsmen, small tradesmen and small farmers, thus allowing them to expand more rapidly. The number of fund members reached 4,900. Subsequently Wertheim established another association, which gave housing loans and permitted many of the city inhabitants to build their homes and purchase private apartments. New neighborhoods arose from this building impetus. In 1869, together with Graf Nándor Zichy, Wertheim established the Trade Bank and in 1872 the District Saving Fund. He was the driving force behind the construction of the main gas supply system in the city. It was he who recruited the group of wealthy Austrians who financed the enterprise. He was also engaged in modernizing of the urban electricity system and, as a member of the City Council, organized the lighting of all municipal institutions. The Trade Bank was considered so sound, that the Austro-Hungarian Bank appointed Wertheim as its local representative. There was no local activity in which he was not involved. In addition to his extensive economic and financial activities, he served for 24 years as President of the Neolog Jewish community of Székesfehérvár. During his period of office, he consolidated the community's financial situation and

municipal schools. On the eve of the twentieth century, the head of the Neolog community, Miksa Perl, sponsored the building of a large gymnasium next to the school, with a sports and playground. The next community head, Jakab Grünfeld, sponsored the purchase of a one-story house for the community orphanage.

SZÉKESFEHÉRVÁR ON THE EVE OF THE TWENTIETH CENTURY

1867, the year in which an agreement was reached between the Habsburgs and the Hungarian authorities, marked the beginning of accelerated economic progress in the Monarchy of Austro-Hungary, in which of course Székesfehérvár was included. Hungary was being transformed into a modern capitalist country. Within fifty years, leading up to World War I, this objective was fully attained. Jews, together with other Hungarian intellectuals, were pioneers in laying the foundations of the modern framework. After the initial stage of accruing capital, they organized and founded the modern banking system which could provide necessary funding to farmers. In this way, some of the Jews became major economic factors in the city. Mortgage banks and new insurance companies enabled the stagnating feudal estates to go over to advanced capitalist agriculture. The financial institutions established in Székesfehérvár, including the Adria Insurance Company and an agency of the Trieszt General Insurance Company, were set up by local Jewish capitalists and became the leading financial agencies of the area.

For an understanding of these economic and social processes, mention should be made of several Jewish personalities in the city at this time. Lipót Salamon Wertheim can be said to have

was founded in 1852 with broad social objectives, including help for the needy. Until the end of the century, the number of its active members was 220. The circle for assisting the needy was created by a group of female activists, whose concern was to ensure that needy children were clothed. At that time the circle already had 131 members. A medical aid society for the sick was founded in 1910 and had 176 members immediately upon its creation. Given the many needs arising in the community, there was lively activity and a fierce desire to help the needy. These societies were the backbone of vigorous community life for many decades.

The community school and the rabbinate were the principal victims of the financial distress resulting from the division between the two communities. In 1874 a state school network was founded in Hungary (until then schools had belonged to the different religious institutions) and the Jewish school which had existed since 1842, closed. Rabbi Kohut also left for another city and no one was appointed in his stead. From 1885, the authorities required the appointment of officials to register births and deaths, a task that fell to the community rabbis. In Székesfehérvár, the community began to search for a new rabbi. Finally in 1889, Rabbi Jakab Steinherz, who had served previously as rabbi in Nagyatád, was engaged. With his appointment, a new Jewish school was opened and its handsome building was inaugurated in 1892. A staff of four taught there. The cost of its running and maintenance was covered by fees from the wealthy parents. Needy pupils were exempted from payment. Upon its opening, 175 children registered in the first school year, while 104 continued to study at the general

The terms 'Neolog' and 'Orthodox' were in fact coined in the wake of this Congress, when the Neolog stream accepted the regulations adopted at the Congress and the Orthodox rejected them. A third, middle stream, called 'status quo', was also born, which did not join either of the other two streams.

The disputes which plagued the Congress, had already begun many years previously in the Székesfehérvár community. Now the two communities formed committees charged with coming to some compromise regarding their disputes, with the aim of reunification. However, these efforts also came to naught and the Orthodox refused to accept the Congress resolutions. Their demand for the appointment of a shared Orthodox rabbi for both communities was rejected and so they built their own synagogue in 1870, in a modern Moorish style. This beautiful building resembled the Tempelgasse synagogue in Vienna and the Sephardi synagogue in Prague. It too was damaged during World War II, and its ruins were cleared away afterwards by the Municipality.[19] From 1871, the Orthodox community kept a separate record of births and deaths. In 1875 it also established a separate burial society. This constituted the first step in a complete separation between the Neolog and Orthodox communities of the city.

From 1870 the main institutions of the Neolog community were: the burial society, the women's circle (later WIZO), a circle for marriage and weddings, the circle of students and young people, the medical aid society, and a group for assisting the needy. The burial society, founded in 1853, had an additional function until the 1890's of assisting the needy and sick. The women's circle

considered themselves part of the Hungarian population. This was convenient for the Hungarian government ruling over a multinational state, and in return Hungarian Jewry enjoyed all civic and political rights, as well as autonomy in community life.*

The Neolog Jews identified profoundly with the country and with its Hungarian population and were for the most part supported by the authorities in their disputes with the Orthodox community. During the tenure of József Eötvös, an enlightened Hungarian Minister of Public Instruction and Religious Affairs, Rabbi Dr. Sándor Kohut was appointed director of all Jewish schools in the district. The Orthodox community, which in 1868 chose Dr. Hermann Lipschitz as its rabbi, protested against Neolog supervision of Orthodox schools, but to no avail.

The division fostered the construction of separate synagogues and institutions. It strained finances to the utmost, and therefore efforts to overcome the differences in opinion continued. New hope arose with the inauguration of the National Congress of Jewish Communities in 1869. The central Hungarian government encouraged the Congress to formulate a uniform set of regulations for Hungarian Jewry, which would serve as a basis for the activity of all communities. Such regulations were indeed prepared, but ultimately they were not accepted by the Orthodox representatives, who walked out of the Congress.

* Law 1867.17 declared that the Jews of Hungary, together with the Christian population, have full civic and political rights.
Law 1895.42 recognized the Jewish religion as one of the State's official religions.

Later, in 1866, because of monetary problems, the idea of choosing a joint rabbi for the two communities was again raised. However, Rabbi Hirsch of Frankfurt rejected the idea out of hand when the Orthodox community solicited his opinion.

The Neolog community finished building a magnificent synagogue just before the High Holidays of 1864. It was inaugurated by Rabbi Lipót Lőw and Mayer Zipser. They were considered the two most learned rabbis of Hungary's Neolog communities of the time. This impressive synagogue was situated in the center of the city and was planned by Italian engineer Benjamin Cometter.[18] The two turrets of the synagogue and the tables of the law on its facade expressed the pride and self-assurance of Székesfehérvár's Jews. Its side walls were adorned with five stained glass windows on each side. The interior was attractively designed and the Ladies' Gallery occupied three sides of the second floor. Historically, the synagogue symbolized the fate of the entire community. At the end of World War II, it was hit by aerial bombardment and its ruins were finally removed after the war.

To mark the reconciliation agreement between the Habsburgs and the Hungarian authorities in 1867, a prayer of thanksgiving was held in the new synagogue. At this event, Hungarian Chief Rabbi Samuel Kohn spoke in Hungarian, thus impressing Jews and non-Jews of the city alike. Upon Rabbi Kohn's recommendation, Sándor Kohut, who had just finished his rabbinical studies, was chosen to serve as rabbi of the Neolog community.

From thenceforth until World War I, good relations developed between the Jews and the Hungarian government in an unprecedented manner. Numbering about a million, the majority

elected as head of the community. His outlook was conservative, while Rabbi Zipser pressed for the introduction of reforms in the spirit of the progressive communities. The 1850's were characterized by a constant struggle between these two central personalities.* In 1859, Rabbi Zipser tired of the disputes and left the community. He was replaced by Rabbi József Gugenheimer, who advocated conservative views. Confronted by Rabbi Gugenheimer's intolerance of a new stream of Judaism, the dispute between the sides was exacerbated. The controversy acquired an additional political nuance when members of the progressive streams began to be called "Hungarian sympathizers", while those of the Conservative Orthodox stream were called "German Jews". In 1861, the split became absolute. De facto, two communities operated in the city: one, the Orthodox and the other, the Neolog. The official creation of the Orthodox community was ultimately made possible in 1863 by royal edict. The Orthodox community was supported by the families of Dávid Schlesinger and Lázár, whose contribution of 5,000 guilders and 100 ducats enabled the 90 members of the community to run their institutions.

In the beginning of the 60's tje reformers were strengthened by the new progressive rabbi, Jozsef Natonek. He was one of the first Hungarian Zionists who joined the Chovevei Zion movement. Later in Budapest, he prepared Theodor Herzl for his bar-mitzvah.

* See the history of the dispute and its details in the work of Dr. Jakab Steinherz: "History of the Jews of Székesfehérvár from the Beginning of their Settlement until 1890".

Jews remained. Thus, even then full civic rights were not accorded to Székesfehérvár Jews. For example, they were not allowed to trade in alcoholic beverages. In 1842, 12 more Jewish families were granted freedom to settle in the city. At this stage, the local community began setting up their own organizations. Community leaders were elected, a ritual slaughterer was invited from Lovasberény and Rabbi Daniel Pilitz began to serve as community rabbi. The municipality granted land for a cemetery. Mr. Salamon Hahn was elected as head of the community. A school for boys was speedily established, in which the Hebrew subjects were given priority.

Initially the school functioned as a private school, where affluent families employed a teacher for the education of their children. Soon the school became a community school, employing 6 teachers. In 1843 Rabbi Pillitz left the city and Rabbi Mayer Zipser was chosen as the new rabbi of the community. Rabbi Zipser prepared community regulations, in the spirit of progressive Judaism prevalent in German cities.[17]

At this time, the community had not yet built a synagogue and prayer services were held in the home of Mr. Gáspár Stern. Negotiations had begun for the purchase of a house to be converted into a synagogue, but in 1848 local fanatics drove the Jews from the city and the question of a synagogue building became irelevant. After the return of the city's Jews, a house was rented to serve as a synagogue.

In the 1850's a struggle began throughout the Jewish communities in Hungary between the conservative and progressive streams of Judaism. In Székesfehérvár, Gottleib Fischer was

In the 1830's the town leaders began to consider allowing the Jews to enter the city.[15] At that time, the city was undergoing an economic slump, and the local merchants, who traded mainly in agricultural produce, were undergoing a crisis. In 1836 a majority in the municipal council ruled that Jews could act as a catalyst for renewed economic prosperity, and they voted for lifting the ban on their entry to the city.

Negotiations began with Jewish families from Lovasberény. The applications from ten families had been gathering dust in the municipal archives for years.* Conditions were now laid down for their entry to the city. The question of admission of the Jews to Székesfehérvár led to deep division among the city leaders, and the regional government had to intervene in order to restore harmony. Once the many arguments had abated, the picture changed radically. The decision of the municipal council served as an example to all the cities of Hungary. Many of them, seeking to learn from the example of Székesfehérvár, addressed their questions to the municipal leaders. The matter was even discussed in the press of that period. From the beginning, Jewish settlement in the city did not proceed smoothly. When the first Jewish stores were opened, a local guild, the "Kalmár Társaság", demanded their closure.[16]

The law 1840/29, passed by the Hungarian parliament, settled the legal aspects of the issue. It permitted Jewish settlement in all parts of Hungary. Nevertheless, several restrictions on the city's

* Including the application of three members of the Baumgarten family, whose bequest financed the most important Hungarian literature scholarship in the 1820's.

including the community documents. In 1882, the community school gates closed. In its stead a private school was established, with the community bearing the expenses only of children from needy families. Families orginating from Lovasberény, but who now lived in Budapest, such as the Baumgartens and the Brachfelds, continued to support the local community. However, ultimately only 38 Jewish families were recorded in the town in the population census of 1930.

SZÉKESFEHÉRVÁR

After the Turks were driven out of Hungary, the city of Székesfehérvár received the status of a "royal free city", and could now determine whom it would accept as citizens. In 1703, the municipal council forbade the immigration of any foreigners. In 1775 it decided upon a special ban, forbidding the settlement of Jews whom it saw as a competitive factor, endangering the interests of the local populace.

As far as is known, from the end of the Turkish occupation until 1840, only one Jewish family, that of the restauranteur Chaim Stern, was allowed to live in the city, by virtue of a special permission granted by Emperor Joseph II.[11]

In the early nineteenth century the city's population was made up of three main peoples: Germans who settled after the departure of the Turks, Serbs who remained from the Turkish period, and a Hungarian population which over the time moved to the city from neighboring towns. Fear of tension between the different ethnic groups led the municipal council to ban the entry of additional foreigners for a long time.

talented flowed en masse to the large cities. In 1863 the community numbered only 667. From this community came the Simon Weiss family which subsequently founded the famous agricultural business called Weiss és Tull in Székesfehérvár. The Baumgarten and Goldberger families also originated from this town. After the war of 1849 and the departure of most of its established members, the community's economic and financial situation greatly deteriorated and it became increasingly difficult to maintain the Jewish school.

The reconciliation in 1867 between the Habsburgs and the Hungarian ruling circles once again brought material and cultural prosperity to Lovasberény. In 1876, a reading circle was founded. The distribution of roles in a play staged in 1876 was as follows: Dávid Herzog, János Schisszel, Hugo Fuchsl, László Gonda, Julia Nagy, Karolina Schisszel, Lina Winkler, Lipót Schwarcz, Katalin Baumgarten and Ida Herzog.[13] The many Jewish names speak for themselves, showing that the town's Jews were leading personalities in the local cultural and educational life.

A very important event for the town's future was its incorporation into the Hungarian railway network. In 1898 the Bicske - Székesfehérvár rail line was inaugurated. This line was built thanks to Jewish initiative and was carried out by the Ármin Schwarcz family, in accordance with the plans drawn up by Izidor Körnei, a Jewish engineer.

Despite all these positive events, the Jewish community in the town continued to decline. The pull of large cities was immense for local young people. In 1878, the Burial Society building burned down together with all its contents and equipment,

renovation in 1780. On the initiative of the local Jewish judge, Israel Baumgarten, it was finally renovated in 1825. In this enterprise the estate owner, Graf Antal Mózes Cziráky, assisted both with bricks and financial loans. The plans were prepared by the architect József Hild and an impressive classic entrance was added to the building.[12] In gratitude for the estate owner's patronage, the community included a prayer for the welfare of the estate owner's family on Sabbaths and festivals (in addition to the one for the king's welfare), and affixed the family's emblem on the synagogue wall.

In 1818, fearing that competition would adversely affect their improved economic situation, the Jewish community of Lovasberény decided not to accept any more "foreign immigrants".

The community's peak period was in the first third of the nineteenth century. In the 1830's the community numbered 1,270, a third of the entire population of the town. From 1822 to 1868 Henrik Deutsch served as the school teacher. After 46 years in this post, he was appointed director of the national Jewish teacher's seminary, and in 1877, teacher at the rabbinical seminary in Budapest.

1840 marked an important point in the life of the community, with the passing of a law which permitted the Jews to settle in the district's cities.* Jewish migration to Székesfehérvár and Pest now commenced. The economic cultural and educational opportunities of small towns seemed limited. The young and

* Law 1840/29 allowed the Jews to live in all areas of Hungary, if they were not guilty of any proven moral trangression. Only the mining cities still remained closed to the Jews in pursuance of law 1791.39.Ik.

were allowed to engage in trade of salt, tobacco, candles, soap and iron. A tax of 1 guilder was levied on a burial license. When Graf Cziráky became the owner of the estate, the contract was renewed in 1798 and the rights of the Jews were greatly extended. An earlier document, dated 1,746, indicates that the community paid a sum of 224 guilders as "tolerance tax" to the state treasury.

Over the years some of the Jewish craftsmen switched to more profitable branches of commerce; the cotton traders and inn-owners among them paid the highest taxes in the town. Documents dating from 1756 show that the town's Jews were not afraid to insist on their rights. The complaints they filed against the city of Székesfehérvár were examined by a municipal examining committee.[10] The economic situation of the town's Jews gradually improved. In 1776 they already paid a "tolerance tax" of 900 guilders, and another 700 guilders of rent to the estate owner. In 1808 the contracts between them and the estate owner were renewed, their rights were reconfirmed and their taxes were raised. In 1834, their rights were curtailed and they were forbidden to trade in salt and tobacco. In this matter the community appealed to the parliament in Bratislava, but to no avail.

Mátyás Bel, the prominent Hungarian geographer, wrote specifically about the Jewish street in Lovasberény.[11] According to his account, the community was well organized. At its head was Rabbi Joseph Marcus. The ritual slaughterer was called Hershel Lal and the teacher Yisrael Yitzhak. The burial society and the *Bikkur Holim* association engaged in a broad range of community activities. The synagogue, built in 1720, required

Nonetheless, the Lovasberény community remained the largest and most important one.

THE LOVASBERÉNY COMMUNITY

The Jewish community of the town developed as follows:

Year	1736	1746	1768	1781	1798	1817	1819	1830	1848	1863
Size of population	94	145	123	214	272	789	542	1270	608	667

Legend has it that the Lovasberény Jewish population was created overnight, when an entire community from a small town in Moravia, called Lundenburg, moved there under the leadership of the community rabbi[8]. This is not confirmed by the population registry documents. According to the records, the local Jews came from various towns in Moravia.

The town's leading estate owner after Ottoman rule, Franz Ansel Fleischmann, began to settle Jews, German vassals and craftsmen and traders on his estate. For the Jews he built 2 houses ("Fabrika Judaica") which he rented to them. In addition to the rent for the residential buildings and the lots for public purposes, the Jews had to present the estate owner with special and defined gifts on the holidays.[9] Another document indicates that as early as 1720 the estate owner allocated a site for construction of a Jewish synagogue.

The first contract that defined the legal status and fiscal obligations of the Jews dates from 1775. This contract guaranteed them freedom of worship, kosher slaughter, kosher wine, and a site for a synagogue, a cemetery and a mikveh. They

In 1848, the Szemere government decided to register the Jews by districts. This interesting and wide-ranging material remained sealed in the district archives for nearly a century. It was finally published late in 1940. These lists give a precise picture of the district's Jews from the mid-nineteenth century and include every family and person, apart from the Velence community (where only head of families were registered) and the Csákvár community (whose record only lists men)[7].

In 1848, the Jewish population of the district totaled 3,857. There were many children, and it was not unusual to find families with six or seven children. Trade was the main occupation, but there were also many craftsmen, soap makers, ale brewers, and members of any other trade free from the domination of the guilds. Typically, there were many public employees, such as teachers, ritual slaughterers, child-minders, midwives and providers of other services. The structure of their employment was totally different from that of the agricultural Christian population. At this time, the Jewish population was highly mobile and frequently changed residence.

Since most of the Jews were tradesmen, they tried as much as possible to live close to urban populations. Trade was conducted at this time in weekly markets in town. Székesfehérvár's weekly market was the main trade event. Jews were forbidden to live in the city even for one night, but they found it worthwhile to circumvent the law. As a result, the main Jewish communities were concentrated in settlements around Székesfehérvár. Early in the nineteenth century, there were active rabbinates in Mór, Lovasberény, Ercsi, Sárbogárd, etc.

The relative economic importance of Jews in the Fejér Megye district, in comparison with other communities in Hungary, is shown by the entries for the "tolerance tax" for 1660[5]. Out of the national assessment of 30,000 guilders, this district paid 695 guilders. The Árva district paid 100 guilders and the Nyitra district, which was more important, paid 4770 guilders.

The "tolerance tax" documents furnish an accurate picture of the communities regarding their size and material situation. The first document of the district, dated 1736[6], includes 34 Jewish families. Of these, 23 came from Moravia, 2 from Slovenia, 1 from Poland. For the others, there are no details. By profession, they were merchants, craftsmen and public employees. 20 out of the 34 families lived in Lovasbereny.

The next entry is for 1746. This document records 62 families, including 31 from Lovasberény. From this list it is difficult to ascertain the origin and the development of the families, since there are no surnames (Maria Theresa had not yet approved the law mandating surnames). However, judging from the progression of first names from generation to generation, as is usual in Jewish custom, and in light of the large number of children, the most important source of growth in the number of the Jews seems to have been by natural increase. At that time, the Lovasberény community had a teacher, a doctor, an apothecary and a ritual slaughterer. The other communities of the region also had a ritual slaughterer. The character of the communities is also shown by the arrangements they made for adoption of orphans by wealthy families (in Acsa, Velence). The entry for 1752 cites 52 Jewish families in the district.

increased climate of risk created under Ottoman rule. Their economic power grew.

When the Crusader armies arrived in 1686, they treated Jews and Turks alike, as idolaters, slaughtering and exiling them.*

Following the defeat of the Ottoman regime, the Habsburgs again took control of most of Hungary in the eighteenth century. A new settlement policy was adopted in order to promote demographic and economic prosperity in the area.

Immigration of Vassals and Jews from Germany and Moravia to Hungary was encouraged. They were granted preferential tax conditions. This period saw the commencement of large-scale settlement of Jews in Hungary. However, the Jews were still not allowed to live in the cities of the region; the municipal councils, who had the authority to decide on the matter, feared competition and forbade entry of Jews into any cities. In general, estate owners settled the Jews on their lands, in anticipation of collecting a number of special taxes from them. In addition to the taxes paid by Jews to land owners, Queen Maria Theresa also levied a "tolerance tax" to be paid into the treasury in Vienna. This central tax was controversial, since the regional authorities also wished to benefit from the same financial resource. One of the district documents, dated 1743, noted that the Christian inhabitants of the district protested against the royal tax levied on Jews.[4]

* See Yizhak Shulhoff's chronicle describing the liberation of Buda. The ransom demanded for liberation of the Jews taken captive was raised mainly by Jewish communities abroad.

and in many localities the only sources of livelihood available to the Jews were those forbidden to Christians, such as high-risk loans and collection of interest. This seems to have been the case also in Székesfehérvár. Two official documents dating from the years 1487-1488 refer to a financial transaction between "Abraham the Jew from Székesfehérvár" and the Batthyány family, who were rich landowners.[2]

In a later document, dated 1518, a city official demands that the Jewish community return stolen goods, thus demonstrating that at that time the city's Jews were already considered a recognizable community.[3].

In the mid-sixteenth century, the Hungarian Kingdom was split into three: the principality of Transylvania; the northern part, ruled by the Habsburg kings; and the central part, ruled by the Turks. Székesfehérvár was in Turkish-occupied Hungary.

The Turkish officials robbed and depleted the area of Hungary over which they ruled. Since positions were not inherited, any official with authority sought to enrich himself during his short period in office. In face of this disastrous situation, much of the population fled, villages were abandoned, farm and land ownership was undermined.

The Jewish communities, which had trade franchises, continued to prosper. The Turks did not differentiate between Jewish and Christian tax-payers. The Ottoman regime was especially harmful to agriculture. The latter had thrived when ownership and labor relations were regulated, but now it declined. On the other hand, Jews, engaged in trade and finance, were able to benefit from the

FROM EARLIEST TIMES UNTIL LOVASBERÉNY

Székesfehérvár, which occupies an excellent topographic position, is one of Hungary's most ancient cities. Its foundations were originally laid by the Romans, who called the site Alba Regia. The first Jews arrived in the region during the Roman period, and it may be assumed that several Jewish families made their homes in the actual city at this time.

Hungary was founded by Hungarian tribes, who arrived in the Carpathians in the ninth century C.E.* Within a short time, they converted to Christianity. The last wave of migrant people from the east were the Tatars, who invaded and laid waste the new country. King Béla IV (1235-1270) decided to build 'modern' walled cities, that could withstand any such attacks in the future. Various medieval documents attest to the presence of Jewish families at this period, sheltering within these city walls. In the fourteenth century Székesfehérvár's Jewish community was considered the most important Jewish community in Hungary and its leaders served as representatives of all Hungarian Jewry.[1]

In the Middle Ages, Hungarian laws did not allow Jews to purchase land, and their main source of livelihood was trade and finance. The artisan trades were jealously guarded by the guilds,

* According to the legend prevailing among Hungarian Jewry in this century, the Kabar tribes who joined the Hungaian tribes in the Khazar kingdom were in fact Jews, and therefore Hungary was founded by Hungarians and Jews together. According to the facts known today, the Kabars joined the Hungarian tribes in the eighth century on their way to the Carpathians, and served as auxiliary forces in the conquest of the land. However, they rapidly assimilated with the agricultural Hungarian settlers.

INTRODUCTION

We, a group of survivors from Székesfehérvár, who in 1994 undertook the editing of this commemorative book, did our best to find the original sources concerning the history of the Jews of the town and its surroundings. We only succeeded in obtaining fragmentary material. To our regret, we have come to conclusion that the documents kept by the Neolog Community, cover the period 1830 to 1950, were lost some time after the second world war. With regard to the Orthodox Community, we could only find the records of the Chevra Kadisha.

The lists from 1944 of members of the Jewish Communities, kept in the municipal archieves, were removed - in order, it seems, to rub out all trace of the terrible deeds. Many such obstacles had to be overcome in editing this book. Despite this, we trust we have fulfilled a historical duty and made a modest contribution towards preserving the memory of the Jewish Communities in this part of Hungary. Their distinguished past and the days of horror of the Holocaust will not be forgotten by future generations.

Thanks are due to all, in Israel and abroad, who willingly helped. The contribution of their time and money made possible the appearance of this commemorative book.

History

A templom teremben amely a volt szeretettházban van, csak a nagy ünnepeken és néha amikor előimádkozó jön le Budapestről jön össze minjan.

1997 széder estéjén több mint 30-an vettek részt.

Nagy Zsuzsanna 1996.

Bibliográfia a héber történelmi rész végén található.

Székesfehérvári Izraelita Hitközség név alatt. A kevés túlélő ezzel pontot tett a 80 éve tartó megosztottságra. A vallási különbségek a közös sors és üldöztetés nyomán elvesztették jelentőségüket. Az egyesült közösség neológ rítusú lett. Ezzel megszűnt a zsidók ügyeit eddig kezelő 'zsidó intéző bizottság.'[98]

1946 február 4 - én a hitközség a polgármestert templomépítés támogatására kérte, mivel a háborús bombakárok lehetetlenné tették a régi épületek használatát.[99] Ebből az időszakból származik az a 230 tagú lista, mely a Magyar Deportáltak Szövetségének székesfehérvári tagnévsorát tartalmazza. Ezen már nem mindenki helyi lakos, az elvándorlás a városból igen erőteljes. Sok a budapesti és egyéb vidéki városi cím.[100]

A háború utáni városi vezetés oldotta meg véglegesen a "régóta gondot okozó" székesfehérvári izraelita templomok ügyét. 1947. június 10-én kelt az Autonóm Ortodox Izraelita templom lebontásának engedélye.[101] A neológ templomot 1948 július hó 2 napján déli 12 órakor lerobbantással bontották tovább.[102] A hitközség többszöri kérésre 1948-ban 10000 forint segélyt kapott a ravatalozó rendbehozatalára.[103]

A töredékére fogyatkozott létszámú közösség a mai napig létezik, de a többi vidéki közösséghez hasonlóan alapvető gondokkal küszködik. A túlélők csekély számú leszármazottait a teljes beolvadás fenyegeti. A hitközségben Kb.50 embert tartanak nyilván, azonban szomatonként sem tudnak együtt imádkozni, nincs elég ember a minjánhoz. A háború után a túlélők egy része Izraelbe alijázott, vagy Ausztráliába, Kanadába, Amerikába vándorolt ki.

kártérítése nem történt meg. A kevés visszatért zsidó ügye újra bürokratikus kérdés lett, melynek során a túlélők hosszadalmas eljárás, holttá nyilvánítási kérelmek szerint tudták visszaszerezni javaikat és meggyilkolt hozzátartozóik javait.

Az újonnan megalakult kormányszervek létrehozták az Elhagyott Javak Kormánybiztosságát. Székesfehérváron 1945 május 29 - én rendelték el felállítását.[94] Az "elhagyott javakról" listák készültek, az előző kormány által államosított vagyonokat továbbra is állami tulajdonként kezelték, a közösségek túlélői nem kapták vissza elődeik örökségét. A felszabadulás utáni magyar kormány több mint 16 rendeletet hozott a faji megkülönböztetések ellen, de az Elhagyott Javak Kormánybiztossága folytatta a nyilas kormány gyakorlatát, az "elhagyott javak" államosítását.[95]

A HÁBORÚ UTÁNI HELYZET

A háború után a Magyar Deportáltak Szövetsége székesfehérvári csoportjának adatai a következők: 1760 fő volt deportálva, ebből 30 - an baloldali viselkedés miatt. A koncentrációs táborokból 131 személy tért vissza, munkaszolgálatól pedig 119. Negyvenen Magyarországon bujkálva élték túl az üldözést. A székesfehérvári zsidó közösség tagjainak 90% - át meggyilkolták.[96]

1944 június 17 - én ért Auschwitzba a szerelvény. Az első évfordulón a város zsidósága munkaszünettel és böjttel emlékezett hozzátartozóira. A Rákóczy úti templomban gyászistentiszteletet tartottak, ahol dr. Katona József budapesti főrabbi mondott beszédet.[97] 1945 augusztus 26 - án a Székesfehérvári Autonom Ortodox Izraelita Hitközség és a Székesfehérvári Neológ Hitközség együttes közgyűlésen egyhangú határozattal egyesült

és elégetést végezték. Az volt a feladatom, a gázzal megöltek szájából kihúzzam az aranyfogakat. [...] Hogy e szörnyű ténykedésre tanú ne maradjon, a fogtalanítást végző orvosokat is megölték. Én annak köszönhettem az életemet, hogy egy SS puskatussal a hetedik napon annyira fejbevágott, hogy elöntött a vér és mint sérültnek másnap nem kellett visszamennem a munkahelyre, később pedig megfeledkeztek rólam."[90]

A zsidóság üldözésének a háború befejezése vetett véget. 1945 március 23 - án a Vörös Hadsereg felszabadította Székesfehérvárt és Veszprémet[91]

A FELELŐSSÉGRE VONÁS

Felelősségre vonás csak az egyes emberek szintjén történt, a nyilas korszak legkegyetlenebb gyilkosaival kapcsolatban. Az Eichmann kommandó egyik vezetőjét, a Székesfehérváron segédkező Siegfried Seidlt, aki előzőleg Theresienstadt parancsnoka volt, 1946 október 4 - én Bécsben kivégezték.[92] Népbírósági per zajlott többek közt a Móri munkaszolgálatos század kegyetlenkedő keretlegényei ellen.[93] A népbírósági perek során elítélték Pintér és Bényi Józsefet, akik a fegyveres pártszolgálatosok helyi vezetői voltak. Schubert Józsefet, Pintér főispán szolgáját halálra ítélték.

Magát a deportálást végző állami hivatalnoki apparátust csak a szavak szintjén ítélték el. Mivel a deportálások végrehajtásában szinte az összes kormányszerv részt vett, nehéz feladat is lett volna minden egyes részt vevő elítélése. Nyilvános közösségi bocsánatkérés, az üldözöttek azonnali jogszerű rehabilitálása és

ebben az időszakban meggyilkolt munkaszolgálatos zsidókat Székesfehérváron a nyilasház pincéjében ásták el. Október 15-e után a megyeháza Gestapo székházzá, a városháza nyilas székházzá alakult.[88] A helyi internáltakat először a németek, majd a nyilasok tartották fogva. A nyilasok megölték őket.[89]

Miközben a már "judenfrei", zsidómentes Székesfehárváron tovább folyik az osztozkodás, a deportáló szerelvények megérkeztek Auschwitzba. Németh Dezső kereskedő, aki az eseményeket túlélte és a háború után a Deportáltak Szövetségének alelnöke volt, így számolt be a történtekről: "Elegáns, szőke fiatelember: dr. Mengele előtt kellett elmennünk. Hanyagul, hüvelykujjának egy-egy mozdulatával két csoportra osztott bennünket. [...] A szelektálások után összesen 120 fehérvári férfi maradt munkára kijelölten. Dachau-Alachba iránytottak bennünket. Bunkerek építésére használtak föl rabszolgaként. A bánásmód a legkegyetlenebb volt, a munka testet-lelket ölő, az élelmezés a lassú éhhalált jelentette. [...] 120 közül összesen 25-en maradtunk életben." Dr. Láng Rezső túlélő beszámolója: "Mint orvost, a szelektálásoknál különválasztottak és életben hagytak, hogy felhasználhassanak. Egy időre a fertőtlenítő intézetbe osztottak be, itt dolgoztattak (Dr. Láng) fiammal együtt. [...] Egy este, szeptember 29-én [Mengele] sorakoztatta az 5 - ös blokkot, amelyben a fiammal laktunk. Derékig le kellett vetkőznünk, végigvizsgálta, kik a leggyengébbek, kiket küldjön a gázkamrába. [...] csak két embert választottak ki - az egyik a fiam volt. Leborultam előtte, átöleltem csizmáit, úgy könyörögtem fiam életéért. A válasz szitok és rúgás volt, fiamat pedig elvitték.[...] Később a 26 - os blokkba kerültem, ahol a gázosítást

Horthy 1944 okt. 15-én rádióban elhangzott háborúból való kiugrási kísérlete, majd a Szálasi puccs a székesfehérvári zsidók sorsán már nem változtatott. De az nap éjjel egy Székesfehérvártól északra, Puszatavámnál állomásozó munkaszolgálatos egység 216 tagját a nyilasok bosszúból legyilkolták, mivel óvatlanul túl korán örültek Horthy bejelentésének, a háború befejezésének.[84] A nyilasok alatt tovább folyt az elhurcolt zsidók vagyonának széthordása. Az októberi puccs után Toldy Árpád korábbi székesfehérvári főispán a Szálasi kormányban a zsidó ügyek kormánybiztosa lett, immár országos szinten felügyelt az összes zár alá vett értékre.[85] Egy 1944 november 3 - án kelt iratban az új országos irányelveknek megfelelően arról gondoskodtak, hogy "közjóléti szövetkezet részére igénybevétessék a zsidók által elhagyott lakásokban visszamaradt érték". A pénzügyi igazgatóság miniszteri tanácsosa hivatalosan nekilátott a ruhaneműk, ágyneműk, lábbelik szétosztásának is.[86]

A városban és a megyében zsidók csak elvétve voltak, olyan munkaszolgálatosok, akiket a visszavonuló csapatokkal erre a vidékre sodort a háború. A felszabadulás után lezajlott népbírósági perek anyagából ismerhetjük meg sorsukat. A beszámolók alapján 1944 november 3 - án a fehérvári nyilas központban az elítélt Schubert József munkaszolgálatosokat kínzott. A nyomozás szerint 1944 őszén-telén agyonlőttek Pápán egy munkaszolgálatost. Szintén meggyilkoltak Nagytévélben 4, Tévélben pedig 13 munkaszolgálatost.[87] Ezen túl a háború után Pintér nyilas főispán Székesfehérváron megmutatott két tömegsírt, melyek közül egyikben 4, a másikban pedig 3 meggyilkolt munkaszolgálatost találtak. Egy másik tömegsírban még 8 halottra leltek. Az

Schőnheim Lajos közkórházi főorvost, akinél jobb és megbízhatóbb háziorvosunk soha sem volt, aki valóban hivatásnak és nem csak pénzszerzési alkalomnak tekintette orvosi működését."[79] A zsidók elszállítása azonban nem mindenkit rázott meg. Kerekes polgármester egyik fő gondja továbbra is a zsinagóga tornya volt, mely szerinte zavarta a városképet. 1944 július 15 - én, egy hónappal a deportálások után a következő levelet írta a belügyminiszternek: "A két toronynak a lebontása csak átmeneti félmegoldást jelentene, mert az előbb említett városképi hibát nem küszöböli ki. [...] Ugyancsak lebontani kívánom az ortodox zsidó imaházat is, amely a város egyik legfontosabb pontján, a piac helyéül szolgáló Simor utcán áll és a hozzá csatlakozó rituális fürdővel együtt olyan elhanyagolt állapotban van, hogy ott közbiztonsági és közegészségügyi okok miatt sem lehet tovább megtűrni. [...]építendő új altiszti lakások építési anyagának mintegy felerészét tudnám a zsinagógák anyagából biztosítani."[80]

A torony ügyével párhuzamosan tovább folyt vállalatvezetők, gondnokok kinevezése, az iratok szerint "ismeretlen helyen tartózkodó zsidók, " vagy "távollevő zsidó egyének" tulajdonának irányítására. A polgármesteri hivatal több vendéglő, garázs és gépjárműalkatrész-kereskedés további üzemeltetéséről gondoskodott. 1944 nyarán ezen iratok alapján nem várták gyorsan vissza a fennt megnevezett "zsidó egyéneket."[81] Az intézkedések kapcsán sor került "90 zsidó üzlet árukészletének értékesítésésre" is.[82]

A teljes körű számvetést 1944 október 9-re végezte el a hivatal. Ez a dátum szerepel az iraton, mely "kimutatás a zsidó tulajdonban levő székesfehérvári házakról és üzletekről."[83]

A bevagonírozás Auschwitzba a téglagyárból történt június 14-én. 1950 embert vagoníroztak be Székesfehérvárról, Seregélyesről 210-et, Kápolnásnyékről 200-et, Ercsiről 170-et, Érdről 200-at, Bicskéről 480-at, Mórról 250-et, Dunapenteléről 165 főt. Ferenczy László, a deportálások irányítójának jelentése a következőképpen összegzi az eseményeket: "A gyűjtőtáborok létszáma Székesfehérváron 2743 zsidó, [...] A gettókból a gyűjtőtáborokba történt elszállítás alkalmával Székesfehérvárott öngyilkos lett egy zsidó, ugyancsak itt a táborban természetes halállal halt meg egy zsidó."[77] A Ferenczy jelentés 2743 főről számol be. Mindezek alapján nehéz eldönteni, mely számot fogadjuk el hitelesnek. A májusi 2064-es polgármesteri jelentést, a bevagonírozás 1950-fős adatát, vagy a téglagyárról beszámoló 2743-as számot. De azt biztosan tudjuk, hogy a deportálás 1944 jún. 14-án, a vasútállomás 3. vágányáról megtörtént.[78]

1944 június 17-én ért Auswitzba a szerelvény.

A már idézett volt polgármester, Csitáry G. Emil szemtanúként így ábrázolja az eseményeket: "A zsidókérdés napirenden tartása és a súlyos intézkedések megbénították az országot. Most lehetett csak igazán látni, hogy a zsidóság milyen nagy mértékben össze van keveredve a keresztényekkel, és milyen sok családot érintettek az intézkedések. [...] Sohasem felejtem el, hogy milyen borzalmas kép volt, amikor a zsidókat négyes sorokba állítva a Kígyó utcában létesített gettóból a vasúti állomás mögötti téglagyárba szállították, ahonnan azután Auschwitzba vitték őket. [...] Szívfacsaró látvány volt többek között látni menetelni azt a Kepes János közjegyzőt és feleségét, akivel megelőzőleg szoros baráti viszonyban voltunk, és azt a

kárörvendő megjegyzések kísérték útjukat. Mások csendben figyelték a menetet. A téglagyárban a körülmények elviselhetetlenek voltak. A többség a szabad ég alatt aludt. Zsúfoltság és az őrszemélyzet kegyetlenkedései fokozták a megaláztatást. A csendőrök értékek után kutatva bábaasszonyok segítségét is igénybe vették. A háború után egy népbírósági tárgyalás Ország József bicskei csendőrnyomozót távollétében elítélte, mivel gumibottal verte, és kegyetlenkedett az összegyűjtött zsidókkal.[73] Ezt az eseményt a korabeli iratokon úgy írták le, mint a "zsidók táborszerű elhelyezése." A hivatalnak megint gondoskodnia kellett a végrehajtó csendőrségről, és annak ellátásától. A polgármester intézkedett az igénybevett karhatalmi segédrendőrök díjazásának kiutalásáról - napi 2 pengő, 14 segédrendőr számára.[74] Ezen felül a végrehajtó őrszemélyzet számára a megértő polgármester kiutalt 400 kg füstölt szalonnát is június 9 - én.[75] A "zsidók táborszerű elhelyezése alkalmával" szükséges volt a Szabó - téglagyárban lakó Szkuklik Józsefné ideiglenes kiköltöztetése. [...] A polgármester róla is gondoskodott: "kiutalványozok Szkulik Józsefné részére költözködési segély címén 30 pengőt."

A zsidók sorsának alakulásáról mindenki értesült. Nem akadhatott olyan polgár, aki nem tudott volna az egyre borzalmasabb körülményekről. A jobb érzésű embereket a kegyetlenkedések megrázták. Ekkor Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a gettósítás és deportálás - különösen az áttértek üldözése - ellen tiltakozott Toldy Árpádnál, de közbenjárása eredménytelennek bizonyult. Humanitárius tevékenységéért a nyilas korszakban internálták.[76]

Frigyes, Singer Pál és Takács Pál családja. Első világháborús, vagy 1919 -es ellenforradalmi szereplésük miatt mentesítették őket.[71]

A "zsidókérdés végső megoldásának" a gettók létrehozása csak kezdő lépése volt. Május 25 - én a deportálás szervezési kérdéseiről Baky László elnökletével értekezletet tartottak. Ezen részt vettek az új megyei főispánok, a csendőr és rendőrfőnökök (Székesfehérvár csendőrfőnöke Hanthy Károly volt), a német titkosszolgálat képviselői, az SD parancsnoka, és a Sonderkommando vezetői, köztük Eichmann. Ekkor elhatározták, hogy a III. zóna, vagyis a II. és VII. csendőrkerület területéről (Székesfehérvár és Miskolc központokkal) a deportálásokat június 11 és június 16 között hajtják végre. Ez a terület az ország Északi részét jelentette, melyben 6 gettót, ill. tábort hoztak létre. A gyakorlati kivitelezés megbeszélésére június 3 - án egy újabb értekezletet tartottak Ferenczy László elnökletével. A csendőrség nyomozó részlegének budapesti főhadiszállásán a magasabb beosztású tisztviselők közül részt vettek a polgármesterek, 2 magasabb rangú rendőrtiszt és 3 szállítási szakember. Elhatározták, hogy az eddigi erdélyi és kárpátaljai gyakorlattól eltérően, mivel sürget az idő, ezentúl a zsidókat csak közvetlenül a bevagonírozás előtt néhány nappal összpontosítják a vasút melletti központokban.[72]

Ennek megfelelően Székesfehérváron is tovább költöztették a deportálások előtt a zsidókat a város szélén levő téglagyárba és a lovassági laktanyába. Június 6 - án reggel a csendőrség 'megszállta' a gettót és az utcára terelte a lakosságot. A sorokba rendezett zsidók tömegesen végigvonultak a városon az utcára sereglett keresztény lakosság szeme láttára. Többfelé kiabálások,

zsinagógába vitték, ill. a régóta nem működő Eppinger-féle malomba. Az akció során 2148 zsidót költöztettek át, miközben 228 magyar családnak is költözködni kellett.

A városházán a gettósítás is egyszerű ügyviteli kérdésként jelent meg. Meg kellett szervezniük a csendőrség ellátását, s étkezésükről is gondoskodni kellett. Erről szól a fennmaradt irat, mely szerint "A helybeli zsidóságnak gettóba való tömörítését végző csendőrség napi háromszori étkeztetésével 12 napra járó munkadíj címén kiutalandó 165 pengő (1944 július 1)."[68]

Miközben vidéken gyors ütemben folyt a gettósítás ill. deportálás, Budapesten különféle mentési akciókkal próbáltak embereket megmenteni a bevagonírozástól, mivel a vonatok célját ekkor már ismerték. Az egyik ilyen akció során a Szlovákiában egyszer korrumpált Wisliceny nevű SS tisztet az ortodox közösség egyik vezetője, az óbudai Freudiger Fülöp sikeresen megvesztegette. Az akció erdedményeképpen 80 főt, főként ortodoxokat sikerült kimenteni a vidéki gettókból. Az így megmentettek június 30 - án az ún. Kasztner vonattal elhagyhatták Magyarországot.[69] 30 székesfehérvári, főként idős férfi és nő hagyta így el a téglagyárat a deportálás napjának reggelén néhány órával a bevagonírozás előtt. Az eredeti Kasztner - Eichmann egyezség szerint a közösség vezetőit kellett volna Budapestre menteni, azonban az eredeti listán szereplő emberek helyett tévedésből Wisliczeny egy másik 30 fős lista tagjait hozta Budapestre. Ezen listán főként idős és kevésbé 'prominens' emberek szerepeltek. A tévedés miatt nem sikerült megmenteni többek közt dr. Hirschler Pált, a város neves rabbiját.[70] A teljes közösségből mindössze négy család mentesült az intézkedések alól. Vámos László, Somogyi

kérelmek áradata érkezett a városházára, melyben az érdekeltek lakások kiutalását szorgalmazták. Fennmaradt irat lakás kiutalásáról június 13-ai dátummal, olyan időszakból, amikor a zsidók még a városban, a téglagyárban voltak fogva tartva.[64]

Az osztozkodásból természetesen a helyi nyilasok képviselői sem maradhattak ki. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt Székesfehérvári Szervezete képviseletében dr. Sulyok László ügyvéd szervezetvezető és társai beadvánnyal fordultak a polgármesterhez elkobzott zsidó bútorok juttatása iránt. Az iratok szerint jún 12-én (!) a polgármestertől megkapták "Özv. Váradiné (Várkapu u. 2) tulajdonát képező lakás berendezési tárgyait."[65]

Ebben az időben a máskor bizony nehézkesen bürokratikus hatóságok gyorsan és szakszerűen dolgoztak a zsidók vagyonának elosztásában. Egy június 13-án kelt, rendőrfőtanácsos által aláírt irat szerint: "...a hatóságomhoz beszolgáltatott kerékpároknak [...] kiosztása már megtörtént."[66]

A zsidóüldözés még a 'zsidó kutyák' életét is meghatározta. Egy ügyirat szerint, melyet a Magyar királyi székesfehérvári II. csendőrkerület rádiótelepi őrse 1944. május 27 - én nyújtott be a városi hatóságokhoz: "a zsidók által beszolgáltatott kutyák közül 1 darab - ra főleg farkas, doberman, nagytestű puli vagy erősebb terierre van az őrsnek szüksége."[67]

A teljes gazdasági tönkretétel után a fizikai megsemmisítés lépcsőfokai következtek. Először a teljes elkülönítés, a gettó kialakítása. Május 23-án kezdődött gettósításban 300 csendőr vett részt. A gettót a Kígyó utca környékén hozták létre. Azt a holmit, amit a zsidók nem vihettek magukkal az ortodox és a neológ

a külső világtól, a téglagyárban, csendőrökkel körülvéve volt. Bár az ország meg volt szállva, bár egyre közeledtek az orosz csapatok és már mindenki tudta, hogy elvesztették a háborút, bár hiány volt szinte mindenben, ellátási gondok élelemmel és üzemanyaggal, a polgármesteri hivatalnak volt ideje és energiája a zsidó templom tornyainak lebontásával foglalkozni.

A fennmaradt iratok alapján a zsidókérdést a hatóságok egyszerű adminisztrációs ügyként kezelték. Fő gondjuk a beszolgáltatott vagyontárgyak elosztása volt, mely a lakástól a kutyákig mindent felölelt. Ezáltal mindenki részesült a zsidóüldözés hasznából, a lakosság jelentős részét cinkosukká tették a politikai vezetők. Ebben a kérdésben sikerült nemzeti konszenzust kialakítani a keresztény lakosság körében, nem véletlen, hogy sehol az országban komoly ellenállás a deportálásokkal szemben nem bontakozott ki. Egy megrázó példa a keresztény lakosság hozzáállásáról, az a beadvány, mely 1944 március 29 - én kelt egy bizonyos Akóts Gyula tollából: "A helybeli lapokból értesültem, hogy a lefoglalt zsidó textil és ruhakészleteket a köztisztviselői karnak és a hadiüzemek munkásságának juttatják. Mivel malmom kisebb hadiüzem, a magam erejéből egy megszűnő zsidó üzlet készletét nem tudnám felvásárolni, és szükségem sem volna rá, nagyon kérem Méltóságodat, szíveskedjék egy hatósági akcióba üzememet is belevonni és munkásaim részére kiutalást eszközölni. [...] mint őskeresztény cég kérem Méltóságod kegyes jóindulatát őskeresztény szegény munkásaim részére. Hazafias tisztelettel: Akóts Gyula, első székesfehérvári gőzmalom."[63]

A zsidó lakosság még a városban tartózkodott, amikor már

Egy május 4-én Budapesten kelt táviratban, a Közellátási Hivatal képviselője felszólította a polgármestert, hogy táviratilag jelentse a zsidónak minősülő személyek számát. A válasz szerint Székesfehérvár területén "a zsidóknak minősülő személyek száma 2064. "[60] A zsidók összeírására a "zs" betűvel megjelölt csökkentett élelemadag kiosztásához, és a gettósítás előkészítéséhez volt szükség. A gettó létrehozása komoly feladatot jelentett a polgármesteri hivatalnak. De az ügy a háborús helyzet, az egyéb sürgős teendők ellenére elsöbbséget élvezett. Sikerült időt szakítaniuk a gettóval kapcsolatos teendők ellátására. A polgármester egy ebből az időszakból származó levele szerint: "Miként Endre államtitkár úrnak* szóbelileg jelentettem, Székesfehérvárott a zsidók szétszórtan laknak, minélfogva zárt körzetbe tömörítésük a keresztény lakosság érzékeny sérelmet okozó megmozdításával járna. Egyes épületekbe és tömbökbe összeköltöztetésük a jelenleg járható út, amelyre az intézkedések folyamatban vannak."[61]

A tanácsnak többek között foglalkoznia kellett az ún. "templomüggyel" is. A következő levelet kapták 1944 június 5 - én, már a téglagyárban, Dr Kerekes Lajos polgármestertől: "Felhívom a helybeli zsidótanácsot - mint az ez idő szerint rendelkezésre hivatott szervet - , hogy a templom tornyait bontassa le [...] A munkálatokat haladéktalanul meg kell kezdeni. Ezért felhívom a Tanácsot, hogy intézkedéséről 48 órán belül jelentsen, mert ellenkező esetben a munkákat terhére és veszélyére a város kezelésében fogom elrendelni."[62] Ez 8 nappal a deportálás előtt történt, amikor a székesfehérvári zsidóság lefogva és elkülönítve

* Endre László, a deportálásért felelős államtitkár

Kerekes Lajost nevezték ki. Minden gettóval, téglagyárral és deportálással kapcsolatos ügyiraton megtalálható a kézjegye.

1944. tavaszán Eichmann felügyelete alatt vidéki terepszemlét szerveztek a zsidórendeletek tapasztalatairól és a gettók helyzetéről. Ezen Székesfehérvárról részt vett Rozsnyai Béla szociális felügyelő is. Ő korábban Rákosliget főjegyzője volt, s Endre László személyes kíséretéhez tartozott.[58] Takács Albert főszolgabíró szintén velük utazott. Céljuk a Kelet - Magyarországi tapasztalatgyűjtés volt.

Az újonnan kiadott rendeletek értelmében a zsidóknak be kellett zárni üzletüket, zár alá kellett helyezni vagyonukat. Be kellet szolgáltatniuk értékeiket, rádiójukat, kerékpáraikat, író és számológépeiket. A fenmaradt iratok tanúsága alapján ezekre a tárgyakra azonnal megfelelő számú igénylő jelentkezett, akik különféle érvelésekkel próbálták bizonyítani igényeik jogosultságát.

Egy 1944 ápr. 21 - én kelt irat szerint a polgármester gondoskodott róla, hogy a rendőrség szemmel tartsa a lezárt zsidó üzleteket. Erre egyrészt az esetleges fosztogatások miatt, másrészt pedig azért volt szükség, nehogy a zsidók titokban hozzáférjenek, eladhassanak árujukból.[59] A "zsidók vagyonbeszerzési és zár alá vételi kötelezettsége" április 30 - ig kötelezővé tette az összes vagyontárgy bejentését és kiszolgáltatását.

A németek május elején 12 túsz kijelölésével zsarolták a közösséget. Azzal fenyegették a zsidótanácsot, hogy ezeket a prominens vezetőket letartóztatják, amennyiben 48 órán belül nem teljesítik követeléseiket. 120.000 pengő, háztartási cikkek, értékes vagyontárgyak szerepeltek váltságdíjként. Követeléseik ki lettek elégítve.

vett lakással kapcsolatban leszögezi [.az igénybevétel...] "békés megállapodás alapján történt, úgyszintén a be és kiköltözködés is, úgyhogy hatósági segédletre szükség sem volt."[50] A zsidótanács vezetői, - mint mindenütt az országban - úgy vélték, együttműködési készségükkel biztosíthatják közösségük fennmaradását és viszonylagos nyugalmát.

Székesfehérváron április 3 - án a magyar hatóságok 50 gazdag, fontos szerepet játszó zsidót berendeltek egy Kégl György utcai házba. A gazdag zsidókat értékek után kutatva rádió és gramofon maximális hangerőre állítása mellett verték. Az ország többi részéhez hasonlóan a "prominens" zsidók letartóztatásának több célja is volt. Egyrészt megfélemlítették a közösségeket, másrészt kifosztásuk révén közvetlenül haszonhoz jutottak.

A jobbratolódás érdekében új városi és megyei tisztviselőkart neveztek ki. 1944. április 26-án városi közgyűlést tartottak, melyen fölmentették a főispánt, Csitáry G. Emil polgármester pedig kényszernyugdíjaztatását kérte. Az új főispánná Dr. Toldi Árpád magyar királyi csendőr ezredest nevezték ki. A beiktató rendkívüli gyűlésen így beszélt: "Hálával tartozunk Európa legnagyobb népének és Hitler Adolfnak, hogy gigászi küzdelmével hazánkat és a keresztény Európát meg fogja menteni a pusztulástól és diadalra fogja vinni újra a világ zsidósága által ismét meggyalázott és megsemmisítéssel fenyegetett eszmét. " A beiktatáson részt vett Baky László belügyi államtitkár, a deportálások egyik legfontosabb irányítója. Beszédében nyomatékosan a város szeretetébe ajánlotta az új főispánt, s azt ígérte, hogy a "zsidókérdés végleges megoldása biztosítja majd a belső front egységét és a végső győzelmet."[57] Új polgármesterré dr.

érkezett az Eichmann különítmény, és irányítása alatt sorra következtek az újabb és újabb zsidóellenes intézkedések. Megszüntették a zsidók kamarai tagságát, megtiltották állami hivatal betöltését, az embereket sárga csillag viselésére kötelezték. Naponta, kétnaponta jelent meg a sajtóban egy-egy újabb megkülönböztető rendelet.[55] A "végső megoldás" a többi megszállt ország gyakorlatának megfelelően zajlott, ismert forgatókönyv szerint, csupán sokkal rövidebb idő alatt, már okulva a máshol szerzett tapasztalatokból. A megszállás után hihetetlenül felgyorsultak az események. A németek és magyar cinkosaik tudták, hogy a háború a végéhez közeledik, nincs sok idejük a "zsidókérdés" megoldására.

A deportálások első lépéseként Székesfehérváron is létrehozták a zsidótanácsot, hogy magukkal az érdekelekkel hajthassák végre "zökkenőmentesen" kiirtásukat. A helyi tanács elnöke Dr. Neuhauser Imre ügyvéd, a hitközség elnöke volt. Helyettese Rosenberg Pál kereskedő volt, aki 1904 - ben Székesfehérváron született. A tanács tagjai a következőek voltak: Dr. Krausz Zsigmond ügyvéd, Dr. Stein József ügyvéd, Dr. Lánczos Andor ügyvéd, Dr. Erdélyi Gyula ügyvéd és Stern Imre vegyiparos.

A Judenrat fogalmának a lengyel zsidó közösségekkel kapcsolatos negativ konnotációja miatt le kell szögezni, hogy Székesfehérváron a Judenratot a hitközség választott vezetői köréből alkották, és a város zsidó lakossága természetes képviseletét látta bennük. A székesfehérvári Judenrat hűségesen, a lehető legjobb módon látta el feladatát. A tanács a zsidók nyugalmának biztosítása érdekében megpróbálta teljesíteni a hozzá intézett követeléseket. Egyik levelük, 21 katonai elszállásolásra igénybe

hoztak létre, melyeknek fegyvere a lapát és rohamásó volt. Székesfehérváron is létrehoztak egy munkaszolgálatos parancsnokságot.[52] A német - magyar megállapodások értelmében a magyar hatóságok 1943 - ban több munkaszolgálatos egységet bocsájtottak a munkaerőhiánnyal küzdő német ipar rendelkezésére. A 103/4. számú egység Székesfehérvárról indult 1943 júliusában a Jugoszláviában található bori rézbányákba kényszermunkára.[53] Mindezen megkülönböztetés és üldöztetés ellenére a többi európai országgal összehasonlítva a magyar zsidók viszonylag kedvező körülmények között vészelték át a német megszállás előtti háborús éveket. Ezt a helyzetet változtatta meg gyökeresen Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállása.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A megszállás helyi történéseit az akkori polgármester, Csitáry G. Emil a következőképp írja le: "1944 március 19-én, vasárnap rendkívüli eseményre lehetett számítani: Börgöndön, az új repülőtéren elhelyezkedő németek állandóan alacson magasságban repdestek a város fölött, míg a mi repülőinknek nyoma sem volt. [...] 5 óra tájban a Palotai utca felől megérkeztek a németek és tankjaikkal megszállták a város legfőbb pontjait és laktanyáit. [...] A németek érezve gyengeségüket ahhoz az ócska trükkhöz folyamodtak, hogy gépjárműveikkel kétszer-háromszor is végigfutották a várost, olyan látszatot akartak kelteni, mintha újabb csapatok érkeznének."[54]

A német megszállás után a zsidó polgárok viszonylag békés, bár jogfosztott helyzete gyökeresen megváltozott. Az országba

közigazgatás hivatalnokainak döntő többsége azonban ha nem is lelkesen, de mindenképp pontosan, sőt olykor túlbuzgón hajtotta végre az egyre újabb antiszemita rendelkezéseket. A helyi közigazgatás egy 1943 - as iratának szövege a következő: "T. Kir. Közellátásügyi Miniszter Úr! Tisztelettel jelentem, hogy a kötött forgalmi cikkek kiskereskedői kijelölésénél a zsidókkal szemben nem vettem figyelembe a méltányossági szempontot hadirokkant, hadiözvegy, hadiárva, és e címen kötött forgalmi cikkek árusítására ezideig zsidót nem is jelöltem ki...: "[50]

A város központjában elhelyezkedő zsinagógák ügye szintén jól példázza a helyi antiszemita törvénykezési gyakorlatot. A 30 - as évek végén a helyi vezetőket zavarni kezdte a zsinagógák központi elhelyezkedése és látványos építészeti stílusa. Döntést hoztak lebontatásukról. A 951/1941. számú másodfokú határozat helybenhagyta a város polgármesterének 18619/1941 számu elsőfokú véghatározatát, amellyel a polgármester a székesfehérvári izraelita vallásközséget a neológ izraelita templom tornyainak a lebontására és az épület homlokzatának átalakítására kötelezte. De a különféle fellebbezések hátráltatták az elképzelés végrehajtását. A lebontatást az 44 - es deportálásokat végrehajtó antiszemita kormányzat tovább erőltette. A Magyar királyi belügyminiszter nevében vitéz Endre László államtitkár aláírásával egy újabb lebontásra kötelező iratot adtak ki 1944. ápr. 20 - án. [51] A templom lerombolását a háborús bombasérülések után egy 1948 - as határozat rendelte el.

A zsidótörvények hadseregbeli alkalmazására hozta létre a kormány a munkaszolgálat intézményét, mely 1939. július 1-jén lépett életbe. Zsidók számára külön századokat és szakaszokat

hivatalból, de nem lelkesen végrehajtó Csitáry Emil polgármester elismeréssel és megbecsüléssel búcsúztatta a városi szervezetekből kizárt zsidó tagokat. Irányítása alatt a közgyűlés a II. zsidótörvény tárgyalásával egyidőben megemlékezett az elhúnyt kórházi főorvos dr. Pataki Árminról is, érdemeit méltatva. A főorvos 1890 óta élt Székesfehérváron, alapítója volt a Székesfehérvár Tuberkolózis Ellen Védekező Egyesületnek, díszdoktora a bécsi egyetemnek. Halálakor 1939 április 25 - én kitűzték a városházára a gyászlobogót. Érdekes epizódot jelentett az egyre antiszemitább környezetben a városban nagy tiszteletnek örvendő Lőwy Károly temetése is. 1939-es temetésén az egész város képviseltette magát, sőt még a cisztercita rend küldöttei is megjelentek. A neológ hitközség elnökeként a zsidótörvények ellenére 1915 - től haláláig a székesfehérvári ügyvédi kamara elnöke maradt.

A fenti események hatására a liberális Csitáry Emil polgármester ellen a pesti nyilas újságokban áprilisban támadás indult. A volt polgármester visszaemlékezésében ez olvasható: "Két nagy bűnöm volt. Ameddig csak lehetett mentettem és védtem a városi közművek zsidó vallású igazgatóját: Gelb Adolfot, és megtartottam a fő utcai házunkban az ugyancsak zsidó vallású Ney Jenő szabómestert, mint bérlőt. "[49] Mint a föntiekből látjuk, további "bűne" volt viszonylag emberséges magatartása az antiszemita törvénykezés időszakában.

A Fejér megyei politikai közhangulat nem volt szélsőségesen jobboldali. A 39 - es választásokon a politikai centrumot képviselő Magyar Élet Pártja győzött, nemzeti szocialista képviselője nem volt a megyének, a nyilas párt be volt tiltva. A

összes engedélyek 21.7% - a volt zsidók birtokában. (Ezen belül 41% az arány a gyáripari iparosoknál, 42% a kereskedőknél.)[48]

A zsidótörvények a választójoggal rendelkezők körében is felülvizsgálatot rendeltek el. Zsidók csak akkor választhattak, ha Magyarországon születtek, vagy felmenőik 1867 december 31 óta Magyarországon éltek. Székesfehérváron 1400 esetben vizsgálták felül a választójogot.

A diszkriminatív törvénykezés alapján kizárták a törvényhatósági bizottságból többek közt a legtöbb adót fizetők közül: Deutsch Aladár részvénytársasági igazgatót, Krausz Zsigmond ügyvédet, aki 1905 óta volt tag, Neuhauser Imre ügyvédet akinek 1910 óta volt irodája a városban, s a Székesfehérvári Kereskedelmi Csarnok elnöke volt, Weisz Miksa gyárost, a Weisz és Tull Bőrgyár tulajdonosát, aki 15 évig volt elnöke a Székesfehérvári Kereskedelmi Csarnoknak, s a Magyar Bőriparosok Országos Szövetségének elnöke volt, és Wiener Ármin nagykereskedőt, a Magyar Bőrkereskedők Szövetségének társelnökét. Szintén kizárták Freud Manó takarékpénztári igazgatót, Korai Artúr és Pollák János kereskedőket. A III. zsidótörvény* (1941 XIX. tc.) tovább korlátozta a kivételezettek körét, s hatására 1941 végére minden zsidót kizártak a városi parlamentből. A városi Törvényhatósági Bizottságban 1872 - től folyamatosan voltak zsidó tagok egészen 1941-ig.

Az 1939 szeptember 26 - án tartott közgyűlésen a törvényeket

* 1941 évi XV. tc. a házassági jog módosításáról és a házassággal kapcsolatos fajvédelmi rendelkezésekről, tiltja a zsidók és nem zsidók közti házasságot, nemi kapcsolat "fajgyalázás", zsidó, akinek 2 nagyszülője a zsidó vallásban született, vagy aki az izraelita hitfelekezet tagja.

otthoni ellátását szervezték meg állástalan tanítók alkalmazásával. A jótékonyság fokozására 1939 elején Dr. Takács Sándor vezetésével megalakult az Országos Pártfogó Iroda helyi szerve.

A gazdasági ellehetetlenítést szolgálta az az 1940. szept 13 - i rendelet, melyen Fejér megye alispánjának kézjegye szerepel: "Helybeli és idegen lakóhelyű zsidó árusoknak Fejér vármegye területén tartandó országos vásárokon, búcsúkon, heti- és napi piacokon árusítás céljából való megjelenését, azokon történő helyfoglalását, valamint árusítását megtiltom."[46] A rendelet ellen 14 - en fellebbeztek, mindannyiukat elutasították. 1940 - ben összeírták a zsidóbirtokokat (sic!) majd a közigazgatás helyi alkalmazottjai gondosan végrehajtották a II. zsidótörvény utasításait, (1939, IV. törvénycikk) mely elrendelte kishaszonbérbe adásukat. Később az 1942. XV. törvénycikk földjük átengedésére kötelezte a zsidó tulajdonosokat. Országosan mintegy 3000 mezőgazdasági üzemet 'árjásították', belőlük újra elkezdték a vitézi telkek adományozását.[47] A földek kártérítés nélküli elvételét, "közérdekű földbirtokpolitikai célok" címén végezték. Az ekkori összeírások, majd "átengedések" jegyzőkönyvei és iratai fennmaradtak a levéltárakban.

A II. zsidótörvény végrehajtása során a közigazgatási hivatalokra komoly munka hárult. Mindenki, akinek iparengedélye volt, köteles volt bejelenteni származását. Ezek alapján állapították meg az arányokat, vizsgálták felül az iparengedélyeket. A helyi hatóságokhoz 1939 december 15-ig 2505 bejelentés érkezett, ebből 1923 fő nem volt zsidó, kivételezett volt 39 személy, (elsősorban I. Világháborús érdemek alapján). 543 zsidó személy rendelkezett iparigazolvánnyal, vagy jogosítvánnyal, vagyis az

A Községkerületi Értesítő így írt a változásról 1939 májusában "...a Zsidóságot, amely változatlan ragaszkodással csüggött mindig hazáján és magyarságán, kizárták a nemzet testéből, megbélyegezték és többségében kenyértelenné készülnek tenni."[44]

A körülmények romlásának hatására bizonyos körökben a cionizmus látványosan erősödött, és eddigi egyértelmű elítélése feltétlenül csökkent. A korabeli híradás szerint az Ifjúsági Egyletben 1939 - ben bemutatták az "Épül az ország" című Keren Hajeszod filmet Palesztináról. Angol és héber tanfolyamot is szerveztek 39 tavaszán, bár míg az angolt 100-an, addig a héber nyelvet csak 15-20-an választották.[45] 1939 májusában 3 oldalas cikk jelent meg a Községkerületi Értesítőben a palesztíniai bevándorlás lehetőségeiről, Weisz Farkas, a Magyar Cionista Szövetség titkára tollából. Egy ekkori cikk a pályaválasztásról szólva a fizikai szakmák előnyben részesítését javasolja a szülőknek. Egyrészt Magyarországon kilátástalannak tűnt a továbbtanulás ill. az elhelyezkedés a zsidó fiatalok számára, másrészt egy esetleges kivándorlás esetén fizikai szakma birtokában nagyobb eséllyel boldogulhatnak a fiatalok. Bodajkon 1937-ben egy másfél éves "hachsarát" szervezett a "Honoar Hacioni" cionista mozgalom. A földművelést oktató izraeli kivándorlásra előkészítő tanfolyamon 25-30 fiatal alkotott együtt élő közösséget.

Az európai zsidóság helyzete egyre borúsabbá vált, az Anschluss után 1939 februárjában előtérbe került a menekülők és átutazók segélyezésének kérdése. Ekkor Székesfehérváron napi 200 ingyen ebédet osztottak ki, valamint naponta 30 gyermek napközi

A ZSIDÓTÖRVÉNYEK UTÁN

A zsidóság gazdasági és általános helyzetét Székesfehérváron is tovább nehezítette az 1938. május 29 - én kihirdetett első zsidótörvény.* A törvény kikeresztelkedési hullámot indított el, mely a következő zsidótörvényig tartott, mely már születési és nem vallási alapon határozta meg a zsidóknak minősülők körét. Székesfehérváron 1941 - ben 249 zsidó keresztényt talált a népszámlálás.

A faji alapon megkülönböztető II. zsidótörvény** nem váratott magára sokat, 1939. május 5 - én fogadták el. A zsidók gazdasági háttérbe szorítását politikai okokból olyan időszakban határozták el, amikor a háborús készülődés, a "győri fegyverkezési program" konjunktúrát eredményezett, a munkanélküliség egyre kevésbé volt jellemző, sőt egyre inkább munkaerőhiány jelentkezett. A zsidó üzletemberek az ún. "strohmanrendszer" kialakításával védekeztek, azaz keresztények nevén futtatták tovább üzletüket.[43] A város féltékeny polgárainak "strohmann feljelentései" jelzik az új rendszer általános elterjedését.

* a törvény neve: "A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról," a zsidóság ekkor még vallási alapon lett meghatározva, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjainak, a 10 vagy több alkalmazottat foglalkoztató üzleti és kereskedelmi cégek tisztviselőinek és értelmiségi foglalkoztatottjainak legfeljebb 20%-a lehet zsidó, létrehozták azonos arányokkal a sajtó és a színművészeti kamarát.

** a törvény, 1939, IV. tc.: "a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról", zsidóság faji alapon, 1 szülő vagy 2 nagyszülő esetén, zsidók állami intézményekben nem alkalmazhatók, nem lehetnek lapkiadók, lapszerkesztők, kamarákban 6%-ig lehetnek, állami jogosítványt nem kaphatnak, közszállításokban fokozatos megszorítás, iparengedély 6% - ig,

zsidógyűlölet. Mert a hitlerizmus csak existenciánktól és jogainktól szeretne megfosztani bennünket - ám e törekvéssel szemben éreznünk kell a Mindenható örök kegyelmét, bíznunk kell és bíznunk lehet is abban az isteni oltalomban, amely évezredek vészein és viharain keresztül átmentett bennünket, ez az isteni oltalom ezúttal sem fog bennünket elhagyni - de a t'réfó háztartás az a féreg, amely gyökereiben támadja meg a zsidóság élete fáját s addig rágja, addig szívja életnedvét, míg a fa teljesen el nem sorvad."[40]

A zsidó identitás erősítése érdekében 1937-ben a városban fölmerült egy zsidó tárgyú múzeum terve, azonban a későbbiekben az egyre kedvezőtlenebb körülmények nem tették lehetővé a terv megvalósítását.[41] De a neológ zsinagóga és hitközségi épületek restaurálását sikerült megoldani az 1938-ban megszavazott pótadóból. Ekkor a város is megszavazta a költségek kiutalását a Szent István év ünnepségei miatt, de egyben először ekkor jelent meg a templom lebontást kezdeményező akció is.

A 30-as évek végén a gazdasági helyzet romlását illusztrálja a következő idézet: "Az adakozni képesek száma és áldozatra való módja egyre csökken, az ellátásra szorulók száma pedig ijesztő módon emelkedik. " [42] Jótékonyságra 1938-ban 1200 pengő, 1939-ben 4000 pengő állt rendelkezésre. A jótékonykodást a nagyobb hatékonyság érdekében a következő módon osztották föl: a Lányegylet gondoskodott arról, hogy élelemmel, a Nőegylet arról, hogy lakbérrel, a Krajczár Egylet pedig arról, hogy ruhával legyenek ellátva a rászorulók. Az újságokban egyre borúsabb lett a hangvétel, egyre gyakrabban hivatkoztak a jelenlegi nehéz helyzetre.

A beszámolók szerint a XI. Izraeli Községkerületben (Fejér és Veszprém megye) minden rabbi állás be volt töltve, s a hitoktatást egységes tanterv szerint egy kerületi tanügyi bizottság vezette, központi irányítás mellett, szakképzett oktatókkal. A 30-as években minden rabbisági székhelyen zsidó ifjúsági egyesület, ill. csoport működött.

Az egyre türelmetlenebb külső támadások válságba sodorták a közösségeket. Azokkal szemben, akik zsidóságuk feladásával személyükben próbáltak védekezni, őrizni kellett a zsidó értékeket, a közösségi túlélés lehetőségét. A századforduló beolvadásával, emancipációs mozgalmával szemben a fő kérdés a zsidóság továbbadása, az oktatás lett. Ez különösen a kis településeken okozott gondot, ahol kevés gyerek és pénz volt. Bár a helyi közösségek anyagi helyzete nem tette lehetővé zsidó elemi léterozását, a szülők finanszírozásával felekezeti magániskola alakult Enyingen és Devecseren.[38]

Különös gondot okozott az előző, aszimilációs környezetben felnőtt szülői generáció hozzáállása. A gyerekek számára ellentét jelentkezett a hitoktatás és a szülői ház gyakorlata közt. A zsidó szokások és hagyományok őrzése, a zsidóság tartalmának felélesztése egyre nagyobb jelentőséget nyert. A zsidó szabályok betartását propagáló írások és felhívások jelentek meg a zsidó sajtóban, mint pl. "A kóser hús nem drágább, mint a tiltott, a kóser étel nem rosszabb, mint a tiltott."[39] Ebből az időszakból származik a következő, igen jellemző hangvételű írás:

"Mindenki, aki nem vesztette el helyes szemmértékét, tisztán láthatja immár, hogy a t'réfo háztartás ill. a tiltott ételekkel való táplálkozás hova vezet. Vezet az örvénybe, mint a legszélsőbb

szerveztek, valamint dalárdájuk is működött. Kultúrestéik színvonalas városi eseményszámba mentek, gyakran nem csak zsidó látogatókkal. Például Dr. Patai Rafael jeruzsálemi gimnáziumi tanár előadást tartott Jeruzsálemről, dr. Kecskeméti György, a Pester Lloyd felelős szerkesztője "a zsidóság mai problémái" címmel, Sós Endre, a Magyar Hírlap főszerkesztője az antiszemitizmus elleni küzdelemről, Nyilas Kolb Jenő a zsidó művészetről. Fő témáik a zsidóság kisebbségi helyzete, lelki válságának megoldása, a zsidó kultúra, a zsidó vallás újjáébredése segítségével.

Ez a korosztály már nem tudta elkerülni az országos politika hatásait. Az újonnan hatalomra került, világosan jobboldali programot meghirdető miniszterelnök, Gömbös Gyula 1933. január 14-én Székesfehérvárra látogatott és beszédet mondott. "Nemzeti Munkaterv" nevű programját a városban új résszel egészítette ki. (96. pont: türelem). A szociális demagógiát sokan nyilván komolyan vették a válság sújtotta országban, és ezeket a türelmetleneket óvatosságra kellett inteni. Később még ebben az évben ő volt az első kormányfő, aki tiszteletét tette az új német kancellárnál, Hitler Adolfnál.

A minél szélesebb tömegekhez nem csak a modern politikusok, de a modern kihívásokra választ kereső zsidó vezetők is utat kerestek. Ez az igény hívta életre 1936 szeptemberétől a 'Községkerületi Értesítő 'nevű újságot. Szerkesztői a helyi rabbik voltak. Ingyenesen terjesztették kéthavonta Fejér és Veszprém megyében. Céljuk a nagyobb nyilvánosság teremtése, a közösség saját ügyeibe való demokratikus bevonása volt. Az újságban megjelentették a költségvetést, beszámoltak a helyi történésekről.

tartott Dunántúli Zsidó Hitközségek Együttes Gyűlése. Ez egy igen nagy jelentőségű összejövetel volt, mely fő céljául a Kongresszus 1869-ben jóváhagyott határozatai óta fölgyülemlett ügyek rendbetételét választotta. Az országos rabbikar egyhangú javaslata alapján a teljes csődbe jutott addigi ima és biblia fordítási módszert a héber nyelv direkt módszer szerinti, élő nyelvként való oktatása váltotta föl. A nyitó istentiszteleten jelen voltak a székesfehérvári hatóságok és a többi felekezetek képviselői is. Stern Samu, a budapesti neológ hitközség elnöke elnökölt itt is. Hirschler javasolta egy új magyar bibliafordítás létrehozását, mely különbözne az eddigi keresztény szellemű ek-től. Javaslatát elfogadták. A gyűlést a korabeli tudósítás szerint díszebéd zárta, melyen Stern Samu a német zsidóságot a magyar zsidóság testvéri szolidaritásáról biztosította. A több napos országos jelentőségű eseményt Székesfehérváron az elnökhelyettes dr. Szegő Miklós, dr. Hirschler Pál főrabbi és a népszerű Klein Géza vezette helyi zsidó ifjúsági legényegylet szervezte.

A 30-as évek helyi zsidó közéletében a Székesfehérvári Izraelita Ifjúsági Egyesület kulcsszerepet vállalt. A szervezet 1933-ban alakult, s hetente négyszer tartotta összejöveteleit. Minden második héten kultúrelőadást, hetente klubestet rendeztek. Tevékenységükkel nagyban segítették az egyre antiszemitább környezetben élő fiatalok pozitív zsidó azonosságtudatának őrzését, megakadályozták elmagányosodásukat, lecsökkentették a környezet romboló hatását. Rendszeresen járatták a belföldi zsidó lapokat, valamint 7 külföldi képes folyóiratot. Könyvtárukban, mely 'Lánczos György' nevét viselte, 800 kötet volt. Sakkört, német kezdő és haladó, gyorsírás és héber tanfolyamot

hogy "kifogják a szelet a szélsőjobb vitorlájából, " ők maguk gyakoroltak egyre durvább nyomást a zsidó polgárokra és szervezetekre.

A zsidóság a fokozódó nyomásra egyrészt a zsidóság feladásával és kikeresztelkedéssel válaszolt, másrészt a zsidó hagyományok felélesztésével, a zsidó intézmények megerősítésével, öntudatának növelésével. A zsidó kulturális intézményeket az egyre erősebb zsidó értelmiség felvirágoztatta. Új kérdések jelentek meg, mint például a női emancipáció, a nők egyre jellemzőbb munkába állásakor felmerülő új problémakör. Ennek kapcsán például Mermelstein Mór rabbi "a nő helyzete a talmudi jogban" címmel tartott előadást Székesfehérváron.[36]

A zsidóságot ért támadásokkal szemben pozitív zsidó identitást kellet teremteni, előtérbe került mindenütt az iskolaügy és az ifjúság nevelésének kérdése. Fölerősödtek az antiasszimilációs tendenciák, a gyökerek jelentősége megnőtt.

Az új kihívásokra 30-as években Székesfehérváron kiváló és lelkes férfiak válaszoltak. A hitközség élén 1916 óta Dr. Lőwy Károly kormányfőtanácsos elnökölt, aki egyben a helyi ügyvédi kamara elnöke is volt. Az alelnök székében Dr. Szegő Miklós ült, s az új főrabbivá Dr. Hirschler Pált választották. Dr. Hirschler Pált 1931. november 29-én iktatták be ünnepélyesen a zsidó templomban.[37] AZ új főrabbi orientológusként tudományos szaktekintélynek számított, s egyben népszerű szónok és megragadó személyiség is volt.

A Hirschler nevével fémjelzett korszak egyik országos jelentőségű eseménye volt az 1933. május 25-én Székesfehérváron

visszatért a békebeli kiegyensúlyozott gyarapodás gyakorlatához, ismét építkezésekbe kezdtek.

A Szeretetháznak ebben az időszakban 40 helyi lakója volt, akiket a népkonyha ingyen látott el ebéddel. Új intézmény volt az 54 tanulót nevelő zsidó óvoda is, amit a Szeretetházzal együtt a hitközségre hagyományozott Rosenzweig-hagyaték kamataiból tartottak fenn.[34] 60 jótékony és kulturális célt szolgáló alapítványt kezeltek, 2000-ren voltak hitközségi tagok, melyből a 600 családfő adót fizetett a hitközségnek.

Az ortodoxok 1893-ban épített földszintes székházukra 1927-ben emeletet húzattak. 1925-ben Talmud Tórájukban megindult a magyar nyelvű oktatás. Egyik fő támogatójuk továbbra is a Weisz Bőrgyár tulajdonos családja volt. 92 családfő, 230 fő, 134 adófizető családfő tartozott ehhez a közösséghez.[35]

A HARMINCAS ÉVEK FOKOZÓDÓ NYOMÁSA

A viszonylag békés 20 - as évek után az egész világot megrázta a 1929 - es nagy gazdasági válság. Hatására Magyarországon is munkanélküliség és elszegényedés jelentkezett. A politikában megerősödtek a radikális irányzatok, egyre inkább szerephez jutottak a szélsőséges jobboldali csoportok. Magyarországon is megnőtt a középutas politikára törekvő kormányzó körökre nehezedő nyomás. A Horthy féle politika szellemében egyszerre küzdöttek a jobb és a baloldal ellen. Egyrészt korlátozták a baloldal és a szociáldemokraták jogait, másrészt a szélsőjobboldali politikusokat is megpróbálták kiszorítani a közéletből. De

szakmai összetételükkel magyarázható. A zsidók által gyakorolt szakmák és szolgáltatások szükségessé tették a könnyű elérhetőséget, a központi elhelyezkedést. Jól láthatóan voltak jelen Székesfehérvár társadalmában. A zsidótörvények előtt Székesfehérváron a kereskedelmi és hitelszervezetek tagjai közt 34.3%, ezen belül az önálló foglalkozásúak közt 42.5%, a tisztviselők körében pedig 44% volt zsidó. A 42 ügyvédből 12, 39.1%-uk volt zsidó, s az orvosok 29% - a, az ipari tisztviselők 24.2% - a. Az állami hivatalban állók száma elenyésző, hála a diszkriminatív foglalkoztatási politikának.[33] Azonban ez a szabad foglalkozások terén fokozott jelenlétet eredményezett.

1919/20-as komoly megrázkodtatások után a konszolidációt hozó 20-as évek viszonylag békésen teltek el Székesfehérváron. 1924-ben megszűnt az élelmiszer-jegy rendszer, 27-től megjelent az inflálódott korona helyett az új stabil pénz, a pengő. Úgy tűnt, hogy a dolgok többé-kevésbé visszatértek a megszokott 'békebeli' kerékvágásba. 25-ben beindult a műsorszóró rádiózás, egyre több családnak volt otthon telefonja, megjelentek a fényképezőgépek, a gramofonok, a mozifilmek és a technika egyéb vívmányai. A háborút követő terror rossz álomnak tűnt csupán.

Bár a háború következtében 43 család halottakat gyászolt és többen megnyomorodtak vagy árvaságra jutottak, az általános elszegényedés után a polgárok hozzáláttak gazdasági ügyeik rendbetételéhez. Ebben az időszakban 1922-től Hevesi Ferenc volt a Székesfehérvári neológok főrabbija. 1898-ban született Lugoson, s rögtön fölavatása után a városba került. Rendszeresen publikált vallási témákban a felekezeti sajtóban, s 9 évig, 1931-ig vezette a helyi neológ közösséget. Működése alatt a közösség

egyre jellemzőbb fogyasztói szemlélet okán, mely a kedvezőtlen körülmények dacára is megpróbálta megőrizni, esetleg meghaladni az elért életszínvonalat. A csökkenés irányába hatott a természetes szaporodás csökkenése mellett a vegyes házasságok emelkedése, az egyházi házasságok elmaradása, a kikeresztelkedések növekvő száma is.[32]

év/zsidók aránya	1920	1930	1941
zsidók %-os aránya Magyarországon	5.9%	5.1%	4.3%
zsidóságon belül 0-14 évesek aránya	23.7%	17.6%	15.2%

SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A korszakot a zsidó lakosság lélekszámának csökkenése jellemzi Fejér megyében és Székesfehérváron is. Az általános okokon túl a Fejér megyei csökkenés másik oka az elvándorlás. Továbbra is nagy számban vándoroltak a fiatalok a nagyobb anonimitást és több lehetőséget kínáló fővárosba.

év/zsidók száma	1910	1920	1930	1941
Fejér megye	4538 2%	3243 1.5%	2775 1.2%	2358 1%
Székesfehérvár	3024 8.3%	2867 7.3%	2450 6.%	2075 4.3%
összesen	7562	6110	5225	4433

Az abszolút számban csökkenő zsidóság azonban, mint a fenti táblázatól is látszik, Fejér megyében is a centrumok irányába koncentráltan telepedett le. A csökkenés kevésbé volt látványos, mivel a belső területeken, a megyeközpontban, ezen belül a belvárosban jelenlétük (24.2% 1941 - ben) midvégig meghatározó volt. Koncentrált területi elhelyezkedésük foglalkozási,

II. Világháború előestjén az elszakított területek visszaszerzése érdekében adta fel semlegességét, került a javára döntőbíráskodó Hitler oldalára, majd sodródott a tengelyhatalmakkal a háborúba. Ezekben a revízionista irredenta törekvésekben az asszimilálódott, magukat elsősorban magyarnak valló zsidóság képviselői mindvégig támogatták a Horthy irányzatot. Amikor 1931 június 14-i székesfehérvári tornavizsgáról számolt be a zsidó Egyenlőség nevű újság, többek közt ezt írta: "lélekemelő irredenta gyakorlat következett". (Egyenlőség, Zsidó élet vidéken, 1931 jún. 27) Az irredenta gondolat mindennapossá vált, a hazafiasság és a magyarságtudat szinonimájává. Ebben a gondolatban osztoztak a zsidó közösségek az ország többi csoportjával. Közvetlenül az első zsidótörvény kihirdetése után, a Felvidék visszacsatolásakor a községterület valamennyi anyahitközségében ünnepi hálaadó istentiszteletet tartottak.[29]

A magyar zsidóság lélekszámában a háborús veszteségek, az utána következő zűrzavaros időszak, a kikeresztelkedési hullám, majd a két háború közti korszak, csökkenést hozott.[30] A halálozások száma rendre jóval meghaladta a születések számát.[31] A létszám folyamatos csökkenésének egyik meghatározója a magyar zsidóság általánosan jellemző demográfiai helyzete. A két világháború között a polgárosodottabb zsidó családok körében a gyermekek száma egyre csökkenő tendenciát mutat, általában 1-2 gyermeket neveltek föl családonként. Egyrészt a folyamatos egzisztenciális fenyegetettség, a háború utáni infláció, majd a 29-es nagy gazdasági válság következményeként, később a zsidótörvények hatása miatt óvakodtak a századelőn jellemző sokgyerekes családmodelltől, másrészt az

átértékelték a 'magyarság' fogalmát, s az új kirekesztő meghatározásban a mintegy félmilliós zsidóság egyre kevésbé kapott helyet. A trianoni Magyarország végre független lett, szakított a Monarchia liberalizmusával és alkotmányos közjogi hagyományaival, és nemzetiségellenes politikát folytatott. Nemzetiségek azonban szinte nem lévén, a politikailag megbélyegzett zsidóság vált az ellenséges nemzetiséggé.[28] A hivatalos szintre emelt antiszemita politika első fontos törvénye az 1920-ban alkotott ún. *numerus clausus** volt. A törvénnyel az új kormány helyet akart biztosítani az elcsatolt területekről áttelepült tisztviselőknek és értelmiségieknek, valamint az elszegényedett, főként dzsentri származású "megbízható" keresztény rétegek deklasszálódását megakadályozva, új elitet szándékozott kialakítani. Ezt a törvényt 1928-ban enyhítették, eltörölték a népfajok és nemztiségek szerinti módosítást, azonban továbbra is előírták, hogy a különféle foglalkozási ágakoz tartozók gyermekei az egyes foglalkozási ágak országos arányának megfelelően jussanak be a főiskolára. Ezzel a zsidók foglalkozás szerinti szociológiai helyzete miatt, gyakorlatilag továbbra is fenntartották a megkülönböztetést, csupán más címszó alatt.

A Horthy nevével fémjelzett két világháború közti korszak másik meghatározója az irredenta politika. A kormány nem nyugodott bele a magyarlakta területek elvesztésébe, s külpolitikáját a területi revíziós törekvés határozta meg. A Horthy vezetés a

* 1920:XXV. törvénycikk: Előírja az egyetemekre, jogakadémiákra fölvehetők számának meghatárázását, a keretszámon belül az orszában élő "népfajok, nemzetiségek" csak országos arányszámuknak megfelelő arányban kerülhetnek be. A törvény célja a zsidó származású hallgatók felvételének korlátozása.

termékeiket a városban magasabb áron látták megjelenni.

Az Első Világháború utáni Magyarországon az egyházon belül Prohászka Ottokár neve reprezentálja a katolikus antiszemita mozgalmat. Előadásmódjában a 'keresztény', - ami alatt a nem zsidót kell érteni, - minden érték hordozója, ami pedig nem keresztény, vagyis zsidó, az elítélendő és elvetendő. Ebben a szövegkörnyezetben a 'zsidó' szó kimondása nélkül, pusztán a kereszténység, a magyarság és az értékek egymáshoz rendelésével lehetett terjeszteni az antiszemita gondolkodásmódot. Prohászka egy 1919 júliusában nyomtatott cikkében már nyíltan vádolta azzal a zsidókat, hogy "megesznek és összepiszkolnak *minket* ", vagyis a keresztény nem zsidókat. Modern rasszistaként a faji alapon meghatározott zsidókat rákos daganathoz és kártékony rovarhoz hasonlítja. Azt állította, hogy senki sem lop úgy, mint a modern zsidó közgazdasági rendszer. Az egykor pozitív tartalmú liberalizmus a XX. század protekcionista és rasszista politikusainál negatívvá, üldözendővé vált. Védekezésre szólít fel, és alternatívaként az ország átadását a hagyományos magyar "nemzethalál eszmét" jeleníti meg. De míg a XIX. század pesszimista gondolkodóinál a nemzethalál a szláv vagy a német veszélyt jelentette, most a zsidóság vált a fő veszélyforrássá.[26] Teret nyert a modern politikai katolicizmus. A 'keresztény' azonossá vált minden nem zsidóval, miközben a kereszténység az elmaradottabb Közép és Kelet Európai államokban a nemzeti identitás szerves tényezőjévé vált.[27]

A töredékére csökkent országban* az ellenforradalmi politikusok

* az ország területe a trianoni határok alapján 283.000km^2 - ről 93.000 km^2 - re, lakossága 18.2 millióról 7.6 millióra csökkent.

resztelkedési láz vette kezdetét.

A vesztes háborút, forradalmakat majd a trianoni békét követő frusztráció és csalódottság újfajta nemzeti ideológiák megerősödését eredményezte. Az újfajta 'keresztény nemzeti kurzus' több elemből állt össze a két világháború közti időszak vezető ideológiájává. Egyik meghatározója a 'modern' keresztény politikai antiszemitizmus. Ezt a pártok szintjén elsősorban a Katolikus Néppárt, a katolikus egyházban a székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár képviselte.

A Katolikus Néppárt már 1894. noveber 17-én megalakult. Bizonyára nem véletlen, hogy éppen Székesfehérváron mondta ki egy katolikus naggyűlés a párt megalakítását.[25] A rejtett feszültségek a Monarchia prosperitásának évtizedeiben ugyan nem kerültek napvilágra, de a városban, - miként az egész országban is, - a hagyományos antiszemitizmus gyökerei mélyre nyúltak. Elég a zsidó polgárok 1848-as városból történő kiűzésére, vagy az egész országot lázba hozó 1882-es tiszaeszlári vérvádra gondolni.

A Monarchia korának parlamentjeiben a Katolikus Néppárt nem jutott komoly szerephez, s így működése főként a parlamenten kívülre szorult, gazdasági területre. A pártnak 1904-ben 200 helyi szervezete működött, melyek elsősorban a kamat és a 'rabló' kereskedelem ellen küzdöttek. A vidéken befolyásos gazdasági küzdelem mögött egy új ideológia rejtőzött. Amikor kereskedőt mondtak, ezen elsősorban a zsidókat értették, amikor a "kamatrabszolgaság" ellen küzdöttek, elsősorban a zsidók elleni küzdelemre bíztatták a tudatlan falusi templomjárókat, akik igazságtalannak érezték, hogy a kereskedőknek "olcsón" eladott

anyanyelvűekből állt. A legnagyobb 'nemzetiséggé' éppen az ország lakosságának kb. 5% - át kitévő zsidóság vált. Ezen túl a vesztes háborút Magyarországon egy olyan szocialista forradalom bukása követte, melynek vezérkarát szinte kivétel nélkül zsidó származású politikusok alkották. A Szegeden megalakult új jobboldali kormány vezetője, Horthy Miklós, amikor 1919. november 19-én fehér lovon bevonult Budapestre, a forradalomban vezető szerepet játszó Budapestet "bűnös városnak" nyilvánította. Budapesten 1920-ban a lakosság 23.2 % - a volt zsidó.[24] Felforgató elem, kommunista és zsidó sokszor azonos fogalmat jelölt az új kormány szótárában. Az új 'fehér terror' a magyarok millióit 'külföldre', a szomszédos utódállamokba kényszerítő trianoni határokért az előző kommunista forradalmi vezetőséget vádolta. Azt állították, hogy a magyarellenes békét a nagyhatalmak az 1919-ben forradalmasodott magyar kormány elszigetelésére és megosztására hozták létre. Tehát a tragikus veszteség okozói a forradalmi kormány tagjai, a forradalmi gondolatok propagandistái, s ezek zsidók lévén maga a zsidóság.*

A bosszúra vágyó Szegedről irányított katonai egységek, pogromokkal sújtották nemcsak a volt kommunista vezetőket, de több helyen a helyi zsidóságot is a hatalom átvételekor. (Prónay és Héjjas különítmények siófoki, orgoványi, kecskeméti gyilkosságai.) Mindezek következtében soha nem látott kike-

* A történeti kutatások azóta ezt az elméletet megcáfolták. A trianoni békeszerződést a francia kormány politikája hívta életre, mely saját szerepének és befolyásának érdekében, az ún. "vákum elmélet" szellemében, sok kis viszálykodó nemzetállamot alkotott, megakadályozva erős hatalom létrejöttét, mivel magának szánta a békebíró szerepét. Lásd Ormos Mária: Padovától Trianonig, Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1984

elszegényedés miatt a két (ortodox és neológ) hitközség régi sérelmeiket félretéve közös népkonyhát tartott fen.

A székesfehérvári zsidó polgárok a hosszan tartó háború 4 éve folyamán szeretteiket elveszítve, vagy 'csak' elszegényedve nyilván úgy érezték, hogy áldozataikkal bebizonyították hazafiasságukat, "magyar testvéreikkel együtt vérezve a frontokon" egyszer és mindenkorra biztosították jogukat a magyarsághoz tartozásra, hiszen áldozatkészségük és a honvédelemben játszott szerepük magáért beszélt. Azonban a történelem mást tartogatott számukra.

Az 1918/19-es zűrzavaros időszak Székesfehérvárra is újfajta eseményeket hozott. A monarchia feloszlásakor 1918. novemberében először a polgári demokrata Károlyi - kormány, majd márc. 21.-e után a kommün helyi szervei alakultak meg. A belső ellentétek, a megosztott viszonyok már a kommün alatt feszínre kerültek, amikor 1919. június 1-én Székesfehérváron ellenforradalmi vasutassztrájk kezdődött. [23] 1919 őszén a 'fehér terror' legyőzte a 'vörösök' 131 napig tartó proletárdiktatúráját Székesfehérváron is. Az új ún. 'keresztény kurzus' a helyi zsidó polgárok életét, nemzeti hovatartozását a liberális alapon álló egykori Monarchiához képest gyökeresen átalakította. Az antiszemitizmust az új politika elfogadhatóvá, nyilttá, sőt gyakran hivatalossá tette.

A két háború közti hivatalos és nem hivatalos magyar antiszemitizmusnak több oka is volt. A Monarchia bukása után a trianoni, új határok között már nem volt szükség többé az elmagyarosodott zsidóságra a nemzetiségi arányok javítása érdekében. Az ország lakossága szinte teljes egészében magyar

A Monarchia korát hatalmas 'gründolások', alapítások, építkezések jellemzik. Hatalmas építtető cégekre volt szükség, 1883-ban a Bernstein-Káldor cég számított a város legnagyobb építkezőjének, ők kivitelezték a törvényházát. A Deutsch terstvéreknek épületfa-kereskedése volt, 1910-ben 380 alkalmazottal dolgoztattak. Szintén fával üzletelt Kohn Adolf. A Schlaldinger terstvérek vaskereskedők voltak, szintén Flitz Pál és Krén Ignác. Üveggel Grosz József és Schnetzer Ignác foglalkozott. Tüzifa és szénkereskedő volt Pollák Gusztáv, hatalmas állami megrendelések biztosították megélhetését. Szintén főleg állami igényt elégített ki Berveiler János egyenruha - szabó cége, a postának, a rendőrségnek, a katonaságnak és a csendőrségnek is szállított.

A város zsidó polgárai megbecsült tagjai voltak közösségüknek, élték mindennapjaikat, biztonságban tudták életüket, vagyonukat. Az Első Világhábrúval megkezdődő 20. század fényében különösen békésnek látszik ez az 1914 - el lezáródó korszak.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉS HATÁSAI

Az I. Világháború során 162 székesfehérvári zsidó férfi harcolt az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében.[21] Közülük 11 - en doktori címet viseltek, ügyvédek vagy orvosok voltak, akik tiszti állományban álltak. A katonák névsorában igen sok az azonos családnév, egy - egy család több tagjáért is aggódott az elhúzódó háború 4 éve alatt. A neológ hitközség harcoló tagjai közül 43- an estek el. Az ortodoxok közül 50-en vonultak be, s 9- en vesztették életüket. [22] A város zsidó temetőjében a mai napig áll az elesettek neveit is felsoroló igen szép emlékművük. A háború során az

egyesületek. Halálakor a város középületeire gyászlobogókat tűztek, temetésén (1890. szept. 4. délelőtt 10 óra) jelen volt a város vezetősége, a törvényhatósági testületek képviselete. A következő nemzedék tovább növelte a család tekintélyét, Pál nevű fia más befolyásos és vagyonos zsidó polgárokkal egyik alajítója lett a Közdazdasági Bank és Takarékpénztár RT-nek 1905-ben. Ez a csoport a Trieszti Általános Biztosító Társaság helyi ügynökségeként működött.[20]

Az ipari beruházásokat általában megelőzte a tőkefelhalmozás magyar módja, a terménykereskedelem. A Weiss - család például eredetileg gabonakereskedelemmel foglalkozott, így szerzett pénzüket fektették be a biztonságosabb, az időjárás szeszélyeitől független ipari termelésbe, bőrgyárat alapítottak. Híres és befolyásos terménykereskedők voltak a Heller család tagjai és Engel Károly is. Engelék tőkéjüket mezőgazdasági termelésbe fektették, hatalmas földbirtokokat béreltek és irányítottak kapitalista módon.

A város iparosításában a következők jártak élen:

Felmayer István és fiai 1981-ben alapították kékfestőgyárukat, melynek 1900-ra 300 munkása volt. 200 munkagép termelt, egész Európába exportálták az árut. Szintén nagyipari termelést folytatott a Felmayer-féle cukorka és szappangyár, a Karl féle Ecet, Pálinka és Likőrgyár. A Weiss és Tull bőrgyár az egész Monarchiába szállított. Wiener Ignác 1889 - ben alapított cipőfelsőrész - készítő üzeme 20 munkást foglalkoztatott.

A mezőgazdasági termékek földolgzására fellendült a malomipar, Eppinger Ignác malma napi 180 q forgalmat bonyolított.

Wertheim Salamon Lipót a dualizmus kori Székesfehérvár zsidóságának talán legfontosabb alakja. A Fejér megyei Kajászószentpéteren született 1835-ben, majd Fehérváron és Budapesten a Hampel féle kereskedelmi iskolában tanult. A család a tőkefelhalmozás Magyarországon klasszikus útját járva először terményfelvásárlással és gabonakereskedelemmel foglalkozott. 20 évesen belépett apja üzletébe, majd 28 évesen megalapította a Székesfehérvári Kereskedelmi Csarnokot, melynek haláláig elnöke maradt. Kezdeményezője volt 1877-ben a Kölcsönös - Segélyző - Egylet alapításának, majd igazgatósági tagja lett. Az egylet a kisiparosok, kiskereskedők és kisbirtokosok hiteligényét szolgálta. Szintén ő az egyik alapítója, majd haláláig vezetője a Népsegélyező Egyletnek, mely 4900 fős tagságot, kisembereket, városi zselléreket tömörített. Az egylet kölcsönei lehetővé tették számukra kisebb ingatlanok felépítését és megvásárlását. Az egylet nyomán új városrészek kapcsolódtak a város keringésébe. Gróf Zichy Nándorral megalapította a Kereskedelmi Bankot (1869) és a Fejérmegyei Takarékpénztárt (1872). Kulcsszerepe volt a Székesfehérvári Gáztelep létrehozásában, melyhez egy bécsi tőkés csoport segítségét szerezte meg. Ezáltal a város világítási rendszerét modernizálta. Városi törvényhatósági tagként megszervezte a középületek gázvilágítását, ezirányban befolyásolva a magáncégeket. A Kereskedelmi Bank biztos helyzete lehetővé tette, hogy 1880-tól saját fiókcége megnyitásáig az Osztrák-Magyar bank elfogadja helyi képviselőjének. A város egyik vezető személyisége volt, aki minden megmozdulásában részt vett, miközben haláláig, 24 éven át a neológ hitközség elnöke volt. Irányítása alatt megszűnt a hitközség templomépítésből adódó eladósodása, sorra alakultak a jótékonysági

elnöksége alatt egyemeletes épületet vásárolt árva és aggintézet céljaira.

SZÉKESFEHÉRVÁR A SZÁZADFORDULÓN

Az Osztrák - Magyar Monarchiában, és persze Székesfehérváron is a 19. század, vagyis a tőkés fejlődés kibontakozása, politikai - történelmi okokból valójában igen rövid ideig tarthatott, a kiegyezéstől az első világháborúig, vagyis a Monarchia széteséséig. Ez alatt a durván 50 év alatt teremtették meg egy modern, saját korában világszínvonalú polgári állam kereteit. A modern felvilágosodott államszervezet kialakításában Magyarországon élenjárt az ebben érdekelt polgárság, elsősorban a zsidóság. Tevékenységük a kezdeti tőkefelhalmozás után a nagy "gründolások" révén elsősorban a modern bankerendszer, a tőkebiztosítás megteremtése. Szintén kulcsszerepet játszottak a mezőgazdaság századelei modernizálásában az újonnan fölállított pénzintézetek, melyek elsősorban jelzálogkölcsönök nyújtásásával meggyorsították az ingatlanforgalmat, tőkévé tették, kapitalizálták az addig mozdíthatatlan feudális földbirtokokat. Szintén a mezőgazdasági tevékenység biztonságos kapitalista termeléssé változtatását szolgálták a biztosító intézetek, a városban a Székesfehérvári Takarékpénztár által képviselt Adria Biztosítási Társulat, a Trieszti Általános Biztosító. Szervezőik helyi zsidó pénzarisztokrácia tagjai. Jórészt zsidó üzletemberek hozták létre a város modern ipari beruházásait is.

A város zsidó történetének megértéséhez feltétlenül meg kell ismerni a modern polgári várost kialakító néhány meghatározó zsidó személyiséget és a zsidó befektetők munkáját.

főleg temetkezéssel, majd segélyezéssel, betegek gyógykezelésével és szegények eltemetésével is foglalkozott. A Nőegyletet 1852-ben hívták életre jótékonykodásra, s az egyesület törzskönyvi lapja szerint a század végén 220 tagot számlált. A Krajczár-egyletet 1871-ben a vezető jótékonykodó asszonyok alapították, a szegény sorsú gyermekek felruházására. Az egyesület már ebben az évben 131 tagot számlált. A Betegsegélyező Egylet 1910-ben jött létre 176 taggal. Nem csak szükség, de jó szándék is volt a hiányt szenvedők megsegítésére. A különféle jótékonysági egyleteknek több száz fős tagsága volt, a helyi zsidó polgárok igen aktív közösségi életet éltek.

A kettéválás miatt megrendült pénzügyi stabilitásnak és a közösség eladósodásának a két alapintézmény, a rabbiság és az iskola látta kárát. 1874-ben, a közös felekezetnélküli községi iskolarendszer kiépítésekor megszüntették a zsidók 1842 óta működő iskoláját. Ugyanebben az évben Kohut rabbi Pécsre távozott, és ezzel megüresedett a rabbiszék. 1885-ben egy miniszteri rendelet kötelezővé tette a területenkénti anyakönyvvezető tartását, aki a zsidóknál egyben a rabbi. A hitközség kénytelen volt rabbi után nézni. Különféle adadályok és bonyodalmak után végül 1889-ben Steinherz Jakab, a volt nagyatádi rabbi foglalta el az állást. Egyben újra fölmerült egy felekezeti iskola fölállításának gondolata is, ahol a fizető diákok tandíja fedezi a költségeket. A 4 tanerős iskola új díszes épülete 1892-ben épült fel. Az újraindításkor az első évben 175 gyermek iratkozott be a zsidó iskolába, míg 104-en a városi iskolában tanultak továbbra is. A századfordulón a neológ hitközség Perl Miksa elnök kezdeményezésére az iskola mellett egy nagyobb torna és játszóteret építetett. Később a közösség Grünfeld Jakab

keltett a Kongresszus összehívása 1869 - ben. A kormányzat szándéka szerint egy egységes "zsidó egyház" szabályzatát kellett volna a közösségek összegyűlt képviselőinek kidolgozni. Ez meg is történt, de a régi szokásokhoz ragaszkodó ortodox hitközségek tiltakozása, majd kivonulása ellenében. Ettől kezdve a közösségek egy része elfogadta a kongresszusi határozatokat és mint neológ, másik fele azokat elutasítva ortodoxként határozta meg magát. az állásfoglalást nem vállaló köztesekből lettek a "status quo" közösségek.

Mindezek a folyamatok a polgárosodásban élenjáró Székesfehérváron már jóval a szakadást előidéző budai Kongresszus előtt lejátszódtak. A Kongresszus határozatai - egészen az 1871-es szabálymódosításig - kötelező érvényűeknek számítottak, és így a városban két bizottság alakult a kibékülés megteremtésésre. Az orthodoxok ellenállásán a szándék meghiúsult. A konzervatívok követelték egy közös ortodox rabbi meghívását, mivel a neológ zsinagóga rabbija álláspontjuk szerint mindössze "hitszónok". 1870-ben fölépítették saját zsinagógájukat divatos "mór" stílusban. Hasonlított a bécsi Forster építette Tempelgasse - re, vagy a prágai "spanyol" zsinagógára, amit Vojtech Ignác és Ulmann tervezett. A Második Világháborúban az épület megsérült, majd szétbontották.[19] 1871-től bevezették a külön anyakönyvezést, majd 1875-ben saját Chevra Kadisát alapítottak. Ezzel tökéletesen kettévált a város zsidósága.

A neológ hitközség főbb intézényei az 1870-es évektől a következők voltak: a Chevra Kadisha, a Nőegylet, a Házassági Alap, a Komaalap, a Krajczár-egylet és Betegsegélyező Egylet. Az 1853-ban alakult Chevra Kadisa szent egylet a 90-es évekig

karzat keretezte. Az épület története hűen tükrözi az építettő közösség sorsát. A Második Világháború végén bombatalálat érte, romjait a háború után lebontották.

A neológ hitközség a Kiegyezéskor hálaistentiszteletet rendezett, amire a Dohány utca nagyhírű főrabbiját, Kohn Sámuelt hívták meg Pestről szólnokolni. Magyar nyelvű beszéde hatalmas sikert aratott, később tanácsára a frissen végzett Kohut Sándort választották rabbivá a reformerek.

A Kiegyezés és az Első Világháború között a központi kormányzat és a magyar zsidóság között soha nem tapasztalt jó viszony alakult ki. Az egyre inkább elmagyarosodó mintegy 1 millió fős zsidó lakosság a soknemzetiségű Monarchiában a magyarok arányszámát javította, és cserébe polgári szabadágjogokat, vallási önállóságot kapott.* A központi szervek a magyar hazafiasság iránt inkább elkötelezett reformereket támogatták a megosztott zsidóság belső harcaiban. Eötvös József felvilágosodott kultuszminisztersége alatt dr. Kohut fehérvári rabbit kinevezték az összes fejér megyei izraelita iskolák igazgatójává. Az ortodoxok, akik 1868 - ban saját rabbit választottak, dr. Lipschitz Hermannt, természetesen tiltakoztak az ortodox iskolák neológ felügyeletével szemben, de eredménytelenül.

A külön megszerveződés, az új épületek építése mindkét irányzat híveinek anyagi lehetőségeit meghaladta, s ezért mindvégig folytak kísérletek az ellentétek rendezésésre. Új reményeket

* 1867.17. törvénycikk: az egész ország izraelita lakosait a keresztény lakósokkal egyenlően minden polgári és politikai jog gyakorlására jogosítottnak nyilvánította
1895.42. Törvénycikk: az izraelita vallás törvényesen bevett vallás.

konzervatív Gugenheimer József rabbit hívták meg Aussból. A reformokkal szembeni türelmetlen működése révén a vita tovább mérgesedett. A kérdés politikai színezetet is kapott, mivel a reformereket egyben "magyar pártiaknak", míg az "igazhitű" konzervatívokat "német zsidóknak" titulálta az ellenpárt. A szakadás a városban 1861-ben véglegessé vált, de facto két hitközség kezdett működni az ortodoxok ill. a neológok számára. A már 1861-től külön szervezkedő 90 személy azonban hivatalosan csak 1863-ban alapított saját hitközséget, miután egy királyi leirat, valamint Schlesinger Dávid és Lázár 5000 forint és 100 dukátos tekintélyes adománya ezt lehetővé tette. A reformereket erősítette a 60-as évek elején az új haladó rabbi Natonek József. Egyik első magyar cionistaként tagja volt a Cion Szerelmesei szervezetnek, s később Budapesten működve ő volt az, aki a fiatal Herzl Tivadart fölkészítette barmicvójára. A városban később 1866-ban pénzügyi megfontolásokból még fölmerült egyszer egy közös rabbi megválasztásának gondolata, de a frankfurti Hirsch rabbi, amikor az orthodoxok hozzá fordultak tanácsért, ellenkezésével meghiúsította a tervet.

A neológok új reprezentatív zsinagógája az 1864-es nagy ünnepekre épült föl, Löw Lipót és Zipser Mayer avatták. (Ezidőtájt ők számítottak Magyarország legtudósabb, legtekintélyesebb reformirányzatú rabbijainak.) A homlokzatával a belváros középpontjára néző épületet Cometter Benjamin olasz építész tervezte.[18] Két keleties sisaktornyával, a párkányzat csúcsán elhelyezett kettős kőtáblával büszkén hirdeti a múlt századi zsidó polgár öntudatát. Hosszában 5-5 mozaikdíszítésű ablak világította meg az impozáns belső teret, három oldalról női

véglegesen, székesfehérvári polgárjoggal továbbra sem rendelkeztek a betelepülők, így például szeszkiméréssel nem foglalkozhattak a városban. 1842 - ben újabb 12 család telepedett be. A zsidó családok a letelepedés megindulása után két évvel megszervezték közösségi életüket. Elöljáróságot választottak, ingyen kaptak temetőt a várostól, sachtert hívtak Lovasberényből, és rabbit is szereztek Pillitz Dániel személyében. A rabbi, Hahn Salamon elnökkel fiúiskolát nyitott, ahol a héber tárgyak élveztek elsőbbséget. Kezdetben magániskolaként működött, vagyis a gazdagabb családok összefogtak és tanítót alkalmaztak gyermekeik oktatására. Később öt tanítóval működő hitközségi iskolává fejlődött.

Pillitz Szegedre távozása után a székesfehérvári rabbi 1843-tól Zipser Mayer lett. Az új rabbi a németországi reformok szellemében készítette el a hitközség alapszabályát.[17] A közösség kezdetben nem rendelkezett saját imaházzal, az istentiszteleteket Stern Gáspár házában tartották. Szándékukban állt a Szarvas ház megvétele, de 1848 - ban az irigy polgárok kiűzték a zsidókat a városból, és így az imaház kérdése háttérbe szorult. Visszatérésük után kibérelték Kapi József házát, és imaházzá alakították.

Az 1850-es években az egész országban megkezdődött a harc a reformerek és a konzervatívok között. Székesfehérváron hitközségi elnökké a maradi Fischer Gottliebet választották, miközben Zipser Mayer rabbi továbbra is a haladást képviselte. Kettőjük harca jellemzi az ötvenes éveket.* 1859-ben megelégelve az áldatlan viszályt, Zipser Mayer Losoncra távozott, és helyébe a

* Vitájuk részleteiről lásd dr. Steinherz Jakab munkáját, "A székesfehérvári zsidók története a betelepedéstől 1890 - ig"

népek közti súrlódások is arra indíthatták a város vezetését, hogy tiltsa a további eltérő etnikumok megjelenését.

Mégis, a 19. sz. 30 - as éveiben a városatyák fontolgatni kezdték a zsidók beengedését.[15] Ekkoriban a napóleoni háborúk konjunktúrájának elmúltával a főként mezőgazdasági termékek kiskereskedelmével foglalkozó városi polgárság válságba került. A városi magisztratus 12 tagjának többsége 1836-ban a zsidókban gazdaság élénkítő tényezőt látott, és támogatta az ügyet. Arra gondoltak, hogy a beköltözők pénze az egész város fejlődésére jótékony hatással lesz.

Megkezdődtek a tárgyalások a betelepülni vágyó lovasberényi családok képviselőivel. 10 család kérelme már évek óta a magisztrátus irattárában volt.* Meghatározták számukra a letelepedés feltételeit. Az ügy kapcsán a város vezetősége két pártra szakadt. A Helytartótanács beavatkozására volt szükség a béke helyreállítása érdekében. Sok herce-hurca után a befogadó székesfehérvári döntés országos példává vált. A szabad királyi városok sorra fordultak kérdéseikkel a város vezetéséhez. (Győr, Sopron) A hír a korabeli újságokba is bekerült. (Hazai és Külföldi Tudósítások, Jelenkor) A letelepedés persze nem volt surlódásmentes, az első zsidó boltok megnyitása után a fehérvári "kalmár társaság" e kereskedések beszüntetését kérvényezte.[16]

A magyar országgyűlés 1840./29. törvénycikke oldotta meg véglegesen a négy éve zajló vitát. A jogkorlátozás azonban nem tűnt el

* Köztük található a később híressé vált Baumgartner család 3 tagja. A Berlinben elhunyt Baumgartner Ferenc esztéta végrendeletében alapítványt hozott létre, mely az 1920 - as évektől a magyar irodalom egyik legfontosabb ösztöndíját finanszírozta.

Ármin és fia cég végezte a munkálatokat Környei Izidor mérnök kivitelezésésben.

A nagyvárosok vonzásában mégis egyre csökkent a falu zsidósága, sőt még sorscsapások is siettették a helyi közösség sorvadását. 1878-ban leégett a Chevra Kadisha épülete, benne veszett a felszerelés és a hitközség összes dokumentuma. 1882 - ben beszüntették az iskolát, helyébe magániskola került, ahol csak a tandíjmentes gyerekekért fizetett a közösség évi 150 forintot. Az innen elszármazott tehetősek adományai segítettek (pl. A Baumgarten és a Brachfeld család Budapestről) , de az 1930 - as népszámlálás már csak 38 zsidót talált Lovasberényben.

A falu csekély lehetőségeivel nem tudta felvenni a versenyt a közeli nagyvárosokkal.

SZÉKESFEHÉRVÁR

A törökök kiűzése után Székesfehérvár szabad király város státuszt kapott az uralkodótól. Ez azt jelentette, hogy maga határozhatta meg, kiket fogad falai közé. 1703 - as városi alkotmányában idegen népeknek nem engedélyezte a betelepedést. A vezetőség a városi polgárság érdekeit veszélyeztető konkurens zsidóknak külön megtiltotta a letelepedést egy 1775 - ben kelt városi statutumban. Ezért a török kortól az 1840 - es törvényig csak egy zsidó család lakhatott a városban, a vendéglős Chaim Sternék, akik II. Józseftől erre külön engedélyt nyertek.[14]

A városban a 19. sz. elején 3 etnikum élt. A törökök kiűzése körül idekerült németek, beköltözött környékbeli magyarok, és a török korból itt rekedt szerbek, akik a Habsburg háznak tett hűségeskü után maradhattak. A riválistól való félelem mellett a különböző

vásárlóereje szűknek bizonyultak a nagyobb arányú kereskedelemhez, a fiatalok és a tehetősebbek sorra elvándoroltak a több lehetőséget kínáló nagyobb városokba. 1863-ban már csak 667 zsidó élt Lovasberényben. Innen származott például Székesfehérvárra a későbbi Weiss és Tüll terménykereskedést és bőrgyárat alapító Weiss Simon. Innen erednek a híres Baumgarten és Goldberger családok. A szabadságharc utáni időkben a hitközség vagyonosabb tagjainak elköltözése miatt egyre nehezebb anyagi helyzetbe került, egyre több gondot okozott az iskola fenntartása.

A "Kiegyezés"; a Habsburg urlakodóház és a magyar uralkodó körök 1867-es megbékélése Lovasberényben is a prosperitás időszakát hozta a lakosság anyagi és kulturális fejlődése szempontjából. 1869-ben Lovasberényben Olvasókör alakult. Egy színdarabuk szereposztása 1876-ban a következő volt: Gonda László, Fuchsl Hugó, Schisszel János, Herzog Dávid, Schwarcz Lipót, Winkler Lina, Schisszel Karolina, Nagy Júlia, Herzog Ida, Baumgarten Katalin.[13] Ezek a szinte egytől egyig zsidó nevek sejtetik, hogy a zsidó polgárok Lovasberényben is úttörő szerepet vittek a közművelésben, a helyi kulturális élet fő szervezői lehettek. A falu szülötte volt Róna József szobrászművész (1861-?), akinek munkái az egész monarchia területén megtalálhatóak, aki hosszabb ideig elnöke volt a Képzőművészeti Társulatnak, s aki aranyérmet nyert Antwerpenben, Párizsban, s Grand Prixt Londonban.

Lovasberény jövője szempontjából döntő jelentőségű volt a vasútvonalba való bekapcsolódás, az áru és személyforgalom modernizálása. 1898-ban átadták a Székesfehérvár-Bicske szárnyvonalat. Zsidó kezdeményezésre történt, a Schwarcz

Cziráky Antal Mózes gróf téglával és pénzkölcsönnel támogatta. Valószínűleg Hild József tervei alapján kibővítették, klasszicista bejárattal gazdagították.[12] Hálából a közösség szombaton és ünnepnapokon imádkozott a király mellett a grófi családért is, és a család címereit elhelyezték a zsinagóga falain.

Lovasberény zsidó közössége 1818-ban határozatot hozott, hogy többé nem fogadnak be ‘idegen’ jövevényeket, mivel féltették viszonylag előnyös helyzetüket a konkurrenciától. A helyi zsidó lakosság virágkora a XIX. század első harmada. A 30-as években létszámuk meghaladta az ezret, a mezőváros lakosságának 1/3 - a zsidó. 1822-től iskolájuk Deutsch Henrik tanítóval dicsekedhetett, aki később 68-tól az Országos Izraelita Tanítóképző és Gyakorló Iskola igazgatója, majd a 77-ben megnyílt Rabbiképző Intézet tanára lett.

Életükbe a szomorú változást az ország zsidóságának örömet okozó 1840-es törvény hozta, mely engedélyezte a szabad királyi városokba történő beköltözést.* Az új törvény, mely a magyar zsidó közösség számára új lehetőségeket teremtett, Lovasberény zsidóságának fokozatos háttérbe szorulását eredményezte. Létszámuk apadni kezdett, jelentős részük beköltözött Székesfehérvárra vagy Pestre. A helyi lehetőségek, a mezővároska

* 1840/29. Törvénycikk: "Mindazon zsidók, kik az országban vagy a kapcsolt részekben születtek, valalmint azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész országban és a kapcsolt részekben, akárhol szabadon lakhatnak, - kivéve egyedül az 1791.39. Ik törvény-cikkben említett bányavárosokat és azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás szerint kizárva vannak."

gyertya, szappan és vasárusításhoz. A tekekhasználat bérén túl ünnepeken meghatározott ajándékokkal kellett kedveskedniük földesuruknak.[9] Temetésük engedélyezése 1 forintba került. Később a birtok gazdát cserélt, és új kiváltságlevelüket a Cziráky grófoktól kapták. Egy fennmaradt példánya 1798-ból megerősítette a korábbi jogokat, sőt még bővítette is körüket. A közösség 1746-ban az államkasszába türelmi adóként 224 forintot és 30 krajcárt fizetett be.

Iparosság helyett egyre inkább kereskedelemmel foglakoznak, ebből nyilván jobban lehetett élni, a gyapjúkereskedők és a kocsmáztatók fizették a legtöbb adót. Általában a környező településeken házaltak, Lovasberény vásárain és Székesfehérvár hetivásárában árulták portékáikat. Kiálltak jogaikért, 1756-os oklevelek tanúbizonysága szerint megyei vizsgálóbizottsággal vizsgáltatták ki Székesfehérvárral kapcsolatos sérelmeiket.[10] Gazdasági helyzetük folyamatosan javult, 1775-ben már 900 forint türelmi adót és 700 forint földesúri bért fizettek. A Cziráky grófok a privilégiumokat 1808-ban megújították, s a közösség terheit megemelték. 1834-ben szabályozták újra helyzetüket, s megszüntették só és dohányárusító jogukat. Sérelmükkel a pozsonyi országgyűléshez fordultak, de tiltakozásuk hasztalannak bizonyult.

Bél Mátyás, a magyar földrajztudomány első komoly kutatója külön foglalkozott a lovasberényi zsidó utca leírásával[11]. Közösségük jól szervezett, rabbijuk neve Joseph Marcus, a sachtert Hirschel Leelnek, a tanítót Israel Isaacnak hívták. Chevra Kadisha és Chevrat Bikur Holim gondoskodott a közösségi feladatokról. Első zsinagógájuk már 1720 körül állhatott, 1780- ban már renoválásra szorult az akkori épület. Később 1825-ben Baumgarten Izrael községi bíró kezdeményezésére felújították. Az építkezést

települések közül lélekszámában és hatásában a legjelentősebb Lovasberény.

A LOVASBERÉNYI KITÉRŐ

Fejér megye legfontosabb és legnagyobb zsidó közössége a Székesfehérvári betelepülés tiltásának idején Lovasberény volt. Szerepük meghatározó volt a további fejlődés szempontjából, s így velük kell kezdeni a megye zsidóságának megismerését.

A lovasberényi zsidóság lélekszáma a következőképpen alakult:

év	1736	1746	1768	1781	1798	1817	1819	1830	1848	1863
fő	94	145	123	214	272	789	542	1270	608	667

A legenda szerint a helyi zsidó közösség egyik napról a másikra alakult, egy morva kisváros - Lundenburg - közössége rabbijával együtt áttelepült ide.[8] Ennek ellentmondani látszik az, hogy az összeírások származási rovatában többféle morvaországi helység neve is szerepel. A korai megjelenést bizonyítja, hogy a földesúr már 1720-ban telket adott a zsinagóga építéséhez. Lovasberény első földesura a török után a bécsi udvari haditanácsnok, báró Franz Ansel Fleischmann lett. Német jobbágyokat, zsidó iparosokat és kereskedőket telepített birtokára. A zsidóknak 2 házat, ún. "zsidó fabrikát" építtetett, ahol bérleti díj fejében élhettek. Az első jogállásukat és adóterheiket meghatározó szerződés 1775-ből származik. A szerződés biztosította a szabad vallásgyakorlatot, a kóser bor és húskimérést, a telket a zsinagógához, a temetőhöz és a mikvéhez. Lakóhelyüket, a "fabrika házakat" a földesúrtól bérelték, joguk volt só, dohány,

1848-ban a Szemere Kormány elrendelte a zsidók összeírását megyénként, de később - a forradalom leverése után - a Fejér megyére vonatkozó anyag a megye levéltárának süllyesztőjébe került, majd 1940-ben kiadták. Az összeírás pontos képet rajzol a múlt század közepének viszonyairól.[7] A listán Velence és Csákvár kivételével minden egyes lelket összeírtak. (Csákváron csak a férfiakat, Velencén a családfőket.)

1848-ban a vármegye zsidó lakossága 3857 fő. A családokban igen nagy a gyerekszám, nem ritka a 6-7 gyermek idősebb szülők esetében. A fő foglalkozás a kereskedelem, de többen iparűzők, szappan, szeszfőzők, a korabeli céhek által ki nem sajátított modern termékek gyártásával foglalkoznak. Jellemző még a közösségi alkalmazásban állók nagy száma, sachterek, tanítók, bábák, szolgáltatást nyújtók. Foglalkozásszerkezetük elüt a környezet főként mezőgazdasággal foglalkozó népességétől. A zsidó lakosság körében különösen jellemző a nagyfokú terület szerinti mobilitás, egy részük - egyre csekélyebb - főként Moráviából származik, de az országon belül születtek is gyakran változtattak lakhelyet életük során.

Mivel döntő többségük kereskedelemmel foglalkozott, igyekeztek minél közelebb lakni vásárlóikhoz. Az adás-vétel legfontosabb színtere ekkoriban a vásár volt. Székesfehérvár hetivására kiváló lehetőséget jelentett, s bár beköltözni tilos volt, érdemes volt megkerülni az éjszakai tartózkodás tilalmát. Ez lehetett a fő oka annak, hogy a megye központjához közeli, kisebb földesúri tulajdonú mezővárosokban igen jelentős zsidó közösségek telepedtek meg. A 19. század elején rabbinátus működött Lovasberényben, Móron, Sárbogárdon, Ercsiben, stb. Mindezen

vármegyei hatóságok is szerettek volna hasznot húzni ebből a pénzforrásból. Egy 1743-as oklevélben "Fejér megye közössége" tiltakozott a zsidók megadóztatása ellen.[4] A zsidó lakosság gazdasági erejét az 1660 - as országos adótábla alapján becsülhetjük meg.[5] Az országra kivetett 30,000 forint türelmi adóból a megye 695 forintot fizetett, míg pl. Árva megye 100-at, de a legtöbbet fizető Nyitra 4770 forintot.

A "türelmi adó" összeírások révén ma pontos képet nyerhetünk a XVIII. sz-i zsidó közösségek létszámáról és anyagi helyzetéről. Az adóösszeírások első 1736 - os[6] Fejér vármegyei listáján 34 család szerepel. Közülük 23 Moráviából költözött be, 2 Slavniából, 1 család Poloniából (Lengyelország), a többiről pedig nincs adat. Foglalkozásuk szerint kereskedők, iparosok, a közösség alkalmazottjai. 20 család a 34-ből Lovasberényben található. A következő összeírás 1746-ból származik. Ekkor 62 családot sorolnak föl, 31-et Lovasberényből. A családok útját családnevek hiányában sajnos nehéz követni. Mária Terézia még nem adta ki a családnevekre vonatkozó rendeletét - éppen az adminisztráció megkönnyítése érdekében de ugyanazon nevek variálása - szokás az elhunyt nagyszülő nevének átörökítése az unokára -, és a nagy gyerekszám arra utalnak, hogy a növekedés legjelentősebb forrása a belső természetes szaporulat volt. Sajnos ez a későbbi lista nem jegyzi a családfő származási helyét. 1746-ban Lovasberénynek tanítója, orvosa, patikusa, az összes zsidók lakta helységeknek sachtere volt. Fejlett közösségi szellemet sejtet, hogy az árvákat családok fogadták be. (Acsa, Velence.) 1752-re az esedékes összeírás már 52 családot talált Fejér megyében.

számított kevesebbnek a keresztény lakosságnál. A török fennhatóság elsősorban a nyugodt birtokviszonyok között virágzó mezőgazdaságot sújtotta, a kereskedelemmel foglalkozó zsidók a kockázat növekedését sikeres üzleti vállalkozásaiknál áraikban érvényesíthették.

1686-ban a keresztes háborút folytató keresztény csapatok a rendcsinálás jegyében a "pogány" zsidókat a törökökkel egy megítélés alá vették, megölték vagy elüldözték.* A diadalmas keresztény csapatok 1688-ban Székesfehérvárt is meghódították. A város török kori nevét, (Stolni Beograd) ekkor németre változtatták: Stuhlweissenburgra.

A Habsburg uralkodó család a gazdasági és demográfiai viszonyok felvirágoztatására a visszafoglalt területen a XVIII. században telepítési politikát folytatott. A betelepülő német jobbágyokat és zsidó közösségeket kedvezőbb adózási feltételekkel csábították. Ekkor indult meg a zsidók nagyarányú letelepedése Magyarország területén. Szabad királyi városokba nem költözhettek, mivel ott a helyi városi tanács határozta meg a befogadhatóak körét, és a rivális zsidóknak ezt megtiltották. Általában földesurak telepítették le a zsidókat a saját birtokukra a tőlük remélt adó érdekében. A földesúri terheken túl Mária Terézia a betelepített zsidókat ún. "türelmi adóval" sújtotta, melyet a bécsi államkasszába kellett befizetni. A zsidók központi megadóztatása persze nem volt mentes a konfliktusoktól, a

* Lásd Schulhof Izsák Budai Krónikáját, melyben a szerző a Buda várának felszabadításakor történteket írta le megmenekülése után. Az elfogott zsidók után gyakran váltságdíjat követeltek, melyet külföldi zsidó közösségek gyűjtöttek össze.

A középkori Magyarországon a zsidók a törvények értelmében általában nem rendelkezhettek földbirtokkal, és így megélhetésüket egy feudális társadalomban a földműveléstől független foglalkozásokkal, kereskedelemmel, pénzügyletekkel biztosították. Az iparba kapcsolódásukat féltékeny céhek nehezítették, s gyakran csak a keresztényeknek tiltott, nagy kockázattal járó pénzkölcsönzés és kamatszedés maradt. Így lehetett ez Székesfehérváron is. Egy 1487- es és egy 1488 - as oklevél említi "Ábrahám székesfejérvári zsidót", a Batthány családdal kapcsolatos pénzkölcsön-ügyletei kapcsán.[2]

Egy későbbi 1518-as oklevélben az országbíró egy lopási ügy miatt a székesfejérvári zsidó közösséget megkéri a lopott holmi visszaszolgáltatására. Tehát ekkor is élt nagyobb létszámú, közösségként említhető zsidó lakosság a városban.[3]

A 16. század közepén a magyar királyság önállósága megszűnt, az ország 3 részre szakadt, az Erdélyi fejedelemségre, a Habsburg uralkodó fennhatósága alá kerülő Északi részre, és a Török Birodalom uralta középső területre. Székesfehérvár a törököké lett. A török uralta területen a megszállók rablógazdálkodást folytattak. Mivel a tisztségek nem voltak örökölhetőek és meghatározott időre szóltak, a hatalom képviselői hivatalviselésük során minél több hasznot próbáltak húzni a rájuk bízott jószágokból. Ezért a népesség elmenekült, a lakosság töredékére csökkent, a falvak elnéptelenedtek, zavarossá váltak a földbirtokok körüli jogi viszonyok.

Uralmuk alatt a városban továbbra is éltek zsidók, állami bérletekkel rendelkeztek, kereskedtek, közösségük virágzott. A törökök szemében az adófizető zsidó népesség semmivel sem

A KEZDETEKTŐL LOVASBERÉNYIG

Székesfehérvár Magyarország egyik legrégebbi városa. Előnyös földrajzi helyzeténél fogva már a rómaiak várost építettek ezen a helyen Alba Regia néven. Az első zsidó lakósok már a Római Birodalom idején eljutottak erre a vidékre, - a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában lévő emléktábla szerint már az i.e. 3. században volt zsidó hitközség az ekkor Intercisának nevezett Dunapentelén-Dunaújvárosban. Az emléktáblát egy Cosmus nevű palesztinai ember állította az örök Istennek.

A magyar törzsek az időszámításunk szerinti 9. században új hazára leltek a Kárpát Medencében.* A fiatal keresztény magyar királyságot 1241-ben komoly csapás érte. A népvándorlás korának utolsó keleti hulláma, a tatárok, végigpusztították az országot. IV. Béla király (1235-1270) "modern", várfalakkal körülvett, - hasonló esetekben védhető - városok építését határozta el. Oklevelek tanúbizonysága szerint a középkori Székesfehérváron, a várfalak biztonságában zsidók is éltek. A városfalakon belül letelepedő zsidókból a 14 századra az ország legtekintélyesebb közössége lett, melynek vezetősége a teljes magyarországi zsidóságot képviselte.[1]

* A magyar zsidók a 20 században szerették hangoztatni a legendát, hogy a magyarokkal érkező kabár törzsek voltaképpen zsidók voltak, és így mintegy egyszerre alapították Magyarországot a magyarok és a zsidók. Az tény, hogy az utóvéd szerepet vállaló kabár törzs a Kazár Birodalom területén csatlakozott a népvándorlásban a Nyugat felé haladó magyar törzsekhez. És valóban a 8 sz. - ban a Kazár Birodalomban a két tűz közé került uralkodó a kereszténység és az iszlám fenyegtése elől a zsidóságba menekült. Később a kabár segédcsapatok beolvadtak a letelepedő, mezőgazdálkodó magyar lakosságba.

BEVEZETŐ

Mi, a székesfehérvári túlélők azon csoportja, mely 1994-ben magára vállalta ennek az emlékkönyvnek a megszerkesztését mindent elkövettünk, hogy hozzájussunk a város zsidósága és a környékbeli közösségek történetével kapcsolatos eredeti forrásokhoz, de csak töredékes eredeti anyagokat sikerült szereznünk. Sajnálatunkra úgy tűnik, hogy a neológ hitközség 1830-tól 1950-ig terjedó iratai a második vilábord után elvesztek, és az ortodox hitközségtől csak a chevra kadisa jegyzőkönyveit találtuk meg.

A hitközségek tagjainak 1944-es, a Székesfehérvári városi levéltárban őrzött névsorát kiselejtezték, úgy tünik azért, hogy elmossák a szörnyü tettek nyomait. Az emlékkönyvet ezen komoly akadályok mellett szerkesztettük. Reméljük, hogy ily módon lerójuk történelmi kötelességünket és hozzájárulunk ahhoz, hogy Magyarország ezen része zsidó hitközségeinek dicső múltja és a holocaust borzalmas napjai ne merüljenek feledésbe.

Köszönet mindazoknak akik Izraelben és külföldön jó szándékukkal segitettek, akik forrásokat bocsájtottak rendelkezésünkre, akik idejüket és pénzüket áldozták, lehetővé tenni ennek az emlékkönyvnek a megjelenését.

Szerkesztőség

Történelem

Tartalom / Contents

A héber rész tartalma

(a történelmi fejezeten kivűl)

Kiadó: "Shem", P.O.Box 16378 Jerusalem 91016

Emlékezz
Remember

Székesfehérvár és környéke Zsidósága
The Jews of Székesfehérvár and its environs

Dr. Eliezer Even - Köves
Benjamin Ravid - Lánczos

Jeruzsálem 1997

זכור

Emlékezz

Remember